

NEVELÉSTÖRTÉNET

NEVELÉSTÖRTÉNET

NEVELÉSTÖRTÉNET

A KODOLÁNYI JÁNOS EGYETEM (OROSHÁZA) FOLYÓIRATA

Felelős kiadó:

SZABÓ PÉTER rektor

Szerkesztőbizottság:

SZABÓ PÉTER, a szerkesztőbizottság elnöke

AMBRUSNÉ KÉRI KATALIN (Pécs), CSURGAI-HORVÁTH JÓZSEF (Székesfehérvár),
GLAVANOVICS ANDREA (Székesfehérvár), KELEMEN ELEMÉR (Budapest),
KOVÁTS-NÉMETH MÁRIA (Győr), KURUCZ RÓZSA (Szekszárd), LIPCSEI IMRE (Szarvas),
MOLNÁR BÉLA (Szombathely), SIMÁNDI IRÉN (Budapest), UGRAI JÁNOS (Miskolc),
VENTEL GYÖRGY (Nyíregyháza)

Szakmai támogató:

MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság
Neveléstörténeti Munkabizottsága

Főszerkesztő:

TÖLGYESI JÓZSEF

A szerkesztőség munkatársai:

BESSENYEI JÁNOS technikai szerkesztő
B. HORVÁTH ELVIRA

Szerkesztőség:

Kodolányi János Egyetem
5904 Orosháza, Gyopárosi u. 3/f.
30-600-9186
tolgyesijdr@gmail.com

HU ISSN 1785-5519

TARTALOMJEGYZÉK

A szerkesztő jegyzete	5
TANULMÁNYOK	7
<i>Donáth Péter: A tanítóképzés ügye a Magyarországi Tanácsköztársaság idején</i>	7
<i>Donáth Péter: A tanító(nő)képzők helyzetének változása 1918 őszétől 1920 tavaszáig</i>	53
<i>Varga József: Győr oktatásügye a kiegyezés időszakában</i>	115
<i>Földesi Ferenc: Nevelési és oktatási célok a m. kir. Veszprém-jutasi Honvéd Altisztképző és Nevelőintézetben</i>	130
<i>Jáki László: A lélekformáló költő-tanár: Áprily Lajos</i>	142
KÖZLEMÉNY	155
<i>Jáki László: Olvasókörök, önképzőkörök, diáklapok a reformkori Erdélyben</i> ...	155
KONFERENCIA	161
Nemzetközi tudományos konferencia. Révkomárom-Farád (<i>Csenger Lajosné, Kováts-Németh Mária</i>).....	161
MEGEMLÉKEZÉS	170
Harminc éve kezdődött (<i>Trencsényi László</i>).....	170
KÖNYVISMERTETÉSEK	172
Kiss Gábor (szerk.): „Jól esik köztetek lenni...” Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében (<i>Kováts-Németh Mária</i>).....	172
Bognárné Kocsis Judit: A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában (<i>Kováts-Németh Mária</i>)	174
Kováts-Németh Mária és Tölgyesi József (szerk.): A magyarság megtartó ereje (<i>Varga Józsefné Horváth Mária</i>)	175
Kováts-Németh Mária–Lévai Attila–Szabó Péter (szerk.): Középszintű állami és felekezeti iskolák, tanítóképzők és árvaházak 1869-1949. (<i>Agnieszka Barátka</i>).....	179
Gergely Ferenc: Kántor fia, a bitang – egy tanár emlékeiből (<i>Cs. Bányai György</i>)	182
Trencsényi László (szerk.): Tanúhegyek. Portrék, emlékezések, interjúk mintaadó pedagógusokról (<i>Tölgyesi József</i>)	185

E SZÁMUNK SZERZŐI

Agnieszka Barátka, a Varsói Tudományegyetem Modern Filológiai Kar Doktori Iskolája hallgatója (Lengyelország); *Cs. Bányai György* tanár, Székesfehérvár; *Csenger Lajosné* doktorjelölt, Győr, az MTA Veab Magyarságkutató Munkabizottság titkára, Veszprém; *Donáth Péter* egyetemi tanár, professzor, ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, Budapest; *Földesi Ferenc* ny. ezredes, hadtörténész, a Veszprémi Szemle főszerkesztője, Veszprém; *Jáki László* ny. főosztályvezető, szerkesztő, OFI Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Eger; *Kováts-Németh Mária* egyetemi magántanár, Győr; az MTA Veab Magyarságkutató Munkabizottság elnöke, Veszprém; *Tölgyesi József* főiskolai docens, Kodolányi János Egyetem, Orosháza; *Trencsényi László* egyetemi tanár, ELTE PPK, Budapest; a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke, Budapest; *Varga József* főiskolai docens, tanszékvezető, Győri Hittudományi Főiskola Neveléstudományi Tanszék, Győr; *Varga Józsefné Horváth Mária* egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr.

Címlapkép:

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum épülete, Budapest

A borítót és a kötetet tervezte:

Bessenyei János

Nyomdai kivitelezés:

Alto Nyomda Kft., Székesfehérvár

A szerkesztő jegyzete

E lapszám történeti anyagai másfél évszázadot fognak át, reprezentálva azt, hogy Magyarország, mint a monarchia részeként, majd önálló államként hogyan reagált azokra a társadalmi, politikai, katonai és gazdasági változásokra (együtt: Közép-Kelet-Európa területi átrendeződésére), amelyben az oktatásügy csak látszólag volt kitüntetett helyzetben. A változások minden korábbit felülmúlóan voltak eltérőek egy rövid időszakon belül is. Ez utóbbi az 1918-1919-1920-as évekre vonatkozik, amikor egy korábbi nagy birodalom részeként (legnagyobb államként) már a népességében, területében, gazdasági erőforrásaiban megfogyatkozva kellett kis államként funkcionálnia.

Donáth Péter két tanulmánya (az előző lapszamban megjelent írást is ide applikálva), azt mutatja be, hogy a közoktatásügy legfrekvenciáltabb részében, a tanítóképzés helyzetében milyen traumatikus változások következtek be, és ezeket hogyan kezelte a mindenkori államhatalom politikai (és tegyük hozzá: a szakmai) kurzusa, s mennyiben volt cél az, hogy a tanítószegely részét megőrizhesse a hivatása iránti szakmai identitását, másrészt viszont felvállalja azokat a politikai eszméket, amelyekkel, mint az egyik legnagyobb létszámú (és részben befolyásoló hatású) értelmiségi réteget, a céljai szolgálatába állítsa.

E mostani két tanulmány példa arra, hogy még mennyi feltáratlan, kutatható forrásanyag áll rendelkezésre a neveléstörténészek számára ahhoz, hogy árnyaltabban, pontosabban, az összefüggéseket jobban megvilágítva, és a következményeket szélesebb társadalmi dimenzióba foglalva jelenítsék meg azt, mi is történt az oktatásban 20. század e három, valóban fordulatos időszakában.

A tanítószegelyre ugyanis a mindenkori államhatalomnak nem csak a szakmai munkája miatt volt szüksége, hanem az erős társadalmi (és főképpen: a lokális) beágyazottsága és hatni tudása miatt is, különösen olyan frekvenciált esetekben, amikor nem csak hatalmi, hanem az eszmei, ideológiai változások megértésében, ezek felvállalásában, közvetítésében is szerepet szántak nekik.

Donáth Péter filológiai pontossággal mutatja be azokat a politikai és szakmai változásokat/változtatásokat, amelyek a nyelvi szóhasználatban is nyomon követhetők a rendelkezések, utasítások és a törvények alapján. Természetesen, a képzések szerkezeti átalakításai, például, hol legyenek tanítóképzők, melyek váltsanak nyelvet (a nemzetiségi régiókban), hol szűnjenek meg, és hány évfolyamos legyen a képzés, maradjon-e meg a tradicionális magyar képzési struktúra, vagy vegyék-e figyelembe az európai trendet: a tanítók magasabb oktatási szintjén történő képzését.

Mindkét írás olyan esettanulmány, amely minta lehet a más témájú kutatások módszertani eljárásaihoz, a források kezeléséhez, és főképpen: hazánk e valóban fordulatos három éve neveléstörténeti alapokon nyugvó társadalmpolitikai értelmezéséhez.

Győr a hazai pedagógusképzés egyik ősi fellegrája: a Ratio alapján létesült normaiskola, majd a tanítóképzés több mint másfél évszázados kezdetétől napjainkig ívelődik a sokoldalú, már az óvodapedagógus-képzést is magába foglaló munka, amely alapján a város a tágabb térségben is meghatározó tanerő-kibocsátó volt, és jelenleg is betölti ezt a központ-szerepét.

Varga József tanulmánya a rendszeres középfokú képzés kezdetéig, a kiegyezés időszakáig vezeti vissza az olvasót, abba az időszakba, amikor országszerte nagy ütemben és változatos alapítókkal, fenntartókkal indult meg a hazai leendő tanító-ság felkészítése a modern (a polgári társadalom kiépítéséhez szükséges) iskolahálózatban történő alkalmazásukhoz.

Földesi Ferenc egy különleges, ám a két világháború között jelentős katonai képző- és nevelőintézmény pedagógiai vonatkozásairól írt: a jutasi altisztképzés múltját mutatja be, amelyben „helyre tesz” olyan, már-már megkövesedett toposzokat, amelyek messze vannak a valóságtól, tulajdonképpen azt, hogy milyen is volt az ún. „jutasi őrmester” (és más rendfokozatú katonák) szakmai és erkölcsi kiképzése, és hogyan bizonyították azt, hogy helytálljanak majd a harctéren.

Jáki László két írása Erdély-kötődésű. Az elsőben Áprily (Jékely) Lajost, mint a diákok nevelőjét, igazgatóját, és emberséges, etikus helytállását (is) mutatja be a lélekformáló pedagógus habitusában. A másodikban a reformkori diákság szerveződéseit (olvasó- és önképzőkörök, diákújságok megjelentetése) mutatja be jelentős mennyiségű forrás alapján.

Révkomáromban és Farádon a Kováts-Németh Mária által és köré szerveződött magyarságkutatók már harmadszor tartották a Kárpát-medence egészére kiterjedő részvevőkkel nemzetközi konferenciát. Ennek az előadás-bemutatói, valamint egy igen jelentős állásfoglalás olvashatók az elnök és a jegyző összefoglalójában. (Az előadásokat tartalmazó könyvről az ismertetés a recenziók között található.)

Trencsényi László egy harminc évvel ezelőtti eseményre emlékezik: a Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma megalakulására és a programjaira. Három évtized múltán is van mit tennünk: a gyermekek világa sok szempontú vizsgálatában, teendőkben máig vannak társadalmi, csoportérdekű és személyes adósságaink.

A könyvismertetések között lapozgatva az olvasó több, valóban érdeklődésre számot tartható munkáról tájékozódhat. Kettő jeles személyiséghez kötődött: Deák Ferenc és a nők kapcsolatát, valamint Karácsony Sándor vallásalapú pedagógiai koncepcióját mutatja be, a konferenciakötet pedig időben és térben is messze vezeti az olvasót.

Befejezésül két életút-kötetről olvasható: az egyik a jeles pedagógus-történész, Gergely Ferenc önéletírása, a másik sokszerzős életút-gyűjtemény Trencsényi László szerkesztésében.

Kellemes – és főképpen: hasznos – múltban történő barangolást kívánok!

TANULMÁNYOK

A tanítóképzés ügye a Magyarországi Tanácsköztársaság idején

DONÁTH PÉTER

Az alábbi írás a Neveléstörténet 2018. 3-4. számában megjelent tanulmány folytatása.¹ Ebben – egy, az iskolák vallásos világnézeti nevelésével kapcsolatos történeti visszatekintés után –, a „politikai felhőrégió”: a Közoktatásügyi Minisztérium, a Közoktatásügyi Népbiztosság, s ezek tanítóképzővel foglalkozó ügyosztálya, valamint a tanítóképző intézeti tanárok, diákok szervezetei, és a hozzájuk sok szálal kötődő gyermektanulmányozók néhány törekvéséről, intézkedéséről próbálunk képet adni fontos, eddig ismeretlen, vagy legalábbis publikálatlan levéltári források közzétételével. Dolgozatunk következő részében arra teszünk kísérletet, hogy a rendkívül hiányos, töredékes korabeli források összerendezésével mozaikszerű, vázlatos képet adjunk arról, hogy vajon miként élhették át az 1918/1919. tanévet egyes állami és egyházi intézmények diákjai és tanárai.

Az előzményekről röviden: harc az iskolai kötelező hitoktatás, vallásos nevelés fenntartásáért/megszüntetéséért a tanácsköztársaságot megelőző években

Egy, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban (VKM-ben) Sztankó Béla igazgató által 1920 elején készített összesítés szerint a Magyarországon 1914-ben működött 91 tanító(nő)képzőből 30 volt állami (33%) és 61 felekezeti (67%).² A tanító(nő)képzők kétharmadának tehát egyházi fenntartója volt, s emellett a törvény által előírt vallásos és hazafias nevelés jegyében az állami tanító(nő)képzőkben is kötelező hit- és erkölcsan oktatás, némelyikben pedig még kántorképzés is folyt az érintett felekezetek irányításával, hitoktatóik bevonásával.³ Iskolakötelezettségének a magyarországi gyermekek többsége egyházi népiskolákban tett eleget. Ezért az államnak fontos volt tudnia azt, hogy milyen színvonalú, szellemiségű iskolákban tanítják őket, és, hogy a magyar államhoz lojális alattvalókat/polgárokat nevelnek-e. Köztudott szállóige volt már akkoriban, hogy „amilyen a tanító, olyan az iskola”. Ezért a mindenkori magyar állam felügyelte, szabályozta, és a lehetősé-

¹ Donáth P.: Viták a magyarországi tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről a változó politikai helyzettel összefüggésben (1916-1919). *Neveléstörténet*, 2018/3-4. 7-41.

² RL C/39 27. cs. 597-605.

³ *Tanterv* 1911. 5. A különböző fenntartású képzők növendékeinek vallási összetételéről lásd: Donáth P., 2008. 9-15.

geihez képest támogatta is az egyházi tanító(nő)képzőket. A fizetés-kiegészítő államsegélyben részesülő egyházi képzők számára 1909-től kötelező volt az állami tanterv használata.⁴ A tanítói oklevélre jogosító képesítővizsgákra az egyházi képzőkben is csak a VKM által delegált képviselők aktív részvételével kerülhetett sor. Ez a – téma kiváló szakértője szerint e tekintetben akkoriban – „liberális és konzervatív magyar állam” és az érdekelt egyházak között szoros együttműködést kívánt, amely vitákat is generáló helyzetek sorát produkálta az iskolaállítást, az iskolafinanszírozást, a tanügyigazgatást és a tanítóképzést érintően.⁵ Az 1918/1919. évi fordalmakat megelőző negyedszázadban az állami befolyás fokozatosan nőtt ebben a szférában is, ami a felek között feszültséghez vezetett, de a tanítóképzést érintő ügyekben ez inkább – a gyakran jelentős – részletekre vonatkozott, s nem a nevelés vallásos-világnézeti tartalmára. A századfordulótól a magyar politikai életben is hangját hallató, idővel a tanítók körében is szervezkedni próbáló szociáldemokrácia az általuk képviselt szocialista világnézet megítélésében, a vele való szembehelyezkedés szükségességével a dualista magyar kormányok és az egyházak egyetértettek a kezelésével kapcsolatos némi hangsúlykülönbséggel.⁶

Ennek jeleként *Csernoch János* hercegprímás egy, a költségvetésről szóló *1914. májusi* vitában felvetette: „*Újabban...*, mikor úgy a társadalom, mint az állam, minden lehető elkövetnek, hogy ifjúságunkat erkölcsi és testi tekintetben is a különböző romboló áramlatokkal szemben megvédelmezzék, egy veszedelmes áramlat keletkezett az országban. Éppen azok köréből indult ki, akikre a nemzet, vagyis jobban mondva a szülők rábízta gyermekeiknek nevelését, és akik, mint *népnevelők nem áttalják hirdetni azt a tant, hogy a vallást ki kell küszöbölni az iskolából.* ... Az a laikus morál, amelyet sürgetnek, és amelynek tanítását követelik az iskolákban, egy lehetetlen valami, amely eddig mindenütt csődöt mondott, és látjuk, hogy legújabbban Franciaországban is, ahol behozták, bukás előtt áll. A vallásnak elhallgatása vagy mellőzése ezen a téren már egyenlő a vallásnak tagadásával és nem lehet más vége, mint az illető nemzet bukása. ... *Ez... hatalmi kérdés.* Szabadkőműves páholyokból indult ki és adatott ki a jelszó, ezt kapták fel a *szabadgondolkodók*, az ún. úttörők, és a *szociáldemokraták*, és azt gondolják, *hogya a nép szívéből ki fogják irtani a hitet, akkor ez a nép biztosan fogja követni az ő táborukat, és ők a nép segítségével kezükbe fogják ragadni a hatalmat.* Ennek útját kell állni, mert a *társadalom és az állam csak addig állhatnak fenn, amíg a vallásos alapon nyugszanak és fenntartják azokat az ezeréves tradíciókat, különösen nálunk Magyarországon, amelyeken az állam ezer év óta nyugszik*” – fejtegette a hercegprímás.⁷

⁴ *Tanterv*, 1911. IV.

⁵ *Nagy P. T.*, 2000/1. 158-159.; 2000. 49-100.

⁶ A századfordulótól 1914-ig terjedő időszakra vonatkozóan lásd: *Donáth P.*, 2008. 241-243.

⁷ *A nyelv és vallásoktatás* 1914/22. 5. – A hercegprímás ösztönzésére 1914 júniusában az Országos Katolikus Tanügyi Tanács is foglalkozott a kérdéssel. *Giesswein Sándor* elnök, országgyűlési képviselő „Megnyitójában foglalkozott azzal az áramlattal, mely az iskolából száműzni akarja a vallásoktatást. *Ez az irányzat végeredményben odavezetne, hogy a tanítás a tiszta materializmus szolgálatába kerülne*” –

Az 1914. május 5-i képviselőházi reflexiójában *Jankovich Béla* megjegyezte: „Meglép, ha ma egyes egyesületekben és különböző társadalmi körökben azzal a tendenciával találkozunk, hogy az összes iskolát államosítsuk,⁸ és a vallásoktatást teljesen kizárjuk. Nem akarom vizsgálni, hogy mennyiben jogosult ez a felfogás elvi szempontból, vagy sem. Itt a különböző álláspontokon állókat annyira elválasztja a világnézetben rejlő különböző felfogás, hogy ezen kérdések felett vitatkozni egyáltalán nem lehet, de ennek nem is volna helye itt ebben a Házban. Én kizárólag a célszerűség szempontot nézem..., hogy ez hogyan van másutt, és különösen hogyan áll a vallásoktatás ügye Közép-Európában, pl. a középiskolákban. Valóban mindenütt *a kontinensen körülbelül olyan mértékben tartanak vallásoktatást, mint ahogy ez nálunk történik*. Franciaországot kivéve és talán Svájcnak a francia kantonjait, ahol a vallásoktatás fakultatív. Ezt látva,... *mi okból haladjunk más úton éppen mi?* De ez a törekvés különben is ellentétben áll az eddigi tapasztalatokkal,..., hogy ott, ahol a kulturális munkában részt vesznek a felekezetek, egymással versenyre kelnek, hogy ki képes nagyobb mértékben a kulturális ügyet előmozdítani. Ennek folytán *sem kulturális, sem társadalmi szempontból, sem a felekezeti béke fenntartása érdekében nem tartom helyesnek, hogy ezt a kérdést itt már felveszük és ennek folytán határozottan kijelentem a kormány nevében is, hogy amennyire ilyenféle tervek megvalósítására egyesek törekednének, azokkal a leghatározottabban fogok szembeszállni*” – deklarálta a miniszter, s a felsőházi tárgyalás során reflexió nélkül hagyta Csernoch hercegprímásnak az ilyen pedagógusok „iskolából való kiltására” vonatkozó felhívását.⁹

A rövidesen kirobbant I. világháború következtében változott a helyzet: az oroszországi forradalmak éreztették a hatásukat Budapesten is. *A Mester utcai női felsőkereskedelmi iskola 1917. december 22-i értekezletén a tanári testület elhatározta, hogy „a székesfőváros tanügyi ügyosztályánál, s a fővárosi felsőkereskedelmi iskolánál a hitoktatás megszüntetését indítványozza, és az indítványhoz csatlakozásra szólítja az összes fővárosi felsőkereskedelmi iskolákat*”.¹⁰ Az erről szóló jegyző-

olvashatjuk a *Néptanítók Lapja* tudósításában, melyben azt is közölték, hogy a jelenlévők úgy határoztak, hogy az Országos Katolikus Nagygyűléssel együtt megrendezendő országos közgyűlésük „legfontosabb tárgya a hitoktatásnak pedagógiai nézőpontból való” megközelítése lesz. (*Az Országos Katolikus* 1914. 24. 8. Kiemelés a szövegben s a jegyzetben egyaránt tőlem – D. P. Vö.: *Hermann E.*, 1973. 480-481.; *Gergely J.*, 2004. 44-48.; 2007/3. 125.)

⁸ Egyházi körökben is előfordult az iskola szerepének más megítélése. *Baltázár Dezső* a tiszántúli református püspökké avatási beszédében 1911-ben kifejtette: „Korunk egyik legaggasztóbb jellemvonása, hogy a hit ahelyett, hogy a legeredményesebb világot, az egyéni meggyőződést mélyíteni, magasítaná, gazdagítaná, inkább intézményszerű külső életet él. Bemegy pártos tényezőnek a társadalmi, politikai küzdelmekbe s az iskolákat a felekezeti érdek Erisz-almájáért állítja versenybe. Ez a fő indoka annak, amiért én az iskolák államosításának vagyok híve. A különböző egyházaknak nem az a hivatásuk, hogy már az iskolákban kezdjék megvonni s kint az életben mélyíteni a felekezeti gyűlölködés átkait”. (Idézi: *e. j.*, 1919/11. 2. Kiemelés tőlem – D. P. Álláspontjához lásd: *Gergely J.*, 2004. 88-95.)

⁹ *Kőrösi H.*, 1914/22. 11-12.; *A nyelv és vallásoktatás*. 1914/22. 5-6. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁰ PL Csernoch cat. 41.3392/1918. június. (Kiemelések tőlem – D. P.)

könyv kivonatát Ottinger Gyula hitoktató 1918. február 20-án megküldte a hercegprímásnak, kérve, hogy „méltóztassék sürgősen lépéseket tenni”.

Csernoch János 1918. március 7-én fordult – a VKM-et akkor ideiglenesen irányító – Eszterházy Móric tárca nélküli miniszterhez: „Ez a határozat ellenkezik az 1868. évi 38. törvénycikk szellemében kiadott 1894. évi 13033. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelettel, amely a vallás és erkölcstannak a felsőkereskedelmi iskolákban heti 1 órában való tanítását előírja. *Az igazgató és a tantestület kötelessége a tanulók valláserkölcsi nevelésében közreműködni*, és a hitoktatót fontos hivatalában támogatni. Szomorú jelenség ezért, hogy a Mester utcai felsőkereskedelmi iskola tantestülete nemcsak *elhanyagolja... kötelességét*, hogy a valláserkölcsi nevelést elősegítse, hanem egyenesen állást foglal a hitoktatás ellen, *sőt a hitoktatás ellen izgat*, mert határozatát más intézetek tantestületével is közli csatlakozás végett. Ezzel... *a fennálló törvényes intézkedések ellen lázad*,¹¹ amelyeknek bírálata semmiképpen sem tartozik a hatáskörébe. ... A felekezeteken felülálló, általánosan elismert erkölcsi törvények nincsenek. Akik a felekezeteken kívül állnak, azok maguk alkotják maguknak az erkölcsi törvényeket..., annyiféle az erkölcs ahány ember van. *Ha valaki őszintén akarja az emberekben az erkölcs egységességét megteremteni, akkor a pozitív vallás álláspontjára kell helyezkednie*, mert a pozitív vallások erkölcsi szabályai nagyban megegyeznek. Az általános erkölcsi szabályok relatív értékűek, emberi tekintélyen alapulnak, s így nevelő hatásuk nincs. Ha tehát a székesfővárosi felsőkereskedelmi iskolák tanszemélyzetének világnézeti álláspontjára helyezkedünk, akkor sem tudunk a felekezetek vallástanánál jobb erkölcsi kódexet az ifjúság kezébe adni. Az indítvány természetesen *az orosz forradalom hatása* alatt született, amikor *a nem keresztény és szabadgondolkodó, sőt, jelentékeny részben szabadkőműves tanférfiak az ő világuk elérkeztét üdvözölték*, amely a felekezeti és nemzeti különállások megszüntetésével, az általános emberi alapokon megteremti a békét. Azóta megtapasztaltuk, hogy az általános emberi szempontok milyen boldogságot teremtettek Oroszországban. A laikus morál csődjét régen megállapították a francia iskolák bírálói. Sehol nem nevelték az ifjúságot annyi fanatizmussal, mint Franciaországban. *Az az elem, amely Magyarországon sürgeti a pozitív vallásoktatás kitiltását az iskolából, erkölcsi, nemzeti és faji szempontból dekomponáló* [bomlasztó, züllesztő – D. P.] *elem. Ha idejekorán nem fogja*

¹¹ A hercegprímás úr ilyen minősítése mindenképp túlzó volt, (hiszen a női felsőkereskedelmi iskola tanárainak levele aligha minősíthető „erőszakos fenyegetésnek”), s lényegében feljelentéssel érhetett volna fel. Arra utal, hogy kész lett volna az állam súlyos eszközeit is igénybe venni, vagy legalábbis elriasztásul kilátásba helyezni a számára nemkívánatos kezdeményezés letörésére. Az akkor hatályos 1878:V. tc. IV. fejezet 152. §-a szerint ugyanis „a lázadás, csoportosulás, melynek célja... a magyar kormányt erőszakkal, vagy veszélyes fenyegetéssel hivatásának szabad gyakorlatában akadályozni, vagy valaminek elhatározására, valamely intézkedésre, vagy valaminek elhagyására kényszeríteni: lázadás büntetést képez és tíz évtől tizenöt évig terjedhető államfogházzal büntetendő”. A 156. § szerint, „a lázadás előidézésére létrejött szövetség, ha büntett véghezvitelére előkészületi cselekmény nem követtetett el: egy évtől három évig terjedhető fogházzal, ellenkező esetben pedig két évtől öt évig terjedhető államfogházzal büntetendő”. (*A magyar büntető... 1909. 140-141.*)

az erőteljes magyar közszellem megfélemezni, úgy diluálni [özönvízszerűen elmosni – D. P.] fogja a magyar nemzet összes nagy értékeit. Valóságos blaszfémia [istenkáromlás – D. P.], hogy ezek a minden öfenntartó erőt meglazító elemek a nemzeti, illetve inkább az általános emberi szolidaritás jelszavával jelennek meg. Igen kérem Excellenciádat, hogy a tantestületeknek az ilyen kérdések hivatalos tárgyalását megtiltani, és őket a valláserkölcsei nevelésre, a fennálló törvényes intézkedések alapján utasítani méltóztatassék” – írta a bíboros-hercegprímás, továbbra is abban a meggyőződésben, hogy „ez hatalmi kérdés”.¹²

Neményi Imre helyettes államtitkár 1918. június 17-i válaszában – felügyeleti jelentésekre hivatkozva – közölte: „a Mester utcai női felsőkereskedelmi iskola tantestülete a valláserkölcsei nevelés érdekében [Sic!] eddig mindenben megfelelt az 1895. évi felsőkereskedelmi iskolai Szervezet[i Szabályzat] ide vonatkozó rendelkezéseinek éppen úgy, mint minden más felsőkereskedelmi iskolánk. ... Ezzel szemben az a szokatlan indítvány, amelyet a budapesti IX. ker. Mester utcai női felsőkereskedelmi iskola tanári testületének egyik tagja tett, és amellyel az egész tantestület magát azonosította, csak egy elszigetelt jelenségnek tekinthető, amelyhez különösebb következtetéseket fűzni nem volna indokolt. Egyébként is... a dolog természeténél fogva, bármiféle tantervi módosítás csakis a tanügyi kormány jóváhagyásával eszközölhető. Természetes tehát, hogy amennyiben a hittan tanításának reformálása komoly formában tárgyalatnék, akkor módja lesz a tanügyi kormánynak a maga álláspontjának érvényt szerezni, amely álláspont csak a vallástanításnak és valláserkölcsei nevelésnek nagyobb megerősítése lehet” – írta a VKM nevében, illusztrációképpen megemlítve, hogy a polgári iskolai hit- és erkölcsstan oktatásának heti óraszámát 1-ről 2 órára emelték.¹³ „A felsőkereskedelmi iskolákban a hittan órák felemelésének kérdése szintén csak a tanterv revíziója alkalmával kerülhet tárgyalás alá, amikor Főmagasságod nagybecsű kívánsága figyelembe fog vétetni”.¹⁴

Forrásainkból nem derül ki, hogy Csernoch Jánost vajon megnyugtatta-e a VKM deklarációja, s hogy mennyire sejtette: a valláserkölcsei nevelés mellett a hatalmi-politikai megfontolásból is elkötelezett kormányzatot rövidesen forradalmi minisztérium válthatja fel, s hogy november végén maga Neményi Imre is – a VII. kerületi Kertész utcai felsőkereskedelmi iskola tanári testülete által kezdeményezett, s nyugdíjazásához vezető – tiltakozó, ill. sajtókampány célpontjává válik. Utóbbi aligha láthatta előre, de abban biztos lehetett, hogy a pedagógusoknak döntő szerepe, világnézeti-politikai befolyásolási lehetősége van a jövő nemzedékére, ezért őket célszerű kézben tartani, s szép szóval, erővel a kívánt irányba terelni.

A pedagógusok jelentőségére vonatkozó meggyőződése találkozott ellenfele, a Magyarországi Tanítók Szakszervezete kiépítésére felszólító Somogyi Béla véleményével, aki az „Új Korszak” 1918. december 20-i számában hangsúlyozta, hogy „az

¹² PL Csernoch cat. 41. 3392/1918. június. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹³ A 70022/1918. számú VKM rendelettel.

¹⁴ PL Csernoch cat. 41. 3392/1918. június. (Kiemelések tőlem – D. P.)

iskola mindig politikai eszköz volt a hatalmon lévők kezében. ... Az uralkodó osztályok tiszteletének ápolása, a királyimádat, a fönnálló rend változtathatatlanságában való hit, a nyomorúsággal való megalégedettség, a társadalmi igazságtalanságoknak istentől való rendeltetése, a feudális-kapitalista uralmi rendnek kedvező egész ideológia az iskolán keresztül vésődik az új nemzedék lelkébe. Amíg belőlünk tanítókból hiányzott a politikai öntudat, addig föl lehetett bennünket használni a saját érdekeinkkel és népünk érdekeivel ellenkező világnézet terjesztésére; de mihelyt ... politikai öntudatra jutunk és politikailag szervezkedünk: *nem leszünk többé vak eszközei a reakciós és konzervatív irányoknak sem az iskolában, sem az iskolán kívül*” – hangsúlyozta – az előző tanulmányunkban idézett részletekkel¹⁵ – Somogyi Béla.¹⁶ Ugyanott ismertettük a Magyarországi Tanítók Szakszervezete kultúrprogramjának számunkra érdekes részleteit is, ezért itt – a kontextus megértése érdekében – csak arra utalunk, hogy követelésük értelmében „*népiskolát – és általában iskolát – csak az állam vagy a község tarthat fönn. ... A népiskolából és egyáltalán minden iskolából ki kell zárni az egyházak mindennemű befolyását, elsősorban a vallásoktatást.*”¹⁷ A vallásoktatás a szülők magánügye, amelyet egyházaikkal intézhetnek el. Az összes iskolákban az eddigi vallástan helyett *felekezetek fölé emelkedő erkölcsstant* kell tanítani”.¹⁸ A felsorolt „haladéktalanul megvalósítandó” követelésekről, a VKM szétválasztásáról és „a közoktatásügyi minisztérium élére dilettáns és konzervatív férfiak helyett szociáldemokrata szakemberek állításáról” – 1918. december 30-án, „országos közgyűlésükön” – hozott szakszervezeti határozatokat küldöttség vitte *Károlyi Mihályhoz*, aki az állam és az egyház szétválasztását illetően – az ország katolikus többségére tekintettel – türelemre, s a vonatkozó nemzetgyűlési állásfoglalás megszületésének kivárására kérte őket.¹⁹

A közfigyelemben, a sajtóban átmenetileg háttérbeszorult hívó keresztény pedagógusok reprezentánsaként – 1918. december 22-én – a *Keresztény Szocialista Tanítók Szakszervezete* kultúrprogramjában állást foglalt „*a nemzeti szellemű vallás-erkölcsös nevelés-oktatás fenntartása*” és valamennyi közoktatási ágazatba való bevezetése, *az intenzívebb hitoktatás mellett.* Mindazonáltal kitűntek az akkori reformelképzelések rokon vonásai is: *nyolcosztályos kötelező mindennapi iskolát, egységes és ingyenes középiskolát, a tanítóképzés „főiskolai jellegűvé fejlesztését” követelték a keresztényszocialista tanítók is.*²⁰

December 30-án, a szociáldemokrata befolyás alatt álló tanítók szakszerveze-

¹⁵ Donáth P. 2018/3-4. 34-35.

¹⁶ Lásd ehhez: *Varsányi P. I.*, 1975/1. 61-63., 1990. 54.

¹⁷ 1918 júniusában *Somogyi Béla* még élesebben fogalmazott: „Ilyen a klerikalizmus: ellensége a becsületes népoktatásnak, ellensége a tudománynak, a világosságnak. ... Mi, szociáldemokraták követeljük az egész közoktatás államosítását, ami jelszavunk: *ki a papokkal az iskolából!* ... Mi azt akarjuk, hogy... minden gyermek a lehető legtökéletesebb iskolai kiképzésben részesüljön”. (*Somogyi B.*, 1918. 22.)

¹⁸ *Új Korszak*, 7. évf. 16-17. sz. 2-4.

¹⁹ *NL*, 52. évf. 2. sz. 9-11.

²⁰ *NL*, 52. évf. 2. sz. 8. (Kiemelés tőlem – D. P.)

tével párhuzamosan, ülésezett a *Katolikus Tanügyi Tanács* közgyűlése. A tanácskozáson *Giesswein Sándor* elnök a „keresztény erkölcs megújítását” követelte: „A háborút a kor materialista gondolkodása hozta és most áthatotta a tömegeket. A papságnak és a tanítóknak kell munkához fogni. Az oktatásnak új csapásokon kell haladnia. ... A szociális nevelés a társadalom megértését, a pacifista a nagy társadalom harmóniáját akarja”.²¹ A Zigány Zoltán vezette „Néptanítók Lapja”-val hadakozó keresztényszocialista „Jövők” 1919. január 15-i vezércikkében leszögezte: „*A szociáldemokraták és radikálisok türelmetlen iskolapolitikája e nagy idők közepette a világ leggonoszabb munkája. ... Azt... minden keresztényi türelmünk mellett ígérjük, hogy ebben a kultúrharcban, amelyben mi most csak defenzívára szorítokunk, ha elmúlik a vész magyar népünk fölött, akkor tudni fogjuk a módját annak, hogy a kultúrharc tűzfészket kipisztítsuk.*”²²

1919 januárjában *Kováts János István, a Protestáns Ügyek Kormánybiztosa*²³ is – aki az általa összehívott 1918. november 11-i értekezleten még a kormány elvárásait és ígéreteit közölte a dunamelléki egyházkerülettel²⁴ –, levélben tiltakozott Károlyi Mihálynál a VKM kettéválasztásának terve ellen: „Egyházi köreinkben az a felfogás az uralkodó, hogy a kettéválasztás teljes mértékben lehetetlen addig, amíg egyfelől az egyház és az állam szétválasztása, másfelől az iskolák egyetemes államosítása meg nem történik. ... [Ez] hatalmas kortes eszközt szolgáltatna a nemzetiségi agitátorok kezébe. ... Arra hivatkozhatnának, íme *a magyarok egyházaitokat el akarják választani az államtól, minden államsegélytől meg akarnak titeket fosztani, az iskolákból ki akarják a vallástanítást küszöbölni, és így hitetektől is meg akarnak titeket fosztani.*”²⁵

Január 12-én *Kapi Béla* dunántúli evangélikus püspök egy aznapi budapesti felekezeti iskolafenntartói „kongresszusra” hivatkozva, melyen a vallásoktatás iskolákból való kizárása ellen kívántak tiltakozni, csatlakozásáról biztosította e törek-

²¹ 1917 nyarán a nemzetiségi kérdés parlamenti vitájában *Giesswein Sándor* hangsúlyozta: „A mai korszak kívánalma a demokratikus szocializálódás. ... mi ezt a szocializálódást nem a materializmus dogmatizmusának alapján, hanem a keresztény kultúra és etika alapján kívánjuk elérni”. (Idézi: *Gergely J.*, 2007/3. 125.)

²² *A kultúrharc tűzfészke* 1919/2. 21. (Kiemelés tőlem – D. P.); *Szakszervezetünk* 1919/2. 23.; *A magyarországi* 1919/2. 29.; *A Katolikus* 1919/2. 26.; *Haller I.* 1919/4. 1. Lásd ehhez: *Gergely J.* 1977/2. 101-133.

²³ Vö.: *Bolyki J. – Ladányi S.* 1987. 31.

²⁴ RL C/39. 22/a. *Kapi Béla* dunántúli evangélikus püspök jelentése szerint „a kormány 1918. november 9-én tanácskozáásra hívta meg a protestáns egyházak püspökeit és egyházkerületi felügyelőit. Ünnepléses nyilatkozatban kijelentették ez alkalommal, hogy a kormány nem tekinti programpontjának az egyház és állam különválasztását. Ha mégis a kormány akaratától eltérően a parlament kimondaná a szeparációt, úgy a kormány arra fog törekedni, hogy az egyházaknak megfelelő idő biztosítsák az új helyzetre való előkészültre. ... A személyes tárgyaláson kifejezésre juttattam a kormánnyal szemben fennálló súlyos aggodalmunkat. Rámuttertam arra, hogy a kormány radikális iránya nemcsak egyházunk létét és jövődjét, hanem a keresztény eszmények megdöntésével együtt nemzetünk jövődjét is veszélyezteti”. (*A Dunántúli* 1920. 6-7. Kiemelés tőlem – D. P.)

²⁵ PL Csernoch Cat. B. 500/1919. I. 18. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: *Ellenforradalmi* 1919/1. 3-4.

vést, s felszólította egyházkerülete iskoláit, tanítóegyesületeit, hogy hasonló módon foglaljanak állást, hiszen: „a hatalomra törő radikális irányzat egyáltalán nem elégszik meg az egyház és állam szétválasztásának követelésével, hanem mindent elkövet a keresztyén egyházak összetörésére és hatásuk megsemmisítésére. *Az összes iskolák államosításával sem akarnak megelégedni, hanem a vallásoktatást is ki akarják küszöbölni az iskolákból, ... természettudományi alapon felépülő erkölcs-tannal akarják helyettesíteni*”- írta, az igazgatókat – köztük a soproni s a felsőlövői tanítóképzőket is – felszólítva: ne elégedjen meg azzal, hogy „az intézet természetes tiltakozását tudomásomra hozza, hanem igyekezzék a társadalomban szükséges közfelfogást kialakítani”.²⁶

Két hét múlva *Csernoch János* – Berinkey Dénes miniszterelnökhöz írt levelében – kifejtette: „Élénk fájdalommal töltött el a magyar népköztársaság [Sic!] kormányának az az elhatározása, hogy a közoktatásügyet elválasztja a vallásügytől. *Ezt a lépést úgy kell magyaráznom, mint a valláserkölcsei alapon való nevelés és oktatás irányától való távolodást*, ami szakítást jelent Magyarország kilencszáz éves közoktatásügyi politikájával.²⁷ Megerősíti ezt a felfogást a közoktatásügy vezetésére kiszemelt miniszter személye, akinek világnézete köztudomásúlag homlokegyenest ellenkezik a magyar közoktatásügy eddigi vezetőinek világnézetével²⁸ ... Ezekben a szomorú időkben a magyar kormány nem akarhatja a katolikusokat azzal keseríteni, hogy iskoláik a katolikus lelkülettől teljesen távol álló miniszter fennhatósága alá kerüljenek” – írta a hercegprímás.²⁹

A tanítókkal, s tanáraikkal szemben megfogalmazott radikálisan változó követelmények

Az egyházak aggodalmai ellenére 1919. január 22-től a szociáldemokrata tanár, *Kunfi Zsigmond* lett az 1919:V. néptörvénnyel különválasztott közoktatásügyi mi-

²⁶ GyMSM SL VIII. 62. 4. d. 1/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.); *Hamar Gy. szerk.* 1918/19-1926/27. 4.

²⁷ Az első időben a katolikus püspöki kar lojálisnak mutatkozott a Károlyi-kormánnyal szemben. *Csernoch hercegprímás* 1918. november 20-i levelében közölte, hogy aznap értekezletük üdvözöli „a magyar köztársasági népkormányt”, s az önálló független Magyarország megeremtését „meleg hazafias érzéssel fogadja, azt fenntartás nélkül elismeri”. Sőt, ehhez hozzátette: „Az egyház a maga részéről a demokratikus fejlődés szolgálatába és a birtokreform megvalósítására készséggel ajánlja fel a kezei közt lévő, arra alkalmas földbirtokot”. (*Litván Gy. szerk.* 1978. 288-289.) Hasonló hangvételű megnyilatkozásokkal fordultak az érsekek, püspökök a helyi nemzeti tanácsokhoz, a klérushoz, a hívekhez, s az Országos Katolikus Szövetség, a Népszövetség szervezeteihez is. Lásd pl.: *A kalocsai érsek* 1918/45. 1.; *Érseki* 1918/45. 2.; *Főpásztorunk* 1918/47. 2-3.; *A katolikus szervezetek* 1918/45. 4.; *Gergely J.* 1977. 34-37. és 100-101.; *Salamon K.* 2001. 57.

²⁸ Levelében *Csernoch János* nemcsak *Kunfi Zsigmond* szociáldemokrata mivoltára, hanem zsidó származására is utalhatott, hiszen mindaddig csak katolikus személy tölthette be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztséget. (Vö.: *Ujvári P. szerk.* 1929. 289. és 517.)

²⁹ Az 1919. január 26-i levelet, melyben a hercegprímás is hivatkozott a nemzetiségiek vélhető sérelmére, lásd: PL *Csernoch Cat.* B. 533/1919., Cat 42. 1918-1927. 1426/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: *Gr. Zichy Gyula* pécsi püspök 1919. február 10-i pásztorlevelével. (MNL BML A Pécsi Miasszonyunkról Nevezett Kanonok Szerzetesrend évkönyve 1905-1941. 288-296.)

nisztérium irányítója.³⁰ Semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy Ő „mint a minden más szemponttól függetlenül közzoktatásügy első magyar minisztere”, azon meggyőződésben cselekszik, hogy „új gazdasági, politikai és erkölcsi alapokon nyugvó világot kell megteremteni s ehhez új emberekre van szükség”, hiszen „*a nevelés régi rendszere is összeomlott*”. „Szabad, öntudatos, minden kényszerigazságban kételkedő, saját eszét használó nemzedéket kell fölnevelni, *s a múlt legendái helyett*³¹ *a jelen tényeivel, s a tudomány igazságaival kell megtölteni a felnövekvő nemzedék lelkét*. A természettudomány, a gazdasági ismeretek, a munka tudománya és gyakorlata, az emberi szolidaritás nagy gondolatán, minden nép önrendelkezési jogán és az emberiség nemzetközi egységén alapuló erkölcs... azok az alapelvek, amelyek a nevelés új rendjének fel kell épülnie.” „[A] magyar közoktatásügyet *a népfelvilágosítás hatalmas szervévé szeretném átalakítani*” – hangsúlyozta Kunfi, hozzátéve: „*kultur-szocializmusa*”³² megvalósításához „különös melegséggel és szeretettel” hívja meg „*a néptanítókat*, akik elnyomott, szellemileg, erkölcsileg és anyagilag egyaránt elnyomott és kizsákmányolt helotái voltak a régi világnak”.³³ Felszabadítja őket „az egyházi és közigazgatási hatóságok befolyása alól”, „emberi megélhetést biztosít nekik”, s „a nép igazi vezetőivé teszi őket”.³⁴

Ennek szellemében – akkor még csak az óv- és tanító(nő)képzők államosítására készülve³⁵ –, „felvilágosító” tanfolyamokra hívta a tanítókat és tanáraikat.³⁶ Ez korántsem volt véletlen. Kunfi Zsigmond már az 1912. évi szociáldemokrata pártkongresszuson hangsúlyozta: „a faluban... ennek [az általa meghalandónak ítélt – D. P.] hatalomnak három oszlopa van: a pap, a jegyző és a tanító. Ezek közül az egyik, *a tanító egész gondolkodásmódjánál, anyagi érdekeinél, a népneveléssel való nagy szociális kapcsolatánál fogva feltétlenül olyan elem, amelyet a demokratikus, sőt, merem mondani a szocialista agitáció számára meg lehet szerezni*”.³⁷

³⁰ Hivatalos Közlöny, 27. évf. 5-6. sz. 46-47. A néptörvény végrehajtását szabályozó 729/1919. M. E. sz. rendeletet lásd: Hivatalos Közlöny, 27. évf. 8. sz. 79-80.

³¹ Egy évtizeddel korábban a „Népoktatásunk bűnei” c. munkájában szenvedélyesebben fogalmazott erről: „A kiherélt teológiai és az inaszakadt, keshedt filológiai szellem ölelkezéséből született meg minden európai országban az, amit uralkodó műveltségnek szokás nevezni s amelynek átadása az *iskolák minden fajtájának* legfontosabb tiszte. Az ismereteknek és érzéseknek azt a tömkelegét, amely leginkább használ, vagy legalábbis a legkevesebbet árt a kor uralkodó osztályainak, nevezik a kor uralkodó műveltségének.” (Kunfi Zs., 1908. 40.)

³² Vö.: Agárdi P., 2001. 38-41.

³³ Vö.: Kunfi Zs., 1908. 32-36. A *Néptanítók Lapjának* 1919. január 23-i, az új minisztert köszöntő vezércikkében Zsigány Zoltán olyan idézeteket válogatott össze Kunfitól, melyek azt demonstrálták, hogy „aki a népoktatást továbbra is az egyház kezén akarja meghagyni, az nem annyira az egyház barátja, mint inkább a népműveltség ellensége”. (Zigány Z., 1919/4. 1-2.)

³⁴ Hivatalos Közlöny, 27. évf. 5-6. sz. 45-46. (Kiemelés részben tőlem --D. P.)

³⁵ Néptörvényjavaslat a kiseddóvoképzés, valamint az elemi és polgári iskolai tanítóképzés állami ellátásáról. RL C/39. 22. cs. 533-561. és 690/1-4.; MNL OL, K 46-605. f.- II./5/a. TAGYOB; Varsányi P. I., 1975/1. 64-68., 1979/2. 180-181.

³⁶ A KM 1919. évi 22026. sz. rendelete „gazdasági”, a 22025. sz. „szociális irányú” tanfolyamokra invitálta a tanítókat. Hivatalos Közlöny, 27. évf. 5-6. sz. 48-51.

³⁷ Idézi: Agárdi P., 2001. 39.

A számára az egyházakkal és a „régí világ” ideológiájával, értékrendjével elkerülhetetlennek látszó összeecsapásban, „kulturharcban” a tanítók, s a képző intézményeik közreműködésére is számított.³⁸

Amikor a pozícióját közoktatásügyi népbiztosként (KN) a tanácsköztársaság kikiáltása után is megőrző *Kunfi Zsigmond* (és Garbai Sándor) 1919. március 29-én rendeletet írtak alá a „nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről”,³⁹ azt – a „proletárdiktatúra” kikiáltásával bevezetett statárium, forradalmi törvényszékek, álhírek terjesztésének tilalma stb. rendeletek⁴⁰ árnyékában – az egyházi iskolafenntartók érdemi ellenállás nélkül, tiltakozva vették tudomásul. A népiskolák és tanítóképzők többségét is érintő jogszabály leszögezte: „a Magyarországi Tanácsköztársaság az oktatás ügyét állami feladatnak tekinti. ... [s] a munkásság művelődésének emelésére minden eddiginél nagyobb szabású oktató és nevelőmunkát szándékozik végezni. *Mindazokat, akik a Tanácsköztársaság társadalmába és szellemébe beilleszkednek, képességükhöz mérten szolgálatába kívánja állítani.* Ennek folytán a nem állami nevelési és oktatási intézetek alkalmazottai közül azokat, akik ennek a feltételnek megfelelnek, a Tanácsköztársaság szolgálatába veszi át. *Az egyházi személyeket (papokat, szerzeteseket, apácákat) azonban csak akkor, ha világi személyekké lesznek.*⁴¹ Az átvétel akként történik, hogy az intézetek alkalmazottai ennek a rendeletnek az alapján... a Tanácsköztársaság ideiglenes szolgálatába lépnek. Állandó alkalmaztatásuk tekintetében a közoktatásügyi népbiztos ama vizsgálat letételének alapján fog határozni, amely az illetők társadalmi felfogására és ismereteire terjed ki”.⁴² „E rendelkezés következtében – írták az 1919. június 18-i, 45. KN. számú rendeletben –, és mert a tanító alkalmazottaknak feladata nemcsak a jövő nemzedéket, hanem a felnőtteket is a kommunista társadalom megértésére és szolgálatára nevelni, a Közoktatásügyi Népbiztosság szabályként megállapítja, hogy minden tanító alkalmazottnak ismernie kell az eddigi kapitalista társadalom lényegének és fejlődésének kérdéseit, és át kell értenie a kommunista társadalom szerkezetét, feladatait és elveit.” A Marx, Engels és Buharin művek tanulmányozását kötelezően előíró rendelet kiterjedt „az összes népiskolai, valamint eddigi középfokú iskolai tanítókra, és pedig úgy az eddigi állami, mint... a Tanácsköztársaság szolgálatába átvett, eddigi nem állami intézetek tanítóira” – az augusztus második fe-

³⁸ Vö. pl.: *Kunfi Zs.*, 1984. 221-264., 2001. 171-183.; *Petrák K. - Milei Gy. szerk.*, 1959.; *Gratz G. szerk.*, 1921. 571-694., 1935.; *Juhász Nagy S.*, 1945. 385-411.; *Hajdu T.*, 1968. 268-359., 1969. 360-408., 2004. 390-394.; *Kelemen E.*, 1970. 49-61.; *Köte S.*, 1979. 9-44.; *L. Nagy Zs.*, 1995. 36-50.; *Litván Gy.*, 1996. 269-280.; *Hatos P.*, 2018. 45. és 302-303.

³⁹ A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendelete. In: *A Forradalmi 1919/I.* 39-40.; MNL OL K 802-1919-10-4813.

⁴⁰ *A Forradalmi 1919/I.* 3. és 13-16.

⁴¹ A Közoktatásügyi Népbiztosság 7. sz. rendelete értelmében az egyházi személyeknek szándékaikról 10 napon belül kellett nyilatkozatot tenni. In: *A Forradalmi 1919/II.* 127.; MNL OL K 802-1919-10-4813. Vö.: *Tóth K.*, 1969. 158.

⁴² Vö.: *Bartha P.*, 1919/1., 3.

lében kilátásba helyezett, majd december végéig halasztott [de a tanácsköztársaság bukása miatt javarészt elmaradt] vizsgától függővé téve további alkalmazásukat.⁴³

Kunfi Zsigmond – áprilisban a népbiztosság agitátorképző iskoláján – egy kérdésre válaszolva kifejtette: „Tudjuk, hogy a tanárok és tanítók gondolkodásmódjának átalakítása nehezen fog menni. ... Nem szabad azt hinnünk, hogy azzal, ha ezeket a könyveket elolvassák és vizsgát tesznek belőle,... a gondolkodásmódjuk is át fog alakulni. De kurzusokat fogunk tartani, lapokat fogunk kiadni a tanárok és tanítók számára, és ily módon igyekszünk átalakítani gondolkodásmódjukat. ... [A] sajtó és az egész közszellem átalakulása lassanként át fogja formálni a tanítókat és tanárokat is. *Én sokkal fontosabbnak tartom e pillanatban a tanítókat, akik... legközvetlenebb nevelői a proletariátusnak, ... [s akik] a legnagyobb jóakarattal sem tudják egyszerre elfelejteni azt, amit eddig tudtak és megtanulni azt, amire ezután lesz szükségük*”. Utóbbiakra vonatkozóan hozzátette, hogy „a tanítók egy részét még bizonyos iskolai feladatainknak háttérbe szorítása mellett is rá akarjuk venni és ki akarjuk képezni arra, hogy a parasztság tanítói legyenek. ... [Számukra] oly tanfolyamokat fogunk tartani, amelyeken ők... mezőgazdasági ismereteket szerezhhetnek.”⁴⁴

Álláspontját visszhangozta a Néptanítók Lapja április 17-i számában *Halász Arnold*, az államosításig az izraelita tanítóképző gyakorlóiskolájának tanítója is, arról értekezvén, hogy vajon „A nép tanítója-e a néptanító?” Cikkét azzal a konklúzióval zárta, hogy „most, amikor egy elpusztult világ romjain új világ van születőben, a tanítóknak is újja kell születniük. ... mert az új életben merőben más a tanító feladata is, mint a régi iskolában volt”.⁴⁵

Kun Béla – egy előadóképző tanfolyamon, 1919. július 4-én – az új feladatokat taglalva maga is elismerte, hogy a kívánatos „újjaszületés” valószínűleg nem megy majd túl könnyen, hiszen „egész serege a tanítóságnak nem szocialista”. „[A]zzal, hogy ma egy szociális tanítási tervet csináltunk, azzal, hogy ... az iskolát beállítottuk a szocializmusra nevelés szolgálatába”, „még azok is kénytelenek lesznek ehhez a tervhez alkalmazkodni s a szocializmus érdekében nevelni, akik egyébként esetleg ideológiai okok folytán erre kevésbé alkalmasak, vagy önmaguktól sohasem tették volna meg. Tény az, hogy a proletariátus diktatúrája... fizikai és szellemi erőszakszerven alapszik. Ebben a tekintetben a tanítóság feladatai világosak. ... Elvégezni azt, amit a proletár állam parancsol,⁴⁶ ... az iskolának a szocializmus-

⁴³ *Petrák K.* - *Milei Gy.* szerk., 1959. 36.; *Népszava*, XLVII. évf. 1919. június 19. 4., július 25. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.) A vizsgahalasztást közlő 152472/1919. KN számú rendeletről, ill. az ilyen tanfolyamok szervezéséről lásd: *Az az „átképző tanfolyam”* 1920/5. 1-2.; *Vincze L.*, 1951. 20-23.; *Tóth K.*, 1969. 153-154.; *Kelemen E.*, 1970. 53-59.

⁴⁴ *Kunfi Zs.*, 1984. 257-258., 259. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁵ *NL*, 52.évf. 15-16.sz. 16.

⁴⁶ Ahogy már a világháború alatt is, akár az élelmiszerek rekvirálásában való részvételt is. A Nagykőrösi Népiújság 1919. május 23-i száma tudósít arról, hogy „az élelmiszerek rekvirálása javában folyik városunkban. *Kerületenként egy tanító és egy munkástanács tag végzi az összeírást*”. (I. évf. 47. sz. 2. Vö.:

ra való nevelés szolgálatába állítását⁴⁷ – fejtegette (szűk egy hónappal a Tanácsköztársaság bukása előtt).

A beszédet hallgató pedagógusok érthették, mire is utalt az előadó, hiszen már 1919. április 29-én napvilágot látott a Forradalmi Kormányzótanács LXXIX. számú rendelete, melyben a „tanítók külön munkadíjáról” intézkedtek. „A Kormányzótanács arra kötelezi a tanítószemélyzetet, hogy az ifjúság nevelésén és oktatásán kívül a földkérdés rendezésében, a termelés biztosításában, az írni-olvasni nem tudó lakosság oktatásában és a felnőttek között folytatandó propagandában közreműködjék” – írták. „[A] szigorú ellenőrzés mellett” folytatandó munkáért – a XCI. számú rendelettel bevezetett általános bérrendezésig is – átmeneti bérkiegészítést biztosítottak.⁴⁸ Tudták azt is, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság terminológiájában a „tanító” terminust – a szociáldemokrata pedagógus szakszervezet javaslatára, a népiskolai tanítóknak tett gesztusként – valamennyi pedagógusra vonatkoztatták.⁴⁹ A képzős tanárokat például – a 29. sz. KN. rendelet értelmében – „tanítóképző-intézeti tanítóknak”, az igazgatókat pedig „pedagógiai vezetőknek” hívták.⁵⁰ A velük kapcsolatos elvárásokat egyértelműen körvonalazta a KN 1919 júniusi beszámolója: „magas színvonalú és a proletárszellemnek megfelelő tanítóképzésről gondoskodunk”.⁵¹

A „kívánatos szellemiség” megteremtése érdekében 1919. március 23-30. között rendelkeztek a helyi munkástanácsok az iskolai kötelező hittanoktatás megszüntetéséről, s az azt helyettesítő tárgyakról. Budapesten erre a KN telefonon utasította az intézeteket. Így a június 7-i tanévzárás miatt, a képzők többségében néhány hétig szünetelt a hitoktatás.⁵²

Moczár M. szerk., 1918-30. 20.)

⁴⁷ Kun B., 1919. 7-8. (Kiemelés tőlem – D. P.) A beszéd körülményeiről lásd: RL C/39. XLVII. k.; Földes É., 1970. 141-142. Vö.: Kunfi Zs., 2001. 180-184.; Kelemen E., 1970. 53.

⁴⁸ A Forradalmi 1919/II. 53-54.; Farkas Sándor táviratát a tanévzárásról lásd: MNL GYMSM GYL. VIII. 55/a.

⁴⁹ Az akkori tényleges hatalmi viszonyokra sajátos fényt vet Gémes Sándor szakszervezeti titkár Kunfi Zsigmond miniszterhez e tárgyban írt levele. „Mélyen Tisztelt Miniszter Úr! A Magyarországi Tanítók Szakszervezetének 1918. december 30-án tartott országos közgyűlése a Tanárok Szakosztályának indítványára kimondata, hogy a 'tanár' kifejezésről az érdekeltek lemondanak és helyette az – elemi, polgári és középiskolai – 'tanító' címet használják. Ezáltal egy rossz kifejezés tűnik el, mely felesleges, elválasztó és káros hatást gyakorolt a tanítással foglalkozók lelkivilágára, melynek csak üdvös következményei lehetnek. Kérjük Miniszter Urat, szíveskedjék ezt tudomásul venni, és ilyen irányban intézkedni”. (RL C/39. 22. cs. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵⁰ A Forradalmi 1919/III. 1919. 105-106. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵¹ Jelentés 1919. 5. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵² A budapesti, debreceni, győri (és Győr vármegyei), székesfehérvári (Fejér vármegyei), miskolci, sátoraljaújhegyi, sárospataki, nagykörsői, valamint a Somogy vármegyei munkástanácsok/direktóriumok ill. tisztségviselőik rendeleteiről van forrásunk. Petrák K. – Milei Gy. szerk., 1959. 7.; BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. április 11-i jegyzőkönyvben; Népakarat (Debrecen) I. évf. 4. sz. 4.; MNL GYMSM GYL VIII. 55. 13 és 14/1919.; Velinszky László közoktatásügyi népbiztos „forradalmi parancsa”. RL C/39. 22/a.; MNL OL K 807- PTI 601- 3. cs. 37. öe.; Vörös Hajnal (Sátoraljaújhegy) I. évf. 5. sz. 2.; Népakarat (Sárospatak) I. évf. 8. sz. 4.; Somogyvármegye (Kaposvár) XV. évf. 76. sz. 1.

Néhány további KN rendelet is komolyan érintette – egyéb iskolák mellett – a tanítóképzők életét is. A korábbi bevonulókra vonatkozó kedvezményekhez⁵³ hasonlóan – a Vörös Hadseregbe való mozgósítás érdekében – 1919 áprilisában intézkedtek arról, hogy a bevonuló tanulók számára bizonyítványaik vizsgák nélkül kiadandók.⁵⁴

A tanítóképzést (is) érintő gesztusok, elvárások a tanítóképzősök és a szervezett diákság felé

A pedagógusok mellett a tanítójelöltek és a leendő értelmiségiek megnyerésére is törekedtek a tanácsköztársaság vezetői, ezért nyitottnak mutatkoztak – az öszirózsás forradalom intézkedései, szabadabb légköre hatására kibontakozott – ifjúsági mozgalmak, s kéréseik iránt.

Töredékes forrásainkból tudjuk, hogy már 1919. január végén kérték a budai állami tanítóképző IV. éves növendékei, hogy a tanári kar „pártolólág tegyen lépéseket a tanítói oklevélnek az érettségi bizonyítvánnyal való egyenlősítése tárgyában, különösen pedig [annak érdekében], hogy a tanítói oklevél jogosítást adhasson az egyetem rendes hallgatójaként való felvételre”. A tanári testület, vita után, pártolólág továbbította a kérést a többi tanító(nő)képzőnek, s a TITOE-nek.⁵⁵ A javaslat további sorsáról csak annyit tudunk, hogy több intézetben napirendre vették a kérdést.⁵⁶

Valószínű, hogy a képzős diákok önálló lépéseinek más budapesti középiskolákkal való egyeztetésének is szerepe lehetett abban, hogy tanítóképzős, gimnazista, felsőkereskedelmi és reáliskolai tanulók küldöttséggel keresték fel Kunfi Zsigmond minisztert, s a KM más vezetőit,⁵⁷ egy aláírás nélküli kívánságlistát hagytak náluk, melyekről úgy vélték, hogy azoknak „a legrövidebb időn belül való teljesítése nagyobb akadályokkal nem jár”. Ebben „az új Magyarország érdekében... a tanulóifjúság számára a teljes gyülekezési és egyesülési jog megadását” kérték,⁵⁸ az

⁵³ 1916 nyarán pl. az Esztergomi Kir. Kat. Tanítóképző 1898-ban született tanulói a bevonulásuk előtt „minden vizsgálat nélkül” bizonyítványt kaptak. A végzősök ugyancsak képesítő vizsga nélkül jutottak oklevélhez az utolsó tanév jegyei alapján. Utóbb jogos értetlenséget váltott ki az egykori növendékek körében, hogy a vöröskatonaként a képesítő vizsga alól felmentetteknek miért kellett újra vizsgáznuk (már, ha engedélyezték nekik), holott a korábban a világháború alatt hadikurzuson hasonló módon szerzett oklevelek érvényben maradtak. (Gábris J., 1996. 34. és 39.)

⁵⁴ A KN. 4. és 8. sz. rendeleteit lásd: Petrák K. – Milei Gy. szerk., 1959. 73-77.

⁵⁵ BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. január 29-i értekezlet jegyzőkönyvében.

⁵⁶ 1919. február 11-én érkezett a győri királyi katolikus tanítóképzőbe a budai állami képző tantestületének erről véleményét kérő körlevele. (GYMSM GYL VIII. 55. a. Válogatott iratok 83/1919.)

⁵⁷ RL C/39. 22. cs.

⁵⁸ A téma akkoriban „benne volt a levegőben”. 1919. március 6-án jelent meg a KM 51396/1919. sz. rendelete „az egyesülés és gyülekezés joga, valamint a gondolatoknak sajtó útján való szabad közlése tárgyában”, mely így kezdődött: „A népköztársaság az egyesülés és gyülekezés jogát, valamint a gondolatok sajtó útján való szabad közlésének jogát mindenki részére egyformán és korlátlanul biztosította. A magam részéről a legszigorúbban akarok örködni azon, hogy ezeknek a jogoknak a gyakorlatában a vezetésem alatt álló igazgatási ágazatban működő alkalmazottak közül senkit se korlátozzanak”- ír-

érettségi és az osztályképesítő vizsgák megszüntetése mellett. Egyben azt is proponálták, hogy ne csak a gimnáziumi végzettséggel lehessen az egyetemre beiratkozni. „Adassék meg az engedély arra, hogy a reáliskola, felsőkereskedelmi iskola, vagy tanítóképződe sikeres elvégzése után az egyetemi előadások megértésére szükséges speciális előkészültséget délutáni ingyenes tanfolyamokon sajátíthassuk el. Kérjük, hogy e tanfolyamok azok számára kik a fenti iskolákat elvégezték, most, azaz 1919. március elsején állíttassanak fel”. Emellett „a szegény sorsú tanulók részére, előmenetelükre való tekintet nélkül, az összes tandíjak eltörlését és a tandíjhátralék elengedését” javasolták, majd hozzátették: „Az iskola fegyelmének demokratikus alapokon való biztosítására kérjük, hogy a súlyosabb fegyelmi ügyekben egy, a tanárokból és felsősztályú diákokból álló fegyelmi tanács döntsön”.⁵⁹

A beadványt egy, már akkor elismert pedagógus helyettes államtitkárnak adták ki véleményezésre. *Imre Sándor* – 1919. március 12-én – *Lovászy Márton* 1918. december 12-i és *Somogyi Béla* államtitkár „közelmúltbeli” intézkedéseire hivatkozva, melyekben a felsőbb osztályos diákok számára engedélyezték a „közös diákjóléti és kulturális egyesületek” alakítását, ill. az ilyen célú iskolán kívüli egyesületekbe való – külön engedély nélküli – belépést,⁶⁰ a „teljes gyülekezési és egyesülési jog” megadását nem javasolta. Úgy vélte: „A jelen kérdéseibe az iskolának kellene az ifjúságot bevezetnie, az önálló állásfoglalást lehetővé tennie. E végre meg kellene szabadulnia minden olyantól, ami az ifjúság lelki fejlődését gátolja. Ilyen gát volt eddig a felekezeti, s ehhez járul most a pártpolitikai szervezkedés, ami részben szintén felekezeti alapon történik. Ebben az önállóság fejlődésének veszedelmét látom... az ifjúság fejlődése szempontjából”.

Az érettségi vizsgák eltörlését sem javasolta, hiszen az tette lehetővé a felvételi vizsga nélküli beiratkozást az egyetemre. Eltörlése esetén – a választott tanulmányok jellegéhez kötődő – felvételi vizsga bevezetését tartotta szükségesnek⁶¹,

ta Kunfi Zsigmond a néptanítókat ért atrocitásokra utalva. (*Hivatalos Közlöny*, XXVII. évf. 13. sz. 14.) Aligha fáradt el túlságosan a miniszter ebben az örködésben, hiszen március 21-től a deklarált „proletárdiktatúra” gyökeresen másként kezelte e kérdéseket.

⁵⁹ RL C/39 26. cs. 121-122.

⁶⁰ Ennek hatására pl. 1919. április 12-én megalakult az „egyetemi és tanítóképzői ifjúságok gyermektanulmányi köre”, melybe május elejéig kb. 470 (elemi és polgári iskolai) tanító(nő)képzős lépett be. A középfokú intézetekből mindössze 5 fiú akadt, ők a budai állami tanítóképzőből. S bár az alakuló ülésen Nagy László mellett felszólaló bölcsészhallgató, Schmidt Ferenc „az eddig rabszolgaságban sínylődő gyermeki társadalmak felszabadításáról” gondoskodó tanítókról beszélt, s arról, hogy „a vörös katona a külső rendet szilárdítja meg, a jövő tanítója tegye ezt a belsővel, s lépjen be a gyermektanulmány vörös, forradalmi lobogója alá” – hetenkénti előadássorozatuk szigorúan szakmai jellegű volt. *Ranschburg Pál, Révész Géza, Nagy László, Domokos Lászlóné, Répay Dániel és Ballai Károly* voltak az előadók. (*A Gyermekek*, 13. évf. 1919/1-3. sz. 11. és 113.; MNL OL P 1659. 2. t. és 3. t. 258-260.)

⁶¹ *Imre Sándor* (1877-1945) véleményét igazolta, hogy miután 1919. május 12-én, a KN 30. sz. rendeletével eltörlték az érettségit, a budapesti II. kerületi katona- és munkástanács már május végén kérte a KN-től ennek felülvizsgálatát. Érettségi nélkül a magyar diákok nem pályázhatnak nyugati műszaki egyetemre, márpedig az egyéni és közérdek lenne – írták. A középiskolai ügyosztály hangsúlyozva,

majd a tanítóképzéshez kapcsolódó kérésekre reflektált. „A tanítóképző intézetekben folyó *'osztályképesítő vizsgálat'* arra való, hogy a II.-III.-IV. osztályban befejeződő tárgyakból a tanítói oklevélbe bekerülő utolsó osztályzatot a minisztérium kiküldöttje előtt adott feleletből állapíthassa meg a bizottság. Ezt én nem tartottam szükségesnek eddig sem. Teljesen elég az az eljárás, amit a középiskola követ, ti. az érettségi bizonyítványba beírja az alsóbb osztályokban befejezett tárgyakból nyert utolsó osztályzatot. ... Ha a tanítóképző intézetek államosítása megtörténik, az osztályképesítővizsgálatoknak állami szempontból való ellenőrző jellege úgymint még kisebb lesz. ... *A nem gimnáziumot végzettek részére* kért tanfolyamot⁶² nem javasolhatom. Az egyetemeken lévők száma óriási, azok semmiképp sem tudnak elhelyezkedni belátható időben, számukat szaporítani tehát nem volna célszerű. ... A tanítók ugyanannyi ideig tanulnak [mint a gimnazisták], de egészen másként szervezett tanulmányt folytattak. ... E kívánság teljesítésére más módot kell találni. Célszerű lenne a szakszerű főiskolákon (egyetemi karokon) szervezni felvételi eljárást addig is, míg a köznevelés gyökeres átalakítása megtörténik” – vélte Imre Sándor,⁶³ hozzátéve, hogy a tandíjmentességet a tanköteles korig és jól körülhatárolt szegénységi küszöbön javasolja bevezetni. A fegyelmi tanácsok létrehozását támogatta, hiszen az „a tanulók önkormányzatának egyik alakja lenne, s jól szervezve, jó nevelő eszközzé válhatnak”.⁶⁴

Utóbbi, s a tandíjak tekintetében – kis részben – megfogadták az április 11-én a KN-ből a polgári iskolai tanítóképző főiskola vezetői posztjára visszahelyezett Im-

hogy „a kapitalista szellemű főiskolák általános látogatását nem tartja kívánatosnak, a technikai főiskolák, a politikamentes tanulmányok látogatását azonban előnyösnek tartja. Ezért az érettségi vizsgálatok visszaállítása kérdésének előkészítésére június 11-én a Tanítók Szakszervezetének pedagógiai bizottságát hívta fel”. (RL C/39. 22/a. Imre Sándor feljegyzése szerint a VKM 100221/1919 sz. iratában.) Ennek nyomán június 27-én a KN 100793. sz. rendeletével intézkedtek az érettségi eltörlése következtében szükséges átmeneti teendőkről. (Petrák K. – Milei Gy. szerk., 1959. 335.)

⁶² 1919. március 28-án, a Forradalmi Kormányzótanács XVIII. K. T. E. sz. rendeletet adott ki a munkásegyetemek, valamint a középfokú iskolák keretében előkészítő tanfolyamok létesítéséről és az ifjúsunkások oktatásáról. Ennek előkészítésével Szabados Sándort bízta meg. (Petrák K. – Milei Gy., 1959. 93.) Lásd ehhez továbbá: *Ladányi A.*, 1970. 97-98.

⁶³ A tanácsköztársaság bukása után – amellyel évtizedekre a főiskolai szintű tanítóképzés ügye is háttérbe szorult –, a VKM-be visszakértült Imre Sándor javaslatot kért a tanítók főiskolai továbbképzésének lehetőségeire vonatkozóan. A már 1919. szeptember 2-án elkészült javaslatba a speciális nevelői feladatokra, a gyógyítva nevelésre, s elméleti pedagógusok képzésére külön pedagógiai főiskolát javasoltak. A dokumentumra az államtitkár ráírta: „Úgy emlékszem Quinttól”. A budai képző igazgatójának szerzőségére utalhat, hogy a dokumentum a következőkkel zárul: „A tanítóknak a főiskolai továbbtanulását egyelőre bizonyos korlátokhoz, vagy feltételekhez lehetne kötni. *Korlátozás:* a/ Csak a közepesenl jobb, b/valamely tárgyban kiváló, c/ szaktanulmányaikat *rendes* úton végzett tanítók folytatják főiskolai tanulmányaikat. *Feltételek:* a/ Már a tanítóképzőben folytassanak előkészítő tárgyakat (nem kívánatos). b/ Felvételi vizsgát tesznek a választandó főiskolai tanulmány természete szerint. c/ Gyakorlatot mutatnak fel a választott főiskolai tanulmányok szerint. d/ Póttanfolyamok szervezettek a megfelelő főiskolai tanulmányokkal kapcsolatos szükségletek szerint. A főiskolai továbbképzésben *előnyben* részesülnek azok a tanítók, akiknek a/ kiváló gyakorlati működésük, b/ irodalmi működésük képesíti őket valamely szakra.” (RL C/39 25. cs. 581-582. Ráírva: XIV-b)

⁶⁴ RL C/39 26. cs. 121-122.

re Sándor tanácsát. 1919. április 25-én, a KN 27. sz. rendeletével elrendelték a ket-tős (tanítói és diák-) bizottságok iskolánkénti felállítását,⁶⁵ ámde csak a helyi tanári szakszervezethez és az Ifjűmunkások Országos Szövetsége, vagy a tanítói szak-szervezet ifjúsági szakosztályához tartozók részvételével. Hatáskörébe utalták a felsőbb osztályosok „szocialista szellemben való továbbképzését”, „fegyelmi ügye-inek irányítását, ill. végzését”, s az ezen „osztályos ifjúságot érdeklő jóléti ügyek intézését”. Imre Sándor javaslatával ellentétesen elrendelték: „Az ifjúság szocia-lista szellemben való továbbképzése az iskolában a tanórákon, az iskolán kívül pe-dig minden megfelelő alkalommal történjék,⁶⁶ s e végből a bizalmiak⁶⁷ személyes agitatív munkája különösen a szocialista öntudatnak, a szocialista önfegyelemnek, az összetartozásnak és az együttműködésnek fokozatos kifejlesztésére és állandó ébrentartására irányuljon” – kívánták alig több, mint egy hónappal a tanácsköztár-saság kikiáltása után.⁶⁸

Majd négy nap múlva, a KN hivatalos lapjában, a „Fáklyában” közölték: a KN a tanítók szakszervezetének ifjűmunkás csoportját ismerte el hivatalosan, ezért „a tanító-ifjűmunkások ezentúl is kizárólag ahhoz forduljanak”.⁶⁹ A Magyar Tanítók Szakszervezete Tanítójelölti Szakosztályának szervező bizottsága valamikor ápri-lis közepén alakulhatott. Sokatmondó bemutatkozásként húsvét vasárnap délelőtt-re előadást hirdetett, melyen „Varjas Sándor elvtárs a kommunista társadalom és a tanító” címmel tartott előadást.⁷⁰ E tapintatlan, kihívó gesztus látványosan meg-mutatta, mit is vártak a „proletárdiktatúra” vezetői e szakosztálytól: „Feladata – a tanítójelöltek speciális érdekeinek megvédése mellett – a tanítóságnak olyan fiatal generációt nevelni, amely képes minden időben és minden helyen a szocialista vi-lágnézet előharcos csapataként küzdeni. ... [A] szakosztály legnagyobb fontosságot az *agitatorikus* munkának tulajdonít. A heti taggyűléseken a szocialista párt veze-tő emberei fejtegetik az új világrendbe való elhelyezkedés és a produktív együtt-működés formáit és módjait. Úgy az egyetemen, mint a többi tanítóképző intéze-tekben a Szakosztály kiküldött előadói szemináriumszerű előadásokon tárgyalják meg az új világnézet kialakulásának és diadalra jutásának szükségszerűségét. Az intenzív *vidéki* propaganda is megindult. *Pápán* már megalakult a szakcsoport. A szakosztály közvetlen érintkezést tart fenn a közoktatásügyi népbiztossággal. Min-den, a tanulóifjúság szellemi, vagy materiális érdekeit szolgáló reform a szakosz-

⁶⁵ Ezek személyi összetételéről intézetenkénti jelentést kértek a KN-be. (MNL OL K 502-1919-6-93886)

⁶⁶ A Budapesti Munkás- és Katonatanács Közoktatásügyi ügyosztályának 1919. április 10-i, 18/1919-VII. sz. rendelete szerint minden, az eleminél magasabb fokú iskolák önképzőköre „a forradalmi költészet és a forradalmi ismeretek terjesztésének szolgálatába kell álljon”. (Petrák K. – Milei Gy., 1959. 88.)

⁶⁷ Az osztályonként 6-6 tanulókként választandó bizalmi rendszert, az általa okozott fegyelmezetlenség-re, s az időközben kinevezett szocialista, kommunista iskolavezetőkre hivatkozva, a KN 55. sz. rende-letével 1919. július 9-én megszüntették. (Petrák K. – Milei Gy., 1959. 74.)

⁶⁸ Petrák K. – Milei Gy., 1959. 79-83.

⁶⁹ *Fáklya*, 10. évf. 1919. április 29. 4.

⁷⁰ *Vörös Újság*, 1919. április 18. 8.

tály kívánságának meghallgatása után, a szakosztály segítségével készül el” – olvashatjuk az „Új Korszak” 1919. május 9-i számában.⁷¹

Az örömmel említett pápai csoport megalakulásáról vélhetően az oda küldött agitátortól, művelődési megbízottól, vagy/és a pápai államosított református tanítóképző IV. éves diákjainak két nappal korábbi, a KN-hez intézett, 19 negyedéves tanuló által aláírt kérvényéből szereztek tudomást. Ebben az előttük álló *tanítóképesítő vizsga megváltoztatását* kérték: a KN „szíveskedjék az osztályképesítő tárgyaiból az írásbeli és a régi államszervezet alkotmánytanából a képesítőzés megszüntetését elrendelni. Kérésünket a következő okokkal támogatjuk: 1. Az osztályképesítő tárgyaiból szóbelileg is kell képesítőznünk, s tudásunkat ebből is megítélheti a vizsgabizottság. 2. Az említett tárgyakból a képesítői szabályzat szerint olyan képesítői példákat kapunk (számтанból analitikai, németből fordítás), melyek csak intelligenciánkat, gondolkozó képességünket fejlesztik, de gyakorlati hasznát nem látjuk az életben. 3. Az alkotmánytan eltörlését pedig azért kérjük, mert az már a történelemé... miért kelljen nekünk... fölösleges lelkiizgalmatok átélni egy elavult tárgyból való vizsgázással!? [Sic!] A régi és az új kormány intézkedési közötti különbséget, a Tanácsköztársaság üdvös intézményét képesítő nélkül is meg tudjuk érteni. Végül, mint támogató okot felhozzuk azt, hogy a pápai ifjú tanítómunkások szakszervezetébe beléptünk, s szívvel-lélekkel magunkévá tettük a szociális eszméket, s az az egyetlen cél lebeg előttünk, hogy a jövő nemzedéket szociális szellemben neveljük, hogy ezek a boldogító eszméket magukévá téve az emberiség boldogságát előmozdítsák”. Ahogy az „Új Korszak” idézett tudósításából sejthető volt, „az elvtársnői üdvözléssel” zárult levél megtette a maga hatását.⁷²

1919. május 12-én jelentek meg a KN 28. és 31. rendeletei. Előbbi az „az évvégi osztályozásról, bizonyítványokról és az értesítőkről”, utóbbi „a népiskolai tanítóképző intézetek vizsgálatairól”. Ideiglenesen eltörölték – sőt tiltották⁷³ – a tantárgyankénti osztályzást, s helyette általános „megfelelt”, „nem megfelelt” értékelést adhattak csak, az utóbbiakat osztályismérlésre utasítva. A befejező képesítő vizsgákon megszűnt az írásbeli⁷⁴, s szóban csak a népiskolai nevelés- és oktatástanból,

⁷¹ *A tanítójelölti* 1919/10. 8. Hogy ebből a hangzatos célkitűzésből vajon mi valósult meg, s, hogy a levél „hangolása” mennyire volt pusztán mimikri az aláírók részéről, arról a következő tanulmányban számolunk be.

⁷² MNL OL K 502-1919-8-89504. Lásd ehhez: *Tóth K.* 1969. 376.

⁷³ Június 15-én Szöllősi csoportvezető táviratában a titokban osztályozókat a „legsúlyosabb fegyelmi következményekkel” fenyegette. MNL GyMSM GyL) VIII. 55. a.

⁷⁴ A férfi tanítóképzőkben erre a háború idején többször is sor került. Pl.: 1916. június 7-én a VKM az 1898-ban született besorozottak kapcsán az esztergomi kir. kat. tanítóképző számára irt rendeletében az összes írásbeli vizsgálatokat elengedte, s megengedte, hogy „a tanulók a tanfolyam végén a negyedik osztályból csupán szóbeli osztály- és befejező vizsgára bocsáttassanak”. (*Gábris J.*, 1996. 34.) A csurgói állami tanítóképzőben 1916 nyarán, a négyhetes katonai tanfolyamot követően, a tanfolyamot végzettenek „képesítő vizsgálatát a testület előterjesztésére úgy könnyítették meg, hogy csak szóbeli és gyakorlati vizsgát kellett tenniük, az írásbeli elmaradt”. (*Koltai I.*, 1939. 94.)

neveléstörténetből, a tanácsköztársaság alkotmányából, s rendeleteiből kellett vizsgálniuk, különös tekintettel a nevelésügyre, s az agrárügyekre.⁷⁵

Joggal felmerül a kérdés, hogy hozzáértő szakemberek (Imre Sándor, Farkas Sándor) érvei ellenére miért engedtek a budapesti gimnazisták, s a pápai (esetleg más?) képzős tanulók kívánságának? 1919. december 21-én Imre Sándor úgy vélte, hogy „a küzdő áramlatok közül az... 1918 őszén uralomra jutott, *hatalmát biztosítani akarta egyebek közt azzal is, hogy a tanítók és az ifjúság lelkét mindenáron magához ragadja*” – írta.⁷⁶ E cél felülírhatta a szakmai megfontolásokat. Ez vezethetett az érettségikkel kapcsolatos improvizációhoz, s a tanítói képesítő vizsgák jelzett könnyítéséhez is. Utóbbit annál könnyebben beáldozhatták, mivel úgy vélhették, hogy egyszer és utolsó alkalommal képesítőznek a négyéves középfokú tanítóképzőt végzetek, hiszen a jövőben főiskolai képzést vezetnek be. Az sem kizárható, hogy – a szakszervezeti vezetőségből előbb tanfelügyelővé, majd KN csoportvezetővé lett – Szöllösi Jenő csoportvezetőben és elvtársaiban már májusban megfogalmazódott a csak július 11-én, a képesítőzöttek számára kötelezően elrendelt 5. évfolyam elvégzetetésének ötlete.⁷⁷ Ha így volt, úgy gondolhatták, hogy nincs akkora jelentősége ennek a képesítő vizsgának, úgyis kiegészítik a diákok ismereteit később, ellenben most egy, a kérvényezők számára jelentősnek tűnő engedménnyel szimpatikussá válhatnak a pedagógusjelöltek körében.

Idézett írásában Imre Sándor azt tartotta „a diktatúra legnagyobb bűnének”, hogy „egyenesen és vadul osztálynevelést folytatott, holott éppen ez volt az addigi nevelés ellen a szocialisták legfőbb kifogása”.⁷⁸ Valóban: ahogy már az eddigiekből is kitűnt, a tanácsköztársaság vezetői minden lehetőséget megragadtak az ifjúság és a pedagógusok ideológiai átképzésére, befolyásolására. Jól tükrözi ezt a vizsgákat módosító rendeletek megjelenésének másnapján, 1919. május 13-án elkészült a KN rendelet „*a történelemtanítás új irányáról*”: „A Tanácsköztársaság valamennyi iskolájában a történelem tanításának az a feladata, hogy az ifjúságot minden eddigi társadalom gazdasági alapjairól, osztálytagozódásáról, s elnyomott tömegeinek forradalmi megmozdulásairól tájékoztassa, s ezzel a proletáriátus felnövő nemzedékét előkészítse a társadalom átformálásának arra a hatalmas munkájára, mely most van folyamatban. Minden oktatonak, aki a proletárállam bármely iskolájában történelmet tanít, buzgó és becsületes önképzéssel kell átértékelnie történettudását és

⁷⁵ *A Forradalmi* 1919/III. 104-105. és 107.

⁷⁶ *Imre S.* 1920. II. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷⁷ 1919. július 11-én „Szöllösi csoportvezető” aláírásával készült el a 104064/1919. KN VI/2. számú rendelet arról, hogy felfüggesztik az I. évesek felvételét az 1919/1920. tanévre, és, hogy „a tanító- és tanítónőképző intézetek főiskolai átszervezésének munkálataival kapcsolatosan”, helyettük az elhelyezkedéshez kötelezően elvégzendő V. évfolyamot szerveznek a IV. évfolyamot végzetek számára. Az érintett növendékek „az évfolyam tartama alatt államsegélyben részesülnek és szolgálati idejükbe az évfolyamon eltöltött idő be fog számítani”. MNL GYMSM SL) VIII. 62. 149/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷⁸ *Imre S.* 1920. II.

szemléletét, hogy kellően szolgálni tudja a proletárállam művelődési törekvéseit”⁷⁹ – írták, s ezzel az aktív és leendő pedagógusok felé fogalmaztak meg követelményeket. Forduljunk hát mi is szakmai szervezeteik felé!

Az országos tanári szakmai szervezetek, érdekképviseltek átalakulása, törekvéseik

Az 1919 január végétől a VKM-ben megfigyelhető változások nyomán, Somoogyi Béla politikai államtitkári kinevezésével *a szociáldemokrata tanítói szakszervezet minisztériumon belüli befolyásának növekedése látványossá vált. Ez szinte elkerülhetetlenné tette, hogy az érettségire épülő főiskolai jellegű, kizárólag állami tanítóképzés tanítói követelésének érvényesítése az oktatáspolitikai egyik kitüntetett céljává legyen.* Az is egyre érezhetőbbé vált, hogy az új közoktatási kormányzat generális reformtervei kialakításában nem az addigi iskolafajonként szétterjedezett pedagógusszervezetekkel, hanem a Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége reformbizottságával, a gyermektanulmányozók reprezentánsaival, s mindenekelőtt a „nevelőmunkások” egészét átfogni hivatott szocialista pedagógus szakszervezettel kíván együttműködni. Ez nem kerülhette el a tanítóképzők tanárai figyelmét sem.

Ahogy korábban jeleztük,⁸⁰ 1918 végén – a hasonló szakmai szervezetek útját követve –, bifurkálódott a tanítóképző intézeti tanárok érdekképviselője is. A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete „a tanítóképzés pedagógiai és didaktikai kérdéseit” fejtegette, s a Közalkalmazottak Országos Bizottságához kötődő Bizalmi Tanács „a tanítóképző intézetek tantestületeinek személyi és anyagi kérdéseivel” foglalkozott.⁸¹ Mindkét szervezet elnöke Nagy László volt.⁸² Ő is aláírta a Bizalmi Tanács tanítóképzőkhöz írt, sürgős állásfoglalásukat kérő 1919. február 16-i levelét.⁸³ „Bizalmi Tanácsunk érdekeink védelme céljából annak idején belépett a Közalkalmazottak Országos Bizottságába. Csatlakozásunk a Közalkalmazottak Szövetsége elnökségének azon kijelentése alapján történt, hogy belépésünk pártpolitikai megkötöttséget nem jelent. Amikor vidéki kartársainkat új szervezetünkbe való tömörülésre hívtuk fel, ily irányú tájékoztatást nyújtottunk, s tényleg Bizalmi Tanácsunk politikai pártállásra való tekintet nélkül egyesítette magában az összes állami tanítóképzők közalkalmazottait. A közelmúltban *a Közalkalmazottak Országos Szövetsége kimondta az országos szociáldemokrata párthoz való csatlakozását. A Bizalmi Tanácsunkban képviselt tanítóképzői közalkalmazottakat pedig, mint tagokat a Tanítók Szakszervezetébe tette át...* [amely] a szociáldemokrata párt szerve-

⁷⁹ A KN 91609/1919. sz. rendeletéből. (Petrák K. – Milei Gy., 1959. 61-62.) Lásd ehhez: Vörös B., 2004/6.

⁸⁰ Donáth P., 2018/3-4. 20-21.

⁸¹ Nagy László 1919. január 3-i megfogalmazása. (MT, 34. évf., 30.) Valójában ezek funkciója nem különbözött el ilyen tisztán. Tevékenységükről lásd: MT, 33. évf. 292-318.

⁸² Nagy László (1857-1931) akkori szerepéről lásd: Donáth P., 2007. 14-27.

⁸³ A levelet Nagy László elnök, Gerencsér István és Répay Dániel, a Bizalmi Tanács képviselői írták alá.

zete. Így a Bizalmi Tanácsunkban képviselt magyar tanítóképzői tanárság, amennyiben a Tanítók Szakszervezetéhez való áttevést elfogadja, a Bizalmi Tanács, mint ilyen, a Tanítók Szakszervezetének szakosztályává, *s a szociáldemokrata pártnak természetesen egyénenként tagjává válik. ...[H]atározunk kell arról, hogy vajon a Tanítók Szakszervezetébe való átalakulásunkat elismerjük-e és ez átalakulás pártpolitikai kötelezettségeit magunkévá tesszük-e? Avagy tömörülésünk eredeti alapján maradván, Bizalmi Tanácsunkat, mint egységesítő szervünket pártpolitikai jelleg nélkül tartjuk meg továbbra is? ... A döntés joga a Bizalmi Tanácsban képviselt összes képzők tanártestületeit illeti. ... Amidőn kartársainkat felszólítjuk a döntésre, szíves figyelmükbe ajánljuk azon nézetünket, hogy a Bizalmi Tanács elszigetelten működve nem fejthet ki oly erőt, amely a magyar tanítóképzés jövőjének kialakításában irányt szabó lehetne, valamint, hogy a társadalmat kívánságaink kielégítésére készítse. Csatlakoznunk kell valamilyen erősen szervezett testülethez. Mi, mint vezetők, nem foglalunk állást szervezetek, vagy politikai pártok mellett, így a szociáldemokrata párt mellett sem kívánunk társainkra erőszakkal hatni”* – írták, kérve a tantestületek tagjait, hogy a szociáldemokrata párt fő elveinek ismeretében döntsenek, s álláspontjukat legkésőbb március 7-ig közöljék a vezetőséggel, hogy a közgyűlést március 15-e körül megtarthassák.⁸⁴

A kilátásba helyezett közgyűlés összehívására azonban már nem került sor. Hat nap múlva, 1919. február 22-én ugyanis megalakult a *Magyarországi Tanítók Szakszervezetének Tanítóképzők Szakosztálya*,⁸⁵ melynek Végrehajtó Bizottsága márciusban – még a tanácsköztársaság kikiáltása előtt –, körlevéllel fordult a tanári testületekhez, melyben leszögezték: „a Bizalmi Tanács felhívása a haladó események folytán tárgytalanná vált, mert a Közalkalmazottak Szövetsége, a Szövetségbe belépett tanárokat, tanítókat, óvónőket áttette a Magyarországi Tanítók Szakszervezetébe. Aki tehát azzal lépett be a Közalkalmazottakhoz, hogy politikai pártállását fönntarthatja, most vessen számot az új helyzettel, mert a M. T. Szakszervezete *szociáldemokrata* szervezkedés, s így tagjai a szociáldemokrata pártszervezetbe is belépnek.⁸⁶ ... Tájékoztatásul megjegyezzük, hogy a M. T. Szakszervezetébe a szakfelügyelőség teljes számmal, a budapesti intézetek tanárai stb. csekély kivétellel mind beléptek. Ez elhatározásukban az a meggyőződés vezetett [Sic!], hogy a *szociáldemokrata párt kultúrprogramjában látjuk a tanítóképzés fejlődésének legszi-*

⁸⁴ MNL OL K 502-1925-17-30254. (Kiemelések tőlem – D. P.)

⁸⁵ Az „Új Korszak” tudósítása szerint: „A szocialista világnézet jelentős területen, a tanítóképző tanárság táborában is megkezdte hódítását. E táborból már annyian sorakoztak zászlónk alá, hogy külön *Tanítóképző-intézeti Szakosztály* megalakítása vált szükségessé. ... [A] szakosztály 35 taggal a következőképpen alakult meg”. (*A tanítóképző* 1919/5. 4.)

⁸⁶ Az 1919. február 22-i alakuló gyűlésen a szakszervezet végrehajtó bizottságát képviselő *Szöllősi Jenő* (a tanácsköztársaság alatt a KN egyik csoportvezetője) markánsabban fogalmazott: „ne kényszer, hanem, *meggyőződés hozza a tanítóképző tanárságot a szakszervezetbe, amelyben csak azoknak lehet helyük és működési terük, akik a szocialista elvekre helyezkedve és a pártfegyelemhez alkalmazkodva akarnak munkálkodni*”. (*A tanítóképző* 1919/5. 4. Kiemelés tőlem – D. P.)

*lárdabb biztosítékát,*⁸⁷ demokrácia és népnevelés haladása együttes és kongruens. A tanítóképzés pedig megbonthatatlanul szerves kapcsolatban van a népkultúrával, melynek fejlesztése nélküle el sem képzelhető. Az oktatás és nevelés munkájának és munkásainak értékelése egyenesen e párt világszemléletéhez tartozik. [Sic!] *Ez a világszemlélet a maga egészében pedig ma egy a jövővel s nekünk a jövő számára kell építenünk! Ezután tehát ez a szakosztályunk lesz hivatott az összes tanítóképző intézeteket érintő anyagi, pedagógiai, reform stb. ügyekben állást foglalni. ...* Fentiekből kifolyólag a közalkalmazotti szervezkedésre helyezkedett Bizalmi Tanácsunk további létjogosultsága megszűnik,⁸⁸ Szakszervezetünk azonban továbbra is kapcsolatban marad a Közalkalmazottak Szövetségével s a két testület minden közalkalmazotti érdekekben képviselői útján, egyöntetűen jár el. Mindezek alapján arra kérjük azokat a tisztelt kartársakat, akik a Szakszervezetbe való áttétel ellen nem emelnek kifogást, szíveskedjenek az ide mellékelte *Belépési Nyilatkozatot* kitölteni. Mint elvtársak alakítsák meg intézetenként a helyi csoportot, illetőleg az ott nitalán már meglévő helyi csoportban (szakszervezetben) a tanítóképző szakosztályt, s válasszanak intézetenként egy bizalmit, aki az ottani helyi csoporttal és a végrehajtó bizottsággal az összeköttetést fenn fogja tartani” – olvashatjuk a terjedelmes körlevélben, melyből a szakszervezeti csoportot alakító tanítóképzős tanárok akkori helyzetmegítéléséről, motívumairól is képet kaphatunk.

A levél ugyanis így folytatódott: „Tisztelt Kartársak! Nemcsak Magyarországon, hanem *az egész világon megbukott, vagy megbukóban van az a rendszer, mely állnemzeti jelszavakkal egymás ellen uszította a világ népeit, s milliók vesztét, népek katasztrófáját, a kultúra pusztulását okozta. E rendszer hazafias mázzal vont a be uralkodók, uralkodó rétegek, imperialista és kapitalista klikkek önző érdekeit, el kellett hát buknia ámitásai, valamint telhetetlensége és vaksága következtében. Uralma helyébe új világnak kell támadnia, mely a népek szolidaritásának, összhangzó együttműködésének, nemzetközi testvériesülésének elvén épül fel.* Csak ily egyetemes közösségben található meg minden ország a maga hivatását, mely nem lehet más, mint népének oly anyagi jólétet, s ezzel együtt olyan szellemi műveltséget biztosítani, hogy természetadta tehetségeit, kultúráját eddig nem ismert mértékben kifejtthesse, s ezzel az emberiség kincsestárát gazdagíthassa. Az egyetemes nagy népműveltségről van szó, mely minden eddig elnyomott népet magas emberi színvonalra emel, s tehetségeit úgy hozza felszínre, hogy ne a többinek kárára, vagy elnyomására szolgáljon, hanem valamennyinek javára, *új világtörténelmi korszakot indítson meg, s ebben a magyar népnek is méltó szerepet juttasson. Elsőrendű*

⁸⁷ Vö.: *A tanítóképző-szakosztály* 1919/8-9. 8.

⁸⁸ 1919. április 12-én, az ott e célból összegyűlt 16 tag – Mohar József alelnök javaslatára – kimondta a TITOE feloszlását, ezzel megelőzve annak adminisztratív megszüntetését, mivel április 15-én a KN 77011/1919. sz. rendeletével feloszlatták az akkor még létező középiskolai tanáregyesületeket. Az „Új Korszak” 1919. június 6-i számának tudósítása szerint a szervezet vagyona is a szakszervezet szakosztályához került. (*A tanítóképzés* 1919. 70-71.; *Hivatalos Közlöny*, XXVII. évf. 20. sz. 176.; *Népkultúra*, I. évf. 2. sz. 3.; *A tanítóképző-szakosztály* 1919/12. 4.)

hivatás vár e téren a tanítóságra, melynek ezentúl aránytalanul magasabb szerepe lesz, mint volt a múltban, s hivatásának megfelelő helyzetbe is jut.

Mi képzőintézeti tanárok *nem maradhatunk el a kortól, hisz ránk hárul a nagy kötelesség, hogy megváltozott hivatását megérteni és gyakorolni tudó tanítónemzedéket neveljünk.* E kötelesség tudatában alakítottuk meg a Magyarországi Tanítók Szakszervezetén belül a Képzőintézeti Szakosztályt. Tehát nem oly elkülönült egyesületet, mint eddig volt, hanem olyat, mely egy szervezetben munkálkodik valamennyi iskolanem tanítójával egy közös cél érdekében, hogy az összesség keretében, az összesség súlyával adhasson erőt a maga törekvéseinek is. Hogy mit jelent ez az együttes erő, nem kell bővebben fejtegetnünk. Elég jelezni, hogy *minden jogos, és minden a népműveltséget szolgáló törekvésünk ezentúl nem lesz izolált, jámbor óhajítás, hanem az egész tanítóságnak, s még szélesebb körben az egész szocialista munkásságnak, az egész magyar népállamnak követelése.*

Mindezek alapján felszólítjuk tisztelt kartársainkat, lépjenek be minél számszabban szakszervezetünkbe. ... [C]sak az lépjen közénk, aki a fentebb vázolt társadalmi világfelfogás alapján áll, s velünk együtt akar küzdeni a magyar nép, s az egyetemes emberiség közjáváért. ... Rendkívüli munka áll előttünk. *Újjá kell alakítanunk a képzőintézeti ügyet, a magyar szociális népállam egyik legfontosabb intézményét, a népkultúra tűzhelyét.* Szét kell törnünk bilincseinket, amelyeket a régi osztrák-magyar imperializmus és kapitalizmus szolgálatában állott osztályállam hatalmaskodó bürokráciája szabott ránk, megsemmisíteni akarván egyéni és lelkiismereti szabadságunkat, a hatalom végrehajtó közegeivé alázván a tanítás művészetének hivatott mestereit. *Intézményeket kell létesítenünk, melyek biztosítják a pedagógia vívmányait, a tudomány fejlődését, a tehetségek alkotásait, a tantestületek s egyesek jogait, anyagi jólétét, szellemi haladását, mindezt pedig egy célért: a népért.*⁸⁹

E felhívás számunkra egyetlen elérhető példánya 1919. március 22-én érkezett a szarvasi evangélikus tanítóképzőbe, következésképp, a tanácsköztársaság kikiáltása előtt íródott. A költő Palágyi Lajos kézjegyét magán viselő írás mai olvasóját okkal-joggal meglepi a szebbnél szebb célok megvalósítását elérhetőnek mutató szöveg naivitása, s – vélelmezhető jó szándéka mellett – a „szövegkörnyezet” *jelentő korabeli magyar állapotoktól való elvonatkoztatása, „elemelkedése”.* A címzettek jórészéhez az idegen megszállás miatt el sem juthatott a népek egyetemes barátságáról elmélkedő írás. Az osztrák-magyar monarchia autokratizmusával szemben a demokratikus állam és oktatásirányítás vízióját a szociáldemokrata szakszervezet és párt nevében kilátásba helyező levél a kommunista párttal közösen meghirdetett „proletárdiktatúra”, a statárium, a címek-rangok eltörlése, s a kilátásban helyezett „forradalmi törvényszékek”, a várható államosítás árnyékában került a szar-

⁸⁹ MNL BéML VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvéhez csatolva. (Kiemelések tőlem – D. P.)

vasi evangélikus tanítónőképző pedagógusai kezébe. Tagadhatatlan, hogy e levél – az őszirózsás forradalom idején kötelező múltbírálat mellett – nem tartalmazott osztályharcos, kirekesztő, „nemzetietlen”,⁹⁰ direkt módon vallás- vagy egyházellenes, ateista elemeket. Ellenben a tagtoborzás érdekében exponált a tanítóképzős pedagógusok körében jól csengő hívószavakat: *népek barátsága, szociális népállam, a társadalmi egyenlőtlenség csökkentése, a kultúra demokratizálása, s ebben a pedagógusok – javuló megbecsülés mellett – kiemelkedő szerepe*. Mindazonáltal *aligha csak ezek győzték meg a címzett szarvasi pedagógusokat* – köztük egy markánsan jobboldali, antiszemita tanárt is⁹¹ – arról, hogy a március 31-i tanári értekezletükön valamennyien belépjenek a szociáldemokrata pártba, s a pedagógus szakszervezetbe.⁹²

A kutatás jelenlegi szintjén nem tudhatjuk, hogy a vidéki képzős tanárok mekkora hányada cselekedett még a Bizalmi Tanács felhívására önként, s mekkora hányada engedett csak az utóbbi levélben kifejezett, ill. az árubeszerzést könnyítő szakszervezeti előnyök,⁹³ ill. az általános politikai körülmények nyomásának.⁹⁴ Forrásaink alapján annyi bizonyosnak látszik, hogy sokan már igen korán, a tanácsköztársaság kikiáltása előtt bekerültek a Tanítók Szakszervezetébe, és ezáltal a szociáldemokrata pártba.⁹⁵ A szakszervezeti szakosztály illetén való megalaku-

⁹⁰ Ez korántsem volt véletlen. A tanítóképzős szakszervezeti szakosztály 1919. április 20-i ülésén, a Farkas Sándor mellett akkor a népbiztosság ügyosztályán dolgozó Keszler Károly tartott előadást a megjelent tanárok és diákok előtt „Szocializmus és nemzeti szellem” címmel. Az *Új Korszak* másnapi tudósítása szerint Marx tanításának fejtegetése után kifejtette: „Mi tanítók, ki akarjuk fejleszteni a magyar lélek értelmi és erkölcsi teljesítőképességét, hogy odaállítsuk ezt a népet a Föld legjelesebb népei mellé, mint *kooperatív társas* az emberiség szociális munkájában. A magyarság szociális újjászületése nemzetközi érdek, s a nemzetközi vérkeringésbe bekapcsolódni, magyar érdek. ... A népek szövetségét és e szövetségnek az egyes országokra és népekre, s ez országok és népek anyagi és szellemi műveltségére kiterjedő áldását nem a kapitalizmust és melléktermékeit konzerváló wilsoni elvek, hanem a nemzetközi szocializmus fogja megvalósítani” – vélte Keszler tanár úr, aki arról is beszélt, hogy „a szocialista igazság a newtoni törvény”, amely a széthulló emberiség széthulló „tömegeit egységbe foglalja, s a világhatalomtrófiát elhárítja”. (*A tanítóképző-szakosztály 1919/7. 7.*; Vö.: *Petrák K. - Milei Gy.*, 1959. 4.) Az ebben reménykedőknek is rövidesen nyilvánvalóvá vált: nemhogy a világ, térségünk sem így működik, s távolodni kezdtek a „proletárdiktatúra” rendszerétől.

⁹¹ Lásd ehhez pl.: *Kiss S.*, 1919/11. 1922/2., 1922/4. és 1924/2.

⁹² MNL BÉML VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

⁹³ *Hatos P.* 2018. 78-79.

⁹⁴ Az akkori légkörre jellemző: Imre Sándor feljegyzései között található egy 1919. március 20-i írás, melyben egy, a diákok feljelentésére a helyi, szegedi szakszervezet által felfüggesztett felsőkereskedelmi igazgató ügye kapcsán kérdezik: „a helyi tanítói szakszervezetek gyakorolhatnak-e tanárok fölött fegyelmi jogot, avagy fennmarad-e a Közoktatásügyi Minisztérium fegyelmi jogköre?”. (RL C/39. 22. cs. 720/6.) A *Fáklya* 1919. április 25-i számában közölte a KN, hogy „csak a szakszervezet útján lehet elhelyezkedni”. (10. évf. 4.)

⁹⁵ Mint közismert: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Kommunisták Magyarországi Pártja 1919. március 21-én Magyarországi Szocialista Párt néven egyesült, s már csak emiatt is változott a helyzet, változhatott a szakszervezeti és párttagság közötti kapcsolat. Erre utal, hogy 1919. május 29-én a veszpéremi tanítók gyűlésén a megyei intéző bizottság elnöke – a „Vörös Zászló” c. lap tudósítása szerint – arról beszélt, hogy „a pártszervezet és a szakszervezet különállósága megkönnyíti a még eddig mindig idegenkedő tanítók lelkiismereti szabadságát is. Nem is kívánhatja senki sem a deresedő fejű s másképp

lásának következményeként az addig kulcsszerepet játszó Nagy László kikerült a tanítóképzős tanárok képviselőinek irányításából, s az új Végrehajtó Bizottság elnöke Palágyi Lajos lett. Keszler Károly titkári, Szalatsy Richárd jegyzői, Végh József pénztárosi, Lechnitzky/Lechnitzki Gyula, Halász Arnold, Párvy Endre, Gerencsér István VB tagi feladatot vállaltak az új szervezetben.⁹⁶

Lehetséges, hogy erre Nagy László kívánságára, összeférhetetlenség miatt került sor, hiszen őt a Minisztertanács határozatával – a VKM-be osztályvezetővé kinevezni szándékozott Farkas Sándor helyére – „tanítóképző intézeti szakfelügyelővé” nevezte ki.⁹⁷ De az sem kizárt, hogy akarata ellenére, vagy attól függetlenül került sor ilyen váratlanul a szakszervezeti szakosztály megalakulására, s az új vezetőség megválasztására, – melybe a régiek közül csak Gerencsér István⁹⁸ igazgató kapott helyet –, hiszen ragaszkodhatott a képzős tanárok többségének állásfoglalásához, s került a direkt politikai/világnézeti elköteleződést, konfrontációt.

Bárhogy is történt, tény, hogy ettől kezdve Nagy László kiszállt a tanítóképzéssel kapcsolatos ügyek intézéséből, s a gyermektanulmányozók delegáltjaként a népiszkolai reformmunkálatokra koncentrált. Egy év múlva, 1920. január 16-án, a társaság választmányi ülésén erről így számolt be: „A népbiztosság... előzetes értesítés nélkül berendelte a gyermektanulmányi ügyek előadójának. A Gyermektanulmányi Társaság s intézményeinek megvédése érdekében ezt a helyet kénytelen volt elfoglalni.”⁹⁹ Elérte ezzel, hogy: a) nem szüntették meg az Új Iskolát s meghagyták

nevelt emberektől azt, hogy egyik napról a másikra változtassák nézeteiket. De a munkát tőlük is megköveteli. Igyekeztek minden tanító a jövő társadalom [Sic!] szolgálatába állni” – kérte Jankovics Lajos, cserébe a társadalom megbecsülését kilátásban helyezve. Nem világos, hogy mire gondolt az előadó, hiszen a politikai meggyőződéstől független szakszervezeti tagságot az „Új Korszak” 1919. június 6-án közzétett szervezeti szabályzat-tervezete sem tette még lehetővé. Ellenkezőleg: előírta számukra az egyidejű Magyarországi Szocialista Párt tagságát is. Csak a tanácsköztársaság bukásának másnapján tették közzé az újabb variációt, melyből e követelmény kimaradt. (*Az egység* 1919.; *Tanítógyűlés* 1919/15. 2.; *A Magyarországi* 1919/12. 3. és 1919/15-16. 2.; *Kelen J. szerk.*, 1958. 170. Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd erről továbbá a következő tanulmányban, valamint a párt és a szakszervezet egymáshoz való viszonyával kapcsolatos – forradalmak alatti – vitákról: *Sipos P.*, 1984. 39-48.

⁹⁶ *A tanítóképző* 1919/5. 4.

⁹⁷ Forrásaink két időpontról szólnak e kinevezés ügyében: 1919. január 30-at, ill. február 12-ét említik. (MNL OL K 502-1929-1931-612-51-68.; MNL OL K 27. 1919. február 12. 59. p.)

⁹⁸ Gerencsér/Gerencsér István (1878 vagy 1882-1925). A kolozsvári egyetemen filozófiai doktorátust szerzett. 1903-ban a kolozsvári tanítóképző tanára lett. 1914-ben a budapesti VI. kerületi állami tanítóképző igazgatójává nevezték ki. A mozgósításkor katonai szolgálatra vonult be. A harctérről 1918 szeptemberében főhadnagyi rendfokozattal, több harctéri kitüntetéssel került haza. Az 1918-1919-es TITOE vitákban honvédó és nyugati orientációt preferáló álláspontját hangoztatta. 1920-1922 között nemzetgyűlési képviselő volt az 1919-1920 fordulóján vallás- és közoktatásügyi minisztert és kormányfőt adó Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja frakciójában. Mandátuma leteltével visszatért – az akkor már VIII. kerületi – tanítóképző igazgatói posztjára. (*Vidor Gy. szerk.*, 1921. 52-53.; *T. Boros L.* 1929. 133.)

⁹⁹ A társaság legalitását védő ezen tálalásnak ellentmond, hogy az 1918 decemberi vitákon Nagy László által előterjesztett tervezetekben olvasható: „A közoktatásügyi minisztériumban a várható reformkorszakra tekintettel három reformosztály létesítendő: a) a szervezeti reformok számára, b) a szorosan vett pedagógiai reformok számára, c) a gyermekvédelmi reformok számára. *Az osztályok a tanügyi munkások és pedagógiai társaságok (Gyermektanulmányi Társaság és gyermekvédő intézmények) kiküldötteleivel egészítendők ki.*” (*Nagy László közoktatási* 1918. 13.; *Nagy L.*, 1934. 6. Kiemelés tőlem - D. P.)

testületét; b) a Gyermektanulmányi Múzeum személyzetét sem bántották; c) sikerült elérni, hogy semminemű kultúrintézményünket meg nem bolygatták”¹⁰⁰

Tanácskozássorozaton tárgyalták a népiskolai reformra vonatkozó elképzeléseiket. E viták légkörének, s Nagy László tartózkodó álláspontjának érzékeltetésére pillantsunk be a reformbizottság 1919. február 5-i, negyedik üléséről készült beszámolóba: „[M]egkezdtük a *népiskolai szervezet* tárgyalását. A célmeghatározás körül nagyszabású vita fejlődött ki. Hacker Boriska¹⁰¹ társadalmi és természettudományi felfogáson alapuló világnézet megalapozását kívánta a népiskolában és indítványozta a vallástan kötelező oktatásának törlését az oktatásban... Ezzel szemben Tuszka Ödön dr. főorvos elfogadta a természettudományi világnézet kialakítását, de ragaszkodott a nemzeti érzés fejlesztésének szükséges voltához. Répay Dániel [tanítóképző intézeti tanár], Szabó Sándor (gyógy pedagógus), Závosy Zoltán fővárosi tanító hangoztatták a nemzeti érzések, mint természetes faji érzések mélyen gyökerező voltát, a nemzetben együtt élők közötti szolidaritás nagy fontosságát. Répay Dániel külön is hangoztatta az idealizmus nagy jelentőségét a természettudományi felfogás nyers materializmusával szemben... Glücklick Vilma kiemelte, hogy Hacker Boriska nézetét nem szabad oly mereven fogni fel, mint némelyek tették. Minden jóra való ember szereti hazáját Magyarországon, s a hazaszeretetre nevelni is kell az embereket. Senki sem akarja kiküszöbölni az iskolából a magyar nemzet történelmét s Magyarország földrajzát, a magyar irodalmat és művészetet. Hisz ezek mind becses értékek közművelődési szempontból. De el kell távolítani a nemzeti érzésből mindazt, ami eddig általa szembeállította egymással a hazában együtt élőket, s a nemzeteket egymással harcra tüzelte. Ezután többen felszólaltak még a vallástan kötelező tanítása ellen. Ez utóbbira nézve elnök [Nagy László] azt jegyezte meg, hogy a vallástan kötelező tanításáról az első reformértekezlet azt határozta, hogy mivel politikai kérdés, mellőzendő a reformmunkálatokból. Végre abban állapodtak meg, hogy *mind a nemzeti, mind a nemzetközi érzés fejlesztése felőlelendő a népiskolában*. Azonban a nemzeti érzésből kiküszöbölendő mindazon előítélet, amely azelőtt hozzá fűződött, fő a társadalmi öntudat kialakulása, a természettudományi és ideális világnézet összeegyeztetése, az együtt élő emberek közötti testvéri szeretet, összetartozandóság; fontos továbbá, hogy minden gyermek érezze magát a világtársadalom tagjának is. Kimondották még, hogy *a népiskolából kiküszöbölendők minden olyan intézmények s intézkedések, amelyek szembeállítják egymással a nemzetiségeket, társadalmi osztályokat s a felekezeteket*.”¹⁰²

Az akkoriban lényegében gyermekközpontú, polgári demokratikus, hangsúlyozottan hazafias, toleráns álláspontot képviselő Nagy László (és Domonkos László

¹⁰⁰ *Az igazgatótanács átszervezése* 1920. 241-242.

¹⁰¹ Jelentős szerepet játszott a VAOSZ és a népbizottság reformbizottságaiban is. (RL C/39. 26. cs.)

¹⁰² *A Gyermektanulmányi* 1919. február 5. 441-442. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

lóné) képviselték a népiskolai reform ügyét a VAOSZ reformbizottságában.¹⁰³ Így egyrészt széles áttekintést kaptak az ott folyó munkálatokról, a készülő reformtervekről, érvényesíthették pedagógiai szempontjaikat, s bizonyos anyagi eszközökre tehettek szert. Elérték, hogy a pedagógiai folyóiratok közül egyedülként, folyóiratuk, „A Gyermekek” elkerülhette a betiltást. Másrészt radikális reformterveikkel – melyek, ahogy a KN felsőoktatási csoportvezetője, Fogarasi Béla fogalmazott –, nem voltak (nem is lehettek) „forradalmiak”,¹⁰⁴ előbb-utóbb szembe kerülhettek a „proletárdiktatúra” kirekesztő, az orosz modellt preferáló tendenciáival, reprezentánsaival. Látványos megnyilvánulása volt ennek, hogy 1919. július 8-án a KN csoportvezetője visszahívta Nagy Lászlót a VAOSZ reformbizottságából, mire ő lemondott a KN-beli előadói tisztéről, és visszahelyezését kérte a budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképzőbe.¹⁰⁵ A Gyermektanulmányi Társaság és annak a tanácsköztársaság alatt megalakult tanítóképzős hallgatói szakosztálya¹⁰⁶ révén a tanítóképzők tanáira és diákjaira egyaránt nagy befolyással bíró „útítárs” Nagy László,¹⁰⁷ s a tanácsköztársaság útjai lényegében elváltak, bár a KN-ből való elbocsátására a diktatúra bukásáig nem került sor.¹⁰⁸ Az alábbiakban látni fogjuk: hasonló helyzetbe került egykori főnöke, közeli munkatársa, Farkas Sándor is.

Ám mielőtt az ő és a KN tanítóképző ügyosztályának történetére áttérnénk, annak jobb megértéséhez, célszerű megismernünk, milyen irányban haladtak, s meddig jutottak a VAOSZ és a KN reformmunkálatai a diktatúra bukásáig. Nagy László

¹⁰³ A VAOSZ reformbizottságának története. Kézirat. RL C/39. 26. cs.

¹⁰⁴ Fogarasi B, 1919. 55-57.

¹⁰⁵ Donáth P., 2007. 26-27.

¹⁰⁶ A politikai „klímaváltozás” következtében 1919-ben látványosan nőtt a társaságba jelentkező tanítóképzősök/jelöltek száma is, 477-re a Gyermektanulmányi Társaság ifjúsági szakosztályában. (MNL OL P 1659. 2. t. tagnyilvántartó.)

¹⁰⁷ A mai olvasó számára talán megkönnyíti a Nagy Lászlóhoz, Farkas Sándorhoz hasonló polgári demokratikus „útítársak” álláspontjának megértését, ha tudjuk, hogy kezdetben a képzős tanárok példaképe, a „nemzetnevelés” prófétája – a tanácsköztársaság kikiáltása után a minisztériumból a polgáriiskolai tanárképző főiskolába vezetőként visszahelyezett – *Imre Sándor* is reménykeltőnek tartotta a szociáldemokrácia oktatási elképzeléseit. „Szamba véve mindazt, amit a proletárdiktatúra nevében kívánnak, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy nincs benne a pedagógus számára semmi, ami elvi ellentéte volna a pedagógiai követelményeknek, sőt talán olyasmi sincs, amit el ne mondtunk volna már (éppen én is). De ennek nem az a következtetése, hogy tehát nem kell tennünk semmit, mert mindez nem új, hanem ellenkező: *kapva kapnunk kell azon, hogy új és hatalmas segítségeink jelentkeznek, s most meg kell csinálnunk, amiért eddig csak siránkoztunk!*” Majd rövidesen hozzátette: „Mindent meg kell csinálni, ami a szocialisták pedagógiai gondolkodásában nem pártpolitikai!” Márpedig praktikusán ez a későbbiekben szinte lehetetlennek bizonyult. Maga is konstataulta: „Mindig ’az emberiség egyetemes céljairól’ beszélnek, hogy azok lesznek a nevelési célok; de a következő mondatban mindig az van, hogy az új nemzedéket át akarják hatni ’a szolidaritás, a *proletártestvériség* érzésével’. Így azután elszűkül a célkitűzés... s ebből természetesen fakad, még ha nem hirdetik is, a gyűlölet a többiek iránt. Ha pedig a történelemre gondolunk, látjuk, hogy az ilyen hatásnak mi volt az ellenhatása! Így nem alakulhat ki az emberiség egysége soha!” RL C/39. XIV. k.

¹⁰⁸ Egy 1919. augusztus 8-i VKM listán az I.1. Elemi iskolai reformügyek, tanterv és utasítás ügyosztály vezetőjeként szerepelt Nagy László neve, kézzel ráírva: „egyelőre maradjon”. (RL C/39. 25. cs.) Egy másik listán viszont nem szerepelt. (MNL OL K 802 KN 1919.- 21. t. sz. n. 2. 81. d.)

1919. augusztus 13-i „*Létesített vagy tervezett intézmények, szervezetek s tervek*” című összegzéséből tudhatjuk, hogy kisdédóvokat terveztek „játékkiskola címen 4-6 éves korú gyerekek számára”. Erre épült volna az egységes népiskola a 6-14 éves gyermekeknek. Ennek első két osztálya „kezdő iskolaként” működött volna, kötelező átmenetül a játékkiskolából. A nyolcosztályos népiskolára „liceumok” és „munkásképző szakiskolák” épültek volna 5, ill. 4 évfolyammal. Az előbbi a „főiskolákon” (a mai egyetemeken) vagy a „főiskolai szakiskolákon” (a mai főiskolákon) továbbtanulni szándékozók képzését szolgálta volna. A liceumot végeztek közvetlenül, míg a „munkásképző szakiskolákat” abszolválók egy éves előkészítő tanfolyam után lettek volna felsőoktatásba felvehetők. A főiskolai szakiskolák közül a „játékkiskolai tanítóképző” (a mai óvodapedagógus képző) a liceum második osztályára épült volna, és a kisdédóvok, valamint az elemi iskola 1-2. osztályai számára képeztek volna pedagógusokat. A „tanítóképző akadémiákba” (a mai tanítóképzőkbe) való felvételhez a liceum 3. osztályának elvégzését várták el, és 3 év alatt a népiskola 3-8. osztályaiban való tanításra készítették volna fel őket. Nagy László beszámolója szerint az „átmeneti tantervek” a népiskola első négy osztálya számára „készen voltak”, és a további osztályokra vonatkozó „vázlat és előadói javaslatok együtt voltak”. Az ötosztályosnak tervezett középiskola, a „liceum” átmeneti tantervéhez „az előmunkálatok megtörténtek”.¹⁰⁹

Számunkra e beszámolóból és a VAOSZ tantárgyi reformbizottságai ránk maradt munkálataiból annak van jelentősége, hogy *az iskolarendszer generális reformjának tervezését – az általános szerkezeti séma mellett – logikusan az óvodákkal és a 8 osztályosnak elképzelt népiskola első osztályaival kezdték. Az 5 osztályú liceum tantervének csak a szaktárgyi előmunkálataig jutottak.*¹¹⁰ Következésképp érdemben el sem kezdhették az arra, vagy annak első osztályaira épülő tanítóképző akadémiai programok kimunkálását. Márpedig a KN vezetői – a tanítói szakszervezet felé tett politikai gesztusként – mindenképp gyorsan demonstrálni akarták, hogy felsőfokú tanítóképzést léptetnek a középfokú helyébe.

Farkas Sándor és a népbiztosság tanítóképzői ügyosztályának tevékenysége – avagy egy csöndes, ám hatékony ellenállás története

A TITOE és a Bizalmi Tanács által már 1918 novemberében az akkor még minisztériumi tanítóképző ügyosztály vezetésére javasolt, országosan tisztelt szakembernek, *Farkas Sándornak* e kihívással kellett szembenéznie, mikor – több hónapos huzavona után,¹¹¹ már a tanácsköztársaság kikiáltását követően –, *az immár a fel-*

¹⁰⁹ Idézi: *Donáth P.*, 2007. 36. és 39.; Lásd ehhez: *Bartos E.*, 1919. 3.

¹¹⁰ Lásd: *Pásztor J. szerk.*, 1959.

¹¹¹ Egy Kunfi Zsigmond miniszterhez írt 1919. február 9-i feljegyzésében Imre Sándor – indirekt módon – támogatta Farkas Sándor kinevezését: „A tanítóképzőintézeti tanárok tudomásom szerint közvetlenül Miniszter Úr elé terjesztették nemcsak ezt [tanítóképzős szakembert kértek az ügyosztály élére – D. P.]

sőoktatási csoport részévé vált osztály élére,¹¹² az addig e posztot betöltő Schindler Artúr helyére¹¹³ kinevezték.

A korábban tanítóként, tanítóképzős tanárként, igazgatóként, a „Magyar Tanítóképző” szerkesztőjeként, királyi tanácsosi címmel kitüntetett szakfelügyelőként tevékenykedett, világot járt, református, „sovén magyar” Farkas Sándor¹¹⁴ aligha felel meg a tanácsköztársaság vezető funkcionáriusairól kialakult sztereotípiának.¹¹⁵ A történész mesterség/hivatás érdekessége, szépsége, hogy a források alapos tanulmányozása révén izgalmas, a közkeletű elképzelésektől és a politikai-világnézeti szekértáborok egyszerűsítő sémáitól igencsak eltérő históriák feltárója, krónikása lehet. Különösen, ha olyan – a többoldalú forráskritika nyomán hitel-esnek ítéelhető – dokumentumokra bukkanhat, melyek fontos új részletekkel gazdagíthatják a tanácsköztársaság alatt a tanítóképzés körül történekről alkotható képünket. Ilyennek tekinthető az Imre Sándor hagyatékában fennmaradt „*A tanítóképzés ügyei a Tanácsköztársaság idején*” c., a szerző megnevezése nélküli beszámoló, melyen azonban több kézírás, és Imre Sándor ráírt megjegyzése (Farkas Sándor) tanúsítja, hogy azt a KN ügyosztálya egykori munkatársai és vezetőjük készítették. A „proletárdiktatúra” alatt történeteket, s a közvetlenül azt követő hangulatot élénk táró írást lábjegyzetbeli kiegészítésekkel, s további dokumentumrészletekkel – a lényegét nem érintő kisebb rövidítéssel – ajánljuk olvasóink figyelmébe:

„A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája az összes iskolatípusok között a tanítóképzést tette az első helyre. A Tanácsköztársaság vallotta, hogy a népműveltség megalapozója, irányítója, vezetője a tanító. A tanítóképzés átforgalmazása ezért elsőrangú és égetően sürgős szükség. Az átreforgalmazás szempontjai a következők vol-

a kívánságot, hanem a személy nevét is, ezért ebben a tekintetben javaslatot tennem nem szükséges” – írta a helyettes államtitkár. (RL C/39. 22. cs)

¹¹² 1919. március 31-én a KN 2239/1919. eln. sz. rendelettel szabályozta Kunfi Zsigmond a népbiztosság ügybeosztását. MNL OL K 802 KN 80. d. és egy újabb lista K 802-1919.- 21. t. sz. n. 2. (81. d.)

¹¹³ 1919. október 3-án Schindler Artúr a leváltásáról így számolt be a VKM vezetésének: „Farkas Sándor szakfelügyelő, Gönczy államtitkárral folytatott többszörös tárgyalás után, Szöllösi csoportvezetővel megjelent az ügyosztályon és távozásomat kívánva, önmagát helyezte az ügyosztály élére. – Ugyanekkor a szakfelügyelőség köréből Mészáros Jenő berendelt igazgatót és Keszler Károly Balázsfalváról menekült tanárt magával hozta titkári, majd előadói minőségben, kiknek segítségével ezentúl valamennyi tanítóképző körébe tartozó adminisztratív, pénzügyi és pedagógiai kérdéseket, osztályvezető minőségben, miniszteri, később népbiztosi kiadományozási joggal intézett.” (MNL K 46-605. f. – II/5.b. TAGYOB) A tanácsköztársaság bukása után átmenetileg posztjára visszahelyezett, jogászai végzettségű Schindler Artúrról – a miniszter felkérésére – Bibó István a következő jellemzést adta: „miniszteri szolgálatra sem elég képzettséggel, sem elég intelligenciával nem bír, nyugdíjazandó”. (RL C/39 26. cs.)

¹¹⁴ Farkas Sándor (1869-1922) munkásságáról lásd: *Keszler K.*, 1922/1-3. 3-4.; *Mészáros J.*, 1923/4-8. 38-42. Valamelyest ő is érezte az idők szavát, hiszen 1918. december 13-án a TITOE értekezletén a „Közoktatásügyünk egységes szervezéséről” címmel tartott előadásában így fogalmazott: „Az oktatás ideálja az értékes egyén, a közoktatásügyé az értékes egyénekből alakult állam. Az iskola nemcsak a lelki és testileg összhangzatos egyén, hanem a gondolkodásban, cselekedeteiben összhangzatos nemzet, s a nemzetekből összetevődő emberiség kiművelésének alapja.” (MT XXXIV. évf. I. f. 1-2.)

¹¹⁵ Lásd ehhez pl.: *Apor P.*, 2014.

tak: a/ azonnal államosítandók az összes tanítóképzők, b/ azonnal át kell szervezni azokat főiskolákká.”¹¹⁶

E tervet a tanácsköztársaság a következő módon akarta megvalósítani:

a/ az államosításra államosító-bizottságot állított fel (E célra külön ügyosztály állott fenn.),

b/ azonnal likvidálni kell a felekezeti tanítóképzők vagyont (E célra szintén külön bizottság állott fenn.),¹¹⁷

c/ *A főiskolai átszervezés akként történt volna, hogy a tanítóképző első-, másod-, harmad- és negyedéves növendékei azonnal osztassanak be a középiskolák ötödik, hatodik, hetedik és nyolcadik osztályaiba, s a főiskolai tanítóképzés már 1919. szeptember havában megkezdendő. A tanári személyzet állami alkalmazottai közül az alkalmasok beosztatnak a középiskolákba, kiválóbbja a főiskolákba, a felekezetiiek közül azok, akik az előírt nyilatkozatot aláírták, az államiakhoz hasonló módon alkalmaztatnak, a többiek pedig azonnal elbocsátandók.*

*A tanítóképző tanárság a tervekkel szemben eszmélni kezdett, és a vezetői azonnal szervezkedtek. E szervezkedés célja az volt, hogy megakadályoztassék a máról holnapra történő főiskolai átszervezés, mely előre megállapíthatólag tanügyi csődöt és botrányt jelentett; hogy megakadályozza a tanítóképzők szellemének megferőtözését, s végül megóvja saját élete anyagi feltételeit, mert hiszen a jelenlegi tanárok nagy része kenyér nélkül maradt volna. A tanácsköztársaság ugyanis annyira nem bízott a tanítóképző-intézeti tanárságban, hogy ennek szakszervezete ellen, a felvett jegyzőkönyvek tanulsága szerint, vizsgálatot indított, határozatait megsemmisítette és a tagokat ellenforradalmároknak minősítette.*¹¹⁸

¹¹⁶ A KN Felsőoktatási Csoportjának vezetője, Fogarasi Béla a MTSZ Főiskolai Szakosztálya előtt 1919. június 17-én tartott előadásában kifejtette: „Mindenesetre minden tanítóképzés centruma az egyetemi tanítóképző legyen. Ennek egyik szakosztálya adjon egységes, általános pedagógiai nevelést, ez adja meg az egységes tanítói kultúrát. A tanítóképző fakultásnak ezen egységes bázisához csatlakoznak azután egyes intézmények, mint a középiskolai, a szakképző, és a népiszkolai tanítóképző főiskola. Ezeknek feladata, hogy az általános pedagógiai kultúrát felhasználva megadják a részletes tantárgypedagógiai képzést, melyre az illető szakmában szükség van. Ily módon be lehet emelni az összes tagozatokat a főiskola keretébe és fenn lehet tartani azoknak speciális jellegét.” (RL C/39. 24/a. A főiskolai oktatás reformja. 6. Kiemelés tőlem – D. P.)

¹¹⁷ Lásd ezekről: a KN 13. sz. rendeletét. *Petrák K. – Milei Gy.*, 1959. 24-26.; Jelentés a KN államosítási és likvidáló osztályának munkájáról. MNL OL K 46-605.f. II/5. TAGYOB; *Fazekas Cs.*, 1997.; 200/5-6.; 2001.

¹¹⁸ A szakszervezeti szakosztály végrehajtó bizottsága 1919. áprilisi ülésén Palágyi Lajos elnök javaslatára elhatározták, hogy „a szakfelügyelet, a gyakorlóiskola, a vizsgarend, a tanterv, tanmenet, tantárgyak reformja, az ifjúsági autonómia, a bürokrácia megszüntetése” témáival kívánnak foglalkozni. Első előadójuk Farkas Sándor volt, aki a szakfelügyelet újjászervezésének kérdéseiről adott szakmai áttekintést. (*A tanítóképző-szakosztály*, 1919/8-9. 8.) A VKM-hez írt, az elbocsátása elleni 1922. február 16-i fellebbezésében Palágyi Lajos így írt a szakszervezeti szakosztály tevékenységéről: „Reformjavaslataink mindig hazafiasok voltak, az 1868. évi népoktatási törvény alapján álltak. A szovjet pedagógia urai ezért javaslatainkat rendszeresen mellőzték. Az egész képezdei tanársággal magyar szellemben dolgoztam együtt, a végsőkig védve a védhetőt. Mikor törekvéseink reménytelenségét láttam, lemondtam, s dacára a hozzám érkezett parancsoknak, nem vontam vissza lemondásomat, s nem mentem többé a szakszervezeti szakosztály gyűlésére”. (MNL OL K 502-5-210; Lásd ehhez továbbá: *A tanítóképzés* 1919. 65.)

A tanítóképző-tanárság vezető férfijai szervezkedése abban nyilvánult [meg], hogy a népbiztosság tanítóképző ügyosztályának a vezetője állandó érintkezésben állott a vezető férfikkal,¹¹⁹ s az ügyosztály csak olyan rendeleteket adott ki, amelyeket együttesen megállapítottak. Az ügyosztály vezetőjének személyére és magatartására vonatkozólag egyébként szolgáljanak felvilágosítással a következő adatok: Farkas Sándor szakfelügyelőnek a tanítóképző ügyosztály élére való kinevezését, mint ezt a tanítóképző-intézeti tanárok országos egyesületének hivatalos közlönye, a Magyar Tanítóképző 1918. novemberi száma igazolja, a tanárság már 1918. évi november havában is kérelmezte. A kinevezését a szakminiszterek: Lovászy Márton, Juhász [Nagy Sándor]¹²⁰ és Kunfi [Zsigmond] ígérték is, de a megoldást a minisztérium átszervezésének ürügyével halogatták, s a beosztást a tanácsköztársaság alatt *Kunfi* valósította meg, anélkül, hogy akkor már kérdést intézett volna Farkashoz. Közben azt is tudomására juttatták, hogy a szakfelügyelőség meg fog szűnni. Különben is Farkas már január végétől tényleg a minisztériumban volt foglalkoztatva.

Bár a tanácsköztársaság a kezdet kezdetén fényes kultúrát és benne magas rangú tanítóképzést ígért, Farkas nem volt hajlandó a beosztást vállalni, s csak a tanítóképzős vezető tanférfiak unszolására, s ezek szolidaritásával foglalta el helyét, mint ezt a tanítóképző-tanárság budapesti alkalmazottai és a vidékről idemenekült tanároknak *Imre [Sándor]* és *Huszár [Károly]* miniszterekhez¹²¹ Farkasnak a Tanácsköztársaság bukása után való alkalmazása tárgyában beadott emlékirata¹²² is bizonyítja. Farkas ugyanis annyira távol áll az úgynevezett szabadgondolkodóktól, hogy soha, sem szabadkőműves páholyoknak,¹²³ sem radikális pártnak, sem a Galilei körnek tagja nem volt, ezek szervezetét, munkáját nem ismerte. Ellenben már *1919. évi július hó első felében* esküt tett *Budaváry László kezébe*, mint *keresztényszocialista*. E párt akkor volt alakulóban, s az ide való belépés a legveszedelmesebb ellenforradalmi tény volt.¹²⁴

¹¹⁹ Itt az ügyosztály munkatársai és a szakfelügyelők mellett Gerencsér István, Quint József, s más budapesti, ill. itt menekültként tartózkodó igazgatókra (Köveskúti Jenőre, Párvy Endrére stb.) utalhatott Farkas Sándor.

¹²⁰ Juhász-Nagy Sándor a VKM-ben államtitkár volt. Lovászy Márton lemondását követően 1918. XII. 23-tól 1919. I. 23-ig ténylegesen tárcavezetőként működött, majd a Berinkey-kormányban igazságügy-miniszter lett.

¹²¹ Imre Sándor előbb a tanácsköztársaság előtt helyettes államtitkárként, majd a diktatúra bukása után az első Friedrich-kormányban 1919. VIII. 7-15-ig a minisztert helyettesítve vezette a VKM-et. A második Friedrich kormányban 1919. VIII. 15-XI. 24-ig a tárca vezetését Huszár Károly vette át, s amikor kormányfő lett, a VKM irányítását Haller Istvánnak adta át.

¹²² Lásd alább.

¹²³ A tanácsköztársaság bukása után annak előkészítésével vádolták a szabadkőműveseket is. Ezért említette Farkas Sándor, hogy ő más ismert tanítóképzős pedagógusoktól – pl. Bánóczi Józseftől, Nagy Lászlótól és Lechnitzky/Lechnitzki Gyulától – eltérően soha sem volt páholytag. (A m. kir. Belügyminisztérium által kiadott szabadkőműves névsor. MNL OL Szimbolikus Nagypáholy, P-1083. II/II. 10. 219. cs. 46. tétel)

¹²⁴ Ezen állítást más forrásunk egyelőre nem erősíti meg. Igazságát valószínűsíti, hogy Gerencsér István, aki szoros kapcsolatban állt Farkas Sándorral, bizonyíthatóan belépett akkor, s az is, hogy Budaváry László a fővárosi tanfelügyelőségre berendelt, majd a tanácsköztársaság által eltávolított tanítóként kap-

Farkas tehát, akire megelőzőleg állandóan úgy tekintett a Berinkey-minisztérium, mint a tanítóképző ügyosztály vezetőjére, mert neki mutatták be a személyi ügyeket is, azzal a tudattal foglalta el helyét, hogy beosztása nem más, mint egy régebbi akta elintézése. Az ügyosztályvezetőnek mindvégig segítőtársai voltak a vele teljesen hasonló gondolkodású *Mészáros Jenő* igazgató és *Keszler Károly* tanár mint berendelt előadók, s az ügyosztály összes régi tisztviselői.

Az ügyosztály ezután hamar orientálódott. Igaz, hogy a tanácsköztársaság élete, munkája gyors ütemben száguldott a züllés és az erkölcsstelenség felé.¹²⁵ Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy *az összes ügyosztály között ez az egy tartotta magát az örületes forgatagban, melynek a tanácsköztársaság szerint a legnagyobb szerepet kellett volna vinnie a romboló munkában.*

A tanítóképző ügyosztály vezetőjének és a vele szolidáris tanárságnak a módszere ugyanis az volt, hogy *a reformokat húzza, halassza; avagy azokat úgy eszközölje, hogy általuk a legkisebb hiba követhessék el.* Hogy ez a valóság, a következő hiteles adatok bizonyítják: A tanítóképző ügyosztály azzal az okadatolással, hogy a tanítóképzőnek főiskolává való átszervezése csak akkor lehetséges, ha átszerveztetett maga a középiskola is, amelyre épülnie kell, el tudta halasztani a kétségtelenül tanügyi botrányt jelentő, a máról holnapra történő hirtelen reformot. E reform helyett jött az ötödik év tervezete,¹²⁶ amelyet a silányul képzett tanítónemzedék ismereteinek, erkölcsének átformálására talán ma is jobb lett volna megtartani, ... mert, amint hivatalos statisztikai adatok mutatják, az 1919/20. iskolai évben hazánkban, sajnos, új tanító generációra nem lesz szükség. *Az ügyosztály most az ötödik évfolyam munkálatait mímelvén értekezletet tartott, de ezen mindig csak tanítóképzős tanárok voltak jelen, s így alaposan eltérítette magától a figyelmet.*¹²⁷

Kiesett az érdeklődés középpontjából, s négy hónapig tartó élete alatt a következő intézkedéseket tette:

a/ Kiadott *tanügyi* rendeletei a következők voltak: 1./ a tanítóképző-intézeti növendékek felvételének a tanítóképző-tanári testületek kezébe való áttétele;¹²⁸ 2./ a *Tanmenet* kötelező erejének megszüntetése, 3./ a különbözeti vizsgák egyszerűsítése, 4./ az első évre való felvétel felfüggesztése és az ötödik év megnyitása, 5./ a vizsgálatokra vonatkozó ideiglenes eljárás. E rendeletek¹²⁹ közül az első hármat a

csolatban állhatott Farkassal, s hogy állítása szerint 15 000 embert szervezett be a keresztényszocialista pártba akkoriban. (*Vidor Gy. szerk.*, 1921. 29. Lásd ehhez: *Gergely J.*, 1977. 137-147. és 1977/2.)

¹²⁵ A diktatúra bukása utáni években a róla szóló hivatalos megnyilvánulások kötelező eleme volt e megfogalmazás.

¹²⁶ A 104064/1919. KN VI/2. számú rendeletre utalt itt Farkas Sándor. (MNL GYMSM SL VIII. 62. 149/1919.)

¹²⁷ Imre Sándor feljegyzése szerint a tanácsköztársaság bukása előtt, 1919. július 30-án széleskörű értekezlet volt a KN-ben a tanítóképzésről Farkas Sándor aktív részvételével, de ennek akkor már semmilyen következménye nem lehetett. (RL C/39. 24/a)

¹²⁸ Lásd erről a KN 76259/1919. VI. b. számú rendeletet. BAZML SL ZL VIII. 65. 16. d. 406/1919.

¹²⁹ 1919. október 3-i jelentésében Schindler Artúr erről a következőket jelentette: „Rendeletem bocsátotak ki az I. osztály megszüntetése és a szociális ismeretekben való alapos kiképzés céljából, az V. osztály

jelenlegi kormány is elfogadta, a negyediket megsemmisítette. Az ötödikből nem lett rendelet, mert a 31. K. N. számú képesítő-vizsgálatokra vonatkozó szabályzat-hoz az ügyosztálynak semmi köze nem volt. Az ügyosztály vezetőjének javaslata, mint ez a hivatalos fogalmazványokból megállapítható, az volt, hogy teljes egészében maradjon meg a Képesítővizsgálati Szabályzatban előírt befejező képesítő vizsgálat. Itt újból hangsúlyozandó, hogy az ügyosztály minden javaslatát a tanítóképző tanárság vezetőivel együtt alkotta, és, hogy ez alkotások száma mennyire minimális volt, legjobban mutatja a tanácsköztársaság működéséről szóló jelentés, mely a tanítóképzést, ezt a különösen munkába vett intézményt, nem is említi.¹³⁰

b/ Tanulmányi tekintetben egyik legnagyobb sikere az volt az ügyosztálynak, hogy az összes állami és felekezeti tanító- és tanítónőképző-intézetek vizsgálataihoz *felekezetiileg kiválasztott*, s működő tanítóképző tanárok küldettek ki.¹³¹ Erre eset a tanácsköztársaság előtt nem volt. S hogy ezek az elnökök miként működtek, bizonyítják különösen az apácák által vezetett intézetek, s az a körülmény, hogy az elnökök több helyen meglátogatták a püspököt, s egy helyen (Veszprémben) a vizsgálaton szentképeket osztottak ki. Három elnököt nem megfelelő eljárás miatt azonnal feljelentettek.

c/ Azokban az intézetekben, így a budapestiekben is, melyekről tudomást lehetett szerezni, mindenütt tanítóképző tanár tanította a szociológiát, ezekbe az intézetekbe tehát idegen elem nem furakodott be. Így nem volt egyetlen intézetben sem nemi felvilágosítás; épségben maradt a hazafias szellem és az erkölcsös nevelés.

d/ Az ügyosztályvezető kezdeményezésére a budapesti tanítóképző-intézetek ta-

tály felállítása tárgyában. A középiskolai érettségi vizsgát tett tanulók tanítóképző-intézeti különbözeti vizsgálatát rendezték kommunista (Sic!) szellemben, mely burkoltan tantervi változtatásokat jelentett, amennyiben a tanítóképző-intézeti vizsgák anyagából az úgynevezett nemzeti tárgyakat törölve, a vizsgálatok anyagát a tanácsköztársaság szellemében reformálta meg. A felvételeket az igazgatók hatáskörébe való utalása ügyében, Képesítővizsgálatok újabb szabályozása tárgyában. A további intézkedések személyi vonatkozásúak.” (MOL K 46-605. f. – II./5.b. TAGYOB 369. o.)

¹³⁰ 1919. május 26-án Kunfi Zsigmond népbiztos 3125/1919. eln. sz. rendeletében a munkások, katonák és fölművesek június első felére szervezendő kongresszusára beszámolót kért az ügyosztályoktól május 30-ig. Május 31-én készült el Keszler Károly megfogalmazásában, Farkas Sándor és egy harmadik személy aláírásával a beszámoló „a VI/2. ügyosztály (tanítóképzés) Tanácsköztársaság megalakulás óta végzett munkásságáról és a jövő teendőiről”. „I. *Végzett munkásság*: 1. Átmeneti szabályozást nyertek: a/ az osztályképesítő és befejező képesítő vizsgálatok; b/ a középiskolát végzett tanulók tanítóképző-intézeti különbözeti vizsgálatai. 2. Új rendezést nyertek és decentralizáltattak a tanító- és tanítónőképző-intézeti felvételek. 3. Hatályon kívül helyeztetett az oktatók egyéniségét korlátozó tanmenet kötelező volta. 4. Szerveztettek: munkásiskolák ifjún munkások számára (a régi ifjúsági egyesületek helyett) a budapesti tanító- és tanítónőképző-intézetekben. 5. Megtétettek a tanítóképző modern (főiskolai) átszervezésének a jövő tanévre vonatkozó intézkedései. II. *A jövő teendői*: 1. A tanítóképző főiskola szervezetének és tantervének megalkotása (a tárgyalások már folyamatban vannak). 2. A tanítóképző főiskola tankönyveinek tervezetei. 3. A tanítóképzés országosan egységes vezetésének szervezése és szabályozása.” (MNL OL K-502-1919-VII. 5-98528; és *Jelentés*, 1919.)

¹³¹ Az 1919. május 21-i, a fővárosi tanfelügyelőséghez intézett 94495/1919. VI. 2. sz. rendelet szerint ez csak részben sikerült, hiszen a volt országos izraelita tanítóképzőbe – az addigi Alexander Bernát helyett – Gerencsér Istvánt küldték biztosul. (BFL VI. 504./B) Lásd ehhez továbbá: *Kulturális* 1919/44. 4.; *Tanügyi kiküldetések* 1919/14. 2.

narai együttes gyűlést tartottak az ifjúsággal,¹³² s így elejét vették annak a züllésnek, amely minden más iskolafajban megmértelyezte az ifjúságot.¹³³

e/ Az ügyosztályvezető, örökös veszedelmek között, tájékoztatta a vidékről felmenekült testületeket a bolsevizmus átkairól, munkájáról: ilyen testületek a stubnyafürdői, a lévai, a losonci, a csáktornyai, a szarvasi és az esztergomi.

f/ Az ügyosztályvezető hihetetlen kerülgetéssel megakadályozta, hogy a tanítóképző-intézeti tanári státuszban bárkit is elmozdítottak, vagy áthelyeztek volna. Pedig tudott dolog, hogy a tanácsköztársaság a főváros összes elemi, polgári és középiskoláiból elmozdították az összes vezetőket és mindenüvé új embereket neveztek ki. Tehát e tekintetben is *csak a tanítóképző volt kivétel*. A budapesti angolkisasszonyok és a Ranolder-féle tanítóképző-intézet igazgatói kérdését úgy oldotta meg, hogy az egyik élére odaállította *Scherer Sándor*, a másik intézet élére pedig *Wagner János* szakfelügyelőket. S így egyik iskola élére sem került azokból az elemekből, amilyenekkel megmértelyezni akarták az összes fővárosi intézetet.¹³⁴

g/ Minden más területen megszűnt az első felettes hatóság, így a tanfelügyelőség, a kereskedelmi és középiskolai főigazgatóság. Ellenben teljes egészében megmaradt a tanítóképző-intézeti szakfelügyelőség és annak összes személyzete.

h/ Az ügyosztály vezetőjének előterjesztésére a tanácsköztársaság ideje alatt összesen négy kinevezés történt. E kinevezések közül hármát az előző kormány kezdeményezett, a negyedik egy hadviselt okleveles tanítóképző-tanár kinevezése volt. E kinevezés az előző kormány által gyakorolt precedens mintájára történt. Szöllősi Jenőnének rendes tanárrá való kinevezése, ez volt ugyanis az ötödik kinevezés, férjének, Szöllősi Jenő csoportvezető meghagyásából terjesztetett elő.

i/ Az ügyosztály vezetője ezenkívül nyilvántartásba vette és elhelyezte az összes menekült tanárokat, növendékeket.¹³⁵

¹³² Az Új Korszak 1919. április 21-i beszámolója szerint „a tanítóképző szakosztály szervező bizottsága és tagértekezlete gyűlések egész sorozatán foglalkozott az ifjúság autonómiájával kapcsolatos kérdésekkel. A budapesti tanító- és tanítónőképző intézetek növendékei mind beléptek a Diákszövetségbe, mindenik intézet kiépítette bizalmi rendszerét. A tanárok és diákok együttes ülést tartottak, amelyen Albert Júlia IV. éves növendék és Palágyi Lajos tanár közösen elnököltek. A gyűlés az év végi vizsgálatok, az osztályozás, a fegyelmezés stb. kérdésekkel foglalkozott, minden kérdésben egyöntetű és közösen megnyugtató elvi álláspontra jutva. A szakosztály elhatározta, hogy az együttes üléseket rendszeresíti, s minden olyan ügyet, amely az ifjúságot érinti, azokkal együtt fogja megbeszélni.” (*A tanítóképző-szakosztály 1919/7. 7.*)

¹³³ A tanácsköztársaság bukása után minden tanító(nő)képző intézetnek a VKM 103188/1919. sz. és 164548/1919. VI. 2. sz. rendeleteire – tanári értekezleten – vizsgálnia kellett „az ifjúság züllésének okait”, „a nemi felvilágosítás hatásait”, s ezekről külön-külön jelentenie kellett a minisztériumnak. (MNL OL K 502-1919-6-210666; K 592.-1919-16-103088; GYMSM GYL VIII. 55. a. 517/1919.; BAZML SL ZL VIII. 65. 16. d. 463/1919.) E beszámolókról a következő tanulmányban lesz szó.

¹³⁴ Összevetésül a KN népoktatással foglalkozó ügyosztályáról szóló jelentésből: „A szakavatottság és hozzáértés helyébe csupán a megbízhatóság lépven, ennek következményei minden téren láthatókká lettek.” (MNL OL K 46-605.f. II/5. TAGYOB)

¹³⁵ Erre a KN 95335. sz. május 21-i rendelete kötelezte az ügyosztályt. *Petrák K. – Milei Gy.*, 1959. 333.

j/ Akkor, mikor legjobban dühöngött a vörös hadseregbe való toborzás, az ügyosztályvezető kezdsére a hadügyi népbiztosság megértő tisztviselői segítségével, 44 tanítónövendéknek tanfolyamot rendezett a budapesti I. kerületi tanítóképző-intézetben, s ezeken kívül számos növendéket vontak ki a vörös hadseregből.¹³⁶

Mindezekon kívül meg kell állapítani, hogy az ügyosztály a Berinkey-kormány idejéből *egy tanfolyamot vett át*. Ez volt a budapesti I. kerületi állami tanítóképző-intézetben tartott hadi tanfolyam. A Tanácsköztársaság ideje alatt ez a tanfolyam megismételtetett az előző hadi tanfolyam tantárgysorozatával.¹³⁷ Az ügyosztálytól teljesen távol állt minden más kurzus: így a tanítóképző-intézeti tanárok szociológiai tanfolyama, a tanítóképző agitációs és minden néven nevezendő más tanfolyam. E tanfolyam szervezetéről az ügyosztály még csak tájékoztatást sem kapott.

De nem adott ki az ügyosztály semminemű *tantervet*, sem *tantervi* utasítást. Mindezt a legnagyobb nyomattal kell megállapítani, s erről különben nemcsak a hivatalos iratok szolgálnak adatokkal, de erre vonatkozólag megkérdezhető bármely tanítóképző-intézet. Különben is annak, hogy az ügyosztály mily tanulmányi rendeleteket adott ki legpontosabb tanúja bármely állami vagy felekezeti tanítóképző-intézet.

Megemlítendő még, hogy az ügyosztály vezetője nemcsak hogy nem részesült anyagi előnyökben, hanem állásából kifolyólag kára volt. Kartársai, a szakfelügyelők, az év végi vizsgálatoknál 2000 korona mellékkeresetet élveztek, viszont Farkas Sándor mind a mai napig megmaradt a hatodik fizetési osztály után járó illetmények élvezetében.¹³⁸

Megemlítendő az is, hogy *Farkas Sándor már június hó első felében formálisan lemondott osztályvezetői állásáról*. Ekkor azonban az ügyosztály minden tagja kérve kérte, hogy ne hagyja el őket. Farkas ekkor, amint az előbbieket igazolhatják, hatheti határidőt adott magának, annak kikötésével, hogy akkor minden körülmények között távozik.

Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a tanítóképző-ügyosztály állandó találkozóhelye volt belső és külső tisztviselőknek, hazájuk, nemzetük sorsán aggódó és dacolni kész embereknek, akkor elég jól meg lehet állapítani, hogy igenis lehetett

¹³⁶ 1919. április 28-án kérte a KN tanítóképzős ügyosztálya a Hadügyi Népbiztosságtól (HN) 44 III. osztályt végzett tanítóképzős növendék, besorozott vörös katona számára a halasztást a katonai tanfolyam idejére, melyhez a HN 119396/6-1919. sz. alatt hozzájárult. Így 88281/1919. VI. b. sz. alatt a tanfolyamot engedélyezték. Az I. kerületi állami tanítóképző április 30-i tanári értekezletén döntöttek a tanfolyam órafelosztásáról. Quint József igazgató június 2-i zárójelentése szerint a tanfolyamot valójában 40-en végezték el, 38-an oklevelet nyertek, 2 főt a képesítő vizsga megismétlésére utasítottak. (MNL OL K 502-1919-5-86583; BFL VIII. 130. a. 22.)

¹³⁷ Neményi Imre államtitkár 1918. december 28-i, a VKM 228879/1918. V. sz. rendeletére utal itt Farkas Sándor. (GYMSM GYL VIII. 55. Válogatott iratok.) Az 1919. január 7-én indult tanfolyam tematikáját 15-én küldte meg Quint József igazgató a VKM-nek. (MNL OL K 502-1919-1892 és 206090.)

¹³⁸ A közalkalmazottak, pedagógusok tanácsköztársaság utáni „elszámoltatása” egy sok kérdésből álló kérdőívvel történt, melynek egyik pontja arra kérdezett rá, hogy vajon volt-e anyagi előnye az illetőnek a diktatúrával való együttműködésből. Vélhetően emiatt tért ki erre Farkas Sándor.

menteni, s világos lesz, hogy nem azok buktatták meg a proletárdiktatúrát, akik félreálltak, hanem akik mindenüket kockáztatva, az ár sodra elé vetették magukat. Ezek voltak azok a képviselők, akiknek helyén volt a szívük és eszük, s a vörös hadsereg ama tisztjei, akik kockára téve mindenüket, játszva becsületükkel, életükkel, lassan és biztosan aknázták alá a proletárdiktatúrának vérrel vakolt légvárát.¹³⁹

Az utóbbi bekezdés nyilvánvaló túlzása – hiszen a tanácsköztársaságot az ellenforradalmi szervezkedések csak meggyengíthették, de bukását az antant, elsősorban a románok intervenciója okozta –, érthető reakció lehetett arra, hogy a tanácsköztársaság után minden alatta történt kinevezést visszavontak, a régi tisztviselőket állásukba visszahelyezték,¹⁴⁰ a kinevezésüket vesztetteket felfüggesztették, s vizsgálatnak vetették alá, hogy az elkerülhetetlenül nem működtek-e szorosabban együtt a „bolsevizmussal”¹⁴¹ Farkas Sándor joggal méltatlannak érezhette ezt az eljárást, annál is inkább, mert kollégái, akik annak idején osztatlan örömmel fogadták kinevezését,¹⁴² kiálltak korábbi álláspontjuk mellett a VKM visszaállításakor is. 1919. augusztus 7-én a Szentkirályi utcai állami tanítónőképzőben összegyűlt 60 tanár szenvedélyes vita után érvénytelennek ítélte a TITOE felosztatását, s egy tisztújító közgyűlés összehívásának előkészítésével bízta meg Dékány Mihályt, Snázel Ferencet, Ligárt Mihályt és Répay Dánielt. Ragaszkodtak 1918 novemberi álláspontjukhoz, s ezt a VKM felé is jelezni kívánták.¹⁴³

Erről tanúskodik 1919. augusztus 16-i felterjesztésük: „A magyarországi tanítóképzői tanárság képviselőiben a budapesti tanítóképzők tanárai, a Tanítóképző

¹³⁹ A tanítóképzés a Tanácsköztársaság alatt. RL C/39. 22/a. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

¹⁴⁰ Lásd a VKM 103. 187/1919. V. sz. és a 103265/1919. B. III. sz. rendeleteit. (GYMSM SL VIII. 62. 4. d. 159/1919. és 160/1919.; RL C/39. 26/a.; EOL DEE TI 144. d.)

¹⁴¹ A minisztertanács 4359/1919. sz. rendelete szerint: „vizsgálat tárgyává kell tenni a közszolgálati alkalmazottak részéről a tanácsköztársaság ideje alatt tanúsított magatartást, amennyiben ez a bolsevizmus fokozott szolgálatában (pl. propagandának szóban, vagy írásban való kifejtésében) a tisztviselőtársak terrorizálásában, politikai megbízhatóság szempontjából való minősítésében, azok közvetett vagy közvetlen üldözésében, nemzetellenes nyilatkozatban, vagy viselkedésben, előnyösebb alkalmazás kijárásában, vagy erre való törekvésben, általában olyan természetű viselkedésben nyilvánult meg, mely tisztviselőtársai körében az illető tisztviselő iránt a bizalom megingására vezetett.” (C/39. 26. cs) A VKM 6183/1919. eln. sz. rendelete értelmében: „Azokkal szemben, akik már f. év. március 21-e előtt állami... szolgálatban álltak és akár... a vallás és közoktatásügyi minisztériumban, a volt közoktatásügyi vagy vallásügyi minisztériumban, illetőleg a volt ún. közoktatásügyi népbiztosságban alkalmazottak: az igazoló- és az esetleges fegyelmi eljárást is az előbbi szolgálati alkalmaztatásuk szerint illetékes fegyelmi bizottság folytatja le, s az eljárás befejeztével az iratokat javaslatával együtt a kebelbeli igazoló bizottsághoz teszi át. Utóbbi a vizsgálat alá vont egyének a központi szolgálatban tanúsított magatartását illetőleg az eljárást a maga részéről is lefolytatja, saját javaslatát is megteszi és az iratokat a fegyelmi ítélet hozatala végett az erre illetékes hatóság elé terjeszti.” (MOL K 802. 12 t. 1920-17-3830; BFL IV. 1428. 48. d. 6042-1919.)

¹⁴² Lásd pl.: BFL VIII. 131. 37-39. k. az 1919. április 24-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

¹⁴³ MT 34. évf. 2. f. 71-72. Abban is megegyeztek, hogy „azon tanítókkal és tanárokkal szemben... akik hazafias nemzeti kötelezettségükről megfélemlítve szöszölvőivé szegődtek a kommunizmus ügyének, s önelhatározás alapján különleges cselekvésekkel szolgálták a kommunizmus ügyét, minden egyes iskola tantestülete a legjobb belátása szerint önmaga foglaljon állást, és állásfoglalásáról tegyen jelentést az illetékes hatóságnak.” (72.)

(*Iskolai*) Tanárok Országos Egyesületének Választmánya, továbbá mindazon képzők tanártestületei, ahonnan az akkori megszállások következtében akadályozva nem voltak abban, hogy akár kiküldöttileg vagy írásban mozgalmunk mellé álljanak, 1918. november 11-én egységesen megállapodtak abban, hogy a tanítóképzés ügyeinek középponti vezetésére tanítóképzői szakember bevitelét szorgalmazzák. E megállapodás évek óta hangoztatott óhajnak kifejezése volt, amelyet a tanítóképzés utolsó korszakában szerzett tapasztalatok¹⁴⁴ és a magyar tanítóképzés jövődjének féltő szeretete hozott életre.

Célunk megvalósításáért kívánságunkat szóval és írásban is eljuttattuk a kormány akkori miniszteréhez és államtitkáraihoz, akik kivétel nélkül elfogadták kérelmünk jogosságát és annak teljesítését a minisztériumi átszervezés folyamán megígérték. A teljesítés a kommunisták kormányra jutásakor következett be. Ez a körülmény a tanítóképzői tanárság részéről ajánlott személynél, Farkas Sándor szakfelügyelőnél ellenzésre talált. A tanítóképzői tanárságnak – a helyzet legobjektívebb mérlegelése után – állásfoglalása azonos maradt; az egységes akarat előtt a tanítóképzés ügyének érdekében Farkas Sándornak engedelmeskednie kellett. Tiszta személyes áldozat volt részéről, hogy a tanítóképzői tanárság akaratának engedve, intézményeink védelme céljából az említett kormányzattal a tanítóképzők középponti ügyeinek vitelét elfogadta. *Áldozatként hozott munkájának eredménye: az általános rombolás közepette a tanítóképzés múltjából minden lényeges megmentett, hogy éppen ezen iskolafajtánál a személyek és intézmények, úgy az állami, valamint a felekezeti tanítóképzőknél megvédelmeztettek.*¹⁴⁵

A tanítóképzés ügyének óvó szeretetében a tanítóképzői tanárság következetes marad. Épp ezért, mély tisztelettel kéri Nagyméltóságodat: 1. méltóztassék a tanítóképzés ügyének középponti vezetését tanítóképzői szakemberre bízni; 2. méltóztassék kívánságunkat ajánlott személyünkben elfogadni, mégpedig Farkas Sándor szakfelügyelőben, aki tanári múltjánál, pedagógiai és tudományos működésével, adminisztratív és kodifikáló munkásságánál fogva legtöbb biztosítékot nyújtja arra, hogy a tanítóképzés ügyének vezetése, korszerű reformok megvalósítása a legilletékesebb szakember kezére kerül.¹⁴⁶

Egyik kérésük sem teljesült. Farkas Sándor, Mészáros Jenő és Keszler Károly visszakerültek a szakfelügyelői hivatalba, s ha átmenetileg is, Schindler Artúr újra osztályvezető lett,¹⁴⁷ majd a VKM következő újjászervezésénél Szűcs Istvánt¹⁴⁸

¹⁴⁴ Imre Sándor ráírta: XIV-8. Most ezt mondják. Neményi idejében nem győztek hízelegni. (RL C/39 25. cs.)

¹⁴⁵ 1920. március 25-én, a budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző tanár értekezletén Farkas Sándor erről így fogalmazott: „a tanítóképzés az egyetlen területe a magyar közoktatásügynek, ahol a vörös veszedelem semmit sem rombolhatott”. (BFL VIII. 131. 39-39. k.)

¹⁴⁶ RL C/39 25. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁴⁷ MNL OL K 46.-605. f.-II/5. b. TAGYOB 369.

¹⁴⁸ Talán azért, amiért Bibó István őt az általános pedagógiai ügyosztály vezetésére alkalmatlannak találta. (RL C/39 26. cs.)

bízták meg a VIII. b. ügyosztály vezetésével, s 10 munkatársa közül csak – a hierarchia alján – Sztankó Béla, Quint József és Fekete József voltak tanítóképzős szakemberek. E tekintetben lényegében visszaállt a forradalmak előtti helyzet.¹⁴⁹ Ahogy a tanácsköztársaság rendelkezéseinek általános visszavonásával is.

Farkas Sándorék megfontolt taktikája következtében az első osztályok felfüggesztésére vonatkozó rendeletet csak 1919. július 11-én adták ki.¹⁵⁰ Már korábban, június 30-án, 8 napos határidőn belül minden tanítóképzőtől bekérték az 1919/1920. évi tantárgyfelosztást.¹⁵¹ Így az – a hittanórákat leszámítva¹⁵² –, rendelkezésére állt az igazgatónak, amikor augusztus 12-én Imre Sándor államtitkár (Quint József megfogalmazásában¹⁵³) visszavonta az első osztályok felfüggesztését, s a felvételik gyors lebonyolítását a tantestületekre bízta. Lényegében nem kellett mást tenniük, mint elővenni az ezzel kapcsolatos korábbi döntéseiket, s értesíteni az érintett növendékeket, majd a segélyezési listákat felterjeszteni a minisztériumba.

A KN. 28. és 31. sz. rendeleteit visszavonták, az azok alapján kiadott bizonyítványokat, okleveleket megsemmisítették. A felsőbb évesek beiratkozásához szabályos bizonyítványokat követeltek, így a tantestületeknek osztályozó értekezleten kellett megállapítaniuk az előző évi érdemjegyeket. Az az intézetek többségében – az akkori tiltás ellenére –, ez még a tanácsköztársaság alatt megtörtént, úgy, hogy csak ki kellett állítaniuk az új bizonyítványokat. Ha egy időközben távozott tanár vagy a diák miatt erre nem volt lehetőség, gyors pótvizsgával pótolták az elmaradt érdemjegyet.¹⁵⁴ Az 1918/1919. tanévet rendes tanulókként végzett IV. évesek esetén csak írásbeli zárthelyi dolgozatot kértek pótlólag, a III. és IV. osztályból rövidített katonai tanfolyam nyomán vizsgázottak, képesítettek esetében, ill. a vörös hadseregbe vonultak vizsga nélküli bizonyítványaival/okleveleivel rendelkezők számára általában póttanfolyamot követő vizsgákat, bizonyos esetekben csak a teljes képesítő vizsga letételét kívánták az új oklevelek megszerzéséhez.¹⁵⁵ A szénhiány miatt – hogy legalább hat hónapig tarthasson a rendes tanítás az 1919/1920. tanévben –, a tanévkezdést szeptember 1-jére rendelték el.¹⁵⁶

¹⁴⁹ MT 35. évf. 3-4. f. 64.

¹⁵⁰ A 164064/1919. VI. 2. sz. KN és a 1645-695/1919. sz. VKM rendeleteket lásd: MNL GYMSM SL VI-II. 62. 149/1919. és 161/1919.

¹⁵¹ MNL OL K 502-1919-5-155740.

¹⁵² A tanácsköztársaság bukása után azt nagy hangsúllyal visszaállították. (A VKM 5008/1919. eln. sz. rendeletét lásd: Hivatalos Közlöny, XXVII. évf. 35. sz. 312-313.)

¹⁵³ Ebben olvashatjuk: „Minthogy a főiskolai átszervezés most nem eszközölhető, a régi rend helyreállítandó”. (MNL OL K 502-1919-5-164595.)

¹⁵⁴ A VKM 178831/1919. B. XIII. sz. rendelete MNL OL K 502-1919-5-157261.; A VKM 157261/1919. XIII. b. sz. rendelete: MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 460/1919.

¹⁵⁵ A VKM 164542/1919, VI. 2. sz., 208732/1919. B. XII. sz. rendeleteit lásd: MNL GYMSM GYL VIII. 55. a. Válogatott iratok 8/1919, 10/1919. és 482/1919. Az ilyen vizsgákra, vagy tanfolyamokra bocsátásról a tanári testületek döntöttek, annak fényében, hogy – a VKMben is foglalkoztatott Quint József igazgató megfogalmazása szerint – vajon „arra a helyes útra tértek-e, amelyeken a magyar tanítónak haladnia kell”. (BFL VIII. 130. a. az 1919. szeptember 5-i jegyzőkönyvben.)

¹⁵⁶ A VKM 103690/1919. B. XI. sz. és a 190085/1919. B. XIII. sz. rendeleteit lásd: MNL GYMSM GYL

Abban, hogy a képzők többségében ez zökkenő nélkül megtörténhetett, komoly érdeme volt Farkas Sándornak és munkatársainak. Így látták ezt a tanítóképző intézeti tanárok is. Mikor az ügyosztályvezetői poszton való megmaradása lehetetlenné vált, s 1920 februárjáig húzódott még a főigazgatói kinevezése is,¹⁵⁷ a Magyar Tanítóképzőben nyilvánosan is kiálltak a KN ügyosztályvezető teljesítménye mellett. Szerkesztőségi cikkben hangsúlyozták: „Ügyeink vezetésére a központban saját körünk felfogásából táplálkozó saját szakemberünk volt, akinek vezetése mellett a tanárság az első vonalban szállva szembe a veszéllyel, személyileg túrva a fenyegető támadásokat, erkölcsi és nemzeti veszedelem nélkül esett túl a tanítóképzés ügye a fájdalmas korszakon”.¹⁵⁸

Megbecsülésüket, bizalmukat a TITOE 1920. november 7-i közgyűlésén is ki nyilvánították: titkos szavazással, nagy többséggel Farkas Sándort a szervezet elnökévé választották.¹⁵⁹ A Magyar Tanítóképző tudósítása szerint „*Farkas Sándor*, mély meggyőződéssel fogadván az egyesület bizalmát, elfoglalja az elnöki széket... Majd tájékoztatja a közgyűlést a tanítóképzés kérdésében kialakult felfogásáról. A történet szellemének meggyőző erejével kimutatja, hogy olyan tanítókra van szükségünk, akik a nép vezetői, tanácsadói, apostolai tudnak lenni. Csak így nevelhetjük népünket a kultúrversenyre, amelyet ezután meg kell vívni. Ezért vállalja a közgyűlés által elfogadott [a 6 éves középfokú képzés kialakítására vonatkozó¹⁶⁰] tervet, melynek kereteibe ezután kell majd a tartalmat belevinni. A tanítási anyag kiszemelésénél és elrendezésénél a tanítói hivatásra való kiképzés legyen a vezető gondolat, mert a ránevelésre¹⁶¹ van leginkább szükségünk” – hangsúlyozta, majd a közgyűlésen a demokratikus iskolareform, a 8 osztályos népiskola, és az akadémiai képzés perspektívájának fontosságát határozati javaslatban szorgalmazó, majd azt – a légkört érzékelve – visszavonni kénytelen Nagy Lászlótól, s a felsőfokú képzé-

VIII. 55. a. 56/1919. és MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 832-1919.

¹⁵⁷ 1919. január 1-től, visszamenőleg. MT 37. évf. 1-3. f. 5.

¹⁵⁸ *A tanítóképzés* 1919. 67.; Lényegében elfogadta Farkas Sándor beszámolójának megállapításait Imre Sándor államtitkár is. *Imre S.*, 1921. 649-652.

¹⁵⁹ *Keszler K.*, 1922/1-3. 6.

¹⁶⁰ A VKM 86377/1920, VIII, b. sz. rendelettel kezdeményezték a tanítóképzés új „szervezeti és tanulmányi rendjét”. *Hivatalos Közlöny*, 28. évf. 36. sz. 287-292.

¹⁶¹ A középfokú tanítóképzés megtartása mellett kitarók évtizedeken keresztül azzal érveltek az egzisztenciájukat fenyegető akadémiai/főiskolai képzés bevezetése ellen, s a középfokú tanítóképzés megőrzése mellett, hogy az nagyobb lehetőséget ad a tanítói hivatásra való „ránevelésre”. Farkas Sándor ezzel feljűk tett gesztust.

sért évtizedeken át küzdő Köveskúti Jenőtől eltérően¹⁶² kijelentette: „átmenetileg meg van elégedve a mostani reformmal.”¹⁶³

* * *

Írásunkkal emléket állítunk Farkas Sándor és kollégái tevékenységének, ám a történeti perspektíva és felelősség okán három megjegyzést kell tennünk.

1. Egész taktikájuk a „ki időt nyer, életet nyer” elvén nyugodott, és azon – megalapozottnak bizonyult – feltevésen/reménykedésen, hogy a tanácsköztársaság rövidesen elbukik. Ha másképp alakultak volna dolgok, aligha maradhattak volna meg az állásukban. A KN felsőoktatási csoportjának része volt az osztályuk, ami nyilvánvaló jele annak, hogy annak vezetői egyetemi központú tanítóképző főiskolák rendszerében gondolkodtak. Fogarasi Béla csoportvezető 1919. június 17-i előadása szerint „az iskolai reform eldöntése előtt... a tanítóképzés végleges szabályozása nem lehetséges. Kétségtelen csak az, hogy a tanítóképzés főiskolai legyen. De, hogy minő tartalommal töltsék ki, az a jövő iskolájától függ. Amíg a meglévő keretek közt fog folyni, addig a reform iránya csak az lehet, hogy a képzés célszerűbb, praktikusabb legyen, és inkább a szakképzésre irányuljon. A képzés egységes és szerves tanulmányi vonalban történjék, úgy, mint a műegyetemi képzés. Egyelőre a képzésnek különböző irányúnak kell lennie. Amíg megvan az elemi és középiskolák, valamint a szakiskolák közötti különbség, és amíg nem alakult ki valamely új, egységes iskolatípus, aminőnek az oroszok tervezik”.¹⁶⁴ Időlegesen tehát, e korlátozott feladatra megfelelhetek „a régi szakemberek” is. Ezért nem nehezedhetett különösen nagy nyomás a tanítóképzős ügyosztályra a főiskolai reform érdekében, s így nézhették el nekik, hogy semmi olyan intézkedést nem tettek, kezdeményeztek, mellyel a KN beszámolójában büszkélkedni lehetett volna. Lehetséges, hogy úgy tekintettek rájuk, mint a polgáriiskolai ügyosztályra, ahol – egy, a 8 osztályos népiskolával megszűnő iskolatípus napi ügyeinek intézéséről lehetett csak szó –, átmeneti időre helyükön hagyták a régi tisztviselőket.¹⁶⁵ Valószínű, hogy a tanítóképzős ügyosztályon is ez volt a helyzet.

¹⁶² „1. A TITOE helyesli a reformot, mert benne a *közoktatásunk demokratikus újjászervezésére* való törekvést látja. 2. A közgyűlés fontosnak tarja, hogy a népiskolai tanítók *akadémiai képzésben* részesüljenek. 3. Sürgősségi és pénzügyi okokból az egyesület elfogadja a tervezetet. 4. A hatéves tanítóképző számára oly tanterv készítenő, hogy a közismereti tárgyak az alsó 4 osztályban taníttassanak, míg a *felső 2 osztály a szakképzésre fordítandó*. 5. Az egész közoktatás szervezését újjá kell alkotni, és a 8 osztályú népiskolára kell alapozni”- javasolta Nagy László. *Közgyűlésünk* 1920/9-10. 144. (Kiemelések tőlem – D. P.) *Köveskúti J.*, 1920., 1920/a.

¹⁶³ *Közgyűlésünk* 1920/9-10. 149-150. Rövidesen az annak kidolgozására irányuló munkálatok élére állt. (Farkas S. – Keszler K., 1921. 9-19.)

¹⁶⁴ A főiskolai oktatás reformja. RL C/39. 24/a. Az orosz munkaiskola tervére utalhatott az előadó. Lásd ehhez: *Donáth P.*, 2007. 28-47.

¹⁶⁵ MNL OL K 46.-605. f.-II/5. TAGYOB

2. Nincsen rózsza tövis nélkül. Nyilvánvaló, hogy az elhamarkodott, megalapozatlan, hübelebalázs reformok okozta pedagógiai csódnél még a mindenki által meghaladandónak ítélt 4 osztályos középfokú képzés is jobb volt. Így a tanítóképző intézeti tanárok ellenállása szakmailag megalapozott, és – a főiskolai képzésre őket alkalmatlanná tevő sajátos képzettségük okán – szociálisan indokolt volt. Többségük ugyanis – ahogy Farkas Sándor is –, polgári iskolát/a középiskola első négy osztályát, tanítóképzőt, polgári iskolai tanárképzőt és Apponyi Kollégiumot végzett, így nem rendelkezett érettségivel, márpedig anélkül senki sem doktorálhatott, habilitálhatott. A tanítóképzés főiskolai átszervezéséhez való megnyerésükhöz, felkészítésükhöz előbb ennek feltételeit kellett volna megteremteni, de erre még sokáig nem került sor. Az 1919. évben történtek mérlegelésekor sem feledhetjük, hogy e „sikeres ellenállás” nyomán a magyarországi tanítóképzés történetében de jure 20, de facto 40 évre lekerült az oktatáspolitikai napirendjéről a felsőfokú tanítóképzés bevezetésének ügye. S a baloldali politikai tábor (pl. a negyvenes évek végén kulcsszerepet játszó kommunista Mérei Ferenc¹⁶⁶), „emlékezetében” még harminc év elteltével is a felsőfokú képzésnek ellenálló, „reformellenes, konzervatív” tanítóképző tanárság emlékét hagyta, aminek nemkívánatos következményei lettek az 1948/1949-es tanévben.¹⁶⁷

3. S végül: a tanácsköztársaság ideje alatt folyamatosan változott, hogy az ország mely területeire, s mennyi ideig terjedt ki a befolyása, s még azokon belül is a helyi munkás- és katonatanácsok időnként bizonyos ügyekben meglehetősen autonóm módon viselkedtek, eltérve a központi direktíváktól, vagy azokat sajátosan értelmezve. Ezért a Farkas Sándor és kollégái által fenntartott „védőháló” az intézetek jórészt csak részben, vagy egyáltalán nem segíthette. Így volt ez a megszállt területeken, ahol részben más problémákkal birkóztak az ottani tanítóképzők. Miként is telt az 1918/1919. tanév az ország tanító(nő)képzőiben? Hogyan élték meg ezt a reményekkel, illúziókkal, csalódásokkal, kihívásokkal, megpróbáltatásokkal telt időszakot a képzős diákok és tanárok? Erről a következő tanulmányban próbálunk beszámolni.

¹⁶⁶ Mérei Ferenc 1919-ben csak 10 éves volt, így nem lehettek személyes emlékei e folyamatról. Ám Nagy László munkássága tanulmányozójaként, a tanítóképzés iránt érdeklődő szakemberként, s a forradalmakban szerepet vállalt pedagógus, Kemény Gábor közeli szakszervezeti munkatársaként kapcsolódott az akkor történetekhez, ismerte interpretációjukat a baloldali/kommunista „emlékezetben”, emlékezetpolitikában. Lásd ehhez pl. *Mérei F.*, 1936/5., 1947-48., 1948/4., 1982/5., 1982/6.; *Kemény G.*, 1932/1., 1943., 1966., 1986.

¹⁶⁷ *Donáth P.*, 2004. 37-38. és 116-118.

Rövidítések, levéltárak, felhasznált irodalom

KM – Közoktatásügyi Minisztérium
 KN – Közoktatásügyi Népbiztosság
 MT – Magyar Tanítóképző
 MTSZ – Magyarországi Tanítók Szakszervezete
 NL – Néptanítók Lapja
 TITOE – Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete
 VKM – Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

BFL – Budapest Főváros Levéltára
 EOL DEE TI – Evangélikus Országos Levéltár, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület tanügy iratai
 MNL – Magyar Nemzeti Levéltár
 MNL OL – MNL Országos Levéltára
 MNL BAZML SL ZL – MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhegyi Fiókleve-
 ltár, Zemplén Levéltára
 MNL BéML – MNL Békés Megyei Levéltára
 MNL BML – MNL Baranya Megyei Levéltára
 MNL GYMSM GYL – MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára
 MNL GYMSM SL – MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
 PL – Prímási Levéltár, Esztergom
 RL C/39 – Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Imre II. Sándor iratai

*A Dunántúli (1920) Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület 1920. augusztus 25-én Sopronban tartott évi ren-
 des Közgyűlésének jegyzőkönyve.* Sopron, 1920.

*A Forradalmi (1919/I. II., III. IV) Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. I. füzet, 1919.
 március 2., április 9., II. füzet, 1919. április 10-április 30., III. füzet, 1919. május 1-május 21., IV.
 füzet, 1919. május 22-június 9.* Tanácsköztársasági Törvénytár. (Szerkeszti: Pongrácz Jenő.) A Ma-
 gyarországi Szocialista Párt, ill. A Szocialista-kommunista Munkások Magyarországi Pártjának
 Kiadása, Bp., 1919.

A fővárosi (1919/1) iskolák igazolása. *Népkultúra*, 1. 1. sz. 7.

Agárdi Péter szerk. (2001): *Kunfi Zsigmond. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2001.*

A Gyermektanulmányi (1919. február 5.) Társaság reformbizottságának negyedik ülése. *A Gyer-
 mek*, 12. (1918) 441-442.

A kalocsai érsek (1918/45) úr a következő iratot intézte a helyi Nemzeti Tanácshoz. *Kalocsai Nép-
 lap*, 42. 45. sz. 1.

A katolikus szervezetek (1918/45) csatlakozása a Nemzeti Tanácshoz. *Kalocsai Néplap*, 42. 45. sz. 4.

A Katolikus (1919/2) Tanügyi Tanács közgyűlése. *Jövők*, 1. 2. sz. 26-27.

A kultúrharc tüzfészke (1919). Szakszervezetünk nagygyűlése. Demonstrálás a nemzeti valláserköl-
 csös oktatás mellett. *Jövők*, 1. 2. sz. 21. és 22-23.

*A magyar büntető (1909) törvények és szabályok magyarázatokkal és jegyzetekkel, a magyar kir.
 csendőrség, állami, városi és községi rendőrség, valamint általában az összes nyomozó hatóságos
 és közegek részére.* (Szerk.: Vaszi György et al.) Franklin Társulat, Bp., 1909.

A Magyarországi (1919/12. 15-16.) Tanítók Szakszervezetének működési szabályzata. *Új Korszak*,
 8. 12. sz. 2-3., 15-16. sz. 2-3.

A nyelv- és vallásoktatás (1914/22) a főrendi házban. A főrendi ház ülése. *Néptanítók Lapja*, 47. 22.
 sz. 1-8.

Apor Péter (2014): *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945-1989.* MTA BK TTI, Bp., 2014.

A Tanácsok (1919) Országos Gyűlésének naplója. (1919. június 14. – 1919. június 23.) Atheneum, Bp. A tanítójelölti (1919/10) szakosztály működése. *Új Korszak*, 8. 10. sz. 8.

A tanítóképzés (1919) ügye a proletárdiktatúra idején. *Magyar Tanítóképző*, 34. 63–67.

A tanítóképzők (1920/34-36) új szervezete és új tanulmányi rendje. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszternek 86377/1920. VIII. b.sz. körrendelete. *Néptanítók Lapja*, 53. 34-36. sz. 24-28.

A tanítóképző-szakosztály (1919/5., 7. 8-9., 12.). *Új Korszak*, 8. 5. sz. 4., 7. sz. 7., 8-9. sz. 8., 12. sz. 4.

A vallásoktatás (1919) az iskolában. *Néptanítók Lapja*, 52. 5-6. sz. 11-12. p.

A VKM 15433/1918. sz. rendelete a politikai meggyőződésnek aggodalmaskodás nélkül való kifejezése tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, XXVII. 1-2. sz. 4.

Az egység (1919) okmányai. A szociáldemokraták és kommunisták egyesülésének előzményei. Kun Béla levele a kommunizmusról és a proletáregységről. Weltner Jakab elvtárs bevezetésével. A Közoktatásügyi Népbiztoság Kiadása, Bp. 1919.

Az igazgatótanács átszervezése (1920). *A Gyermekek*, 13. 241-242.

Az Országos Katolikus (1914/24) Tanügyi Tanács ülése. A tanítóképző intézetek új (1914/29) rendtartása. *Néptanítók Lapja*, 47. 24. sz. 8.

Bartha Pál (1919/1): Állami közoktatás. *Népkultúra*, 1. 1. sz. 2-3.

Bartos Erzsébet (1919): Az új iskola. *Fáklya*, 10. 1919. április 25. 3.

Bolyki János – Ladányi Sándor (1987): A református egyház. In.: Lendvai L. Ferenc szerk. (1987): *A magyar protestantizmus, 1918–1948. Tanulmányok.* Kossuth, Bp. 1987. 25–127.

Diákok (1919/13) szervezkedése. *Pápai Hírlap*, 16. 12. sz. 3.

Diákszervezet Veszprémben (1919/3). *Vörös Zászló (Veszprém)*, 1. 3. sz. 5.

Donáth Péter (2004/2): SzakEmber a minisztériumi ügyosztályon. Rozsondai Zoltán a magyarországi tanítóképzés értékeinek megőrzéséért, megújításáért (1945–1960). In: Rozsondai Zoltán (2004): *KÖZszolgálat — pedagógushivatás. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért.* (Szerk.: Donáth Péter – Rozsondai Anikó, Zoltán és Zsolt.) Trezor, Bp. 2004. 13–167.

Donáth Péter (2007): *Adalékok Nagy László pályájához 1918-1922.* Trezor Kiadó, Bp., 2007.

Donáth Péter (2008): *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868-1958.* Trezor Kiadó, Bp. 2008.

Donáth Péter (2012): *A Cserny-különítmény rémtettei „Mozdony-utcai laktanyájukban” 1919 júliusában. Fery Oszkár és tisztársai halálának körülményei, következményei, utóélete.* In: Donáth Péter szerk.: *Sorsfordító mozzanatok a magyarországi kisgyermekkorú nevelőképzés, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az ELTE TÓK és épülete történetéből.* Budapest, Trezor Kiadó, 2012. 144-254.

Donáth Péter (2018/3-4): Viták a magyarországi tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről, a változó politikai helyzettel összefüggésben 1916-1919. *Neveléstörténet*, 15. 2018/3-4. szám 7-41.

Egry Gábor szerk. (2018): *Kérdések és válaszok 1918-1919-ről.* Napvilág Kiadó, Bp., 2018.

e. j. (1919/11): Gondolatok az iskolai vallástanítás megszüntetése alkalmából. Tanulóknak, szülőknek. *Népakarat (Sárospatak)*, 1. 11. sz. 2.

Ellenforradalmi (1919/1) mozgalom Sárospatakon. Klerikális aknamunka. *Népakarat (Sárospatak)*, 1. 1. sz. 3-4.

Érseki (1918/45) körlevél az egyházmegyei papsághoz. *Kalocsai Néplap*, 42. 45. sz. 2.

Farkas Sándor (1909/4): A történelmi és földrajzi tanítás a szociális ismeretek szolgálatában. *Magyar Tanítóképző*, 24. 187-192.

Farkas Sándor (1909/7): Neményi Imre miniszteri tanácsos. *Magyar Tanítóképző*, 24. 361-362.

Farkas Sándor – Keszler Károly (1921): Adatok a hat évfolyamú tanítóképző tantervének munkálataihoz. *Magyar Tanítóképző*, 36. 9–19.

- Fazekas Csaba (1997): A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In: Pölöskei Ferenc – Stemler Gyula szerk. (1997): *Múltból a jövőbe*. Tanulmányok. ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tan-szék, Bp. 1997. 63–101.
- Fazekas Csaba (2000/5-6): Összefoglaló jelentés a Tanácsköztársaság „Vallásügyi Likvidáló Bizott-ságának” tevékenységéről. (Dokumentumközlés.) In: *Belvedere Meridionale*, 2000. 5-6. sz. 115-121.
- Fazekas Csaba (2001): A Fáber-Apáti per. A Tanácsköztársaság „vallásügyi likvidáló biztosainak” felelősségre vonása 1920-ban. http://www.mediawave.hu/mediawave/konf/1999/2001_BUN_ES_BUNHODES_FAZEKAS.html
- Fináczy Ernő (1919): Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. *Magyar Pedagógia*, 28. 92-114.
- Fogarasi Béla (1919): *Kommunista politika – kommunista kultúra. Előadásai a tanítók előadóképző tanfolyamán*. A Közoktatásügyi Népbiztosság Kiadása, Bp. 1919.
- Földes Éva (1970): *Kulturális forradalom — forradalmi kultúrpolitika a Magyar Tanácsköztársaságban*. In: Mészáros István szerk. (1970). 129–150.
- Főpásztorunk (1918/47) szózata a hívekhez. *Kalocsai Néplap*, 42. 47. sz. 2-3.
- Gábris József (1996): *Az esztergomi nevelőképzés krónikája*. Esztergom, 1996.
- Gergely Jenő (1977): *A politikai katolicizmus Magyarországon, 1890–1950*. Kossuth, Bp. 1977.
- Gergely Jenő (1977/2): *A keresztényszocializmus Magyarországon, 1903–1923*. Akadémiai, Bp. 1977.
- Gergely Jenő (2004): *Főpapok, főpásztorok, főbbik. Arcélek a huszadik századi magyar egyház-történetből*. Pannonica Kiadó. 2004.
- Gergely Jenő (2007/3): A kereszténydemokrácia Magyarországon. *Múltunk*, 52. 3. sz. 113-154.
- Gratz Gusztáv szerk. (1921): *A bolsevizmus Magyarországon*. Franklin Társulat, Bp. 1921.
- Hajdu Tibor (1968): *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Kossuth, Bp. 1968.
- Hajdu Tibor (1969): *A magyarországi tanácsköztársaság*. Kossuth, Bp. 1969.
- Hajdu Tibor (2004): *Demokrácia és diktatúra választóján 1919-ben és 1945 után*. In: Feitl István – Földes György – Hubai László szerk. (2004): *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma. Napvilág*, Bp. 2004. 390–394.
- Halász Arnold (1919): A nép tanítója-e a néptanító? *Néptanítók Lapja*, 52. 15–16. sz. 15–16.
- Haller István (1919/4): Modern pártszervezet. *Kalocsai Néplap*, 33. 4. sz. 1.
- Hamar Gyula szerk. (1918/19-1926/27): *A Dunántúli Ág. H. Ev. Egyházkerület Soproni Elemi Nép-iskolai Tanítóképző Intézetének 1918/19.-1926/27. iskolai évi értesítője*. Vass Lajos Könyvnyom-da, Sopron
- Hatos Pál (2018): *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Jaffa Kiadó, 2018.
- Hermann Egyed (1973): *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. 2. javított kiadás. Auróra Könyvek, München, 1973.
- Imre Sándor (1920): *A nevelés sorsa és a szocializmus*. Stark Ferenc kiadása, Bp. 1920.
- Imre Sándor (1921): *Népoktatás*. In: Gratz Gusztáv szerk. (1921) 627-657.
- Jegyzőkönyv (1919/7). *Népakarat*, (Sárospatak) 1. 7. sz. 3.
- Jelentés (1919) a Közoktatásügyi Népbiztosság működéséről*. Bp. 1919. június.
- Juhász Nagy Sándor (1945): *A magyar októberi forradalom története, 1918. október 31–1919. március 21*. Cserépfalvi. Bp. 1945.
- Kelemen Elemér (1970): *Somogy megye művelődésügye a Tanácsköztársaság idején*. Somogyi Al-manach 14-15. sz. Kaposvár, 1970.
- Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből*. Iskolakultúra-könyvek 32. Pécs, 2007.
- Kelen Jolán szerk. (1958): *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon, 1900–1920. A Tanácsköz-társaság iskolapolitikája*. Kossuth, Bp. 1958.

- Kemény Gábor (1932/1): *Nagy László és a magyar szociális fejlődés*. In: Nagy László (1932) emlékére... (Szerk.: Ballai Károly – Nógrády László.) Bp. 1932. 54-59.
- Kemény Gábor (1943): *Egy magyar kultúrpedagógus. Nagy László életműve*. Bp. Kemény Gábor (1966) *válogatott pedagógiai művei*. (Szerk., a bevezető tanulmányt írta: Kóte Sándor.) Tankönyvkiadó, Bp. 1966.
- Kemény Gábor (1986): *A pedagógiai tudat kialakulása Magyarországon. Neveléstörténeti tanulmányok*. (A szöveget gondozta, az előszót írta: Kemény Katalin.) Tankönyvkiadó, Bp. 1986.
- Keszler Károly (1919): Új korszak felé. *Magyar Tanítóképző*, 34. 51–54.
- Keszler Károly (1922/1-3): Farkas Sándor élete és működése. *Magyar Tanítóképző*, 37. 3-4.
- Kié legyen az iskola? (1919) *Népszava*, XLVII. 25. sz. 1-2.
- Kis-Erős Ferenc (1919/a): A kommunizmus és a tanítóképző-intézetek. *Magyar Tanítóképző*, 34. 67–70.
- Kiss József (1930/4.): A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. *Magyar Tanítóképző*, 43. 1930/4. sz. 219.
- Kiss Sándor (1919/11): Faji önértet. *A Cél*. 10. 198–212.
- Kiss Sándor (1922/2): A zsidó tömegszédítés problémája. *A Cél*. 12. 34–41.
- Kiss Sándor (1922/4): Új zsidó forradalom felé. *A Cél*. 12. 98–112.
- Kiss Sándor sajtópöre (1924/2). *A Cél*. 14. 58–81.
- Koltai István (1939): *A csurgói m. kir. áll. tanítóképző-intézet története*. Szeged, 1939.
- Kornis Gyula szerk. (1927): *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp., 1927.
- Kóte Sándor (1979): *A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései*. Tankönyvkiadó, Bp. 1979.
- Körös Endre (1919/49-50): A tanítók helyi szakszervezetéről. *Munkás Újság* (Pápa), 1. 49-50. sz. 6-7.
- Köveskúti Jenő (1920): A magyar tanítóképzés reformja. *Magyar Tanítóképző*, 35. 1–11.
- Köveskúti Jenő (1920/a): A magyar tanítóképzés fejlődése. *Magyar Tanítóképző*, 35. 39–44., 71–81.
- Közgyűlésünk (1920/9-10). *Magyar Tanítóképző*, 35. 7-8. sz. 129–159.
- Kőrösi Henrik (1914/22): „Amit a Néptanítók Lapja elhallgatott.” *Néptanítók Lapja*, 47. 22. sz. 10-12.
- Kulturális (1919/44) élet Pápán. A Szabadoktatási Bizottság előadássorozata. *Munkás Újság* (Pápa), 1. 44. sz. 4.
- Kun Béla (1919): *A proletárdiktatúra és a tanítóság. Előadás a tanítók előadóképző akadémiáján*. A Közoktatásügyi Népbizottság Kiadása, Bp., 1919.
- Kunfi Zsigmond (1908): *Népoktatásunk bünei*. Természet és Társadalom. Népszerű Tudományos Könyvtár. Kiadja a Huszadik Század szerkesztősége, Bp. 1908.
- Kunfi Zsigmond (1919/12) közoktatási miniszter a fővárosi oktatószemélyzet számára rendezett szociális átképző tanfolyamon. *A Fővárosi Közlöny* 1919/12. számának melléklete, 2. p.
- Kunfi Zsigmond* (1984) *válogatott írásai*. (Szerk.: Mucsi Ferenc – Szabó Ágnes.) Kossuth, Bp. 1984.
- Ladányi Andor (1970): *A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának helye a magyar felsőoktatás történetében*. In: Mészáros István szerk. (1970) 95–106.
- L. Nagy Zsuzsa (1995): *Magyarország története, 1918–1945*. Debrecen, 1995.
- Litván György (1996): *Októberek üzenete. Válogatott történeti írások*. Osiris, Bp., 1996.
- Litván György szerk. (1978): *Károlyi Mihály levelezése, I. 1905–1920*. Akadémiai, Bp.
- Lovász Márton (1918): A magyar nemzet nevelőihez! *Néptanítók Lapja*, XXXIII. 50-51. sz. 1-3. p.
- Mérei Ferenc (1936/5): Lázár Károly: A tanítóképzés gyakorlati része. (Recenzió.) *A jövő útjain*, 11. 5. 178–179.
- Mérei Ferenc (1947–48): Demokrácia az iskolában. *Nevelélmélet és iskolakutatás*, 4. 1985/3. sz. 11–91.
- Mérei Ferenc (1982/5): Nagy László lélektani felfogása. *Pedagógiai Szemle*, 32. 5. sz. 428–437.

- Mérei Ferenc (1982/6): A fejlődéslelektan Nagy László gondolatvilágában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 39. 6. sz. 593–613.
- Mérei Ferenc (1948/4): Közoktatásügyünk alapproblémái. Előadás a NÉKOSZ II. Nevelői Értekezletén 1948. január 5-én. *Valóság*, 4. 209–216.
- Mészáros István szerk. (1970): „A szent, a várt szélvész.” Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről. Akadémiai, Bp. 1970.
- Mészáros Jenő (1923/4-8): Farkas Sándor egyénisége. *Magyar Tanítóképző*, 37. 38–42.
- Nagy László (1918) *közoktatási reformterve*. (Szerk.: Váczi Miklós.) OPKM, Bp. 1982.
- Nagy László et al. (1919): A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete választmányának a tanítóképzés reformja ügyében tartott tanácskozásai. *Magyar Tanítóképző*, 34. 19–32.
- Nagy László (1919/a): Gyermektanulmányi pedagógiai múzeumokat szerveznek. *Fáklya*, 10. 1919. április 29. 3–4.; Kóte Sándor újraközölte: *Pedagógiai Szemle*, 7. 6. sz. 34–35.
- Nagy László (1919/b): Az egyéni nevelés az iskolában. *Fáklya*, 10. 111. sz. 1919. május 13. 5.
- Nagy László (1934): *A magyar közoktatás reformja*. (Szerk.: Ballai Károly.) Bp. 1934.
- Nagy Péter Tibor (2000): *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Bp. 2000.
- Nagy Péter Tibor (2000/1): Szeparáció és reláció. In: Nagy Péter Tibor szerk. (2000): *Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam — egyház — iskola — társadalom a 20. században*. Új Mandátum, Bp. 2000.
- Nagy Sándor (1919): Egyesületünk újjászervezése. *Magyar Tanítóképző*, 34. 40–43.
- Ötzes nagygyűlés Pápán az iskolai hitoktatás mellett, a valláserkölcösök oktatásért. *Veszprémi Hírlap*, XXVII. 9. sz. 2-3. p.
- Pásztor József szerk. (1959): *Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete*. Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, Bp. 1959.
- Petrák Katalin – Milei György szerk. (1959): *A magyar tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek*. Gondolat Kiadó, Bp., 1959.
- Salamon Konrád (2001): *Nemzeti önpusztítás 1918-1920. Forradalom – proletárdiktatúra – ellenforradalom*. Korona, Bp. 2001.
- Sipos Péter (1984): *A szakszervezetek és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt*. Akadémiai – MTA TTI, Bp. 1984.
- Somogyi Béla (1918): *A Keresztény Szociális Néppárt programja az igazság megvilágításában*. A Népszava Könyvkereskedés kiadása, Bp. 1918.
- Szakál János (1934): *A magyar tanítóképzés története*. Bp., Hollósy János Könyvnyomtató, Bp., 1934.
- Szakszervezetünk (1919/2) nagygyűlése. Demonstrálás a nemzeti valláserkölcösök oktatás mellett. Kultúrprogramunk ismertetése. *Jövők*, 1. 2. sz. 22-23.
- Tanítógyűlés (1919/15). *Vörös Zászló* (Veszprém), 1. 15. sz. 1-2.
- Tanterv (1911) és tantervi utasítások az állami elemi iskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek számára. Kiadott a VKM 1911. évi június hó 30-án 78000 sz. a. kelt rendeletével. Bp., 1911.
- Tanügyi kiküldetések (1919/14). *Vörös Zászló*, Veszprém, 1. 14. sz. 2.
- T. Boros László szerk. (1929): *Magyar Politikai Lexikon. Magyar politikusok 1914-1929*. Európa Irodalmi és Nyomdai Rt. 1929.
- Tóth Károly (1969): A város kulturális élete. In: *Pápa város élete a Tanácsköztársaság idején*. (Csehi Tiborné et al. szerk.) Kézirat, Pápa, 1969. 134-193.
- Ujvári Péter szerk. (1929): *Zsidó Lexikon*. Zsidó Lexikon Kiadása, Bp. 1929.
- Varga Lajos (2010/3): A forradalom konszolidációjának esélyei 1918-1919-ben. *Múltunk*, LV. 3. sz. (2010/3.) 4-24.
- Varsányi Péter István (1975/1): Törvényjavaslat a pedagógusképző intézmények államosításáról 1919 februárjában. *Magyar Pedagógia*, 1975/1. 59-68.

A tanítóképzés ügye a Magyarországi Tanácsköztársaság idején

Varsányi Péter István (1979/2): Az iskolák államosításának kérdése Imre Sándor pedagógiai rendszerében. *Magyar Pedagógia*, 1979/2. 176-182.

Varsányi Péter István (1990): Az iskolák államosításának néhány elméleti és gyakorlati kérdése az 1918-1919-es forradalmak előtt és alatt. In: Guttler József szerk. (1990): *A Szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola Tudományos Közleményei VII. Társadalomtudomány 2.* Szombathely, 1990. 51-60.

Vidor Gyula szerk. (1921): *Nemzetgyűlési Almanach 1920-1922.* Bp. 1921.

Vincze László (1951): *A Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi politikája.* A Szocialista Nevelés Könyvtára 24. sz. Bp. 1951.

Vörös Boldizsár (2004/6): A jelen és a közelmúlt történetének tanítása — világháborúban és „világforradalomban”. *Századok*, 138. 1468–1477.

Welker Ottó (1919–44): *A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Közoktatásügyi Népbiztosság) szervezete, ügybeosztása és vezető tisztségviselői, 1919–1944.* Kézirat, é. n.

Zigány Zoltán (1919/4): Dr. Kunfi Zsigmond közoktatásügyi magyar miniszter. *Néptanítók Lapja*, 52. 4. sz. 1–2.

A tanító(nő)képzők helyzetének változása

1918 őszétől 1920 tavaszáig

(az idegen megszállás, a katonai beszállások/behívások/leszerelések,
a spanyolnátha-járvány és az ellátási/elhelyezési nehézségek éveiben)

DONÁTH PÉTER

Tanulmányom a Neveléstörténet 1918/3-4. és az e lapszámban megjelent írásom folytatása,¹ melyekben a tanítóképzés helyzetéről, reformjáról országos szinten (TITOE, VKM, KN, MTSZ) megfogalmazott elvárások, viták, intézkedések sorát kíséreltem meg felvázolni az 1908-1919 közötti időszakban az 1918-1919. évi forradalmak tanévére fókuszálva.

Az alábbiakban a „politikai/oktatáspolitikai felhőrégiókból” a tanító(nő)képző intézetek, diákjaik és tanáraik sikkjára ereszkedve próbálok valamelyes, vázlatos képet adni a félvszázados magyarországi professzionális tanítóképzés – a kortársak szerint – addig legnehezebb tanévről.² *Ebben a dolgozatban az akkoriban (is) rendkívül különböző helyzetben lévő intézetek tevékenységét leginkább befolyásoló körülményekről, az őket ért kihívásokról, s az azok kezelésére tett kísérletekről próbálok „problémafeltáró” vázlatot adni³ 1918 őszétől – a megszállás/beszállások elhúzódnása miatt – 1920 elejéig, különös figyelmet/teret szentelve a tanító(nő)képzők elszakított területekre került többségének.*

Az elbeszélést lezáró következő közleményben a tanító(nő)képzőknek, diákjaiknak és tanáraiknak a két forradalomhoz való viszonyát teszem majd vizsgálat tárgyává. Korántsem kutatást lezáró szándékkal adom közre írásaimat, hanem azért, hogy – dolgozataim remélt erényei és nyilvánvaló korlátai, kiegészítésre szoruló hiányosságai révén – felhívjam az oktatás- és neveléstörténet, a „kisemberek”, pedagógusok sorsa iránt érdeklődő kollégák figyelmét e rendkívül szerteágazó téma tanulmányozásának fontosságára, a további kutatás szükségességére, s a benne rejlő lehetőségekre.⁴

Mindenekelőtt célszerű lenne újabb alapos vizsgálat révén pontosítani, hogy *hány tanító(nő)képzőről is beszélhetünk e tanév során?* Az akkori zavaros történel-

¹ Donáth P.: Viták a magyarországi tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről a változó politikai helyzettel összefüggésben (1916-1919). 1918/3-4. 7-41.

² Lásd például: Veress I. szerk., 1918-1919. 3.; Tóth Árpádné szerk., 1918-1922. 3.; A Szent Orsolyarendű 1918-1919. 3.; Kovács D. szerk., 1917-1926. 3.; Becker V. szerk., 1928. 2.

³ Teszem ezt – már csak forrásaim korlátozottsága révén is –, a teljesség igénye nélkül, jelzésszerűen, ugyanakkor (lehetőség szerint) a korabeli helyzetet, hangulatot érzékletesen megvilágító dokumentumok „megszólaltatásával”.

⁴ Ahogy az alábbiakban látható, a hazai levéltárak sorában (közel 20 helyen) kutattam az elmúlt 15 év alatt. Kutatásom – egy kivétellel –, nem terjedt ki a határon túl került intézetek anyagait őrző levéltárakra, s még a hazaiakban is bőven akadhatnak a témát tovább árnyaló források. Ezek feltárása, feldolgozása izgalmas feladatot jelenthet a következő kutatógeneráció számára.

mi helyzetben, a tanítóképzők többségével hosszabb-rövidebb időre megszakadt hivatali összeköttetés mellett a VKM/KN tanítóképző ügyosztályának sem lehetett pontos képe arról, hogy éppen hány képző is működik a történelmi, s a tanév során egyre zsugorodó „trianoni” országterületen. Erre utalhat, hogy az 1919 végén, 1920 első negyedében az ügyosztályon készült több részleges lista mellett⁵ csak olyan összefoglaló statisztika készítésére vállalkoztak, amely szerint a „háborús évek elején” létezett 91 tanító(nő)képzőből, 40 maradt a „csonka Magyarország” területén.⁶ Az aktuális 1918/1919. tanévről megbízható adatok nem állhattak rendelkezésükre. Ebből adódhat, hogy a későbbi kutatók is e tekintetben különböző eredményre jutottak. Egy évtizeddel ezelőtt, a Preska Gábornéval közösen folytatott kutatásaink során, mi az 1917/1918. tanévben 89, s az 1918/1919 tanév nagy részében a de facto magyar fennhatóság alatt maradt területeken 38 képzőt regisztráltunk az országban. Kiss József 1918-ra 89 képzőt mutatott ki 11 648 növendékkel. Egy, a magyarországi közoktatásügyet 1927-ben áttekintő kötet az 1918/1919. tanév elejére 90 képzőt számlált. Olay Ferenc művében 92, ill. 41 képzőről olvashatunk. Szakál János összefoglaló munkája szerint a tanév eleji 93 tanító(nő)képzőből 43 maradt az országban.⁷ Bármelyik bizonyuljon is helyesnek, nyilvánvaló, hogy a tanév során a képzők többségének szembe kellett néznie az átmeneti vagy tartós idegen megszállás, az impériumváltás következményeivel. Még a trianoni békeszerződésben Magyarországnak ítélt országterület képzőinek jelentős része is rövidebb-hosszabb ideig cseh, román, szerb vagy francia megszállás alá került. Különösen igaz ez az északi, keleti és déli országrészekre.

1. A tartósan idegen impérium alá került tanító(nő)képzők sorsa 1918-1920-ban

A századik évfordulón mindenki számára nyilvánvaló: 1918 ősze sorsfordítónak bizonyult az akkoriban széthulló Osztrák-Magyar Monarchia népei történetében (is). A soknemzetiségű monarchia részei önálló „nemzetállamokként” szerveződtek újjá, egy a győztesek és legyőzöttek között zajló összetett, bonyolult nemzetközi játszma keretében, melyben a szereplők egyszerre törekedtek területek megszerzésére/megtartására, s nemzeti/nemzetiségi kultúrájuk dominánssá tételére, ill. annak megőrzésére.⁸ A hosszú háború által megviselt országok közt folyó kímé-

⁵ Ilyen volt például a megszállt területeken lévő állami tanító(nő)képzőkről készült 1919. február 14-i lista, mely szerint Arad, Baja, Csáktornya, Déva, Igló, Kolozsvár, Léva, Losonc, Máramarossziget, Modor, Stubnyafürdő, Székelykeresztúr, Temesvár, Zilah, Munkács tanítóképző, és Eperjes, Kolozsvár, Pozsony, Sepsiszentgyörgy és Szabadka tanítónőképzői közül, akkori értesüléseik szerint, Csáktornyan és Modorban szünetelt a tanítás. (RL C/39. 22. cs. 403.)

⁶ RL C/39. 29. cs. 240-242. XIV-20. 32/a. Tanítók, tanítóképzők kimutatása.

⁷ Donáth P., 2008. 6.; Kornis Gy. szerk., 1927. 459.; Kiss J., 1930/4. 219.; Olay F., 1930. 98.; Szakál J., 1934. 123.

⁸ Romsics I., 1998. 187-214., 265-284., 296-303.

letlen harc gyökeresen megváltozott erőviszonyok mellett zajlott a történelmi Magyarország az antant hatalmak és szövetségeseik által megszállt területein, s e harc részesei, nagyrészt áldozatai lettek a magyar tanítási nyelvű tanító(nő)képzők, diákjaik és tanáraik. Magatartásukat jórészt meghatározta a magyar kormányok velük szemben megfogalmazott elvárása, s változó kötelezettségvállalása is.

1.1. A magyar kormányok elvárásai és kötelezettségvállalásai a megszállás alá került területek pedagógusaival szemben

1918 novemberében értesülhettek a megszállás alá kerülő/került területek pedagógusai a budapesti kormány döntéséről, mely szerint a megszállt területeken lévő tisztviselők, közalkalmazottak illetményeit szabályszerűen ki fogja utalni.⁹ December elején megszületett „a Magyar Népköztársaság kormányának 6720. M.E. sz. rendelete a fegyverszünet tartama alatt közhatóságok és közintézetek tagjainak magatartásáról ellenséges megszállás vagy belzavarok esetében”: „A szövetséges hadseregek főparancsnokával kötött katonai egyezmény I. cikke szerint a polgári igazgatás a kormány kezében marad és XVII. cikke szerint a szövetségesek a magyar állam belső igazgatásába nem avatkozhatnak. Ehhez képest a Magyar Népköztársaság Kormánya a közrend és jobbiztonság megóvása végett a következőket rendeli: *A magyar közhatóságok és közintézetek kötelesek működésüket mindaddig folytatni, amíg azt az idegen beavatkozás erőszakkal meg nem akadályozza.* Ha ily erőszak miatt valamely magyar közhatóság vagy közintézet kénytelen működését beszüntetni, erről a megszüntetés okának ismertetése mellett, a felügyeleti hatóságnak haladéktalanul jelentést kell tenni. *A közhatóságok vagy közintézetek alkalmazottja székhelyét csak abban az esetben hagyhatja el, ha saját vagy családja életét vagy testi épségét közvetlen veszély fenyegeti.* A székhelyéről eltávozott alkalmazott köteles felettes hatóságának bejelenteni azt az okot, amely miatt székhelyét elhagyta és azt a helyet ahol tartózkodik. ... A székhelyéről eltávozott alkalmazott illetményeit csak abban az esetben kapja meg, ha felettes hatóságának állandóan rendelkezésére áll. ... *A közhatóságok, közintézetek alkalmazottja a Magyar Népköztársaság kormánya által megállapított esküöt eltérő esküt vagy fogadalmat csak kényszer hatása alatt tehet le. Az így letett esküt vagy fogadalmat a Magyar Népköztársaság kormánya nem tekinti hivatali kötelezettségzegésnek és ebből az alkalmazottra joghátrány nem származik.*”¹⁰

Juhász Nagy Sándor, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára december 5-én 211936/1918. VI. o. számú rendeletében pontosította a neki alárendelt tanügyi hatóságok, iskolák számára a megszállt területeken működő köztisztviselőkkel és pedagógusokkal szembeni elvárásokat. „Az ország egyes részeiben

⁹ Ld. pl.: Knézy L., 1940. 50.

¹⁰ RL C/39. III. 22. és 22/a cs. VKM helyettes államtitkári, államtitkári és adminisztratív működésével kapcsolatos iratok (C/39. 22., 22/a) Kiemelések tőlem – D. P.

előfordult eseményekre való tekintettel és mivel a gyorsan változó helyzetekben a központi kormányzat minden eshetőséggel szemben előre nem is adhat határozott utasítást, célszerűnek találtam, hogy [ezen] rendelkezéseket... a veszélyeztetett területeken lévő hatóságok és intézetek részére... ismertessem. ... *Az ország minden részében valamennyi tanerő mindaddig, amíg kényszerítő szükség és valóban komoly ok ezt nem parancsolja, állomáshelyüket lehetőleg ne hagyják el, hanem folytassák működésüket és legyenek azon, hogy az iskolák munkája háborítatlanul folytattassék. Általában a felesleges nyugtalanság felkeltésére alkalmas magatartástól tartózkodjanak és őrizzék meg attól, hogy magukat elhamarkodott elhatározással a hányattatás viszonyainak tegyék ki. Előfordulhat, hogy a különböző nemzeti tanácsok bizonyos eskü letételét követelik a tanerőktől is. Kényszerítő körülmények fennforgó esetén az illetők saját legjobb belátásuk szerint, a helyzet okos mérlegelésével cselekedjenek, előre is biztosítván őket, hogy a kényszerítő körülményekre visszavezethető bármely eljárásuknak következményei részéről nem lesznek*” – írta a miniszter nevében az államtitkár, majd a menekülni kényszerülőkkal kapcsolatban rendelkezett: „Amíg a menekült beosztása iránt intézkedés nem történik, szabadságoltnak tekintetnek, a menekülteknek továbbá menekülésük tartamára összes eddigi vagy ezután megállapítandó illetményei érintetlenül maradnak. Végül a menekültek részére, amennyiben ezt kérelmezik, menekülési idejük egész tartamára, nős tanerőknek fizetés természetével bíró összes illetményeik és háborús segélyük 75%-a, nőtléneknek 50%-a havonként menekülési segélyképpen fog kiszolgáltatni. Nőtlenek és hajadonok is azonban szintén 75% menekülési segélyben részesülnek, ha magukon kívül más családtagot is eltartanak.”¹¹

1918. december 31-én egy pécsi igazgató kérdéseire válaszolva Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter 39472/1918. számú rendeletében a fentieket megerősítve – a megszállók által követelt fogadalmat illetően – egy fontos kiegészítést tett: „*semmi esetre sem tehetnek esküt a szerb királyra, vagy államra*”.¹²

A magyar kormány tehát a pedagógusokat helyben maradásra, munkájuk folytatására ösztönözte, óvta őket az elhamarkodott lépésektől, döntésektől, s a kényszer hatása alatt tett eskü ügyében is elnéző elbírálást helyezett kilátásba. Annak megtagadása esetére – a román megszállás alatt lévő területekkel kapcsolatban – Berinkey Dénes miniszterelnök 1919. január 25-én kifejtette: „A magyar kormány nem adhat engedélyt a közalkalmazottaknak arra, hogy a román megszállók által követelt esküt letegyék, biztosítja ellenben a közalkalmazottakat arról, hogy *amennyiben az esküt a román királyságra nem teszik le és a magyar népköztársasághoz [Sic!] hívek maradnak, illetményeik folyósításáról a jövőben is gondoskodni fog, s*

¹¹ RL C/39. 22. cs. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹² MNL BML VIII. 59. A Pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend Évkönyve 1905-1941. (kézirat) 285.

nem részesíti őket semmilyen tekintetben kedvezőtlenebb elbánásban, mint azokat, akik az ország meg nem szállott területén működnek.”¹³

Imre Sándor, a VKM helyettes államtitkára 1919. február 1-jén egy felvidéki igazgatónak írt levelében jelezte: „A minisztertanács nem adhat engedélyt az eskü letételére, ez kifejezetten jogfeladás volna. Ha kényszerhelyzetben le kellene tenniük az esküt, tegyék le, ebből semmiféle joghátrány következni nem fog.”¹⁴

A történetünk súlypontját alkotó 1918 december-1919 júliusa közötti időszakban a megszállt területre került pedagógusok¹⁵ tudhatták: a magyar kormány működésük folytatására, a magyar pozíciók őrzésére buzdítja őket, szemet hunyva a kényszer hatására tett eskük fölött, s az azt megtagadóknak, menekülni kényszerülőknek illetményeik folyósítását, ill. anyagi támogatást ígért. Azt viszont nem láthatták előre, hogy a menekülők nagy tömege¹⁶ és a kedvezőtlenül alakuló katonai, politikai, gazdasági helyzet nyomán kényszerűen változni fog Budapest álláspontja. Előbb 1919. május 5-én a Forradalmi Kormányzótanács Gazdasági Bizottságának ülésén úgy határoztak, hogy „a megszállott területeken lévő tisztviselőket nem fizetjük, de köztük azokat, akik a hűségesküt a megszálló államok számára nem tették le és ezért ínségben vannak, más módon támogatni fogjuk”. Emellett komoly összegeket juttattak a pedagógusok fizetése pótlására.¹⁷

¹³ RL C/39. 22/a. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁴ RL C/39. 22. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.) Fábry Zoltánné igazgató, a rimaszombati állami polgári leányiskola tantestülete nevében 1919. január 20-án fordult Imre Sándorhoz, mivel a megszálló csapatok parancsnoka tőlük is „hűségesküt” kívánt. „Mink ezt az esküt csak a megváltoztathatatlan kényszerhelyzetből kifolyólag vagyunk hajlandók letenni, éspedig csak a békekonferencia döntéséig való érvényességgel. Azontúl, ami igen természetes, ha Rimaszombat csehszlovák terület lenne, nem akarnánk hazánktól elszakadni és csakis a mi magyar hazánknak óhajtánánk és tudnánk hűséggel szolgálni. Ezért azt szeretnénk tudni, hogy az esetben, ha nem maradunk csehszlovák alattvalók – a magyar állam alkalmaz-e bennünket? ...[M]indnyájan teljesen vagyontalanok vagyunk, keresetünkönköl való megélhetésünkre vagyunk utalva – a megmaradt magyar állam biztosítja-e? Bocsnátot kérek alkalmazkodásomért, de helyzetünk olyan kétséges, mint a vízbefúlóé aki az utolsó szalmaszálba is kapaszkodik”. (RL C/39. 22. cs.)

¹⁵ Az 1918. szeptemberi magyar kormányhatározatokról a szerbek által megszállt Baján például december végén szereztek tudomást. MNL BKML VIII. 82. 3. d. és MNL OL K 502 1921-5-189117; *Knézy L.*, 1940. 76-77.

¹⁶ Csak a Délvidékről 1919-ben közel húszezer, 1920-ban újabb tízezer menekült (köztük 8511 köztisztviselő) érkezett. Egy 1920. január 24-i VKM kimutatás szerint 1918. november 1-től már 3779 tanító menekült magyar területre, míg 4100 maradt a megszállt állomáshelyén. Ez azzal fenyegetett, hogy a „magyarság elveszíti végvárait”, s azzal, hogy ez elviselhetetlen terhet jelenthet az elvesztett háború és forradalmak nyomán rendkívüli gazdasági, pénzügyi, közellátási nehézségekkel küzdő Magyarországnak számára. Ezért 1920 novemberétől rendeletekkel próbálták fékezni a hivatalosan kiutasítottakra és családtagjaikra, valamint a Magyarországon tanulóokra redukálni az elszakított területekről érkezők számát. RL C/39. 26. cs.; A. Sajti, 1997. 24-25.

¹⁷ A Kormányzótanács július 7-én és 11-én elutasította a bajai tisztviselők kérelmét illetmények vagy segély folyósítására. Július 14-én – Lukács György közoktatásügyi népbiztoshelyettes javaslatára viszont – hozzájárult a fumei tanítók július-augusztusi bérének folyósításához. Ez utóbbi azt valószínűsíti, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság segíthetett a bajai és más megszállt területen rekedt pedagógusok bérének folyósításánál. *Imre M. – Szűcs L. szerk.*, 1986. 384., 470., 483. és 489.; *Knézy L.*, 1940. 102. és *Gergely F. – Kőhegyi M.*, 1974. 19.

A tanácsköztársaság bukása után, 1919. szeptember 1-jén, egy Imre Sándor államtitkár vezette értekezleten a VKM-ben már azt konstataálták, hogy „1919. augusztus 1-jétől csak a magyar közigazgatás körébe tényleg tartozó területeken tartózkodó és itt működő (itteni tanügyi intézménybe beosztott) alkalmazott kaphat illetményeket. (3988. M.E. rend. 7. §) tehát: *megszállott területeken tartózkodók fizetései itt e célból megjelenő meghatalmazottjoknak sem adhatók már ki*”.¹⁸

Szeptember 17-én a minisztertanács úgy határozott, hogy „1. A szolgálati idejüket betöltött magyarországi tanügyi személyzet, nem tekintve illetőségük helyét, nyugdíjazásukat a magyar vallás- és közoktatásügyi Kormánytól [Sic!] kérhetik, s ha a nyugdíjtörvény követelményeinek máskülönben megfelelnek, nyugalmaztatásukra igényt tarthatnak. 2. Amennyiben az illetők szolgálati idejüket még ki nem töltötték, *a megszállt területeken lévő magyarság érdekében a megszálló hatalmak szolgálatába beállhatnak* anélkül, hogy a területi viszonyok végleges rendezése után a kényszerhelyzet miatt tett és a magyar érdeket szolgáló lépésüktől rájuk nézve bármi hátrányos megítélés származnék. 3. Amennyiben az így megszállott területen állást vállalt tanügyi személyzet később helyzetük tarthatatlansága, politikai üldöztetés vagy más ok miatt a nemzetiségi viszonyok következtében állásuktól megválni volnának kénytelenek, *a magyar kormány három éven belül minden eddigi szolgálati idejük beszámításával hajlandó őket szolgálatába fogadni s megfelelő módon elhelyezni.*”¹⁹

1919 végétől-1920 elejétől már különbséget tettek a megszállt területek között. A felvidéki és a délvidéki magyarokat helyben maradásra, legalábbis látszólagos beilleszkedésre ösztönözték az áttelepülést korlátozó intézkedések mellett. „Lelkiismereti” okból meghagyták számukra a lehetőséget a szolgálati eskü megtagadására.²⁰ A Teleki-kormány idején, 1921. február 24-én, már az is előfordult, hogy – az egyébként Magyarországnak ítélt Baján – az állami tanítóképző tanárainak minisztertanácsi határozatban engedélyezték: szolgálati esküt tehetnek a délszláv hatóságoknak.²¹

Válságos helyzetbe kerültek az utódállamoknak ítélt területek tanítóképzői.²² A szörványos hírekre, információkra utalt magyar hatóságok a győztes hatalmak felé tett jelzéseik, tiltakozásaik alátámasztására²³ szisztematikusan (a VKM-ben ügyosztályonként) gyűjtötték „*a megszálló hatalmak atrocitásait, kulturális és egyházi téren*”. Egy – vélhetően 1920 elején készült – összesítésben olvashatjuk: „A második hágai nemzetközi békeértekezlet egyezményei, valamint a belgrádi fegy-

¹⁸ RL C/39. 26. cs. (Kiemelés tölem – D. P.)

¹⁹ RL C/39. 26. cs. (Kiemelés tölem – D. P.) Utóbb a békeszerződés ezt 22 hónapra módosította.

²⁰ A. Sajti, 1997. 82-83.

²¹ Ők egyébként, a tanulók és a magyar társadalom iránti példamutatás kötelezettségére és a kincstári vagy von védelmének szükségességére hivatkozva, továbbra is megtagadták az SzHSZ állam számára a szolgálati eskü letételét. Donáth P., 2018. 79-99.

²² 1919. január 23-24-i listájukat lásd: RL C/39. 22. cs. 391.; Lásd továbbá: *Építsük fel* 1919. 2.

²³ Lásd pl.: *Ádám M.-Chohnoky Gy. szerk., 2000. 534-537.*

verszületi egyezmény 1. és 17. pontja²⁴ értelmében a megszálló hatalmaknak kötelessége lett volna az iskolákat és egyházakat eddigi működésükben zavartalanul meghagyni, a magyar hatóságokkal való érintkezésüket biztosítani. A megszálló hatalmak azonban azonnal kiterjesztették impériumukat a megszállott területre, és ott véglegesen berendezkedtek. *Az iskoláknak a magyar kormányval való érintkezését megtiltották, az iskolai hatóságok (tanfelügyelők, főigazgatók) működését megszüntették, s az iskolákat az általuk kinevezett új iskolai hatóságok alá rendelték. Megkövetelték, hogy az új államnak hűségesküit tegyenek le; aki ezt megtagadta, azt a tanítástól eltiltották, fizetését megszüntették, állásából elbocsátották. Az 1918-19. tanévben a csehek jártak el a legkíméletlenebbül az iskolákkal szemben. Nemcsak a jog, hanem minden józanész és pedagógiai elv ellenére, a humanizmus legelemibb elveinek lábbal tiprásával jártak el*” – olvashatjuk a dátum és aláírás nélküli dokumentumban.²⁵

1.2. A magyar tanító(nő)képzők helyzetének alakulása a csehszlovák megszállás alá került területeken

Popély Gyula adatgazdag kötetéből tudjuk, hogy *Stefánek Anton/Antall* a Szlovákiai Teljhatalmú Minisztérium tanügyi megbízottja még visszaemlékezéseiben is büszke volt arra, *hogy maximálisan kihasználta az interregnumot a magyar iskolák szlovákosítására, s az elbocsátott kb. 2100 magyar pedagógus csehekkel való felváltására.*²⁶ A modori, stubnyafürdői, lévai, losonci, pozsonyi, eperjesi és iglói magyar királyi állami tanító(nő)képző intézeteket már 1919 nyaráig csehszlovák intézetekké nyilvánították, s a magyar nyelvű oktatást beszüntették.

A békeszerződést be sem várva, a magyar pedagógusoktól a magyar hatóságok által tiltott, tudatosan provokatívan megfogalmazott szolgálati fogadalom letételét követelték, mely – a vonatkozó hágai nemzetközi megállapodással ellentétben²⁷ –, nem pusztán szolgálati hűséget kívánt az állásukat megtartani kívánóktól, hanem az addigotól gyökeresen eltérő identitás deklarálását is. „1. Ünnepelesen *a Csehszlovák Köztársaság polgárának nyilvánítom magam* és ígérem, hogy hűségemet ezen államomhoz mindig megtartom, és annak mostani és jövőbeni törvényeit mindig hűségesen teljesíteni fogom. Kijelentem, hogy a Csehszlovák Köztársaság elnökét az állam megszemélyesítőjének és önmagam legfőbb urának ismerem el, és tiszteletet, odaadást és engedelmességet fogadok neki. A rám bízott ifjúságot is az állam iránti hűségre, a törvények tiszteletére és megtartására, az államelnök iránti oda-

²⁴ Szövegét lásd.: *Ádám M.-Cholnoky Gy. szerk.*, 2000. 234-235.

²⁵ RL C/39. 26. cs. VIII-27. (Kiemelés tőlem- D. P.)

²⁶ „Srobár miniszternek és Stefánek tanügyi referensnek magyargyűlölete határt nem ismer”- olvashatjuk egy korabeli VKM összegzésben. (RL C/39. 26. cs. 80.)

²⁷ „Tilos a megszállott területek lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges Hatalomnak hűséget esküdjön” – olvashatjuk a hágai megállapodást a magyar jog részévé nyilvánító 1913. évi. XLIII. tc. III. rész 45. §-ában.

adásra kívánom nevelni. 2. *Büszkén a szlovák nemzet fiának (leányának) nyilvánítottam magamat, s az ország nyelvét, népét, földjét mindig tisztelni akarom. Magán-szorgalomból bepótolom szlovák anyanyelvem [Sic!] ismeretét, hogy idővel majd vizsgával is bizonyíthassam nyelvi alkalmasságomat...*²⁸

Az addigi pályájuk során a magyar kultúra terjesztését hivatásuknak tekintő, annak szupremáciájában hívő tanító(nő)képző tanárok túlnyomó többsége számára természetesen elfogadhatatlan volt e nyilatkozat, így – s a terület sorsáról végképp döntő békeszerződés hiányában –, megtagadták annak aláírását. Erre, s a magyar hatóságokkal való mindennemű kapcsolat megszakítására²⁹ törekedtek az új hatalom képviselői, hogy „simán” megszabadulhassanak a magyar intézetektől, s azokat „csehszlovák” nyelvű és szellemű képzőkkel válthassák fel. A *stubnyafürdői* állami tanítóképzőt a csehek már 1918. december 20-án megszállták, s azt követően már nem sikerült a magyar oktatás újraindítása.³⁰

1919. január 25-én a – korábbi modori evangélikus lelképásztorból lett – pozsonyi zsupán elrendelte, hogy a modori képző szlovák tannyelvű legyen.³¹ Mivel a tantestületnek csak három tagja beszélt szlovákul, ez kivihetelzhetetlennek bizonyult, így a képzőt március 1-jén hivatalosan átvették, Ferdinand Pisecky légiós százados igazgatása alá helyezték, és március 17-étől új cseh és szlovák tanerőkkel, „csehszlovák” nyelven folytatódott a tanítás.³² A magyar tanulók így iskola nélkül maradtak. Nehéz helyzetükben a KM segítségét kérte – a hivatalából néhány nappal korábban a csehek által elbocsájtott – pozsonyi tanfelügyelő: „Ezek most, a tanév derekán kilökettek a világba, s annak a veszélynek vannak kitéve, hogy ezt a tanévet teljesen elveszthetik, s így erkölcsileg is károsulnak, holott anyagilag amúgy is a legnagyobb kárt szenvedték, mivel a novemberi fosztogatások alkalmával úgyszólván mindenük elveszett. Amidőn tanulmányaik erőszakos félbeszakítását bejelentem, ezt azért teszem, hogy Miniszter urat kérjem kegyeskedjék e kivétel nélkül szegénysorsú növendékeknek más intézetbe leendő elhelyezését lehetővé tenni, s lehető rövid idő alatt elrendelni.”³³ A tanfelügyelő úr szavainak igazságát plasz-

²⁸ Idézi: *Popély Gy.*, 2005. 13-14. (Kiemelések tőlem – D. P.) Az állásukban meghagyottaktól 1919 őszén újabb szolgálati esküt követeltek. Szövege uott. 16.

²⁹ *A Szent Orsolyarendű*, 1918-1919. 6.

³⁰ RL C/39, 26/a cs. Éber Rezső és Hamvai Gyula 1920. január 12-i és 28-i feljegyzése Párvy Endre stubnyafürdői igazgató ügyében a VKM-hez.

³¹ Hasonló rendelkezésre másutt is akadt példa. Révész Károly tiszáninneri református püspök 1919. március 25-én jelezte a KN felé: „A csehek ez ideig csak arra szorítottak, hogy a református elemi iskolák épületéről a magyar feliratot és címert levették. Pár helyen a falut megszálló csapat parancsnoka... felszólította a tanítót, hogy ezentúl tótul kell tanítani, mire a tanítók mindenütt azt felelték, hogy ők nem tudnak tótul, és éppen ezért nem is fognak tótul tanítani. Ezzel a dolog annyiban maradt és a tanítás zavartalanul folytatódik magyar nyelven.” (RL C/39 22/a. cs. 344/1919. sz.)

³² *Popély Gy.*, 2005. 72-73.; MNL OL K 502-1919-5-197809.

³³ MNL OL K 502-1919-6-12826. 1919. március 13. A modori és lévai növendékek áthelyezése – talán saját kérésükre a demarkációs vonal átjárhatatlansága miatt –, már korábban elkezdődött: 1919. január 23-án jelentette a pápai állami tanítóképző igazgatója a KM-nek, hogy utasításukra intézetükbe felvették Kovács Sándort és Schweiger Gyulát. (MNL OL K 502-1919-5-5789.)

tikusan jeleníti meg Morvay Endrének a jászberényi képző igazgatóságához benyújtott, a II. éves osztályvizsgájának magánúton való letételére vonatkozó kérvénye. „Teljesen árva és vagyontalan vagyok. Édesanyám 1912. április 1-jén elhunyt, édesapám pedig a román harctéren 1916-ban hősi halált halt. A múlt iskolai évben a modori áll. el. népisk. tanítóképző intézetnek voltam teljesen ingyenes II. osztályú növendéke. 1919 március havától a tanítás nyelve a cseh lett és engem az összes magyar növendékkel együtt elbocsájtottak... és a mellékelt iskolalátogatási bizonyítványt adták, melynek tanúsága szerint jeles tanulója voltam a modori áll. tanítóképző intézet II. osztályának. Mivel én csehszlovák megszállt területen, Óvár községben (Nógrád m.) lakom, a szigorú határzárlat miatt nem volt módomban átjönni magyar területre, hogy a II. osztályt befejezhessem, így saját hibámon kívül nem járhattam a II. osztályt végig, ezért nincs évvégi bizonyítványom, csak iskolalátogatási bizonyítványom, hogy március 1-ig jártam iskolába.”³⁴

Az ilyen helyzet elkerülése érdekében a *lévai* állami tanítóképző igazgatója, Köveskúti Jenő, kapcsolatba lépett a helyi katonai parancsnokkal az intézet lehetséges jövőjéről érdeklődve. 1919. február 22-én az igazgató beszámolt a tantestületének e megbeszéléséről, melyből csak annyit tudott meg, hogy a katonai hatóságoknak nincs jogosítványuk az ilyen jellegű ügyek intézésére. Mivel a belgrádi megállapodás értelmében a polgári közigazgatás a magyar hatóságokat illette (volna) meg, csehszlovák megfelelőivel Köveskúti igazgató nem kereste a kapcsolatot. Javaslatára a tantestület úgy döntött, hogy a rövidített katonai tanfolyamok mintájára 6 hétre összefoglalva adják le a tananyagot, hogy szükség esetén március 15-ével befejezhessék a tanévet,³⁵ ha pedig tovább taníthatnak, hát részletesebben is kifejtik a korábban összefoglaltakat.³⁶ Erre azonban nem kerülhetett sor. Az intézet növendékei részt vettek a március 15-i felvonuláson, melyen a csehszlovák hatóságok megítélése szerint „magyar nemzeti kokárdákkal felékesítve tiltakoztak Lévának a Csehszlovák Köztársaságba való bekebelezése ellen”.³⁷ Erre hivatkozva a kormányzat megbízottjaként bemutatkozó Otokar Simak átvette az intézet épületét a tartozékaival együtt,³⁸ melyet Köveskúti igazgató „az erőszaknak engedve” tuda-

³⁴ MNL OL K 502-1920-1-17081. 1919. október 4-i kérvény.

³⁵ Hasonló megfontolásból 1919. március 24-én Kosáry János r. tanár (Kosáry Domokos édesapja) a selmecbányai evangélikus képző tantestülete nevében engedélyt kért (és kapott) a VKM-től arra, hogy szükség esetén korábban is lezárhassák a tanévet. (MNL OL K 502-1919-68865/VI. b.)

³⁶ 1919. április 16-án Scherer Sándor szakfelügyelő elfogadásra javasolta a KN-nek a lévaiak elképzelését: „A tanártestületi javaslat átvizsgálásból kitűnik, hogy az intézet rendkívül súlyos helyzetével számol és kellő szakszerűséggel és előrelátással gondoskodik az ifjúság tanulmányi érdekeiről”. (MNL OL K 502-1919-5-66483.)

³⁷ A budapesti II. kerület állami tanítónőképző 1920. január 3-i tanári értekezletén, az akkor már ott dolgozó Köveskúti Jenő arról számolt be, hogy a lévai diákok az őszirózsás forradalom időszakában „gyűléseztek, szervezkedni akartak,... ez kapcsolatban volt Felvidéknek a csehekkel szemben való védelmével. Több ifjú önként katonának is állt a cseh megszállók ellen. A ifjúság tehát még mindig hazafias volt...” (MNL OL K 502-1919-6-210666.)

³⁸ A forrásait rendkívül korrektül kezelő Popély Gyulát megteveszthette, az átadás-átvétel hivatalos dokumentuma, melynek alapján úgy vélhette (73.), hogy az iskola pénzeszközeit is átadta Köveskúti Jenő.

másul vett, közölve, hogy sem ő, sem a tanári kar nem áll csehszlovák szolgálatba, mire valamennyiüket elbocsájtották.³⁹ Az intézet 151 diákjából mindössze 10 maradt a Lévai Csehszlovák Állami Tanítóképző Intézetben.⁴⁰

A március 15-i megmozdulásra hivatkozás a csehszlovák hatalmi szervek aggodalmának jele lehetett, vagy pusztán ürügy volt a lévai képző rapid átvételére. Erre utalhat, hogy az *eperjesi* állami tanítónőképzőt már március 3-án felkereste Stefanek Anton/Antall tanügyi megbízott, Moyzes Miklós és Galló Pál sárosmegyei csehszlovák tanfelügyelő társaságában, és Dúzs Mária igazgatónak az intézet alapítványairól, a növendékek statisztikájáról, a tanárok szlovák nyelvtudásáról tettek fel kérdéseket. A diákok nemzetiségi összetételével kapcsolatban Stefanek Antal megjegyezte, hogy nem bízik a magyar statisztikában. Majd – immár a tantestület tagjai előtt szlovákul – közölte, „*hogy a csehszlovák állam Sáros vármegye területén saját céljainak és érdekeinek megfelelően kíván berendezkedni, ezért az állami tanítónőképző intézetet átveszi, s március 17-től kezdődőleg [tehát a modori képzővel azonos napon – D. P.] az intézetben tisztán tót nyelvű tanítást vezet be.* Felhívja a tanári testületet, hogy amennyiben valamelyik tagja hajlandó a csehszlovák állam szolgálatába lépni, nyilatkozzék. Amennyiben nem kíván tovább szolgálni, nyugdíjra, eltávozás esetén 3 havi havi fizetésre háborús pótlékkal van igénye. Ezt Galló Pál tanfelügyelő magyarul tolmácsolván, Dúzs Mária igazgató kijelentette, hogy ez ügyben nyilatkozni mindenki külön-külön csak maga jogosult. Saját részéről határozottan kijelentette, hogy nem kíván a csehszlovák állam szolgálatába lépni, tótul nem tud, s nem is tanul meg. Stefanek Antal erre a kijelentésre a tanári testület többi tagját meg sem kérdezte külön-külön, hanem kijelentette, hogy az intézetben a tanítást megszünteti március 17-ig, amikor csehszlovák tanárok veszik át az intézetben a tanítást. Slajchó Mihály tót nyelven, Dúzs Mária igazgató magyarul intéztek kérdést a növendékek érdekeinek megóvása céljából, hogy mi indította a csehszlovák kormányt, hogy a tanév végéig kilátásba helyezett magyar tannyelvű tanítást egyszerűen beszünteti? Stefanek Antal utalt a közelmúltban történt eseményekre, melyek bennük aggodalmat ébresztenek, s melyek ellen küzdeniük kell: a nagy sztrájkra és a magyar intelligencia intenzív izgatására és passzív ellenállására. Mindezek után az igazgató kijelentette, hogy az intézet lefoglalásáról jegyzőkönyv felvételét kívánja. Stefanek Antal tót nyelvű egyoldalú jegyzőkönyvet vett fel, melybe az elmondottakon kívül befoglalta, hogy *miért kényszerül az intézet tanári testületét a tanítási/tót nyelvben tapasztalt elégtelensége miatt, valamint politikai megbízhatatlanság miatt a szolgálatból elbocsátani...* Elrendeli, ... hogy a bennlakó igazgató és tanári testületi tagok lakásaikat 2 hónap alatt ürítsék ki, s az

Valójában azokat az intézeti anyakönyvekkel együtt az igazgató úr a vonatkozó VKM utasításnak megfelelően, áthozta magyar területre, s az esztergomi katolikus tanítóképző igazgatójának adta át továbbítás végett. (MNL OL K 502-5-154376/VI. 2. és 502-5-202-143.)

³⁹ *Popély Gy.*, 2005. 73.; MOL K 502-1920-5-339.

⁴⁰ *Popély Gy.*, 2005. 73-74.

igazgató az intézetet az újonnan kinevezett ideiglenes igazgatónak, Moyzes Miklósnak adja át. Megengedi, hogy azok a növendékek, akik az intézetben maradni s a csehszlovák államban tanítónők lenni nem akarnak, vizsgát tehessenek, s bizonyítványt kaphassanak.”⁴¹

A hosszasan idézett jegyzőkönyv azon ritka rendelkezésekre álló dokumentumok egyike, amely alkalmat adhat valamelyes képet nyerni a felvidéki képzők lefoglalása körüli hangulatról és eljárásrendről. Néhány képzőről csak szórványos információt oszthatok meg olvasóinkkal. A tavasz folyamán lefoglalták az *igloi* állami képzőt is. A szélnek eresztés előtt a tanári testületnek még sikerült a tanévet lezárni, s az osztály- és képesítő vizsgákat lebonyolítani.⁴² A *losonci* állami tanítóképző kisajátítására az előrehozott tanévzárás után, május 18-án került sor. A felszerelés egy részének megmentéséről Brunovszky Rezső igazgató és Jaloveczky Péter tanár június 21-én jelentettek a KN-nek.⁴³

A felvidéki állami képzők közül legtovább a *pozsonyi* tanítónőképző működhetett. Tabódy Ilona beszámolója szerint „attól fogva, hogy a csehek 1919. január 1-jén megszállták a várost szemet vetettek rá. A többszöri elfoglalási kísérletet sikerült elszántsággal visszautasítani. 1919. július 8-án végre karhatalommal kiűritették az intézetet. Jelülül annak, hogy csakis erőszak vehette el intézetünket, magunkkal hoztuk a kapukulcsot...” Az igazgató útbodyi megjegyzése arra vonatkozott, hogy a kiutasításukat követően az intézet tanári kara (több hasonló sorsú felvidéki tanárral kiegészülve), s növendékeinek jórésze a számukra és általuk létrehozott *cinkotai* tanítónőképzőben folytatták oktató-nevelőmunkájukat.⁴⁴

Náluk is „szerencsésebb” volt a *Pozsonyi Szent Orsolya Rendi Római Katolikus Elemi és Polgári Tanítónőképző Intézet*. A megszállókkal minimális volt az érintkezésük,⁴⁵ s a VKM/KM/KN-nel is lazult a kapcsolatuk, így „a tantestület bizonyos autonómiai szabadsággal intézkedhetett” – olvashatjuk az intézet évkönyvében.⁴⁶ Ha ehhez hozzátesszük, hogy a magyar minisztérium még egy óvónőképző osztály felállítását is engedélyezte számukra, sőt, bújtatott államsegéllyel is támogatta őket,⁴⁷ kétségtelen: imáikat jobban meghallgatta az Úr, mint a csehek által – még az 1919/1920. tanév előtt – jogutód nélkül felszámolt magyar tannyelvű *kas-*

⁴¹ MNL OL K 502-1919-6-9834. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴² MNL OL K 502-1919-5-197809. Lázár Károly tanár beszámolójából.

⁴³ MNL OL K 502-1919-5-154641/VI. b.

⁴⁴ Az áttelepítés lehetőségének megteremtésében – a VKM mellett –, jelentős szerepe volt Zichy Sarolta grófnőnek, s a Magyar Gazdaasszonyok Országos Egyesületének is. *Tabódy I. szerk.*, 1919-1930. 5-9.; *Popély Gy.*, 2005. 74-75.; MNL OL K 502-1919-5-187553.

⁴⁵ „A csehszlovák megszálló hatalom eddig csak az iskolaév megrövidítésének elrendelésével és statisztikai adatok bekérésével lépett intézetünkkel érintkezésbe. Továbbá szóbeli hivatalos kijelentéssel megtiltotta, hogy a vizsgálatoknál a magyar kormányt, vagy az egyházi hatóságot bárki, bármilyen minőségben képviselhesse. Viszont a maga részéről sem küldött ki semminemű biztost” – olvashatjuk az tanévkönyv értesítőben. (*A Szent Orsolyarendű*, 1918-1919. 6.)

⁴⁶ *A Szent Orsolyarendű*, 1918-1919. 5.

⁴⁷ RL C/39. 25. cs. 597-599.

sai katolikus tanító- és tanítónőképzőkét.⁴⁸ A pozsonyi orsolyiták tanítónőképzője ugyanis – egyedülként –, töretlenül tevékenykedhetett a két világháború közötti Csehszlovákiában.⁴⁹

A Csehszlovák Köztársaság Evangélikus Egyetemes Tanácsa rövidesen úgy döntött, hogy szlovák tannyelvűvé alakítja át a *selmebányai* államilag támogatott *evangélikus* tanítóképzőt. Az intézet két tanára, Teke Sándor és Wagner Géza igazgató magyarországi alkalmazást kértek, mindazonáltal – a magyar kormány elvárásainak megfelelően –, szolgálati helyükön maradtak, várva ügyük elintézését. Az igazgató úr által 1919. szeptember 7-én VKM-hez írt levél alábbi részlete érzékletesen mutatja az ilyen helyzetbe került pedagógusok kétségeit. A két tanár „attól tart, hogy tudtán és akaratán kívül elveszítheti azokat az illetményeket, amelyeket a magyar kormány ez évben csak a megszállás miatt nem folyósíthatott, s elveszítheti azt a természetes emberi jogát, hogy sok felvidéki testület és kartárs példáját követve elhelyezés végett a magyar kormánynál jelentkezhessenek. Mivel a *tanári testület két tagja* ezt annál kevésbé kockáztathatja, mert *egy nyilatkozatában a csehszlovák hatóságok előtt már 1919 áprilisában kijelentette, hogy hazafias meggyőződésénél és múltjánál fogva csak a magyar kultúrát és államot szolgálhatja*. Tisztelettel kéri a Miniszter Urat kegyeskedjék a további magatartásra utasítást adni: vagy erősítse meg őket abban az elhatározásukban, hogy helyüket, amíg lehet el nem hagyják, vagy utasítsa arra, hogy 1919-20. tanévi szolgálattétel és beosztás végett azonnal jelentkezzenek”. Forrásaimból nem derül ki, hogy vajon mikor és miként intéződött el a két pedagógus átköltözésének ügye. Annyi bizonyos, hogy a VKM tanítóképző ügyosztályának illetékese 1919. október 23-án az iratra ráírta: „ideiglenes beosztásra előjegyzésbe vétettek és a dunántúli ág. ev. püspöknek is ily irányú intézkedés végett megküldött névsorba felvételtek”.⁵⁰

A Felvidéktől valamelyest eltérően alakult Kárpátalja helyzete.⁵¹ Itt magyar, csehszlovák, román és ruszin/ukrán törekvések keresztezték egymást, a diplomáciai-politikai csatározások mellett időként katonai, fegyveres eszközök alkalmazásával. Így a helyzet tisztázódásáig, a Saint-Germain-en-Laye-ban 1919. szeptember 10-én aláírt szerződés megszületéséig, a csehszlovák állam nem volt abban a helyzetben, hogy a Felvidékhez hasonló intézkedéseket foganatosítson az iskolarendszer általa kívánatosnak tartott átalakítása érdekében. Egy ideig a budapesti kormánynak/pártoknak is némi befolyása lehetett az ottani fejleményekre. Ennek (is) betudható, hogy 1918 novemberében Ungváron megalakult az Ung Megyei Nemzeti Szociáldemokrata Párt, valamint az ungvári Nemzetközi Szociáldemokrata Párt. Utóbbi titkára Bánó József, az *ungvári* – államilag támogatott⁵² – *görög-katoli-*

⁴⁸ Popély Gy., 2005.75.

⁴⁹ Borsody I. szerk., 1938. 109.

⁵⁰ MNL OL K 502-1919-7-182931. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵¹ Lásd erről: Fedinec Cs., 2002. 45-60.

⁵² MNL OL K 802-IX-5-199780-1921.

kus tanítóképző rajztanára lett. 1919. január 12-én a csehszlovák katonaság elfoglalta az Ung folyóig terjedő nyugati térséget Ungvárral együtt,⁵³ ami következtében a képző perspektívája, s különösen Bánó tanár úr helyzete, jelentősen változott. Erről tanúskodik egy 1919. február 5-i Budapestre, vagy máshová Magyarországra való áthelyezést szorgalmazó kérvénye az akkor már a szociáldemokarata Kunfi Zsigmond vezette KM-hez. Kérését a következőkkel indokolta: „1. Mint az ungvári szociáldemokrata párt titkára felekezeti iskolám főhatósága részéről inkompatibilitással vádoltattam meg. 2. Amennyiben a ruszin nyelvet nem bírom, az ungvári Rada, mely az ungvári gör. kat. tanítóképző intézetben a ruszin tannyelvet fogja kötelezni, sokáig nem tűr meg állásomban. 3. A megszálló csehszlovák csapatok fővezére felszólított, hogy mint pártvezér távozzak Ungvárról”. Az akkor már KN-ben Bánó Józsefet a menyasszonyával együtt való áthelyezésre előjegyezték,⁵⁴ ám a következő félévben pályája politikai fordulatot vett. A tanácsköztársaság alatt Veszprém város művelődési megbízottja lett, s beválasztották az 500 tagú országos munkás- és katonatanácsba, sőt annak 150 tagú bizottságába is. (Erre a következő tanulmányban még visszatérek.)

A Kárpátalján elhúzódó interregnum 1919 szeptemberéig bizonyos reményt táplált a munkácsi állami tanítóképző tanáraiban is az intézményük jövőjét illetően. Ám a helyzetet eldöntő szerződés aláírásának másnapján, szeptember 11-én megszüntették a munkácsi gimnáziumban a magyar nyelvű oktatást,⁵⁵ s a megváltozott helyzet a tanári kart október 13-án – az akkori kárpátaljai légkört híven érzékeltető, a budapesti VKM-hez – intézett kérvény megírására ösztönözte. „A munkácsi magyar állami tanítóképző intézet tanári testülete *mindenek felett való kötelességének tartotta és tartja a jelen helyzetben mindaddig, amíg csak egyáltalában lehetséges, a helyén kitarva az intézetet, mint magyar állami intézményt fenntartani*. Miután mindeddig nem fordult elő semmi olyan esemény amely az iskolának eddigi minőségében [való] fennállása és működése szempontjából a helyzetet kilátástalanná tette volna, eleddig nem is forgott fenn annak a szüksége, hogy a testület helyét elhagyni lett legyen kénytelen. *A f. év április végén bekövetkezett román és cseh megszállást ideiglenesnek és csupán a bolszevizmus letörése és a rend helyreállítása céljából történtnek tekintettük, és ez elől menekülni nem tartottuk indokoltnak*. Bár az iskolát a csehszlovák megszálló csapatok parancsnoka május 10-én bezáratta⁵⁶... az épületet elvette és kórházi célra lefoglalta, ez a tény csak a tan-

⁵³ 1919 január-februárjában Budapesten a KM-ben és a „ruszakrajnai minisztériumban” statisztikák, tervezetek sora készült, a hozzájuk kapcsolódó tanácskozássokra a kárpátaljai határok és középiskolák ügyéhez kapcsolódva. Ennek dokumentumai lásd: RL C/39. 22. cs. 435-461.

⁵⁴ MNL OL XIX-I-1-11-1040-Ba18-1949. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd ehhez továbbá: RL C/39. 26. cs. 1. 1919. december 28-i VKM összesítésben.

⁵⁵ *Fedinec Cs.*, 2002. 56.; „A csehek” „a középiskolák tekintetében úgy döntöttek, hogy az ungvári kir. kat. gimnázium tót és rutén, a munkácsi gimnázium rutén, a beregszászi áll. gimnázium magyar nyelvű lesz”- olvashatjuk egy akkoriban készült VKM jelentésben. (RL C/39. 26. cs. 80.)

⁵⁶ Szondi János igazgató úr egy 1919. február 20-i a VKM-hez írt 65/1919. sz. jelentéséből tudható, hogy

év korábbi bezárását, nem pedig az iskola megszüntetését jelentette. A folyó tanév elején a felvételeket, a javító és pótvizsgálatokat és behívásokat is elintéztük, sőt, Ruzska Krajna kormányzójának utóda, Bereg megye Zsupánja az iskola továbbműködésének biztosítása céljából a magyar kormány által az elmúlt 1918/19. iskolai évre dologi szükségletekre kiutalt összegnek a most kezdődő iskolai évben folytatólag kifizetésére a munkácsi adóhivatalt utasította is. Úgy látszott tehát, hogy az új iskolaévet az eddigi jelleg fenntartása mellett fogjuk megnyithatni [Sic!]. *Most azonban a csehszlovák kormány azon állítólagos alapon, hogy a békekonferencia Magyarországon ezen vidékét Kárpátó-Russzia [Carpatho-Russia] néven a csehszlovák állam fennhatósága alá helyezte, az itteni iskolákat átveszi, helyettem más igazgatót nevezett ki, a tanároktól és tanítóktól pedig hűségesküet követel.* Miután... a tesztület egyhangúan elhatározta, hogy a magyar államnak tett esküjéhez mindvégig hű marad, és más állam érdekeinek előmozdításában közreműködni semmi esetre sem fog, elbocsátásunk most már csak napok kérdése, így az a helyzet és idő, mely a helyünkön maradási immár lehetetlenné teszi, bekövetkezett. Erre való tekintettel mély tisztelettel kérjük a magyar Kormányt, hogy magyar területen leendő alkalmaztatásunkról gondoskodni méltótassék. ...vagy a munkácsi állami tanítóképző intézetnek egészben egy magyar területen lévő városba való áthelyezésével, vagy pedig az intézet feloszlata mellett a tanároknak... más intézethez való beosztásával” – írták az első lehetőséget preferálva, új székhelyül Miskolc várost ajánlva. A VKM a másik alternatívát látta lehetségesnek. December 18-i rendeletei értelmében Szondi János igazgatót és négy kollégáját Egerbe, a budapesti Pedagógiumba, Pápára és Sárospatakra osztották be szolgálatra.⁵⁷

E folyamatok nyomán – e tanulmány keretein túlmutató időszakban –, tartósan egyetlen magyar tannyelvű tanítónőképzőként a pozsonyi orsolyiták intézete tevékenykedhetett. A magyar nyelvű állami tanítóképzés a Felvidéken közel egy évtizeden át szünetelt, majd 1927-ben megnyíltak a pozsonyi állami tanítóképző magyar nyelvű párhuzamos osztályai, melyek 1937-1938-ban önálló intézménnyé váltak. Emellett 1935-ben a felvidéki református egyház magyar nyelvű tanítóképzőt állított fel Komáromban a korábban Pápán tevékenykedett Nagy Sándor igazgatásával.⁵⁸

a tanítást február 3-án 7 leszerelt katonanövendékkel, s 12, a megszállt területekről visszatérni nem tudó növendék hiányában elkezdték. (MOL K 502-1919-6-12826.)

⁵⁷ MNL OL K 502-1919-5-194194/B XIII. (Kiemelés tölem- D. P.) RL C/39. 26. cs. 1. 1919. december 28-i VKM összesítésben. Munkácson a helyzet sokáig változatlan maradt. Hokky Károly a Keresztényszocialista Párt képviselőjeként 1923. május 6-án szóvá tette, hogy Munkácson „tanító és tanítónőképzőink nincsenek”. (Közl.: *Fedinec Cs.* 2004. 113.)

⁵⁸ *Borsody I. szerk.*, 1938. 109-110.; DREL I. 2. 37. d. 398/1935. és 75/1936., 201/1936., 40. d. 101/1937.; MNL FML VI. 501. 68. d.; MNL VeML XXVI. 65. 78. d.; *Tömösközi F.*, 2018. 105-116.

1.3. A magyar tanító(nő)képzők helyzetének alakulása a román megszállás alá került területeken

Sajátos szituációba kerültek az 1918 utolsó hónapjaiban román megszállás alá került magyar tanító(nő)képző intézetek. Egyfelől helyzetük hasonló volt a többi megszállt területekéhez, amennyiben a „románok által megszállt területek összes népeinek teljes nemzeti szabadságára”, „az anyanyelven való tanulás jogának elismerésére” vonatkozó 1918. december 1-jei gyulafehérvári deklaráció nagyrészt a győztes hatalmaknak szóló békeszerződés előtti színjátéknak bizonyult. Valójában Iuliu Maniu erdélyi kormányzótanácsi elnöknek a nagyszebeni II. román nemzeti gyűlésen tett kijelentése írja le valós törekvéseiket: „Erdély románná tétele a legközelebbi és legsürgősebb cél, amely nem ismer sem demokratikus, sem autonomikus akadályokat, sem pedig privilégiumokat”.⁵⁹ E tendenciát érzékelve javasolhatta Imre Sándor VKM helyettes államtitkár 1919. március 18-án: „Legjobbnak azt tartanám, ha a minisztertanács állapítaná meg egy határozatban, hogy a magyar iskolák működését mindenik megszálló fél lehetetlenné teszi”.⁶⁰

Erdélyben is gyorsan szaporodtak ugyanis az erre utaló jelek. 1918. december 11-én a Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) közoktatásügyi vezetője, Vasile Goldis, rendeletben deklarálta, hogy „az immár Romániával egyesült területek hatóságainak mindennemű egyházi, iskolai és kulturális ügyben megszűnik a kapcsolata a magyar köztársasági kormánnyal és a magyar hatóságokkal”.⁶¹ A belgrádi fegyverszüneti megállapodást nyíltan semmibevevő rendelettel összhangban, rövidesen elkezdtek az állami iskolák átvételét, s követelték a román nyelv és történelem tanítását. A csehszlovák hatóságokhoz hasonlóan semmibevevették – a fentiekben már ismertetett – hágai egyezményt is.

1919. február 16-án Vasile Goldis Körrendeletben követelt hűségesküt „a volt magyar állami iskolák tanszemélyzetétől”: „Mindenfokú iskolák, melyek a magyar államhoz tartoztak és közvetlenül a budapesti vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól függtek, tanszemélyzete tagjainak tudomására adom, hogy *a hűségesküt I. Ferdinád Őfelségének, Románia királyának és a Román Kormányzótanácsnak folyó év február 28-ig tehetik le.* Az eskü szövege a következő: 'Én N.N. hűséget esküszöm I. Ferdinánd román királynak és a Cinsiliul Dirigentnek, hogy az ország törvényeit és rendeleteit betartom, feletteseimnek engedelmeskedem, hivatali kötelességeimnek pontosan és lelkiismeretesen teszek eleget, az ország s a polgárok javát előmozdítom, s a hivatali titkot megőrzöm, Isten engem úgy segítjen.' Mindazok, akik ezt az esküt leteszik, a magyar állam területén élvezett jogoknak és törvényes javadalmaknak továbbra is birtokában maradnak. *Azok azonban, akik nem*

⁵⁹ Egy, a VKM-ben 1919 végén készült jelentésben idézik ezeket. RL C/39 26. cs.

⁶⁰ MNL OL K 802-23t-1919-58-2012.

⁶¹ Idézi Szabó K. A., 2009. 72-73.

*teszik le a hivatali esküt, úgy tekintetnek, mint akik önként lemondtak viselt tisztük-ről, elvesztvén minden jogot a fizetésre, kedvezményekre vagy nyugdíjra a román állammal szemben. Ezek nem kaphatnak semmiféle hivatalt Románia területén*⁶²... Akik leteszik a hivatalos esküt, de nem ismerik a román nyelvet... kötelezve vannak azt egy éven belül szóban és írásban elsajátítani.”⁶³

A magyar államnak korábban esküt tett pedagógusok – a békeszerződés hiányában, és a magyar kormány tiltó állapontjának ismeretében –, csapdahelyzetbe kerültek. Bárhogy is döntöttek (volna), azzal kényszerpályára kerültek (volna) kiszámíthatatlan következményekkel. A magyar egyházak erélyes tiltakozása nyomán, az érvényítéséhez szükséges anyagi és emberi erőforrások koncentrálásáig, némi időt nyertek. Legalábbis a jelzett határidőig általánosan nem került sor a rendelet végrehajtására, a kilátásba helyezett szankciók alkalmazására.⁶⁴ Így azután – *bár a román törekvések egyértelművé váltak, melyek következtében az erdélyi magyar oktatásügy, s benne a tanítóképzés is rövidesen katasztrófális veszteségeket szenvedett*⁶⁵ –, az 1918-1919. tanévben ezek még kevésbé befolyásolták a tanító(nő)képzők mindennapi életét, mint a csehek által megszállt területeken.

Ezért az 1919 végi, 1920 eleji VKM jelentésekben arról olvashatunk, hogy „a románok kultúpolitikája a múlt [1918/1919.] és a jelen [1919/1920.] tanévben a legélesebb ellentétet mutatja. A múlt tanévben ők voltak a megszálló hatalmak közt a legméltányosabbak, az iskolákat általában nem háborgatták. Meghagyták a 2 főigazgatót s a nem állami középiskolai igazgatókat is,⁶⁶ de a nagyszabani kormányzótanács egy-egy román ellenőrt rendelt melléjük, aki a levelezést ellenjegyezte... Az eskü letételét is kívánták, de azután nem forszírozták. Így minden magyar középiskola békén befejezte a tanévet. A tanárok helyenként már nem kapták meg az illetményeiket.⁶⁷ Az aránylag enyhe és méltányos eljárásnak egyedüli oka az volt, hogy a románoknak... nem állt rendelkezésére elegendő tanárság. Később azon-

⁶² 1919 májusától – a kolozsvári magyar egyetem megszüntetésétől, elrománosításától – „élesítették” e rendeletet, s az esküt tenni nem hajlandók „bárhon való alkalmazását” megtiltották. „A tanárok, tanítók szavait, sőt, ezreit bocsátják el állásukból, kergetik ki lakásaikból a románok, helyük vagy üresen marad s a magyar tanuló iskola nélkül áll, vagy pedig odaküldik a műveletlen, gyorskurzuson képzett tanító és tanárt a kultúra színvonalának szörnyű romlására”- olvashatjuk Fábry Ignác, volt kolozsvári segéd-tanfelügyelő beszámolójában, ill. egy, a VKM-ben készült összefoglalóban. (RL C/39. 26. cs. VIII-14. és 27.)

⁶³ Idézi Szabó K. A., 2009. 73. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶⁴ Szabó K. A., 2009. 74.

⁶⁵ Erdély főtanfelügyelője, Onosifur Ghibu adatai szerint 1919 és 1924 között a román kormányzat bezárt, működésétől eltiltott, vagy a nyilvánossági jogától megfosztott 2070 népiskolát, az összes 68%-át, 123 polgári iskolát, az összes 62%-át, 46 középiskolát, az összes 70%-át, 23 tanító(nő)képzőt, az összes 78%-át, 27 kereskedelmi iskolát, az összes 93%-át. (Közli: Jancsó E., 1934. 16. és 26.; Balogh J., 1996. 42.)

⁶⁶ Lásd ehhez: RL C/39 22/a. cs. 553. sz. 1919. március 11. a főigazgatótól magánúton szerzett információ alapján.

⁶⁷ Pedig a magyar VKM rendszeresen átutalta a Consiliul Dirigent számlájára a megfelelő összegeket. (Szabó K. A., 2009. 74.)

ban összeszedték a magyar iskolákba jelentkező tanárokat, de mivel ezek száma is kevés, nyári átképző kurzusokat szerveztek, ahol néhány hét alatt középiskolai tanárokká képesítettek végzett teológusokat, néhány félévet hallgató tanárjelölteket, sőt egyetemet soha nem látott egyéneket. . . Mikor így kellő számú tanárról gondoskodtak, valóságos bestiális, a csehek brutalitását is megszegyenítő módon hazzállattak az iskolák romanizálásához” – olvashatjuk a VKM középiskolai osztálya jelentésében.⁶⁸

Azért kényszerültem ennek bemutatására, mert a tanítóképző ügyosztálytól hasonló nem áll rendelkezésemre, s mert a birtokomban lévő töredékes források szerint lényegében ez történt az erdélyi tanító(nő)képzőkben is. Az erdélyi képzők többsége (a román nyelv és történelem egy-egy tárgyként való bevezetése mellett) még befejezhette az 1918/1919. tanévet. Bár a történelmi helyzet és a román hatóságok cenzúrája nehezítette a magyar VKM-mel való kapcsolattartást, szörványosan befutottak a tanítóképzőkkel foglalkozó ügyosztályra érdemi információk is. Tanfi Iván, a *máramarosszigeti* tanítóképző igazgatója, 1919. január 17-én táviratban jelezte: „a tegnapi ukrán megszálló csapatokat ma román megszálló csapatok kiverették, elfogták. A vasúti közlekedés január ötödike óta szünetel. Hivatalos leveleket nem vesznek fel. Számadásomat, jelentésemet, ezért nem tudom elküldeni”.⁶⁹ Rövidesen módot talált az igazgató úr a jelentéstételre. Február 2-án a katonai szolgálatból visszatért 3 növendék felvételéről értesítette a minisztériumot.⁷⁰

A románok által 1919. január 16-án elfoglalt⁷¹ *Dévaról* január 22-én jelentett Németh Sándor megbízott igazgató. „Intézetünk a román megszállás s az ezt követőleg vármegyénk és városunk fölött is életbeléptetett román impérium átvételével válságos helyzetbe került. [Sic!] A tanítás elé ugyan nem gördültek leküzdhetetlen akadályok, s így a tanítást január 9-én megkezdhattuk, mint ezt 9/1919. sz. a. már jelentettem. Azóta is folyt – az alábbi esetet leszámítva –, háborítatlanul a munka. Növendékeink létszáma a forgalmi akadályok miatt megkésettakkal s a katonaságból visszatértekkel napról napra emelkedik. A tanártestület teljes igyekezettel azon fáradozik, hogy a megcsonkított tanév hátralévő hónapjait a tanítás érdekében mennél jobban kiaknázza, s növendékeinkre nézve a tanévet megmentsse. Ezt utóbbi gondolat is irányította a tanártestületet azon eljárásában melyről hű képet tár föl a tisztelettel idezárt 2. db. jegyzőkönyvi másolat. Az azokban foglalt határozatok meghozatalában s az ott leírt eljárások következtében a magyar államhoz való hűség, az eskü szentsége, másrészt kulturális munkánk: intézetünk működése folytonosságának biztosítása voltak a testület szempontjai. Meg kellett tehát hajolnunk a hatalom előtt, hogy intézetünket a bezárástól megmentsük” – írta a feljegyzésében az igazgató. A mellékelt január 20-i tanári értekezleti jegyzőkönyvből kiderül, hogy az

⁶⁸ RL C/39 26. cs.

⁶⁹ MNL OL K 502-1919-5-10758.

⁷⁰ MNL OL K 502-1919-6-12826.

⁷¹ Fráter O., 2000.

nap megjelent a mb. igazgatónál a budapesti tudományegyetemen végzett Dr. Rosiu János, akit Dr. Vasincs Tamás vármegyei prefektus a román nyelv és történelem helyettes tanárává nevezett ki az intézethez. A tantestület erre kimondta, hogy „*feltes hatóságának egyedül a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztert ismeri el, és az intézet belső tanulmányi, szervezeti stb. életét érintő más helyről jövő rendelkezések ellen tiltakozik*. Ennélfogva tiltakozik az ellen is, hogy intézetünkben a román nyelv s román történelem román hatóság rendelkezése folytán taníttassék”. Az igazgató két tanártársával felkereste a prefektust, kifejtette, hogy „a tanártestület politikai kérdésektől menten, csupán a kultúra folytonosságának biztosításáért dolgozik, s a fő célja, hogy az eredményes múltra visszatekintő intézetünk működését a jövőre is biztosítsa”. Majd átadta a tanártestület tiltakozását a prefektusnak, aki válaszában hangsúlyozta: „*a... rendeletet a nagyszabedű kormány adta ki, s engem bízott meg annak végrehajtásával, s el vagyok határozva, hogy annak érvényt szerezzek*. Arra hívom fel tehát az urakat, hogy ennek a rendelkezésnek tegyenek eleget, mert ellenesetben *kész vagyok Rosiu tanár urat az intézetbe erőszakkal is bevezetni, és ha ez sem használna, az iskolát becsukatom*. Németh Sándor mb. igazgató erre kijelenti, hogy a prefektus válaszában foglaltakat kényszerítő körülménynek ismeri el, s a rendelkezésnek eleget fog tenni”. Majd a VKM-nek írt feljegyzésében hozzátette: „Hogy az impériumot tényleg gyakorló román hatóságok beérik-e csupán a fentebb jelentett intézkedésükkel, avagy még további követelésekkel fognak előállni, ezt e pillanatban természetesen nem tudhatom. Jelentem továbbá, hogy Budapesttől és így a magyar közoktatásügyi minisztériumtól szinte teljesen el vagyunk zárva. A cenzorok önkénye – úgy látszik – teljesen megakadályozza Miniszter Úr rendelkezéseinek idejutását, s bizonyára a mi felterjesztéseink sem mind mennek keresztül. Ha tehát intézetünk jelentései vagy nem idejekorán, vagy egyáltalán nem jutnak Miniszter Úr elé, azért a felelősség az itt működő cenzúrát terheli”.⁷² A valamennyi erdélyi tanító(nő)képzőben megismétlődő – a megszálló hatóságokkal vélhetően első interakcióra – vonatkozó dokumentumok valamelyest érzékeltethetik az olvasóval, hogy milyen légkörben próbáltak boldogulni az ilyen helyzetbe került magyar pedagógusok, legalábbis a tanév végéig.

Intézmények bezárására, vagy a képzők magyar jellegének megszüntetésére, ill. az új állam által történt átvételére inkább azt követően került sor.⁷³ A *székelykeresztúri* képző 1919. március 8-án került román állami kézbe. Az új tulajdonos által megkövetelt hűségesküt letenni hajlandó tanárok⁷⁴ egy év szünet után, az 1920/1921. tanévben már a román iskolarendszernek megfelelő képzőként, előbb csak a román

⁷² MNL OL K 502-1919-5-15481. (Kiemelések tőlem – D. P.)

⁷³ Szabó K. A., 2000. 52-53.

⁷⁴ Hárman biztosan nem tették le a románok által kívánt esküt, hiszen Magyarországra menekültek. (RL C/39. 26. cs. 1. 1919. december 28-i VKM összesítésben)

nyelvet és történelmet románul tanítva, majd kétnyelvű képzőként magyar és román diákokkal, tanárokkal folytathatták munkájukat.⁷⁵

A dévai tanítóképzőt 1919. október 12-én vette birtokába a román állam. Szabó K. Attila könyvének két pontján két különböző információt közöl annak sorsáról. A 221. oldalon az áll, hogy az átvételkor román tannyelvűvé alakították át. Ellenben a 83. oldal szerint erre csak 1924-ben került sor.⁷⁶

Három állami tanító(nő)képző egyházi segítséggel kerülhetett el – átmenetileg – a bezárást. Nagy Károly erdélyi református püspök és Boér Elek főgondnok már 1918. november 18-án feljegyzéssel fordultak Imre Sándor h. államtitkárhoz, melyben hangsúlyozták: „az új helyzetben a magyarság érdekei a magyar egyházak autonómiájában lesznek legeredményesebben szolgálhatók”, s ennek megfelelően egy sor javaslatl/kéréssel fordultak a VKM-hez.⁷⁷ Az egyházkerület által jelzett segítőkészség jeleként a *sepsiszentgyörgyi* állami tanítóképző, miután épületeit elkozták, a Református Székely Mikó Kollégiumban talált menedéket, majd 1923-ban a nagyenyedi tanítóképzőbe helyezték át.⁷⁸ Elvesztette épületeit a *kolozsvári állami tanító- és tanítónőképző* is. Ezért a két képző a katolikus leánygimnázium épületében folytatta munkáját az 1922-ben bekövetkezett bezárásukig.⁷⁹

Több intézet viszont nem talált menedékre. *1919-ben bezárták a zilahi állami tanítóképzőt, és megszűnt a lúgosi görögkatolikus magyar és román nyelvű képző. Román, ill. német tannyelvűvé alakították a máramarosszigeti, az aradi és a temesvári állami, valamint temesvári római katolikus tanító(nő)képzőket.*⁸⁰

Utóbbiak 1918 novemberétől előbb szerb, majd 1919. augusztus 3-tól román megszállás alá kerültek. Talán a térségre és a városra vonatkozó román követelések miatt, a megszálló szerb hatóságok – eltérően a mindenképp magukénak tekintett területeken folytatott (a következő alfejezetben tárgyalandó) politikájuktól –, „békén hagyták” a *temesvári állami tanítóképzőt*. Legalábbis erre következtethetünk a temesvári tanfelügyelő egy 1919. január 20-i jelentéséből: az intézet internátusát „az 1918/19. iskolai év első felében több ízben meglátogattam és ott mindig rendet és tisztaságot találtam... [A] köztartásvezető tanár a katonai szolgálatból elbocsátott és átvette az internátus vezetését. Kivüle Csányi László és Tabik Miklós nevelők, a gazdaasszony, 2 szolga, 3 cseléd és 34 növendék étkezik az internátusban. A közlekedési viszonyok miatt a felvett növendékek közül 3 nem jöhetett Temes-

⁷⁵ Szabó K. A. szerk., 2009. 760-781.

⁷⁶ Szabó K. A. szerk., 2009. 83. és 221. Bárhogy is történt, a tantestület jelentős mértékben megváltozott, hiszen 1919. december 28-ig a dévai képzőből hét tanár menekültként magyarországi beosztásra jelentkezett a VKM-nél. (RL C/39. 26. cs. 1. 1919. december 28.)

⁷⁷ RL C/39. 22. cs. 1505/1918. sz.

⁷⁸ Szabó K. A., 2009. 84. és 582.; Kováts-Németh M., 2018. 45.

⁷⁹ Szabó K. A., 2009. 83-84.

⁸⁰ Szabó K., 2009. 83-84., 377. Tanfi Iván máramarosszigeti igazgató az 1919/1920. tanévet már a budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképzőben kezdte, egy kollégája pedig a győri állami tanítónőképzőben. (BFL VIII. 131. 37-392. Az 1919. október 4-i jegyzőkönyvben. MNL OL K 502-1919-6-211021/B.XIII.)

várra. Az élelmiszerek beszerzése sok akadályba ütközik ugyan, de eddig zavarok nem voltak. A lisztet 3 hónapra megkapta az intézet. Burgonya szűken van, mert a szükséges 35 mázsa helyett csak 20-at kapott, a zsírszükségletből pedig 180 mázsa helyett csak 80-at⁸¹. Fűtőanyaghiány fenyegeti az intézetet. Az igazgató 852 Koronát még októberben megküldött a szénközpontnak, de a szén még nem érkezett meg. Az egészségi állapot kielégítő, spanyolbetegség nem mutatkozott” – olvashatjuk, a megszállást, megszállókat meg sem említő jelentésben, mely bármely a trianoni országrészen maradt képző internátusáról is készülhetett volna.⁸² Ehhez képest hidegzuhanyként érthette őket a román megszállás alá kerülés, s az intézet tanítási nyelvének magyarról románra váltása, jellegének rapid átalakítása, s az ottani kultúrharc hevessége.

Egy, a VKM-ben 1919 végén-1920 elején készült összefoglaló némi betekintést enged az akkori ottani állapotokba: a magyar városok „magyar jellegét szeretnék a legdurvább eszközökkel, rövid néhány hónap alatt megszüntetni. Szigorú büntetés terhe mellett elrendelik még Nagyváradon is, amely magyar nyelvterületen fekvő, 95%-ra magyar város, hogy minden boltfelirat, ügyvédi tábla *kizárólag* román nyelvű legyen, nem törődve azzal, hogy azt úgyszólván senki sem érti meg. Ugyancsak Nagyváradon az állami középiskolákat romanizálták,⁸³ éppúgy mint a színmagyar Szatmárt, továbbá Aradon és Temesvárt, ahol alig van román lakos. Aradon az elvett állami iskolák helyett a katolikus hitközség állított sok száz magyar tanuló számára [lérehozott] magyar gimnáziumot a románok csendőrökkel verték szét, a tanulókat és a tanárokat katonai törvényszék elé állították. Temesvárt az esküt le nem tett tanárokat eltiltották attól is, hogy magánórát adásával tengessék életüket, eltiltották őket általában minden kenyérkeresettől, még a közönséges fizikai munkától is. Gyakori eset, hogy a tisztviselő, szívósan ragaszkodva a röghöz, magánvállalatokhoz szerződik el, kisebb értékű szellemi, vagy akár fizikai munkát vállal. Ez sem segít. A románok megfenyegetik a vállalatot, és a hivatalnoknak mennie kell. Különben is, helyére, lakására szüksége van az új román tisztviselőnek, tehát kiutasítják a városból, vagy a városon kívüli vincellérkunyhóban, présházban jelölnék ki neki helyet”.⁸⁴ Cseberből vederbe kerülve, ilyen viszonyokkal kerültek szembe 1919. augusztus 3-a után a két temesvári képző pedagógusai.⁸⁵

Ez azonban már túlmutat a dolgozatban vizsgált 1918/1919. tanéven, ahogy az is,

⁸¹ A zsírszükségletnél a mázsa valószínűen elírás, a két szám (180 és 80) helyes mértékegység a kilogramm.

⁸² MNL OL K 502-1919-5-15536.

⁸³ A Református Egyetemes Konvent 1920. május 29-i ülésén a 62. pontban hozzájárult ahhoz, hogy „a nagyváradi református egyház a román megszállás miatt átvegye a Nagyváradon idáig fennállott állami iskolákat, a főreáliskolát, leányközépiskolát, s ez intézeteket az egyházkerület által meghatározott feltételek mellett, mint saját maga által szervezett tanintézeteket, már a folyó iskolai évben megnyithassa”. (*Egyetemes Konvent*, 1920-21. 48.)

⁸⁴ RL C/39. 26. cs. VIII-27.

⁸⁵ A VKM 1919. december 18-i döntésével a temesvári pedagógusok közül hárman már a szegedi r. katolikus tanítóképzőben folytatták a tanítást. (MNL OL K 502-1919-7-211028)

hogy 1919 őszétől folyamatosan zaklatták a magyar tannyelvű egyházi tanító(nő)képzőket is. A Református Egyetemes Konvent már 1920. május 29-én aggodalmát fejezte ki a tanintézetek, köztük a *szatmárnémeti és a nagyváradi tanítónőképzőket* ért támadások miatt, mert a román hatóságok „magyar nyelven és református szellemen való működésüket minden módon megakadályozni igyekeznek”.⁸⁶ Aggodalmuk megalapozott volt, mert a szatmárnémeti református képzőt 1924-ben, a nagyváradi már 1923-ban megszüntetésre kényszerítették. Hasonló sorsra jutottak 1924-ben a *nagyváradi és szatmárnémeti katolikus tanítóképzők*, s 1923-tól 1932-ig csak nyilvánossági jog nélküli magán intézetként működhetett a *nagyváradi katolikus tanítónőképző* is.⁸⁷ Így azután Erdélyben az 1919. évi 29 magyar tanítási nyelvű tanító(nő)képzőből 1924-re mindössze 6 maradt⁸⁸...

1.4. A magyar tanító(nő)képzők ellehetetlenülése a szerb megszállás alá került területeken

Délvidék szerb és francia megszállását követően a polgári közigazgatás a bán-sági, bácskai és baranyai szerbek, bunyevácok és a többi szlávok 1918. november 25-én, Újvidéken tartott nagy népgyűlésének határozatai nyomán jött létre. Deklarálták: „1. A testvér Szerbiát kérjük, hogy érdekeinket a békekonferencián képviselje. 2. *Csatlakozunk a szerb királysághoz*, mely eddigi működésével és fejlődésével biztosítja a szabadságot, jogegyenlőséget és a haladást minden irányban, nemcsak nekünk, hanem a szláv, sőt a nem szláv népeknek is, amelyek velünk élnek. ... *Bán-ság, Bácska és Baranya a mai napon...* az antant balkáni hadserege által vonandó határok közt s a népek magasztos önrendelkezési alapján *elszakadtnak nyilvánítják magukat Magyarországtól, úgy államjogi, mint politikai és gazdasági tekintetben*. Ez okból a népgyűlés megalakítja a Nagy Néptanácsot (Veliki Narodni Szavet), amelynek végrehajtó szerve a Nép-kormány (Narodna Uprava).” Ennek 4. osztálya az egyházi és iskolai ügyekkel volt hivatva foglalkozni. Emellett megígérték: „*Államunk végleges szervezéséig a Nép-kormány lehetőleg a fennálló törvények és törvényes rendeletek értelmében fog kormányozni.*”⁸⁹

A délszláv törekvések nyilvánvaló jeleként Bács-Bodrog vármegye és Zombor város főispánja már 1918. november 29-én táviratban tiltotta meg a helyi tanfelügyelőségnek a magyar hatóságok rendeleteinek végrehajtását. Előírta: a felsőbb hatósági intézkedést igénylő felterjesztések a Narodna Uprava illetékes ügyosztályához küldendők.⁹⁰ S bár 1918. december 1-jén kikiáltották a „Szerb-Horvát-Szlovén Ki-

⁸⁶ *Egyetemes Konvent*, 1920-21. 49.

⁸⁷ *Szabó K. A.*, 2009. 83-84.

⁸⁸ *Jancsó E.*, 1934. 16. és 26.; *Balogh J.*, 1996. 42.

⁸⁹ *Knézy L.*, 1940. 58.; *Romsics I. – Szabó Cs. összeáll.*, 1976. 209-211. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁹⁰ RS 002 F 82. 277/919.

ráltság” létrejöttét, a Délvidéken az új hatalom által kivezetett főispánok/polgármesterek/szolgabírók akkor még a Narodna Upravára teendő eskü kivételével lettek megbízva a felhatalmazással, hogy a szolgálati esküt megtagadókat állásukból felfüggeszthetik, s javaslatot tehetnek pótlásukra, ill. dönthetnek arról.⁹¹ A korábban a magyar államnak hűséget fogadott pedagógusok ezáltal – a többi megszállt területek tanáraihoz hasonlóan –, morális, egzisztenciális, s pedagógusi felelősségüket érintő súlyos döntési helyzetbe kerültek.

A bajai állami tanítóképző 1919. január 5-i tanári értekezletén Amler Antal „igazgató felolvasta Baja város polgármesterének 102/igt. 1919. sz. átiratát, melyben a polgármester kötelezi a tanári kart, hogy délelőtt 10 órakor jelenjen meg a polgármesteri hivatalban eskütétel céljából. *’Aki az esküt letenni vonakodnék, az intézetből eltávolítandó lesz.’* Igazgató a továbbiakban utalt arra, hogy az előzmények alapján úgy az intézet maga, mint tanári kara és ifjúsága a legsúlyosabb válságba került. Hosszas lelki tusakodás és töprengés után – melyben a tanári kar minden tagjának része volt – úgy látja a helyzetet, hogy a kívánt esküt kénytelenek leszünk letenni. Hangsúlyozta..., hogy ezen szomorú elhatározásra bennünket városunk és intézetünk kétségbeejtő helyzetén kívül, *az intézet és annak ifjúsága iránt érzett aggodásunk* is késztet. Az intézet válságos helyzetéről igazgató többször tett jelentést a VKM-nek, azonban érdemleges választ egy jelentésre sem kapott. Nem tehetjük le azonban az esküt anélkül, hogy a következőket ne állapítsuk meg:

1. A bajai polgármester 102/igt. 1919. sz. átirata azzal fenyeget, hogy az eskü megtagadása esetén bennünket az intézet kötelékéből elbocsájt. Ezzel szemben a VKM 1918. évi 211293. sz. rendelete, ill. Tolna megye tanfelügyelőjének 2852/918. sz. átiratával közölt távirati rendelete értelmében a tanári kar tartozik működését a lehetőség végső határáig folytatni, regisztrálja továbbá a fenti VKM rendelet, hogy a különböző nemzeti tanácsok, tehát a Narodna Uprava által is kikényszerített esküt érvényesnek nem fogja elismerni.

2. Viszont *az eskü megtagadása esetén az ifjúságot s az intézetet a legsúlyosabb szellemi és anyagi kár fenyegeti. Ötven év óta fennálló intézetünk féktelen anarchia színhelyévé lesz, távozásunkkal az államkincstárt súlyos károk érhetik, mert elüldöztetésünk esetén, nem lesz, aki megőrizze az államkincstár vagyonát. Végül magunk és családunk egzisztenciája alapján örökre megsemmisülne.* Ki kell jelenítenünk, hogy a kierőszakolt esküt csakis a végső kényszer hatása alatt tesszük le, s ezt úgy jogilag, mint erkölcsileg csakis a külső körülmények kényszerítő hatása alatt tehető cselekménynek minősítjük.

Kiss, Desics, Wohlmuth tanárok előzetes hozzászólása után a tanár kar Karig tanárnak a következő indítványát tette egyhangúan magáévá: *’A polgármesternél megjelenve jelentse ki a tanári kar nevében az igazgató, hogy a Narodna Uprava által kívánt esküt mindaddig nem tehetjük le, míg erre a magyar kormánytól utasi-*

⁹¹ Gergely F. – Kőhegyi M., 1974. 10.

tást, illetőleg feloldást nem kapunk. Hajlandók vagyunk a megyei tisztviselőkéhez hasonló fogadalmat tenni, t. i. fogadjuk, hogy kötelességünket becsületesen teljesítjük és hogy sem tettel, sem szóval a megszálló csapatok (ill. a megszálló hatalom) érdekeivel ellenkezően semmit sem cselekszünk. Ha a Narodna Uprava ezzel nem elégszik meg, adjon Dolinka Vazul polgármester haladékat és engedélyt az utazáshoz, hogy a magyar kormánytól szóbeli utasítást nyerhessünk.”⁹²

Ezt követően a tanári kar megjelent a polgármesternél, s e deklarációt az igazgató megtette, és az eskü letételét a tanári kar egyhangúan megtagadta. A polgármester közölte: „a felajánlott fogadalmat nem veszi ki, ... az ügyet a Narodna Uprava za Bánát, Bácsku i Baranyu elé terjeszti”,⁹³ majd két nap múlva megüzente: „Amíg a tanári kar az esküt le nem teszi a Narodna Upravnának, illetőleg, amíg a polgármester magasabb helyről intézkedést nem kap, addig az intézetben az előadások beszüntetendők.”⁹⁴

Még aznap, 1919. január 7-én királyi rendelettel megszüntették a nemzeti kormányokat, egységes központi parlamentet hoztak létre, s a királyságot tartományokra osztották, melyek egyike lett a Vajdaság.⁹⁵ Ezzel a Narodna Uprava általános államjogi értelemben megszűnt „független” kormányzati szerv lenni. A délszláv hatóságok erre való tekintet nélkül továbbra is ragaszkodtak számára a szolgálati eskü letételéhez. Január 10-én az egész tanári kart berendelték a bajai szerb városparancsnokhoz. Az alezredes „figyelmeztette a tanári kart, hogy a Narodna Uprava által kívánt esküt tegye le, folytassa tovább békés munkáját, járuljon hozzá a békének társadalmi szinten való megszilárdításához. *Aki ezt megtenni vonakodnék, azt figyelmezteti, hogy a legszükségesebbet tartalmazó kis kézipoggyászával 48 óra alatt átdobja a demarkációs vonalon, családjuknak ellenben itt kell maradni.* Figyelmeztetett mindenkit, hogy Baján most katonai uralom van, és annak alá kell vetnie magát, különben katonai megtorló intézkedések következnek.” Ezt követően Dolinka Vazul polgármester Nagy Vince belügyminiszter 160338/III.1918. sz. rendeletére, és a kényszerhelyzetre hivatkozva követelte az eskü letételét. A tanári kar kérdésére kijelentette: „*a leteendő eskü csak a megszállás idejére érvényes, s a békekötés után mindenki szabadon mehet, ahová óhajt*”,⁹⁶ mire a bajai tanítóképző tanárai a Narodna Uprava által kívánt esküt letették.

Hasonló koreográfia érvényesült 1918. december 20-án *Szabadkán* is. Matievics (Matievich) István főispán az egybegyűlt állami és városi hivatalfőnökökkel, iskolaiigazgatókkal közölte: „amennyiben az esküt *bármi oknál fogva* nem tesszük le, jogában áll mindegyikünket állásunkból felfüggeszteni és annak betöltésére a Narodna Upravnának előterjesztést tenni. Kérdéseinkre még a következőket jelentette

⁹² MNL BKML. VIII. 82. 3. d. és MNL OL K 502 1921-5-189117 (Kiemelések tölem- D. P.)

⁹³ MNL BKML. VIII. 82. 3. d. és MNL OL K 502 1921-5-189117

⁹⁴ MNL BKML. VIII. 82. 3. d

⁹⁵ *Sokcsevits D. et al.*, 1994. 226-227.

⁹⁶ MNL BKML. VIII. 82. 3. d. és MNL OL K 502 1921-5-189117 (Kiemelések tölem – D. P.)

ki: az eskü nem érinti a honpolgárságot, csak addig érvényes, míg a Narodna Uprava mai szervezetében fennáll, ezután is az eddig érvényben volt, tehát magyar törvények és rendelkezések szerint vezethetjük intézeteinket. Miután a főispán által mondottak szerint az intézeteink működését biztosíthattuk anélkül, hogy [a magyar államnak korábban tett] eskünkkel ellentétbe kerülnénk, letettük és a főispán 1119/1918. számú felszólítására tanártársainktól kivettük a következő esküt: 'Esküszöm az élő Istenre, hogy hivatalos kötelességeimet hűen és lelkiismeretesen teljesíteni fogom. A Bácska, Bánát és Baranya [Sic!] részére felállított Narodna Upravához hű leszek, annak rendeleteit végrehajtom, elöljáróimnak engedelmeskedni fogok, a hivatalos titkot megőrzöm. Isten engem úgy segítjen!' – olvashatjuk a szabadkai polgári fiúiskola tanári karának valamilyen módon a VKM-be eljutott jegyzőkönyvében.⁹⁷

Közben – a délszláv állam határait kijelölni hivatott párizsi tárgyalásokkal párhuzamosan⁹⁸ – zajlott a Szerb-Horvát és Szlovén Királyság centralizált közigazgatásának kiépítése, a tartományok hatalmi szerveinek belgrádi minisztériumok alá rendelése, bizonyos részlegeiknek Belgrádba telepítése. Pécs kivételével a békeszerződésig Magyarország megszállt területeinek minősülő vidéken sem történt ez másképp, ami az ottani magyar lakosság számára az új hatalom végleges berendezkedésének egyre több jelével járt. Ezek – s közvetetten talán a magyarországi forradalom hírei is –, fokozódó feszültséggel jártak, amit a délszláv hatóságok represszív intézkedésekkel, vagy azok kilátásba helyezésével próbáltak „kezelni”. „Egyes nem komoly polgárok a Népnekornánynak az igazgatásban tanúsított szabadelvűségét gyengéségnek minősítvén, ellenséges magatartást árultak el a katonai és polgári hatóságokkal szemben és megkísérelték, hogy hazug híreket terjesszenek és megbontsák a békét és a rendet ezen a területen. Ebből kifolyólag az újvidéki Népnekornányn belügyi osztálya ezennel felhívja a polgárságot, hogy tartózkodjék a hazug hírek terjesztésétől a közrend és béke megbontásától... [E]llenkező esetben a Népnekornányn minden további tekintet nélkül kénytelen lesz elrendelni mindazok internálását és deportálását, kik ellenséges magatartásukkal veszélyeztetni fogják a közrendet és békét. [T]ovábbá kénytelen lesz szétosztalni az összes nyilvános társaságokat s a közrend és béke fenntartása érdekében a további legszigorúbb rendelkezéseket megtenni” – tette közzé hirdetményekben 1919. január 31-én Pavlasz Ignyat újvidéki belügyi biztos.⁹⁹

Főispáni utasításra a zombori tanfelügyelőség február végén-március elején fegyelmi vizsgálat kilátásba helyezésével nyomatékosította a neki alárendelt iskolák

⁹⁷ RL C/39. 26. cs. az 1919. március 12-i jegyzőkönyvben. (Kiemelések tőlem – D. P.)

⁹⁸ Ezeket a nagyhatalmak közül (Baranya, Pécs, Baja és a Bánság egyes részeinek kivételével) senki sem vitatta a délszláv területi igényeket az általuk megszállt területekre vonatkozóan. Ormos M., 1983. 197, 202-203., 213.; Romsics I., 2005. 106.; Zeidler M., 2003. 59-60.; Hornyák Á., 2004. 55.; Gulyás L., 2018. 3. sz. 181-193.

⁹⁹ Gergely F. – Kőhegyi M., 1974. 147-148. (Kiemelések tőlem – D. P.); Knézy L., 1940. 95.

felé: csak a belgrádi minisztérium részlegein keresztül érintkezhetnek a magyarországi hatóságokkal.¹⁰⁰ Ennek különös megnyilvánulásaként március 14-én, ill. 18-án tárgyalták a bajai, ill. a szabadkai állami tanító(nő)képzők tantestületei a zombori pénzügyigazgatóság 9220/I. 1919. sz. átiratát, mely „*a magyar kormány részről engedélyezett drágasági segély és családi pótlék kifizetési módozatairól szolt*”. Hozzácsatolva a belgrádi pénzügyminisztérium 491. sz. utasítását, mely szerint „*azon tisztviselőknek és alkalmazottaknak, kik a szerb, horvát és szlovén királyság [Sic!] alkotmányának 110., ill. 118. paragrafusai alapján előirt fogadalmat nem tették le, a pótlék semmi körülmények között sem utalható és fizethető ki. Sőt, ellenkezőleg, azoknak az eredetileg élvezett illetményei beszüntetendők és a további működéstől eltiltandók*”.¹⁰¹

Erre a bajai képző (a Narodna Upravára korábban tett esküjüket a többi bajai közalkalmazotthoz/köztisztviselőhöz hasonlóan akkorra már visszavonó) tanárai és alkalmazottai – Jankulov Boriszov kivételével – kijelentették: „*a megajánlott fizetésemelést, s pótlékokat el nem fogadhatják, mert a szerb alkotmány idézett §§-ainak szövegét nem ismerik, de ettől eltekintve sem hajlandók semmilyen körülmények között a kívánt fogadalmat illetve esküt letenni. Inkább kiteszik most úgy magukat, mint ez ifjúságot, s családtagjaikat is a leggyötrőbb következményeknek, de semminemű esküt nem tesznek*”.¹⁰²

Egy fokkal óvatosabb megoldást választottak a szabadkai állami tanítónőképző tanárai. Az igazgató és 9 kollégája – kérdéssel fordultak a főispánhoz: „*Miután az állami tanítónőképző intézet tanártestülete a Magyarország területén – Bácska- Bánát és Baranya részére – felállított Narodna Upravára tett esküt, felvilágosítást kérünk arra vonatkozólag, miképpen értelmezendő a fent idézett utasítás?*”¹⁰³

Kérdésük a további öt szabadkai középfokú és középiskola 63 pedagógusát, valamint 64 tanítót érintő 1919. március 7-17. között kibontakozott mozgalommal egy időben ahhoz kötődve fogalmazódott meg. Annak a szerb hatalom számára legirritálóbb megfogalmazása szerint mély tisztelettel „*kérdezték*”: „*a 'Narodna Uprava' fennáll-e még abban a minőségben és szervezetben, melyben eskünk napján volt? ...Teljes függetlenségben minden idegen országtól, mert ha nem, úgy alulírtak ezennel kijelentjük, hogy tanárrá történt megválasztásunkkor adott eskünkhöz híven teljesítjük továbbra is kötelességünket, de ugyanez eskünknek megfelelően, az idegen ország szervévé átalakult, idegen ország céljait szolgáló 'Narodna Uprava'-nak adott eskünktől magunkat feloldottnak tekintjük.*”¹⁰⁴

Bár a tanítónőképző pedagógusai sokkal óvatosabban fogalmaztak, e kiélezett

¹⁰⁰ RS 002 F 82. 277/919.; Csuka J., 1995. 19.

¹⁰¹ RS 002. F. 76. 1525/1919. 59/1919. Kiemelések tőlem – D. P.)

¹⁰² BKML. VIII. 82. 3. d. 1919. március 14. és MNL OL K 502 1921-5-189117. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁰³ RS 002. F. 76. 1525/1919. 59/1919. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: BKML. VIII. 82. 3. d. 1919. március 14.

¹⁰⁴ RS 002. F. 76. 1525/1919.ad 86/1919. A szabadkai községi polgári iskola tanárainak megfogalmazása. (Kiemelés tőlem – D. P.)

helyzetben az ilyen diplomatikus nüanszoknak nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Matievics főispán – annak ellenére, hogy abban szó sem esett korábbi esküjük visszavonásáról –, levelüket a többi szabadkai iskolának a Narodna Upravára tett esküjük visszavonását formailag a többnyire kérdésként tálaló beadványok közé helyezte,¹⁰⁵ majd 1919. március 20-án a városi tanács határozatával – „előterjesztés végett” – kiadta az iskolafelügyelőnek. Ő másnap a Művelődésügyi Minisztérium Bánát, Bácska és Baranya Ügyosztályának Újvidékre címzett tervezetet terjesztett a főispán-polgármester elé. „A szabadkai városi tanács tekintettel a szabadkai tanítók, tanítónők és a különböző iskolai intézmények tanárainak viselkedésére a hűségesküre vonatkozóan, a következő döntést hozta: a szabadkai tanítók, tanítónők és a szabadkai elemi, polgári iskolák, a gimnázium, a tanítóképző és a kereskedelmi női főiskola tanárai – ahogy azt az itt mellékelt beadványok tanúsítják – visszavonták a letett hűségesküt, és ezután méltatlan viselkedésükkel viszályt és nyugtalanságot terjesztenek tanulóik között. Fenyegetéseikkel, hogy ugyanis hamarosan felfegyverzett magyarok jönnek, hogy szövetszövevényeznek a szocialistákkal, felkelést robbantanak ki és a bosszú nem marad el, elveszik a gyerekek kedvét, hogy a mi nyelvünket tanulják. Mindez nyilvánvalóan kihat a lakosságra is, oly módon, hogy a többség az egész városban szítja az izgatottságot, a feszültséget és a provokációkat. Ezért, hogy a rend és a közbiztonság ne rendüljön meg a városban, az oktatás ne lehetetlenüljön el, javasoljuk, hogy a vezetőket, a vétkeseket lázító törekvéseik miatt szigorúan büntessék meg, de azok a békés tanítók és tanítónők, akik letették a hűségesküt és lelkiismeretesen végzik a rájuk bízott munkát, kapják meg utólagos kifizetéseiket és fizetési előlegüket.”

Az előterjesztésre Matievics István még aznap ráírta: „Ezen beszámoló alapján javasolom, hogy minden tanár és tanító, aki visszavonta a Narodna Upravának letett esküjét, legyen azonnal felfüggesztve, szüntessék meg fizetését és utólagos kifizetéseit, és ha lehetséges internálják Macedóniába. Ezen eskü visszavonásával az a szándékuk, hogy kifejezésre juttassák ragaszkodásukat ahhoz az eskühöz, amelyet a magyar államnak tettek le azzal a nekik első és legfontosabb szándékkal, hogy, ha kell erővel is, terjesszék a magyarságot, ami azt jelenti, hogy új államunk és annak érdekei ellen akarnak fellépni. Ezt semmiképpen sem szabad megengedni, ezért javasolom a fenti eljárás megindítását e tanárokkal és tanítókkal szemben, még akkor is, ha ez iskolák bezárását vonná maga után. A példaértékű eljárásra nagyon nagy szükség van, és ezért kérem, hogy ez ügyben mielőbb döntést hozzanak.”¹⁰⁶

¹⁰⁵ RS 002. F. 76. 1525/1919.

¹⁰⁶ RS 002. F. 76. PRO-1525/1919. 1919. március 21. (Kiemelések tőlem – D. P.)

A Szerbiához csatlakozás szándékát deklaráló népgyűlésből született hatalmi szerv, a Narodna Uprava „minden államtól való függetlenségének” fikciójából kiinduló beadványok hangneme egyáltalán nem volt „lázító”. A tanítónőképző beadványa ki sem mondta az arra tett eskü visszavonását. Egyikük békés szándékát, a városi gyerekek és szülei érdekeinek szem előtt tartását külön levélben hangsúlyozta. Szinte könyörögve kérte, hogy a békeszerződésig, vagy legalább a tanév végéig folytathassa a tevékenységét.¹⁰⁷ Kétségtelen ugyanakkor, hogy *valamenynyien hitet tettek a korábbi, a magyar államnak tett esküjük mellett, s joggal hangsúlyozták, hogy Szabadka a békeszerződés megkötéséig nem tekinthető a szerveződő délszláv királyság részének.* De jure ugyanis akkor – a többi délvidéki területtel együtt –, az a magyar állam szerbek által megszállt területének volt csak tekinthető.¹⁰⁸ Ezért korántsem véletlen, hogy a megtorlást sürgető előterjesztők véletlenül sem a jogrend és jogbiztonság, hanem úgy általában a rend és a biztonság veszélyeztetésével vádolták az elmarasztalni kívánt pedagógusokat. Kődös – s a jelenleg rendelkezésemre álló dokumentumokkal semmiképp sem alátámasztható – felkelésre való felbujtással gyanúsították őket. (Ha a történeteknek nem lettek volna súlyos következményei, talán még mosolyoghatnánk is, elképzelve, hogy a Terezianum békés apácái¹⁰⁹ miként is szövetkezhetek volna az akkoriban köztudottan ateista szocialistákkal, s felfegyverzett magyarokkal együttműködve egy felkelés kirobantása érdekében azért, hogy magyar tanítványaikat távol tartsák a délszláv nyelv tanulmányozásától.)

Nincs információm arról, hogy milyen konfliktusokat okoztak az akkor még magyar többségű városban – mely magyar értelmiségének jó része a magyar kultúrához, jogrendszerhez, államhoz kötődött egzisztenciálisan és morálisan –, a SzHSz állam kiépítésére irányuló lépések. Mindazonáltal könnyen belátható, hogy a de facto fennálló délszláv hatalom bebetonozására, s kulturális expanziójára irányuló politikai törekvés súlyos aggodalmat válthatott ki a körükben. Az állásfoglalá-

¹⁰⁷ *A szabadkai állami felső leányiskola és leánygimnázium tanárai, a hasonló értelmű nyilatkozatok mellett, külön levéllel fordultak Matievics István főispánhoz: „Tisztelettel kérjük Méltóságodat, mint aki eddig is teljesen méltányolta a magunk és az iskola működését, szíveskedjék magáévá tenni alábbi kéréseinket, megfelelően képviselve azokat illetékes helyen. A békekongresszus maradjon minden a status quo alapján. Mi odaadólág, menten minden politikától, híven és köteleességszerűen teljesítjük feladatainkat. Előttünk csakis egy cél: az iskola és a tanulók érdeke lebeg. Mi békés polgárok voltunk és vagyunk, azok is akarunk maradni. Az iskolai év kellő befejezése általános érdek, elsősorban a szülők és a tanulók eminens érdeke. Fejeződjék ez be zavartalanul. A békekongresszusé a döntés, hadd dolgozzunk addig a jövő nemzedék érdekében zavartalanul” – kérték, eredménytelenül. (RS 002. F. 76. 1525/1919. Ad: 258. sz. 1918. Kiemelés tőlem – D. P.)*

¹⁰⁸ Az antant 1919. január 28-án deklarálta a Károlyi-kormányt: „A demarkációs vonal tisztán katonai jellegű, ennél fogva nem lehet politikai vagy gazdasági határnak tekinteni.” *Juhász Nagy S.*, 1945. 361.

¹⁰⁹ *A Miaszonyunkról elnevezett szegény iskolanénék Terezianum leánynevelő intézetének* levelében a Narodna Upravát Bánát, Bácska és Baranya területének ideiglenes főhatalmi szervezeteként jellemezték, melynek hatásköre „a közjogi hovatartozás végleges rendezése és ezzel együtt a mi eskünk kötelező voltának időtartamára” „a békekongresszus döntésének hatálybalépésig terjed”. (RS 002. F. 76. 1525/1919. 132-1919.)

sában főispánként fellépő Matievics István egy pártatlan bíróság előtt aligha tudta volna érdemi érvekkel alátámasztani, hogy vajon miként akarhatták a katonailag megszállt város fegyvertelen pedagógusai, hogy „ha kell erővel is, terjesszék a magyarságot”?¹¹⁰ A főispán motívumait illetően árulkodó viszont, hogy szerinte a magyar kultúra a fennálló keretek közti terjesztése, s a békeszerződésig de jure területgazda állam polgárainak államukhoz való hűsége „azt jelenti, hogy új államunk és annak érdekei ellen akarnak fellépni”. Valószínűleg a délszláv állam „idegen államként” emlegetése verhetette ki leginkább a biztosítékot annak reprezentánsainál. Ők az ügyben lehetőséget láttak a „példás büntetésre”, a város magyar értelmisége felé egy erődemonstrációra, s az érintett magyar pedagógusok városból való eltávolítására, s ennek révén talán a magyar és délszláv iskolák arányának utóbbiak javára való megváltoztatására.¹¹¹

Ilyen törekvésre utal egy a VKM-ben 1919 őszén készült jelentés: „*A hódítók közül a szerbek viselkednek a legemberségesebben.*”¹¹² Ennek egyik oka lehet az, hogy *nincsenek mai napig sem tanerők*. Másik ok az, hogy a hódított területeken ők mindenütt kisebbségben vannak. Az elkövetett atrocitások inkább a hazai szerbek lelkét terhelik... A bácskai és bánási középiskolákat az Újvidéki Narodna Uprava eltiltotta a magyar hatóságokkal való érintkezéstől és hűségeskü vagy fogadalom letételét követelte. A községi és felekezeti középiskolákat – a nagybecskereki kivételével –, nem bántották. A bácskai magyar középiskolák, valamint a déltemesiek a tanítást magyar nyelven és magyar tanterv szerint befejezhették és illetményeiket is megkapták. Torontálban a megyei szerbség rendkívül agresszív volt. A pancsovai és nagyikindai állami főgimnáziumokat azonnal megszüntették és a nagybecskereki községi katolikus főgimnázium működését is nagyon zavarták. Mindhárom helyen szerb algimnáziumot szerveztek, a magyar tanerők fizetését megszüntették, s még a tanulóknak a magán helyeken való oktatását is megnehezítették. A jelen tanévben a bácskai magyar középiskolák működnek, de *a zombori gimnáziumot és a szabadkai községi gimnáziumot fokozatosan szerbbé alakítják át*.”¹¹³

Délvidéki kollégáim bizonyára tudják, hogy mi volt előbb: a szabadkai mozgalom elindító községi főgimnázium szerbesítésének terve, s ennek reakciója volt-e a tanári fellépés, vagy fordítva: az esküvisszavonás, s az azt követő felfüggesztések (elbocsátások) vezettek a gimnázium átszervezéséhez? A két fentiekben említett iskola további sorsáról rendelkezem megbízható információval. *A szabadkai állami tanítónőképzőt 1919-ben bezárták.*¹¹⁴ A Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolánénék Terezianum leánynevelő intézete túlélte az 1919 őszén kezdődött államosí-

¹¹⁰ Hacsak úgy nem, hogy már a magyar tanítónőképző léte is „az állami és szerb nemzeti érdekek veszélyeztetésének” számított. *A. Sajti E.*, 1997. 87.

¹¹¹ *A. Sajti E.*, 1997. 79-88.; *Csuka J.*, 1995. 43-45.

¹¹² Egy másik jelentésben értelmezték ezen – az 1919. évi jelentésekben visszatérő – állítást: a román és cseh megszállókkal összevetve, ritkábban toloncoltak ki Magyarországra embereket. RL C/39. 26. cs.

¹¹³ RL C/39. 26. cs. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹¹⁴ MNL OL K 502 1922-3-11500. 1921. december 4.; *A. Sajti* 1997. 87.

tásokat is, olyannyira, hogy – a területi visszacsatolások után, 1941 őszén –, még a kalocsai tanítónőképzés odahelyezésének lehetősége is felmerült.¹¹⁵

Talán a helyi horvátság nyomására, már 1919 januárjában délszláv tannyelvűvé alakították a *csáktornyai állami tanítóképzőt*, a magyar diákokat és tanárokat szélnek eresztve. Zrínyi Károly igazgató előbb január 18-án kérte a VKM-től a negyedéves növendékek áthelyezését magyar fennhatóság alatt lévő tanítóképzőbe.¹¹⁶ Február 22-én jelezte, hogy a munka nélkül maradt tanárok, a kormányzati intencióknak megfelelően szolgálat helyükön várakoznak, s bérüket a nagykanizsai állampénztárba kéri utalni,¹¹⁷ majd további feljegyzésben jelentette, hogy a képző tanárait május 3-án, öt június 25-én kiutasították Csáktornyáról, s éppen Nagykanizsán tárgyal a képző esetlegesen oda való áthelyezéséről. Bár a nagykanizsaiak júliusban kétszer is sürgették az áthelyezést a korábban Frigyes főherceg, akkoriban már Kun Béla nevét viselő laktanyába, kérésük nem talált meghallgatásra.¹¹⁸ A diákok és tanárok jelentős részét az igazgató úrral együtt a *csurgói állami tanítóképzőbe* helyezték.¹¹⁹

A bajai állami, és a két pécsi katolikus képző 1921 nyaráig, a terület Magyarországhoz kerüléséig folytatta munkáját szerb megszállás alatt.¹²⁰

A *bajai állami tanítóképző* tanárai fizetésének utalását a szerb hatóságok az eskü megtagadása nyomán 1919. április 1-jétől beszüntették. 3 havi fizetésüket a pest megyei munkás- és katonatanács még kiutalta, de attól kezdve több, mint két éven át mindenfajta külső támogatás nélkül, a megszűnt szabadkai állami tanítónőképző és más képzők délvidéki növendékeinek költségtérítéses tanításából és súlyos személyes eladósodásból tartották fenn az intézetet. Tették ezt a szerb hatóságok gyakori zaklatásai közepette. Első alkalommal 1919. március 15-én a tanulók kokárdái miatt vitték katonai kísérettel Amler Antal igazgatót a városparancsnokhoz. A későbbiekben ez szinte havonta megisméltődött. Kitartottak, annak ellenére is, hogy a tantestület három tagját hosszabb-rövidebb időre letartóztatták, internálták, s további két tanárát kiutasították a demarkációs vonalon túli Magyarországra. 1920. október végén a magyar VKM rendeletét követve még a hatéves tanítóképzés I. osztályának tantervét is bevezették akkor, amikor a Délvidéken a konkurens szerb képzők 3 évesek voltak.¹²¹

Más bajai iskolák, egyházak segítségével, kölcsönzött felszerelésével mostoha körülmények közt még azután is folytatták a tanítást, hogy a szerbek 1919-ben – szabályos rekvirálásnak beállítva –, kiürítették az intézetet. Július 12-től október 3-ig

¹¹⁵ MNL OL K-502-1937-1944-10-200286/1941.

¹¹⁶ MNL OL k 502-1919-5-13226/VI. B.

¹¹⁷ MNL OL K 502-1921-5-59774.

¹¹⁸ MNL OL K 502-1919-3-164052.

¹¹⁹ MNL OL K 502-1919-13226.: RL C/39. 26.cs. az 1919. december 28-i VKM összesítésben.

¹²⁰ Donáth P., 2018. 7-35.; *A Pécsi Püspöki*, 1918-1922. 3-10.; MNL BMLVIII. 59. A pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend évkönyve 1905-1941. 284-300.; *A Miasszonyunkról*, 1918-1927.

¹²¹ Donáth P., 2018. 17-105.

több alkalommal jártak e bizottság tagjai a képzőben. Amler Antal megtagadta az intézet leltárának átadását, s a két legjobb zongorát, egy írógépet, könyveket, s néhány tanítási eszközt a tanári kar magánlakásaiba rejtettek el. Mindazonáltal „a delegátusok rablásának”¹²² 12 zongora, 3 harmónium, a szőlőj és a rajzterem teljes felszerelése, a tanterem bútorzata, a szertárak, múzeumok kincsei, a tanári könyvtár legértékesebb művei, az igazgatói iroda bútorzata, az internátus 100 ágya, kályhák, a nagy ebédlő felszerelése és a nevelői lakások bútorzata estek áldozatul. Meghagyták az igazgatói iroda 2 szekrényét és irattárát, egy tanterem padjait, tábláját és az internátus 20 növendékre való felszerelését.¹²³ Ezzel a szerb hatóságok – segíteni próbálva a gyengén felszerelt délszláv intézményeket –, egyben igyekeztek ellehetetleníteni az akkoriban kb. 130 növendékkel bíró magyar intézmény munkáját. Nem jártak sikerrel: az 1919. augusztus 16-i tanári értekezleten úgy döntöttek, hogy mindennek ellenére, némi késéssel, megkezdik a tanítást. „Most ott kell kezdenünk a munkát, ahol, immár boldogult elődeink ezelőtt 50 évvel kezdték. Nehéz időket élünk, de azért ne csüggedjünk, s akkor pótolunk mindent és a semmiből nagyot fogunk alkotni” – biztatta a kollégáit a tanévkezdő értekezleten az igazgató.¹²⁴ A méltányosság kedvéért tegyük hozzá: a bajaiak még így is jobban jártak, mint a megszállók által kisajátított és az épületükkel, teljes felszerelésükkel saját államnelyvű oktatásra birtokba vett megszünt társaik.

A Pécsi Római Katolikus Tanítónőképző Intézet az 1918/1919. tanévéről csak a Pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend 1905-1941 közötti kéziratos évkönyvének vonatkozó oldalairól nyerhetünk valamelyes információt.¹²⁵ A különböző dokumentumok kompilációját csak kevés kommentárral kíséző szöveg nagy része *Gróf Zichy Gyula* pécsi püspök 1919. február 10-i pásztorlevelét tartalmazza, s a szerzetesrend más házaiból érkező leveleket. A püspök úrnak a pécsi katolikus képzők számára is irányt mutató hosszú pásztorlevelében említés sem történik a város 1918. november 14-én történt szerb megszállásáról,¹²⁶ a megszállókkal kapcsolatos magatartásról.¹²⁷ Annál több szó esik az ötéves világháború „szellemi és lelki javakban” való súlyos következményeiről, a tekintélyek megrendüléséről, a „felekezetlen iskola” létrehozásának veszélyeiről, a szabadságnak hitt szabadosságról, arról, hogy „az isteni tekintély eltűnésével eltűnik az ember is”. „Az új rend apostolai a humanizmus nevében le akarják rázni egy fölöttünk álló láthatatlan tekintély béklyóit... Az állam ereszskéi ropognak, a közbiztonság lazul, az

¹²² Amler Antal megfogalmazása. Eljárásuk nemzetközi jogot sértő voltáról lásd: MNL BKML IV.1407 /j. 1. d. 1920. február 17.

¹²³ Amler A. szerk., 1918-26. 4. Utóbb megtudták: a bajai képző felszerelése egy része útközben eltűnt, más része az üszkübi/szkopjei tanítóképzőbe került. MNL K 502 1922-5-11500

¹²⁴ MNL BKML VIII. 82. 3. d. 1919. szeptember 25.

¹²⁵ MNL BML VIII. 59. Nem talált több forrást a Baranya Megyei Levéltárban dolgozott Rajczi Péter főlevéltáros sem az intézet történetéről szóló tanulmányához. (Rajczi P., 1989. 439.)

¹²⁶ Ernyes M., 2009. 20.; Hornyák Á., 2010. 49.

¹²⁷ Hacsak a „Rómához ragaszkodás” közvetve nem utal a szerb ortodoxiától való távolságtartásra.

elégedetlenség moraja nőttön-nő, a látóhatár sűrűn piroslik a bolsevizmus tűzcsóvától” – figyelmeztette a híveit Zichy Gyula, majd kiutat mutatott számukra: „A jelen vészterhes időkben, mikor az emberek szemében a természetfeletti csillogása elhomályosul, mikor a vallásban a legféltebb kultúrkincseink forognak veszályban: [jó, ha] sziklába mélyítjük üdvösségünk horgonyát, ha örök hűséget esküszünk Rómának”.¹²⁸

1918. december 20-án az intézet igazgatója egy kicsit konkrétabb eligazítást kért a VKM-től a szerb hatóságokhoz való viszonyról, a Narodna Upravára követelt esküről. Ahogy a fentiekben már említés történt róla: Lovászy Márton az államsegélyre vonatkozó statisztikai adatok kiadását, kényszer hatására az eskü letételét engedélyezte azzal a kitételrel, hogy „semmiesetre sem tehetnek esküt a szerb királyra vagy államra”.¹²⁹ A miniszter úr akkori ígérete szerint illetményeiket az általuk megjelölt adóhivatalhoz utalják majd.¹³⁰

Az intézet életére vonatkozó kevés utalás egyike szerint „az 1918. év százszoros értelemben telve volt szenvedéssel”: a spanyoljárvány sok beteget és egy áldozatot követelt, valamint rendkívüli szünetet, melyet szénszünettel voltak kénytelenek kiegészíteni. Így a tanév során összesen 5 hónapot taníthattak. Beszámoltak a megszállók parancsnokairól, magatartásuk különbségeiről, erőszakoskodásairól a városban, s a „zsákmányoló bizottságról”. „Kifosztották a hadapródiskolát, a reálisiskolát, több magánintézetet és elemi iskolát”, valamint egy sor köz- és magánintézményt, majd hozzátették: „Isten mindezen szerencsétlenségektől megmentette még eddig zárdánkat és iskoláinkat, és irgalmas segítségével megkezdhattuk tanévünket 1919. szeptember 4-én”.¹³¹ E meglehetősen hiányos beszámolót – a közös püspöki igazgatás miatt –, a megszállókhöz való viszonyukat illetően valamelyest kiegészíteti a *Pécsi Püspöki Tanítóképző* értesítőjének összefogott áttekintése.

¹²⁸ MNL BML VIII. 59. A Pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend Évkönyve 1905-1941. (kézirat) 288-296. A püspöki útmutatásnak megfelelően az évkönyvben ugyanannyi szó esik Fáber Oszkáról és a megszállás révén Pécsset nem is érintő törekvéseiről, mint az iskolai évről. U. ott. 297. Utóbihoz lásd: *Fazekas Cs.*, 1997., 2000/5-6., 2001.

¹²⁹ Ebben a kényes államjogi helyzetben is munkába léptek egyházi intézményekben pedagógusok, így dolgoztak számukra egy viszonylag semleges esküszöveget, melyet 1920. szeptember 8-án alá is írt egy munkatársuk. „Én... a pécsi r. kat. tanítóképző intézetnek 1920. szeptember 1-jén kinevezett tanára esküszöm az élő Istenre és a bold. Szűz Máriára, hogy a kat. egyház tanításait mindenkor hűen megtartom és követem, az ország törvényes feje, főpásztorom, a haza és annak törvényei iránt hűséggel és engedelmességgel viseltetem és a hivatalom kötelességeit az ide vonatkozó felsőbbbségi rendelkezések és utasítások értelmében lelkiismeretesen és pontosan teljesítem.” (MNL BML VIII. 60. 6. t. 304/1920. Kiemelés tőlem – D. P.)

¹³⁰ MNL BML VIII. 59. A Pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend Évkönyve 1905-1941. (kézirat) 285.

¹³¹ MNL BML VIII. 59. A Pécsi Miasszonyunkról nevezett kanonok szerzetesrend Évkönyve 1905-1941. (kézirat) 297.

A megszállás „súlyos megpróbáltatásairól” írva hangsúlyozták, hogy *az iskola életébe való beavatkozási kísérleteket meghiúsították*,¹³² *mint ahogy nem hajtották végre „a proletárdiktatúra nemzetellenes és vallástalan rendeleteit sem”* – írták, majd kifejtették: „De a szerb megszállás... közvetve súlyos teherrel nehezedett intézetünkre és bénítólag hatott működésére. *A szerb demarkációs zárlat nemcsak növendékeink egy részét akadályozta meg az intézetbe való visszatérésben, hanem elvágott bennünket... kulturális erőforrásainktól, megakadályozván még a tankönyvek áthozatalát is...* A legfontosabb rendeletekhez is csak veszélyes utánajárással, az ellenséget megkerülő, rejtett utakon, ha sikerült hozzájutnunk. Így a tanítóképző intézetek átszervezésére vonatkozó 1920. évi VKM rendeletet¹³³ is csak az év derekán tudtuk megszerezni és hajthattuk – a késedelemből fakadó módosításokkal – végre.¹³⁴ Könyvtáraink és szertáraink nemcsak fejleszthetők nem voltak, de súlyos károsodásokat is szenvedtek... A szerb hatóságok ugyanis főképp a saját katonaságukkal és a velük tartó kommunista elemekkel szemben nem gondoskodván kellőleg a közbiztonság megóvásáról, időközönként mindenfelé napirenden voltak a tolvajlások, fosztogatások, melyek során az intézet felszerelésből eltűnt a tanári és ifjúsági könyvtárnak igen sok könyve, s a fizikai és természetrajzi szertárnak több nagyértékű műszere... Ehhez járultak a gazdasági viszonyok romlásával egyre súlyosbodó anyagi gondok, amelyek természetesen szintén energiát emésztettek fel, sok erőt kötöttek le. Mindezen megpróbáltatások ellenére mind a tanári testület tagjai,¹³⁵ mind általában a tanulók lelkesen és hiven teljesítették

¹³² Az 1919/1920. iskolai évről szóló jelentésben olvashatjuk: „A szerb hatóságok az iskolát nem zavarták. Rendeleteket ugyan adtak ki, de azok ad acta kerültek”. (MNL BML VIII. 60. 6. t. 59/1920.)

¹³³ Itt az 1920 augusztusában kiadott 86377/1920. VIII. B. sz. rendeletre utaltak. Lásd ehhez: *Gombos N.*, 2011. 40-41.

¹³⁴ A további késedelem elkerülése érdekében az igazgató és a tantestület a szolgálati utat megkerülve vezette be a hatéves képzés I. osztályának tantervét, amiért gróf Zichy Gyula püspök 1920. december 3-án rosszállását fejezte ki. „Egyáltalán nem látom az ügy elintézését oly sürgősnek, hogy Igazgató úrnak feltétlenül saját hatáskörében intézkednie kellett volna. Mert, ha ez ügy elintézése valóban sürgős lenne, a minisztérium módját ejtette volna, hogy szóban forgó újításra vonatkozó rendelet hivatalos úton a minisztérium, avagy püspöki provikáriusom [helynök] útján tudomásomra jusson... [F]elkérem igazgató urat, hogy a jövőben hasonló eljárástól tartózkodjék”. A levél hátoldalára kézzel ráírva: „A fentiek dacára a tanári kar meggyőződése, hogy helyesen járt el, mert a dolog sürgős a tanulók szempontjából, és nem tartja ésszerűnek olyan tárgyakat tanítani, amelyek megszüntek”. (MNL BML VIII. 60. 6. t. 1005/1920.)

¹³⁵ 1919. augusztus 30-án tárgyalt a tantestület arról, hogy Göbel Károly rajztanár, helybeli tanfelügyelőségi tolnok, belépett a szociáldemokrata párt helyi szervezetébe. „Tekintettel arra, hogy *intézetünk kimondottan katolikus, és így nemzeti és keresztény alapon áll, felszólítottuk, hogy álláspontját tisztázza.* [Mire] az intézetnek elismerten buzgó, szorgalmas, rátermett és egyénileg is kedvelt óraadó rajztanára a következő tartalmú beszédet intézi az igazgatóhoz és a tanári karhoz: ‘amikor 1915-ben helyet foglalt a tanári karban, nem tartozott semmi pártkeretbe. *Legújabb időben az intelligenciának, főleg a nevelőmunkásoknak jó része, talán a jövő megélhetés biztosítása végett, nem is mindig meggyőződésből, szükségesnek tartotta a demokrata-szocialista pártba való belépést. Ő maga is így járt el. Nem szakított ugyan sem a hittel, sem a hazafiassággal,* ezen érzelmeket osztja a tanári karral, de azért tagja akar maradni a pártnak, amely a keresztényellenesség és hazafiatlanság vádjá alatt áll ma. Azért akar tagja maradni, hogy a párt szélsőséges törekvéseinek a maga keresztény és hazafias irányával gátja legyen,

iskolai kötelességeiket. Az ifjúság általában megértő komolysággal követte nevelőinek, tanítóinak irányítását. *A megszálló ellenségnek a magyarság elnyomására, a megszállott területnek végleges elszakítására irányuló törekvései, rendeletei, titalmai, kegyetlenségei csak fokozták, lángoló lelkesedéssé izzították mind a tanári testület, mind a tanulóifjúság hazafias érzéseit*” – olvashatjuk a megszállás végeztével kiadott, így természetesen öngazoló szándékú hivatalos beszámolóban.¹³⁶

A fentiekből az is kiderül, hogy *a megszállás alatt lévő pécsi, bajai és – néhány felvidéki intézmény kivételével, ahová a vörös hadsereg egy rövid időre visszatért – a többi tartós megszállás alá került képzőkben nem kerültek bevezetésre a KN-nek a vizsgákkal,*¹³⁷ *a tanítás szellemiségével, a diákönkormányzatokkal, bizalmi rendszerrel, s a pedagógusok átképzésével kapcsolatos rendeletei.*¹³⁸ Láthatjuk továbbá, hogy e katolikus iskolák – a csáktornyai, szabadkai és bajai képzőkhöz képest – viszonylag kedvező helyzetben érték meg Pécs megszállás alóli felszabadulását.¹³⁹ Azt sem feledhetjük, hogy ami a bajaiak, pécsiek számára a felszabadulást jelentette,¹⁴⁰ a továbbra is megszállt, impériumváltó területen rekedt, s az SZHSZ királyság állampolgárává vált magyarok, magyar iskolák számára csapást jelentett. 1921 őszétől 1932 őszéig, a belgrádi magyar tagozatú tanítóképzés megindításáig egyetlen magyar nyelvű tanítóképző sem maradt a Délvidéken.¹⁴¹

s mindaddig gyávaságnak tartja a pártból kiszakadni, amíg ennek nem sikerül a fenti súlyos vádak alól tisztáznia magát. Ha ez nem sikerül, akkor kilép, de ez esetleg hónapokat vehet igénybe, s így addig, ha lehet, türelmet kér. Ha nem lehet várni, akkor a maga részéről levonja a konzekvenciát s az intézetben viselt állásról lemond.’ Lemondását kénytelenek voltunk elfogadni”. (MNL BML VIII. 60. 6. t. 59/1920. Kiemelés tőlem – D. P.)

¹³⁶ *A pécsi püspöki*, 1918-1922. 3-4. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹³⁷ 1922 februárjában a megyei főtanfelügyelő megküldte a pécsi püspöki tanítóképzőnek a VKM-nek a proletárdiktatúra alatt szerzett oklevelekkel kapcsolatos rendeleteit. Jakab Béla igazgató 1922. március 29-i válaszában jelezte: „a tanítóképző intézet vizsgálataira a proletárdiktatúra rendeletei semmiféle hatással sem voltak, a vizsgálatok, a befejező képesítő vizsgálatok mindenben az 1914. évi vizsgálati szabályzat rendelkezéseinek megfelelően, az egyházmegyei hatóságtól kiküldött elnök jelenlétében folytak le”. (BML VIII. 60. 1922-1927. 7. t. 41/1923.)

¹³⁸ MNL BML VIII. 60. 6. t. 406/1921.

¹³⁹ A pécsi püspöki tanítóképzőnek 1922 őszén – a pozsonyi egyetem Pécsre helyezése miatt – a számukra szűkösebb papnevelő intézetbe kellett átköltöznie, emiatt a tanévet is később kezdték. (BML VIII. 60. 1922-1927. 7. t. 275/1922. és 297/1922.; PLE. Csernoch cat. 42. 1918-1927. 4096/1922.)

¹⁴⁰ Még Baja szerb megszállása alatt, a képző magyar jellegének megőrzéséért folytatott küzdelem idején, 1920 őszén felmerült a magyar nemzetiségügyi minisztériumban az ötlet, hogy a bajai képzőt német nyelvűvé alakítsák át. Akkor a város és Pest-Pilis-Solt, valamint Arad vármegyék tiltakoztak ez ellen. Deklarálták, hogy a magyar nyelvű képző „a Délvidéknek egyik legszebb kultúrintézménye”. „S ha jelen feliratunknak nem lesz kellő eredménye, éles, késhegyre menő politikai és kultúrharcot jelentünk be a nemzetiségi minisztérium minden ilyen irányú terve, intézkedése ellen” – írták. (MNL OL K 26-1920-XLIII. 6218.) A képző épületeinek jó állapota, s a költségvetés sanyarú helyzete megmozgatta a pénzügyminisztérium és a belügyminisztérium fantáziáját is: ők 1922 októberében és 1923 januárjában a nemrégiben felszabadult bajai képző megszüntetését javasolták, s épületeit a megyei és a decentralizált állami hivatalok elhelyezésére szánták. Amler Antal igazgató és a VKM tiltakozására végül letettek e tervükről. (MNL OL K 502-1923-6-3933) Ezek a történések is jelzik: a trianoni Magyarországon sem volt könnyű a fennmaradás.

¹⁴¹ *A. Sajti E.*, 1997. 87.

1.5. Kiegészítések, szempontok, következmények

A történetek 100. évfordulóján – ha a kutató nem szeretne a ma is egymásnak feszülő nemzeti elfogultságok, a „más szemében a szálkát, magaméban a gerendát sem” láttató történeti elbeszélés útján haladni –, szükségesnek látszik a fentiekben empatikusan, gyakran a kortársak szemével/szövegével felidézett történeteket kis- sé távolabbról szemlélni, történeti felelősséggel kiegészíteni.

1. Érthetően fájdalmas számunkra, hogy a megszállás, majd impériumváltás révén hazánktól elszakadt nemzettársaink a 1919-et követően a két világháború között hosszú időre magyar tanítási nyelvű állami tanító(nő)képzők nélkül maradtak, s hogy az egyházi fenntartású képzőik száma is radikálisan csökkent, ami rövidesen rányomta bélyegét – a szintén csökkenő számú – magyar tannyelvű elemi iskolák színvonalára is. A történetek megítélésénél azonban célszerű figyelembe vennünk, hogy Magyarországon a dualizmus korában, sőt – a trianoni területen maradt kb. félmillió német és százötvenezer szlovák állampolgárra való tekintet nélkül –, a két világháború között is, egészen 1939 őszéig egyetlen nemzetiségi tanítási nyelvű állami tanító(nő)képző sem működött.¹⁴² Ezt az akkori magyar állam nem tekintette feladatának. Megelégedtek azzal, hogy néhány magyar tanítási nyelvű képzőben nemzetiségi származású, vagy nemzetiségi nyelvet jól beszélő diákok számára szerény óraszámú tanfolyamokat létesítettek, melyek nyomán az adott nyelvű nemzetiségi iskolákban tanításra képesítették a végzeteket. Ezek színvonaláról némi képet kaphatunk, ha tudjuk, hogy a német nemzetiségi iskolákban tanító pedagógusok számára az 1928 nyarán Baján létesített kéthetes nyári továbbképző tanfolyamon az előadások többségét – a jobb megértés érdekében, kényszerűségből – magyarul tartották.¹⁴³ S amikor joggal fájjaljuk: a megszállást követően bezárt állami tanítóképzők helyett Pozsonyban csak 1927-től indultak magyar tanítási nyelvű osztályok az állami képzőben, melyek csak egy évtized elteltével lehettek önálló intézményé,¹⁴⁴ s azt is, hogy Belgrádban csak 1932-ben indulhatott magyar nyelvű tanítóképzés,¹⁴⁵ nem feledhetjük: a trianoni Magyarország két világháború közötti egyetlen német tanítási nyelvű állami tanítóképzője 1939 szeptemberétől 1944 nyaráig működött a budai állami képző épületében évfolyamonként 1-1 osztállyal.¹⁴⁶

2. A dualizmus kori magyar nemzetiségekkel kapcsolatos oktatáspolitikát a nemzetiségi nyelvű tanítóképzést – több-kevesebb állami támogatással – az egyházi iskolafenntartókra hagyta. A korábban már említett kutatásunk során – Preska Gábornéval – úgy találtuk, hogy 1917/1918. tanévben az akkori 89 tanító(nő)képzőből 77-ben folyt magyar nyelven az oktatás. Nagyszébenben és Segesváron németül,

¹⁴² Donáth P., 1998. 15-40.

¹⁴³ Donáth P., 1998. 22.

¹⁴⁴ Borsody I. szerk., 1938. 109-110.

¹⁴⁵ A. Sajti E., 1997. 87.

¹⁴⁶ Donáth P., 1998. 41-165.; 2008. 61-72.

Zomborban (a jogilag külön fiú és leány képzőkben) szerbül, Aradon, Balázsfalván, Karánsebesen, Lugoson és Nagyszébenben románul, Nagyváradon és Szamosújváron magyarul és románul, míg Szepeshelyen (Szepesváralja része volt) magyarul és szlovákul tanítottak.¹⁴⁷ Így a képzők kb. 13,5%-ában oktattak nemzetiségi nyelven (is), miközben a nemzetiségiék 1910-ben az akkori népesség 46%-át tették ki. Az is figyelemre méltó, hogy ugyanakkor a tanítóképzők diákjainak 81%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, így – az 1910. évi népszámlálás során érezhető némi magyar nyomás ellenére –, vélelmezhető, hogy a nemzetiségi származásúak körükben alul reprezentáltak voltak.¹⁴⁸

3. A megszállt területek tanítóképzői, tanáraik és diákjaik sorsát kutatva, az eről rendelkezésemre álló töredékes forrásokat ismertetve, megszólaltatva az akkori „kisemberek” helyzetét, drámáját próbáltam minél átélhetőbben megjeleníteni. Tettem ezt nagy tisztelettel. Empátiával figyeltem, ábrázoltam, hogy miképp próbálják megőrizni világnézetüket, nemzeti identitásukat és egzisztenciális helyzetüket, családjuk létfeltételeit egy váratlanul gyökeresen megváltozott történelmi konstellációban. Miként próbálnak lojálisak maradni addigi elveikhez és kenyéradójukhoz, nemegyszer komoly kockázatot vállalva, remélve, hogy a magyar állam tartani akarja és tudja az elvárásaihoz csatolt ígéreteit, egzisztenciális, szociális védőhálót nyújtva a megszállók követeléseit elutasítóknak. Az általam vizsgált 1918/1919. tanévben még egyfajta – utóbb irreálisnak bizonyult – hit jellemezte, mozgatta a magyar politikát és a demarkációs vonalakon túlra került pedagógusok, közalkalmazottak tevékenységét. Elképzelhetetlennek tartották, hogy ilyen példátlan csonkításnak legyen egy ország kitéve, olyan győztes hatalmaktól, melyek vezetőinek egyike (Woodrow Wilson amerikai elnök), a népek önrendelkezési jogát fenn hangoztatta. Ehhez járult az ezeréves Kárpát-medencei magyar államiság-

¹⁴⁷ A csehszlovák megszállást követően megszűnt a korábban kétnyelvű *szepeshelyi/szepesváraljai tanítóképzőben* is a magyar nyelvű oktatás. (Borsody I. szerk, 1938. 109.; Popély Gy., 2005. 84-85.) Erre utal az is, hogy két ottani tanár Magyarországra menekült, s itt kapott állást. (RL C/39. 26. cs. 1. XIV-3.) A magyar öntudatú diákoknak sem nagyon maradt más lehetősége. Erre utal Kelemen János Zemplén megyei tanító a menekültek nehéz helyzetét elénk táró 1919. július 26-i levele a sárospataki állami tanítóképző „vezetőségéhez”. „Fiaimnak, mindkettőnek a képezde II. osztályába kell menni. A szepesváraljai rk. tanítóképző intézetbe jártak. Miután az megszállt területen van, oda nem mehetnek. Tehát a *legközelebbi* képzőhöz fordulok, abban a biztos reményben, hogy igazságos kéresem méltó elintézetést nyer. Tanító vagyok, már *negyedik évtizede* működöm a népnevelés terén. *Tizennégy* gyermek származik házasságomból, kik közül most is *nyolc* gondozásom alatt áll. *Kettő nyomorék, 4 még* felsőbb iskolába járandó. E négy közül Tibor 18 éves és Ferenc 16 éves fiaimat, kik a tanítóképző intézet első osztályát sikerrel végezték, óhajtanám a sárospataki tanítóképzőbe beadni. Zemplén megye... [olvashatatlan név – D. P.] községében voltam, mint állami isk. íg. tanító, de működésem ellentétbe jött a cseh érdekekkel, emiatt üldözésnek, sőt veszélynek lett kitéve, s menekülnöm kellett az egész családdal. Mindeneimet otthagytam, mire a betört csehek a tótokkal egyetemben *mindenemet elrabolták, tönkretették*. Összes irataim ott maradtak, tehát a fiúk bizonyítványai is, így nem mellékelhetem őket, de mihelyt lehet lesz [Sic!], a képzőből megszerzem. *Semmink sem maradt, csak a rajtunk lévő ruha* – én most valóban a proletárok proletárja vagyok” – írta, még a tanácsköztársaság alatt, igazolásokkal kísért levelében az igazgató úr. (MNL BAZML ZL VIII. 65. 16. d. 445/1919.)

¹⁴⁸ Donáth P., 2008. 28. és 32.

ba, a magyar államalkotó képesség és kultúra szupremáciájában vetett hit, s a „reménytelenek reménye”.¹⁴⁹ Így azután – nem minden megingás nélkül, többnyire – szembeszálltak a megszállók azon törekvésével, hogy a nagyhatalmak döntését, a békeszerződést meg sem várva végleg berendezkedjenek, s politikájukat, nyelvüket, kultúrájukat ráerőltessék a megszállt területek lakosságára, és vállalták annak sokszor rendkívül fájdalmas következményeit. Csakhogy az akkori erőviszonyok, s a nemzetközi konstelláció alakulása lépésről lépésre visszavonulásra készítette/kényszerítette a háború, a forradalmak és az ellenforradalom, az idegen megszállás, a gazdasági és ellátási nehézségek, menekültek áradata stb. által megviselt, legyengült magyar államot, mely korábbi ígéretei fokozatos módosítására, visszavonására kényszerült. 1919 szeptemberétől leállította a felszólítására határon túl maradt, a megszállóknak tett esküt megtagadó pedagógusok fizetésének folyósítását. Ezt követően még rövidebb-hosszabb ideig a megszállt régiók között különbséget téve, munkát, elhelyezést próbált adni az útmutatását követő magatartásuk miatt állásukat/lakásukat/létfeltételeiket veszítőknek, de amilyen mértékben kiderült, hogy a békeszerződésben valójában mire is számíthatnak, az is világossá vált, hogy „Csonka-Magyarországon” nem lesz annyi közalkalmazottra, pedagógusra szükség, mint korábban, és, hogy elhelyezni sem tudják őket. A megszállt területek legalábbis tartós elvesztésének perspektívájában azzal is szembesülni kellett, hogy a korábbi, a megszállókkal szembeni ellenállásra ösztönző politika utóbb kontraproduktívnak bizonyult, amennyiben a határon túlra került területeken talán az elkerülhetetlenül nagyobb veszteséget okozott a magyar értelmiségi, vezető pozíciók tekintetében. Ekkor maradásra, eskütevésre, kompromisszumkeresésre kezdtek ösztönözni a határon túlra kerülteket, de ez már későn volt. Sokan állásukat, egzisztenciájukat veszítették, s 1921-ben már úgy érezték, hogy „minden bajuknak egyedül Magyarország az oka, mely őket beugratta a rezisztenciába, s most mit sem törődik velük” – írta az Erdélybe látogató Ady Lajos debreceni főigazgató 1922. január 30-i jelentésében a VKM-nek, majd hozzátette: „Ma már Erdély magyarsága tudja, s hideg józansággal mérlegeli, hogy a nem kevésbé szerencsétlen sorsú anyaországtól: Csonka-Magyarországtól nincs mit várnia, s hogy magától kell talpra állnia”.¹⁵⁰

4. Így – a vizsgált 1918/1919. tanéven túltekintve –, más perspektívába kerülhet „hőseink”, a határon túlra került magyar tanítóképző intézeti tanárok döntéseinek, magatartásának megítélése is. Az olvasó majd eldönti, hogy számára az elvek melletti kitartás, a kevésbé kompromisszum-kész rezisztenciát képviselők (a megszállóknak teendő esküt megtagadók) magatartása rokonszenvesebb, vagy az utóbb történelmi realitásnak bizonyuló körülmények között kompromisszumkeresők (esküt tevők) magatartását ítéli hasznosabbnak. Ady Lajos utalt arra, hogy ahol a magyar

¹⁴⁹ „Csak a reménytelenért adatott nekünk a remény” – írta Tandori Dezső fordításában – Walter Benjamin 1922-ben. (*Walter B.*, 1980. 190.)

¹⁵⁰ RL C/39. 30. cs. 100.; Hasonló hangulatváltásról számol be a Délvidékről Csuka János is. (*Csuka J.*, 1998. 44-45.)

bírók letették a románok kívánta esküt, ott a bíróság 1922-ig magyar nyelvű maradt, ahol nem, ott a színmagyar városokban is román nyelven folyt a bíraskodás.¹⁵¹ A székelykeresztúri képző tanárai (néhány kivétellel) esküt tettek, s így – egy év szünet után – még évekig fenntarthatták a magyar nyelvű tanítóképzést az immár román állami képzőben.¹⁵² E nélkül erre semmi esélyük sem lett volna. Az ottani magyar közösségek számára nyilván hasznot hajtottak ezáltal, miközben nem tettek eleget a magyar kormány korai elvárásainak.

5. S végül: vannak e történetnek a „Csonka-Magyarország” szempontjából is jelentős következményei. Ahogy korábban már említésre került: egy, a VKM tanítóképző ügyosztályában készült 1919. december 28-i kimutatás szerint, addig 132 menekült tanító(nő)képző intézeti tanár(nő) jelentkezett beosztásért a meg nem szállt országterületre, s közülük 128-at már el is helyeztek.¹⁵³ Az ő szempontjukból, ill. az 1921-ben felszabadult bajai és pécsi tanárok szempontjából a rezisztencia vállalása bizonyult hasznos magatartásnak, hiszen utóbb valamennyiüket megvizsgálták, hogy az elkerülhetetlenül jobban nem működtek-e együtt a megszállókkal. Egy kiváló bajai tanár pl. erre való hivatkozással állását is veszítette.¹⁵⁴ Mindennek következtében átmenetileg még az irodai adminisztratív munkát is menekült tanárokkal végeztették, s általuk „túltöltötték” a képzők tanári karát. Korábbi igazgatók, címük meghagyásával beosztott tanári státuszba kerültek. Ez előrevetítette a tantestületeken belüli rivalizálás és a B-listázás lehetőségét. A bezárt intézetek sok diákját is elhelyezték magyarországi intézetekben. Ez egybeesett a frontról hazatértek újra beiskolázásával, ami néhány intézet diáklétszámát rendkívül megnövelte, s ez óhatatlanul is az oktatási színvonal átmeneti csökkenésével járt.¹⁵⁵ Más intézeteknek a belgrádi fegyverszünet ellenére egyre inkább a határként funkcionáló demarkációs vonalak létrejötte okozott gondot: egyre nehezebbé vált a megszállt és meg nem szállt területek közötti kommunikáció és közlekedés is. Egy sor trianoni területen maradt képző számára komoly problémává vált, hogy a megszállás alá került területekről származó növendékeik az iskolai szünetek után nem, vagy csak

¹⁵¹ RL C/39. 30. cs. 99/b.

¹⁵² A székelykeresztúri, immár román állami tanítóképzőben (Fiú Normál Iskolában) 1923-ig magyar, majd 1923-1925 között magyar és román, s végül 1925-től román nyelvű képzés folyt. *Szabó Kálmán A.*, 2000. 54-68.; *Szabó-Kálmán A.*, 2009. 83.

¹⁵³ Az összesítés sajátos tükrre a megszállás alá került képzők és tanáraik 1919. december 28-i helyzetének. Ezért közlöm a menekültek számára vonatkozó adatait: Az állami tanítóképzők közül Arad 3, Baja 0, Csáktornya 12, Déva 7, Igló 9, Kolozsvár 5, Léva 6, Losonc 8, Máramarossziget 7, Nyíregyháza 1, Modor 8, Stubnyafürdő 10, Székelykeresztúr 3, Temesvár 3, Zilah 3, Munkács 5. Az állami tanítóképzőkből: Eperjes 7, Kolozsvár 4, Pozsony 11, Sepsiszentgyörgy 6, Szabadka 1. A nem állami, felekezeti képzőkből: Kassa 4, Eperjes 1, Ungvár 1, Selmecbánya 2, Szatmár 1, Szepeshely 2, Segesvár 1, Nagye nyed 1. (RL C/39. 26. cs. 1. XIV-3.)

¹⁵⁴ *Donáth P.*, 2018. 114-115.

¹⁵⁵ Ezen minőségrontó túltelítettség miatt Quint József budai igazgató az 1919. június 12-i tanári értekezleten kifejtette: „azoknak a diákoknak akik menekültek, azt tanácsolja, hogy a jövő évre menjenek vissza az anyaintézményükbe”. (BFL VIII. 130.a. 22.)

egyre nehezebben tudtak visszatérni intézeteikbe. Problémát jelentett ez pl. a szege-di, a kalocsai római katolikus, a bajai állami tanítóképzőkben.¹⁵⁶

2. A háború következményei, a járványok és egyéb körülmények hatása a trianoni országterület tanító(nő)képzőire 1918-1920-ban

2.1. Megszállás, beszállásolások, rekvirálások vidéken

Köztudott, hogy az 1918/1919. tanév folyamán, sőt még az azt követő 1919/1920. tanév első felében is a trianoni Magyarország jelentős része rövidebb-hosszabb ideig idegen (cseh, román, francia) megszállás alatt állt, s ennek hatásai – ha különböző mértékben is –, érintették a tanító(nő)képzőket. A fentiekben említett bajai és pécsi képzők mellett – közel egy évig – szenvedték ennek következményeit a *szege-di, a debreceni, nyíregyházi, kiskvárdai és szarvasi* intézetek, amelyek ennek következtében viszonylag rövid ideig érezték a proletárdiktatúra hatásait. A megszállás miatt több helyütt korábban – s egyes helyeken szabályos tanévzárás, osztályozás nélkül – kellett befejezni a spanyolnátha-járvány, a tüzelőanyag- és élelmiszerhiány miatt amúgy is rendkívül csonka tanévet.¹⁵⁷ A megszállók hosszabb-rövidebb ideig beszállásolásra lefoglalták az intézetek épületeit is, mellyel óhatatlanul megzavarták, korlátozták, vagy egyenesen lehetetlenné tették az intézetek oktató-nevelő munkáját.

Legrosszabbul talán a *nyíregyházi állami tanítóképző* járt. Az 1919 április 27-én kezdődött román megszállás nyomán a tanulmányi és internátusi helyiségeit lefoglalták a katonák, s így – a KN vizsgáztatásra vonatkozó utasítása ellenére –, június 2-án e nélkül kellett hazaküldeniük a növendékeiket.¹⁵⁸ „A múlt (1918-1919.) iskolai év 1919. június 2-án zárult, a megszálló román csapatok nagymérvű fosztogatása következtében, így az évvégi vizsgálatok sem tartattak meg. A jelen (1919-1920.) iskolai év a megszállás miatt nem kezdődhetett meg. Csupán az intézet gyakorlóiskolai tagozata működik szabályszerű időtől kezdve. Az intézet helyiségeiben a Nemzeti Hadsereg katonái vannak elszállásolva” – olvashatjuk Kuzaila Péter igazgató 1920. április 14-i jelentésében.¹⁵⁹ A város négy pontján található épületekben elhe-

¹⁵⁶ Becker V. szerk. 1928. 8.; KÉL, I. 3. d. Kiss-Erős Ferenc igazgató 1919. szeptember 7-i, 276. számú, és október 2-i 295. számú jelentései az Érseki Hatóságnak és az 1919. október 5-i előértekezlet jegyzőkönyve, valamint az igazgató VKM-be küldött 1919 január-februári jelentései. MNL OL K 502-1919-7-20572.; Donáth P. 2018. 44-47., 67-68. p.

¹⁵⁷ *A szege-di katolikus tanító- és tanítónőképzőkben* – hatósági rendeletre – április 12-én be kellett zárnuk a tanévet, ezt bizonyítvány, ill. oklevélkiosztással tudták végrehajtani. (*A Miaszonyunkról* 1918-1926. 4.; MNL OL K 502-8-94337/VI. 2.) *A sárospataki állami képzőt* 1919. május 14-én szállták meg a már a hónap elejétől a várost elfoglaló csehek, ezért a nyíregyházi képzőhöz hasonlóan bizonyítványok nélkül bocsátották haza növendékeiket. Az elmaradt vizsgákat, bizonyítványokat – a VKM engedélyével – ősszel pótolták. (Kovács D. szerk. 1917-26. 4.; MNL OL K 502-1919-5-164561)

¹⁵⁸ MNL OL K 502-1919-5-98594/VI. 2.

¹⁵⁹ MNL OL K 502-1920-5-36183.

lyezett intézetben – a gyakorlóiskolán kívül – *egy teljes tanéven át, 1920 szeptemberéig szüneteltetniük kellett a tanítást.*¹⁶⁰ Ezért a nyíregyházi tanulók egy része is menekülteként kapott elhelyezést más intézetekben. Öt tanuló például a pápai állami tanítóképzőbe került a KN jóváhagyásával.¹⁶¹

Azoknak sem volt könnyű dolga, akiknek az épületét csak átmenetileg vették igénybe a megszállók, vagy a magyar katonai/csendőri hatóságok. Plasztikus képet rajzolt erről Veress István, *a debreceni református tanítóképző* igazgatója. A várost megszálló román katonaság lefoglalta az internátust és az intézet több helyiségét. „Kivonulásuk alkalmával szalmazsákokat, matracokat s más felszerelési tárgyakat vittek magukkal¹⁶²... A háborút átszenvedett, katonaruhában járó képezdészekről az utcán lehúzták a ruhát. Szegény tanulók ládáit feltörték, ruhájukat, fehérneműjüket elvitték. Egy tanárunkat a Darabos utcán megtámadták, egy másodéves növendéket puskatussal kísért be egy oláh katona csupán azért, mert nemzetiszínű szalagot viselt. Az igazgató nehezen tudta kiszabadítani.” A románok 1920. március 11-én vonultak ki Debrecenből, s a helyükre bevonuló Nemzeti Hadsereg egy részét ugyancsak a kollégiumban szállásolták el. „Ez újabb felfordulást idézett elő a helyiségek ügyében. *Intézetünk élete 1914-től, a háború kitörésétől kezdve nem volt egyéb, mint hurcolkodás: 6 év alatt 15 ízben költöztünk.* ... A Nemzeti Hadsereg a bentlakó szobák nagy részét, továbbá valamennyi tanteremünket lefoglalta.”¹⁶³

1916. augusztus 29-től kezdve hasonló kényszerű költözésekről számolt be a *nagykőrösi református tanítóképző* igazgatósága is. A karánsebesi katonai kórház, majd különböző fegyveres testületek foglalták le az intézetet, úgy, hogy csak rövid időszakokra térhettek vissza a saját épületükbe. A református gimnázium épületében, a református népiskolában, vagy a Szalay-Forgó-féle iskolában húzták meg magukat. 1919. április 29-én a vörös hadsereg csapatai szállták meg a várost, s foglalták le az intézetet, majd másnap a konviktust is, ezzel ellehetetlenítve az oktatást, kikényszerítve a diákok hazabocsátását. E katonák május végéig maradtak az épületben, melyben távozásukat követően – júniusban – vizsgáztattak a KN 28. és 31. sz. rendeletei alapján. Mindeközben a nagykőrösi direktórium is helyiségeket kért a nyári hónapokra a KN-től saját rendészeti osztálya számára.¹⁶⁴ Végül augusztus 4-én a románok vették birtokba a várost, s szeptember 30-ig az intézetet úgy, hogy a nagykőrösiek sem költöztek kevesebbet, mint a debreceni kollégáik.¹⁶⁵

A *sárospataki állami tanítóképző* beszállásolásokkal kapcsolatos megpróbáltatásai az 1918-1920 közötti időszakra koncentráálódtak. Kovács Dezső igazgatóhelyettes beszámolója szerint a csehek 1919. május 1-jén szállták meg Sárospata-

¹⁶⁰ Lukács B. szerk. 1917-26. 3-4.

¹⁶¹ MNL OL K 502-1919-5-87712/VI. b.

¹⁶² A román megszállás alatt Debrecenért áldoztak. *Bödök G.* 2016/1. 84-86.

¹⁶³ Veress I. szerk. 1919-1920. 4. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁶⁴ MNL OL K 502-1919-7-151622.

¹⁶⁵ Váczy F. szerk. 1916-1917. 9-10.; 1917-1918. 3.; *A Nagykőrösi* 1918-1919. 2-3.

kot. Előbb „a tornatermünkben telepedtek meg, később az internátus kívánják. ... [N]övendékeinket május 14-én, nagyhirtelen kénytelenek voltunk hazabocsátani. A csehek aztán fosztogatni kezdenek. Feltörik a növendékek asztalait, szekrényeiket, később a szertárakat s az igazgatói irodát is. Június 4-én vad futással elmenekülnek, helyüket a vörösök foglalják el. Később újra a csehek, majd ismét a vörösök használják intézetünket kaszárnyának. A vöröskatonák megsemmisítik az osztálykönyvtárakat s a gyakorlóiskolai könyvtárt, megdézsmálják az ifjúsági könyvtárt. A tanári könyvtárban nagyobb kár nem esik: ott székel a zászlóaljparancsnokság. A katedrán húst vágnak a katonák, s az intézet bútorzatát, felszerelését széthurcolják. Rombolás, pusztítás mindenütt. Amikor Horthy katonái elől menekülnek, még van idejük arra, hogy az igazgatói irodából az ingaórát magukkal vigyék. ... A vörös hadsereg leveretése után a katonaság egy ideig még használja a tornatermünket, azonban ott tartózkodása nem jelent veszélyt intézetünkre, iskolai munkánkat nem hátráltatja” – olvashatjuk az 1926-ban készült Értesítőben.¹⁶⁶ Szerzője „nagyvonalúan megfélemedezett” arról a küzdelemről, melyet a katonaság eltávolítása érdekében jó fél éven át a VKM segítségével folytattak, s arról is, hogy egy 1919 szeptember 16-i levelében maga jelentette a miniszternek, hogy „a tanítóképző internátusát a karhatalmi század parancsnoksága laktanyának akarja lefoglalni”. „Szomorúan tapasztalom, hogy iskolánk a fehér gárda részéről se részesül megbecsülésben. A napokban történt, hogy egy tiszt ágyat vitetett el az internátusból anélkül... bejelentette volna. Épp így foglaltatott le egy szoba tiszt étközőnek, a konyhán a tiszteknek főznek, a köztartásvezető szobájába polgári család költözött bejelentés nélkül”.¹⁶⁷ Nem említette azt sem, hogy *Brunovszky Rezső h. igazgató 1919. december 2-án levelek sorában kérdezte Miskolc, Székesfehérvár, Szombathely és Vác vezetőit arról, hogy mivel „katonai okokból számolnunk kell azzal, hogy állami tanítóképzőnket más városban kell elhelyezni”,* lehetséges-e a befogadásuk az adott városban.¹⁶⁸ A hosszú kérvényezés, levelezés eredményeként a VKM 1920. április 6-án közölte a HM átiratát, melyben kilátásba helyezte, hogy „más alkalmas elszállásolási helyiségek feltalálása esetén... a kiürítés haladéktalanul meg fog történni”. Hodossy Béla igazgató két hónap múltán jelenthette: „a vezetésem alatt álló tanítóképző intézetet a katonaság teljesen kiürítette, éspedig utoljára a tornacsarnokot”.¹⁶⁹

Rövidebb-hosszabb időre más intézeteket is lefoglaltak a megszálló, ill. a magyar fegyveres testületek. Becker Vendel, *a szegedi királyi katolikus tanítóképző* igazgatója is beszámolt arról, hogy „az intézet épületét a beszállásolt idegen katonaság

¹⁶⁶ Kovács D. szerk. 1917-26. 3-4.

¹⁶⁷ MNL OL K 502-5-183262. lásd továbbá: MNL OL K 502-1920-5-33241., K 502-1921=230=; MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 16. d. 667/1919.

¹⁶⁸ MNL BAZML SL ZL VIII. 65. 16. d. 1919. december 2. 888-894/1919. Lásd ehhez *Ködöböcz J.* 1986. 195.

¹⁶⁹ MNL OL K 502-1920-5-33241. VIII. b.; Lásd ehhez továbbá: MNL BAZML SL ZL VIII: 65. 16. d.424/1919. 449/1919. 511/1919.

beszennyezte, felszerelését pedig megrongálta”.¹⁷⁰ A *győri állami tanítónőképző* épületét 1918. december 31-től 1919 szeptemberéig az állomáshelyéről távozni kényszerült pozsonyi magyar csendőrparancsnokság foglalta le, így a tanítás csak a hónap végén kezdődhetett meg 5 (Csáktornyáról, Máramarosszigetről, Modorból, Losoncból és Déváról) menekült tanár bevonásával.¹⁷¹

Különös helyzetről számolt be Szarka Lajos a *pápai állami tanítóképzőben* történetekkel kapcsolatban. Az intézet elkerülte a beszállásolást, így az 1926. évi értesítőben arról olvashatunk, hogy az intézet kárt nem szenvedett.¹⁷² Mindazonáltal Kötse István igazgató 1921. április 5-én az intézet egykori tanárának, s új igazgatójának – a Kolozsvárról menekült – Sarudy Ottónak¹⁷³ való átadás-átvételkor ezzel indokolta a katonaságtól kapott 7 szalmazsák, 92 lepedő, 24 takaró, 30 vánkoss hiányát, hogy „azok eltűnése a kommün alatt történt, amikor az intézetnek 110 növedéke lépett be a vörös hadseregbe. Ezekből 50-60 az intézetben lakott, szabadon jártak keltek az épületben, s elvihettek magukkal bármit, mert a katonai felszerelésekkel, mint sajátjukkal rendelkeztek, s az igazgató akaratát velük szemben nem érvényesíthette”.¹⁷⁴ Kötse István állítása szerint tehát az intézetet saját katonának állt diákjai károsították meg.

2.2. A budai állami tanítóképző megpróbáltatásai 1919-1920-ban

Az Eötvös József által „mintaképezdeként” elképzelt, s Gyertyánffy István tevékenysége nyomán a korszakban kétségtelenül a magyarországi tanítóképzők „zászlóshajójának” tekinthető *budai I. kerületi állami tanítóképző*¹⁷⁵ a beszállásolás szempontjából szerencsés volt az 1914-1918 közötti háborús tanévekben. Az 1911-ben felépült korszerű épületben taníthatott, melyben az internátusnak és a gyakorlóiskolának is helyet biztosítottak. 1916/1917-ben az épületét meg kellett osztania a menekülésre kényszerült dévai állami tanítóképzővel, más években a polgáriiskolai tanítóképzővel, ill. annak gyakorlóiskolájával, így, ha szűkösebben is, birtokán belül maradt.¹⁷⁶ Quint József igazgató az 1917/1918. tanévről szóló Értesítőben arról számolhatott be, hogy „az intézet épülete és berendezése még jókarban van. A 2600 négyzetéteres kert és az udvar rendezett, gondozott és kizárólag a növendékek nevelési és tanítási céljait szolgálja. A kert, a tanulmányi szempont szemmel

¹⁷⁰ Becker V. szerk. 1928. 4.

¹⁷¹ Berényi I. szerk. 1918-26. 3-5.

¹⁷² Szarka L. szerk. 1917-26. 3-5.

¹⁷³ Az 1922-ben tankerületi főigazgatóvá, majd 8 évre a tanítóképzők főigazgatójává, végül újra tankerületi főigazgatóvá lett Sarudy Ottó mellett 10 (Modorból, Stubnyafüredből, Pozsonyból, Iglóából, Déváról, Bajáról, Zilahról, Losoncról) menekült tanár dolgozott rövidebb-hosszabb ideig a pápai állami tanítóképzőben. (Szarka L. szerk., 1917-26. 3-5.)

¹⁷⁴ MNL OL K 502-1921-5-78983.

¹⁷⁵ Lásd erről: Magyarfalvi L., 1968.

¹⁷⁶ Quint J. szerk. 1916/17. 6-7., 1917/18. 19-20., 1918-26. 14-15.

tartásával, főleg főzeléknövények termesztésére szolgált. A kert művelésében és a 17 családból álló méhes gondozásában alkalma nyílt az ifjúságnak a többtermelést a gyakorlatban szolgálni.”¹⁷⁷

1919. július 10-én drámaian változott a helyzet: „megszállták a *Lenin-fűk* az intézetet. A kapuban aknavetőket riasztották a járókelőket. Az udvaron 15 ágyú, a tornaterem és a fizika lapos tetején gépfegyver volt felállítva. Éjjel-nappal jártak a pán-cél- és teherautók. Telehordták a pincét fegyverrel és lőszerrel. Az igazgató már csak igazolvánnyal hagyhatta el a lakását. Az épületet teljesen elfoglalták *Cserny [József]* marcona emberei, akik rettegésben tartották az egész fővárost. Legrettegetesebb napjaink július 19-22 közt voltak, mikor a terroristák már érezték a proletárdiktatúra összeroppanását. *Ekkor, július 22-ére virradó éjjel ölték meg az intézet pincéjében Fery Oszkár csendőr altábornagyot, Borhy Sándor és Menkina János csendőr alezredekéseket.*”¹⁷⁸

Fosztogatásairól már 1919. július 12-én és 19-én tájékoztatta Quint József „vezető tanító” a KN-t, majd – immár a tanácsköztársaság bukása után, „igazgatóként” – augusztus 5-én a KM-et is.¹⁷⁹ „[A] Cserny csoport... alig három heti itt tartózkodása alatt óriási károkat okozott. Első nap mindjárt elhordtak az intézetből 34 asztalt, 2 padot és 253 széket. Itt tartózkodásuk alatt leszerelték 23 ablakról a vászonredőnyöket, kitörték 16 ablakot, levágták a tornateremben lévő svéd ugróasztalról a marhabőrt, tönkretették a zongorákat, szétszedték a harmóniumokat, ellopták a kert összes terményeit és összetörték a fákat, megrongálták az intézet falait és padlóját, különösen pedig az ajtókat. A csoport feloszlata alkalmával feltörték az internátusban 35 szekrényt, s elvitték (a közlekedési nehézségek miatt itt maradt) diákruhát és ágyneműt, s a megszállt területen lakó tanulók teljes felszerelését” – írta az igazgató úr, aligha sejtve, hogy ezzel korántsem jutott a „keserű pohár” végére.

Egy 1919. július 24-i forrásunk arra utal, hogy Csernyék elhagyták, más vörösőregységek ellenben birtokba vették az intézetet. „Közoktatásügyi Népbiztosságnak, Budapest. A Budapest-vidéki II. sz. vörösőr-kerületi parancsnokság állományába tartozó vörösőr elvtársak egy része a Mozdony utcában levő tanítóképző intézet helyiségeibe beszállásoltatván, ott bizonyos – csekélyebb – mennyiségű por- és kockacukor, hadikávé- és főzõlisztkészletet fedezett fel, amely minden valószínűség szerint az intézet étkezdéjének tulajdonát képezte. Nem akarván a már úgyszólván feledésbe merült és gazdátlanul heverő készletet, bármily jelentéktelen mennyiségű is az, illetéktelen módon birtokba venni, amidõn annak felfedezéséről jelentést tesz, egyben tisztelettel kérem, hogy azt a ker. parancsnokság jóléti osztálya ré-

¹⁷⁷ *Quint J. szerk.*, 1917/178. 19-20. A méhészetre és a „többtermelésre” utalás az akkori oktatás- és gazdaságpolitika elvárásainak való megfelelést demonstrálta.

¹⁷⁸ MNL OL K 502-1919-5-164174. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd erről bővebben: *Donáth P.*, 2012. 148-238.

¹⁷⁹ MNL OL K 502-1919-5-164174., 164335. és 164489.

szére készpénzfizetés ellenében átengedni, ill. kiutalni szíveskedjék.¹⁸⁰ ... Tekintettel az ellátandók nagy számára, a beszerzéssel járó óriási nehézségekre, továbbá azon körülményre, hogy... a beszerezhető legkisebb mennyiségű élelmiszerre is égető szükségünk van, vörösőr elvtársaim érdekében kötelességemnek tartottam a fenti kérelem előterjesztését” – írta Baitz [Banitz?] Ferenc kerületi parancsnok-helyettes.¹⁸¹

Kérését a Közoktatásügyi Népbiztosság I. főcsoportjától másnap továbbították a tanítóképzőkkel foglalkozó VI/2. ügyosztálynak, felszólítván őket, hogy sürgősen informálódjanak az intézet „vezetőjétől” ezen élelmiszerekről. Ők – Farkas Sándor osztályvezető és Keszler Károly előadó aláírásával – augusztus 1-jén válaszoltak: „A keb. I. főcsoportnak tisztelettel bemutatom az I. ker. áll. tanítóképző intézet vezetőjének az élelmiszerkészletek átengedésére vonatkozó jelentését. A vezető az intézet év végi számadásában pontos kimutatást terjesztett fel ezekről az anyagokról, amelyekre ősszel, az internátus megnyitásakor feltétlenül szükség lesz. A számadásokból kitűnt, hogy az előző évben is csak a tartalékok felhasználása biztosította a köztartás működését” – írták, elutasítva a vörösőr-parancsnokságnak az élelmiszerek átadására vonatkozó kérését.¹⁸² Válaszuk aligha juthatott már el a kérvényezőhöz, hiszen a központi munkástanácsban még aznap határozat született arról, hogy a Forradalmi Kormányzótanács átadja a hatalmat a Peidl Gyula vezette ún. szakszervezeti kormánynak, s ez már augusztus 3-4-én a vörösörség de facto megszüntetéséhez és a korábbi karhatalmi szervek, államrendőrség, csendőrség visszaállításához vezetett.¹⁸³

E rövid életű kormány napjaiban, augusztus 5-én fordult Quint József a közoktatásügyi miniszterhez, melyben – a fentiekben idézett módon – válaszolt a Cserny-külföldi ott-tartózkodásának súlyos következményeit, hozzátéve: „Az intézet tartozására, a felszerelés javítására, a legszükségesebbek pótlására, különösen pedig a tanulók holmijának lehetőleg természetben való megtérítésére kérnék intézkedést, hogy az ősszel az intézetben zavartalanul megkezdhessük a tanítást.”¹⁸⁴

¹⁸⁰ Quint József 1919. augusztus 5-i levele bizonyossá teszi, hogy – ha megtalálták volna ezen élelmiszereket –, a Lenin-fiúk aligha kérvényezték volna e készletek felhasználását: minden „teketória” nélkül kisajátították volna azokat. Így e felterjesztés a helyüket elfoglaló – ugyancsak a II. vörösőr-kerületi parancsnokság alá tartozó –, ám más mentalitású, legalább a forradalmi előírásokat respektáló vörösöröktől származhatott.

¹⁸¹ MNL OL K 502-1919-5-164367. – Az aláíró nevét nem sikerült minden kétséget kizáróan kibetűzni.

¹⁸² MNL OL K 502-1919-5-164.367. Augusztus 1-jei feljegyzésében Quint József hangsúlyozta: „Ezeket az élelmiszereket semmi körülmények között sem adhatom át, mert feltétlenül szükségesek az internátus megkezdéséhez. A katonaság hatalmi tényezőként, privilégiumaival sokkal könnyebben szerzi be szükségleteit, mint az intézet köztartásvezetője és igazgatója”. (RL C/39. 24/a.)

¹⁸³ Az augusztus 3-i és 4-i minisztertanácsi ülésen tárgyaltak a rendőrség és a csendőrség újjászervezéséről, a Vörös Örség ezekbe olvasztásáról. (Kirschner B., 1968. 147-148.)

¹⁸⁴ MNL OL K 502-1919-5-164.489. Az 545/1919. sz. levélben. (Kiemelések tőlem. – D. P.)

E levél nyomán – az időközben a forradalmak előtti szervezetéhez és nevéhez visszatért VKM¹⁸⁵ 1919. augusztus 30-án kéressel fordult a HM-hez: „A budapesti I. ker. tanítóképző intézetet a kommunizmus alatt a »Cserni« csoport szállta meg, s ott-tartózkodása alatt az intézet teljes felszerelését tönkretette. Elhordták a bútorokat, ellopták a növendékek ágyneműjét és ruházatát. Ezek a hiányok a tanítás megkezdése elé roppant nehézségeket gördítenek, mert a tanulóknak a tanulás feltételeit lehetetlenné teszik. Azonkívül, tekintetbe véve azt a sajnálatos körülményt, hogy a tanítóképző intézeteknek nagyobb része megszállt területekre esik, elsősorú fontosságú érdek, hogy a tanítás folyamata ismét felvétessék. Fölkérem tehát »Címet«, hogy a rendelkezésére álló katonai készletekből 100 ágyat a megfelelő felszereléssel (ágynemű, párna, derékalj, huzat stb.) arra az időre, amíg a hiányzó tárgyak beszerzése iránti intézkedések megtehetőek lesznek, kiutalványozni méltóztassék.” Egyidejűleg egy másik levélben értesítették erről Quint Józsefet. Felszólították őt, hogy az egyéb eltűnt felszerelések, ruhák stb. visszaszerzése érdekében a rendőrségen tegyen feljelentést, s a nyomozás eredményéről tájékoztassa a minisztériumot.¹⁸⁶ A HM közel egy hónap elteltével, szeptember 27-én válaszolt a VKM átíratára: „van szerencsém értesíteni, hogy a katonai készleteket a román katonai parancsnokság lefoglalta és így a kért teljesen felszerelt 100 db ág ki nem utalható”.¹⁸⁷

Nehéz körülmények között készültek tehát a budai képző tanárai az 1919/1920. tanévre: az időközben a vörösöroket váltó határrendőrök által birtokba vett épületben mindössze 4 tanterem és a zeneterem állt rendelkezésükre,¹⁸⁸ úgyhogy az internátust ideiglenesen 50 tanulóval az Alkotás utcai – mindössze 30 kisgyermek számára kialakított – Tanítói Árvaházban helyezték el.¹⁸⁹ E nyomorúságos körülmények – a VKM-ben berendelt munkatársként is dolgozó – Quint Józsefet arra készítették, hogy fáradhatatlanul kérje a minisztertől a Mozdony utcai épület kiürítését: „Alulírott mély tisztelettel fordulok Nagyméltóságodhoz, kegyeskedjék a Hadügy- és Belügyminiszter Uraknál közbenjárni, hogy a vezetésem alatt álló budapesti állami tanítóképző épülete a katonai megszállás alól felszabadíttassék, s hogy a tanítványaimnak otthona legyen, melyben tanulmányaikat folytathassák.

Kérésem támogatására megemlítem a következőket:

1. Az ország 24 állami tanítóképző intézete közül jelenleg csak hat működik, s a hat közül csak háromnak van internátusa. Szegény, sorsüldözött, a megszállt területekről menekülő hontalan tanítványainknak nincs hol folytatniuk tanulmányaikat.

2. Ezzel szemben a közeljövőben felszabaduló kaszárnyákban bőséges alkalmuk lesz a Hadügy- és Belügyminiszter Uraknak elhelyezni az intézetünkbe telepített

¹⁸⁵ T. Kiss T., 1993. 84–88.

¹⁸⁶ MNL OL K 502-1919-5-164.489/B. XIII. sz. (E leveleknek csak piszkozata található a levéltárban.)

¹⁸⁷ MNL OL K 502-1919-5-164.489. A 345.782/52.1919. sz. levélben

¹⁸⁸ BFL VIII. 132. a. 22. Az 1919. augusztus 29-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

¹⁸⁹ MNL OL K 502-1919-5-182.086. A 621/1919. és 639/1919. sz. levelekben, valamint: Quint J. szerk., 1918-26. 15.

határrendőrséget, mely magától sohasem fog az intézetből elkíváncozni, ahol, úgy látszik, jól érzi magát.

3. A budai tanítóképző intézetben október 1-jén tanfolyam is kezdődik, melyen a tanácsköztársasági időben képesített tanítók érvényesíthetik okleveleiket. Október 1-jétől tehát újabb tantervek kellenek majd, pedig csak annyi termet kaptam a határrendőrségtől, amennyi a menekültekkel igen megszorított növendéklétszám elhelyezésére is csak szűkösen elegendő, internátusi helyiséget pedig egyáltalán nem kaptam.

4. *A katonaságnak és az ifjúságnak közös épületben való elhelyezése nevelői szempontból éppenséggel nem kívánatos, de nem is lehetséges, hogy az iskolák hosszabb időre katonai vagy rendőrségi célokat szolgáljanak, mert mégiscsak legfontosabb az ifjúság nevelésére alkalmas tanítóság képzése, enélkül hiábavaló a rendőr és a katona. A rendőrségnek kell legjobban belátnia, hogy kultúrára szükség van.*

5. A határrendőrség, úgy látom, télire rendezkedik be az intézetben, ezért a magyar kultúra megvédése szempontjából úgy érzem, kötelességem újból és a leghatározottabban kérni Nagyméltóságodat, kegyeskedjék odahatni, hogy az intézet egy hónapon belül felszabaduljon” – kérte az igazgató úr 1919. szeptember 17-én.¹⁹⁰

Az igazgatóval egyetértésben a kiürítést sürgető VKM előbb a HM-mel vette fel a kapcsolatot, ahonnan szeptember 27-én 16.387/eln. sz. alatt kaptak választ, melyet október 11-én mellékeltek az immár a BM-hez küldött átirathoz.¹⁹¹ „van szerencsém újból is arra kérni Címedet, hogy a határrendőrség által megszállva tartott Budapest I. ker. Mozdony u. 40. sz. házban lévő állami tanítóképző intézet épületének kiürítését elrendelni méltóztatásuk.”¹⁹²

A BM 1919. október 26-i válaszában közölte: „a Mozdony utca 40. szám alatt lévő állami tanítóképző intézet kiürítését ez idő szerint nem áll módomban elrendelni – miután az abban elhelyezett karhatalmi alakulatok együtttartása a mai súlyos közbiztonsági állapotra tekintettel, minden mást megelőző fontos államérdeket képez. Amint a karhatalom részére megfelelő más helyiséget biztosítani sikerül, a karhatalom elhelyezése iránt intézkedni fogok.”¹⁹³

Quint József 1919. december 27-i kétségbeesett felterjesztéséből kiderül, hogy erre további két hónap elteltével sem került sor: „[A] vezetésem alatt álló budapesti állami tanítóképző intézet, melyet *f. évi július havában a terroristák és a vörös hadsereg, augusztus havától a mai napig a határrendőrség tartott megszállva – siralmas állapotban van, s alapos tatarozásra, javításra és kiegészítésre szorul. Minthogy az intézet rendbehozatala rengeteg pénzbe fog kerülni, mély tisztelettel*

¹⁹⁰ MNL OL K 502-1919-5-182.086. A 633/1919. sz. levélben. (Kiemelés tőlem. – D. P.)

¹⁹¹ Arról tudósíthatott, hogy a határrendőrség nem tartozik hozzájuk. (A továbbküldés miatt ez a levél hiányzik a VKM levéltári anyagából.)

¹⁹² MNL OL K 502-1919-5-182.086. A 184149/1919. B. XIII. sz. átiratban.

¹⁹³ MNL OL K 502-1919-5-182.086. A BM 1243/1919 res. sz. átiratában.

kérem egy vegyes bizottság kiküldését, mely megállapítja a károkat. *A terroristákkal és a vöröskatonákkal szemben tehetetlen voltam, a határrendőrséggel az első naptól kezdve, mint a kincstár felelős tényezőjével próbáltam érintkezni.* Előbb szóval kértem a parancsnokságot, hogy kímélje az intézetet, majd mikor láttam, hogy ez nem használ, a mellékelt átiratokat váltottam a parancsnoksággal,¹⁹⁴ de csakhamar meggyőződtem arról, hogy ez sem használ. Abbahagytam, s kezdtem lépéseket tenni az iránt, hogy a határrendőrség kitelepíttessék az intézetből. Ezt felsőbb fórumon meg is ígérték nekem, de gyakorlatilag mind ez ideig még végre nem hajtatott. *Kétségbe kell esnünk a jövőnk felett, ha a kincstár felelős tényezői úgy gazdálkodnak, amint ezt augusztus óta kellett látnom.* Pizok és rombolás mindenütt; mint Konstantinápoly szemétdombjain, kóbor kutyák jelentek meg az intézet udvarán. Mély alázattal kérem a kultúra megmentését.”¹⁹⁵

Az igazgató úr drámai felszólítása ezúttal heteken belül meghallgatásra talált. 1920. január 16-án Quint József már a határrendőrség kivonulása utáni állapotról adott számot, a fűtés biztosításához kérve a VKM segítségét: „*a határrendőrség ugyan kivonult a budapesti I. ker. áll. tanítóképző intézet épületéből,* de a tanítást április előtt aligha kezdhethük meg. Az intézet homlokzata északnak mutat s az uralkodó szélnek van kitéve, mint magában álló épület kétszeresen van kitéve az időjárásnak, a Körting-féle központi fűtőszerkezet használatához pedig előreláthatólag nem kapunk elegendő fűtőanyagot. Egy mód volna, amelyikkel a tanítást még márciusban, esetleg előbb is meg lehetne kezdeni, ha ti. a szükséges hat tantermet, az igazgatói irodát és a tanári szobát kályhákkal lehetne felszerelni. Nyolc kályha fűtéséhez elegendő szén talán be lehetne szerezni valami módon. A növendékeknek a tanterem volna egyszersmind a nappali szobájuk, csupán a hálók maradnának fűtetlenek.”¹⁹⁶

S valóban: az intézet a következő hónapokban – ha nehéz körülmények között is –, újra birtokba vehette a Mozdony utcai épület egészét. Az 1920. március 30-i tanári értekezlet jegyzőkönyve szerint Quint József örömmel konstataálta, hogy „*ismét elfoglalhattuk intézetünket,* melytől eddig a katonai megszállás s a szénhiány távol tartott. Az internátus is beköltözhetett és szinte szemmel látható a fiatalság ezen való öröme, az eddig ideiglenes, szűk elhelyezés után. *Ez az új helyfoglalás adjon mindnyájunknak még több erőt és akaratot munkánkhoz,* mikor ismét otthonunkba jöhettünk, különösen jó példaadással hassunk ma, amikor lépten-nyomon elkedvetlenítő, lehangoló momentumokba ütközünk még a mindennapi élet változásaiban is.”¹⁹⁷

¹⁹⁴ Ezen átiratokat nem sikerült fellelni a levéltári anyagban.

¹⁹⁵ MNL OL K 502-1920-5-36.986. A 900/1919. sz. levélben. (Kiemelések tőlem. – D. P.)

¹⁹⁶ MNL OL K 502-1920-5-36.986. (Kiemelés tőlem. – D. P.)

¹⁹⁷ BFL VIII. 132. a. 22. (Kiemelés tőlem – D. P.)

1.3. Jelentős létszámváltozások, ellátási, elhelyezési nehézségek, és az egészségügyi helyzet alakulása 1918-1920-ban

Ahogy az eddigiekből is kitűnhetett, a háború sokkal direktebb és nagyobb hatással volt a fiúk tanítóképzőire, mint a lányokéra. A háború első évétől kezdve jelentős volt a besorozott és katonának behívott képzősök aránya. A korhatár miatt ez persze leginkább a III-IV. osztályosokat érintette. A *székelykeresztúri állami tanítóképzőből* például 1914-1918 között a tanulók 35,3%-át behívták, 1915/1916-ban és 1916/1917-ben már az I-II. évesek 25%-át is.¹⁹⁸ 1916-1917-ben a *nagykőrösi református tanítóképzőnek* 33 növendéke katonáskodott már, így összesen 43 növendékük maradt.¹⁹⁹

Az alkalmasnak talált besorozottak a behívás előtt általában 2-4-6 hetes tanfolyamokon vettek részt a képzőkben, s az éppen aktuális, gyakran változó HM/VKM/KM/KN szabályozásnak megfelelően könnyített vizsgát tettek, s kaptak bizonyítványt vagy „hadioklevelet” – nem egyszer vizsga nélkül is. Így a tanítóképzősök egyre nagyobb hányada jutott – a tanítóképzőt nappali tagozaton végzett és rendszeren vizsgázókkal összevetve – rendkívül kétes értékű „hadioklevélhez”. Székelykeresztúron ezek aránya elérte a 79,7%-ot.²⁰⁰ 1917/1918-ban a *budai állami tanítóképzőben* kiadott 31 oklevélből mindössze 8-at adtak ki a békebeli törvényi szabályozásnak megfelelően 174 tanítási nap után, a Normál Tanmenetben előírt tanítási idő 83%-a alapján. A többi „hadioklevél” volt.²⁰¹ A behívások miatt előfordult, hogy a III-IV. osztályok létszáma az eredeti töredékére esett, sőt az is, hogy nem tartották érdemesnek elindítani azokat. Így történt például 1917/1918-ban a tanítóképzőből tanítónőképzővé átszervezett *szarvasi evangélikus intézetben*, ahol az alacsony létszámra hivatkozva el sem indították ezeket az osztályokat, és a behívástól mentesült néhány fiút más intézetekbe irányították.²⁰² Más iskolákhoz hasonlóan a *csurgói állami tanítóképzőben* pl. 1917-1918-ban évente négy katonai tanfolyamot szerveztek.²⁰³ E feladat – igaz, külön díjazásért –, rendkívül megterhelő volt a tantestületek számára, s az évek előre haladtával ezek színvonala fokozatosan csökkent.

1918 telétől, a fegyverletételt követően, a katonák fokozatos leszerelésével, s az intézetekbe való visszatérésével jelentősen változott a helyzet. A férfiképzők tanulói létszáma jelentősen növekedett, a trianoni országterületen ezt a folyamatot erősítette a megszállt területekről menekült tanulók befogadása is. A *pápai állami tanítóképzőben* például a diáklétszám a leszerelt katonanövendékek és a Modorból,

¹⁹⁸ Szabó. K. A., 2000. 46-47.

¹⁹⁹ Váczy F. szerk., 1916-1917. 10. és 23.

²⁰⁰ Szabó. K. A., 2000. 46-47.

²⁰¹ Váczy F. szerk., 1917-1918. 27. és 35-36.

²⁰² Nikelszky Z. szerk., 1917-1918. 4-6. és 13.

²⁰³ Koltai I., 1939. 94-96.

Csáktornyáról, Léváról menekült diákok csatlakozásával az 1917/1918. évi 111 fő-ről, annak közel duplájára 200-ra, ill. 214-re növekedett az 1918/1919. és 1919/1920. tanévekben.²⁰⁴

A tantestületek munkáját nehezítette, hogy nemcsak az 1918/1919 fordulóján leszerelt, hanem az áprilistól a vörös hadseregbe jelentkezők számára is tanfolyamokat szerveztek a KN vezetői. *A budai állami tanítóképzőben az 1918/1919. tanévben a diáklétszám a szokásos kb. háromszorosára növekedett. 166-an a szokásos nap-pali, 283-an tanfolyami/magán úton végezték tanulmányaikat. A szokásos sokszorosát, 220 oklevelet adtak ki, melyek közül 156-nak az 1919. március 20. és augusztus között kiállított oklevelét utóbb a VKM a 164542/1919. sz. rendelettel érvénytelenítette.* „A jelöltek egy része a 179202/1919. sz. rendelettel szervezett egyéves pót-tanfolyamon szerzett érvényes oklevelet, mások az intézetben, vagy abban az iskolában, ahol előző tanulmányaikat végezték, érvényesítő, majd képesítő vizsgát tettek. Kis részük a mai napig [1926-ig – D. P.] sem szerzett érvényes oklevelet. Érdekes és erre az időre jellemző, hogy az 1918/1919. évi oklevelek milyen körülmények között adtak ki:

- 1918 decemberében a 200652/1918. sz. rendelettel szervezett hathetes tanfolyam végén: 28,
- 1919 februárjában javítóvizsgán: 2,
- 1919. március első felében a 228879/1918. sz. rendelettel szervezett kéthetes tanfolyam végén: 32,
- 1919. április második felében a 8/1919. népbiztossági rendelet alapján, vizsgálat nélkül: 18,
- 1919 júniusában a 31/1919. népbiztossági rendelet alapján redukált vizsgálat-tal: 5,
- A 228879/1918. és 200652. sz. rendelettel szervezett tanfolyamon a 8/1919. népbiztossági rendelet alapján vizsgálat nélkül: 78,²⁰⁵ és a 31/1919. népbiztossági rendelet alapján redukált vizsgálat-tal: 40.
- Redukált érettségi különbözeti vizsga alapján: 10,
- Redukált befejező vizsgálat alapján: 2,
- Javítóvizsga alapján márciusban: 1,
- Javítóvizsgálat nélkül májusban a vörös hadseregbe lépő tanulóknak: 2” – sorolta az Értesítőben Quint József igazgató,²⁰⁶ majd értékelte a nevelés és tanítás színvonalát:

„Az 1918/1919. évben a már korábban a háború alatt meginduló társadalmi és erkölcsi zuhlés nagy pusztításokat végzett és csaknem kicsavarta a tanári testület kezéből a nevelés minden eszközét. A vallásos nevelés és az erkölcsi érzelmek nevelésére szolgáló hazafias ünnepségek teljesen háttérbe szorultak, a járvány- és

²⁰⁴ Szarka L., szerk. 1917-26. 3-5.

²⁰⁵ Lásd ehhez: MNL OL K 502-1919-5-86583.

²⁰⁶ Quint J. szerk., 1918-26. 17-18.

szénszünetek, főleg azonban az ifjúság szakszervezeti mozgalmai miatt. Csupán március 15-én és az évzáró ünnepély emelkedett pillanataiban sikerült az ifjak lelkében szunnyadó jobb érzéseket felébreszteni. A testi nevelés, a gyakorlati munka és a régi egyesületek működése csaknem teljesen szünetelt, mert a nagy szervezkedések közepette a tényleges munkára nem jutott idő. A tanítás a háborús tanfolyamok színvonalára alá süllyedt.²⁰⁷ Ennek okai a következők: a tanítási idő a rendesnek 60%-a, tanfolyamokon néha 8-10%-a. A növendékek lelkiállapota teljesen rendellenes, a fegyelem meglazult és sok a mulasztás. A háborús előképzettség fogyatékos, az intézet túlszűfolt, írásbeli dolgozatokra, kirándulásokra, olvasmányokra egyáltalán nem jutott idő. A tanári testület többször is foglalkozott ezzel a leromlással és kérte is a vallás- és közoktatási minisztériumot [Sic!], hogy ezeknek a tökéletlenül képzett tanítóknak később szervezzen rendes tanfolyamokat, melyeken munkájuk szakszerű elvégzésére képesíttetnek”²⁰⁸

Quint József átfogó – pedagógiai szakmai és politikai kérdésekben egyaránt elkötelezetten konzervatív – véleménye reális képet ad a tanítóképzőkben e nehéz tanévben bekövetkezett színvonalaleségről, s más helyütt arról is, hogy megnövekedett feladatokat új – gyakran menekült – tanárok bevonásával sikerült abszolválniuk, majd az 1919/1920. tanévben az újabb tanfolyamokkal korrigálniuk. Így – legalább is átmenetileg – találkozott a két szükséglet: a háborús tanfolyamok színvonalának korrigálása és a menekült tanárok elhelyezési igénye. E kampány lecsengése után, néhány év elteltével, a békeszerződés aláírásával nyilvánvalóvá vált, hogy „Csonka-Magyarországnak” nincs annyi tanítóra és őket képző tanárra szüksége, mint ahány rendelkezésre állt, és, hogy erőforrása sincs ezek eltartására. Ez, és az „ellenforradalmi rendszer”²⁰⁹ által kívánatosnak ítélt politikai szelekció igénye az ún. „B”-listázáshoz, majd a forradalmakban magukat exponált pedagógusok elbocsátásához vezetett. (Ehhez a következő tanulmányban visszatérek.)

Az 1918-1920-ban történt létszámváltozásokat néhány évig érezhetően befolyásolták a megszállók által felállított ideiglenes demarkációs vonalak/majd új határok létrejötte is. Különösen az ezek közelébe került képzők (pl. a szegedi, bajai, kalocsai, esztergomi, debreceni, szarvasi, pápai stb.) sínylették meg ennek hatását: a határon túl rekedt növendékek hiányát, vagy a szegedi katolikus és a szarva-

²⁰⁷ Lásd ehhez: BFL VIII. 130. a. 22. az 1919. július 7-i és az augusztus 25-i jegyzőkönyvekben.

²⁰⁸ *Quint J. szerk.*, 1918-26. 18-19. (Kiemelések tőlem – D. P.) A tanévről 1919. július 19-én a KN-nek írt jelentésében arról is írt, hogy „az intézet épülete az időjárástól, de a katonai tanfolyamok folyton változó hallgatóságától is sokat szenvedett, a kövezet, a falak és a tetőzet erősen megrongálódott. Az udvar, a kert és a gazdaság elvadult; a kertész 1916 óta orosz fogoly, kertész napszámost nem kapni, a növendékek pedig a tavaszi diákmozgalmak alatt teljesen elhanyagolták a kerti munkát. ... [A] leghatározottabban kell kérnem, hogy a katona tanulóknak, különösen pedig a pedagógiumi hallgatóknak semmi körülmények között ne nyitassék meg az internátus, mert különben minden elvetett magunk terméketlen talajra esik, s mindaz, amit a mai nehéz viszonyok között keservesen felépítünk, összedől a nagyobbak és az idegenek rossz példája alapján”. (MNL OL K 502-1919-5-164335.)

²⁰⁹ A két forradalommal szemben önmagát a „dicsőségesnek” ítélt ellenforradalmi mozgalmak örökösének tekintette a keresztény-nemzeti ideológiára építő kormányzatok sora.

si evangélikus képzők esetében az egyházi főhatóságuktól, anyarendházuktól való elszigeteltséget.²¹⁰

S ha sokkal csekélyebb mértékben is, de a – háborús körülmények, az ellátási nehézségek, az elégtelen fűtés,²¹¹ az áruhiányból, magas árakból következő „köz-tartási”/élelmezési nehézségek, s a beszállásolások következtében előállt zsúfoltság nyomán – virulens *járványok* is befolyásolták, csökkentették a növendékek számát. Szórványos adataim szerint ezek elsősorban a tanítónőképzőket érintették: a debreceni református tanítónőképzőben 7, a pápai nőnevelő intézetben 1 növendék, s a pécsi katolikus tanítónőképzőben 1 apáca pedagógus vesztette életét a „spanyol-nátha”-járvány során.²¹² Bár előfordult, hogy a tanítóképzőkben is nagyszámú (pl. a debreceni református képzőben naponta 50-60) tanuló betegedett meg e járványban, ők túléltek a járványt, másutt egy-két növendék haláláról referáltak, de ez a járványtól mentes években is előfordult.²¹³ Így ez az 1918-1920-ban többször is vizs-zatért járvány – a szénszünetekkel és az ellátási nehézségekből adódó átmeneti kényszerű tanítási szünetekkel együtt –, elsősorban a tanítási időt csökkentve be-folyásolta a képzők munkáját.

A férfiképzőkben elsősorban a világháborús frontszolgálat követelt sok áldozatot. Voltak képzők, melyekben többtucat hősi halotról szóltak az értesítők. Nagy-részüik aktuális, vagy egykori diák volt, de akadtak köztük tanárok is. 1926-tól a „csonka-magyarországi” tanítóképzőkben márványtablákon örökítették meg az el-ső világháborúban elesettek neveit. Ezek összegzése és szelektálása további kuta-tást igényel.

* * *

Az egyes képzők munkakörülményei a háborús körülményektől függetlenül is nagy különbségeket mutattak. Ezek egyrészt a tanító- s tanítónőképzők különböző szociális összetételéből, másrészt a rendelkezésükre álló épületek, telkek, felsze-relések állapotának különbségeiből adódtak. A tanítóképzők diákjai javarészt pe-dagógus-, lelkész-, kisiparos, kisbirtokos, földműves stb. családokból származtak, míg a tanítónőképzők növendékei jellemzően fizetőképes középosztálybeli csalá-dok lányai voltak, akik zömmel egyházi tanítónőképzőkben szereztek oklevelei-

²¹⁰ Lásd ehhez: KÉL I. 3.d. 205/1919. és MNL OL K 502-1919-7-20572.; *Veress I. szerk.*, 1918-1919. 6.; *A Miasszonyunkról* 1918-1926. 3.; *Gábris J.*, 1996. 35.; *Becker V.*, 1928. 5-6.; *A Bányai* 1918-1919. 2, 1919-1920. 2.; *Kőrös E. szerk.*, 1918-1920. 14-15.

²¹¹ Több intézetben előfordult, hogy a késő őszi, tavaszi hónapokban nagykabátban ültek a tanórákon, s éjszaka az internátusban 8-10 C-fokos szobákban aludtak a növendékek. Baján pl. a fűtés, a világítás, a vízszivattyúk egyaránt gázzal voltak működtethetők, így a helyi gázgyár leállítását követően, az általunk vizsgált tanévekben, egyik sem működött. A diákok és az intézetben lakó pedagógusok egyaránt az udvari kútról hordták a vizet az épületbe télvíz idején is. (*Donáth P.*, 2018. 17-18.) Hasonló problémával küzdöttek a győri állami tanítónőképzőben is. (*Berényi I. szerk.*, 1918-26. 3-4.)

²¹² *Tóth Árpádné szerk.*, 1918-1922. 4.; *Kőrös E. szerk.*, 1918-1920. 5.; *A Miasszonyunkról* 1918-1927. 4-5.

²¹³ *Veress I. szerk.*, 1918-1919. 5.

ket. Míg a férfiképzők csak komoly kedvezményekkel, ösztöndíjakkal, tandíjmentességgel tudtak megfelelő számú tanulót beiskolázni, az általában túljelentkezéssel küzdő nőképzőknél ezek szerepe valamelyest szerényebb volt. A férfiképzők között is akadt több korszerű, a századforduló környékén épült intézet (ilyen volt pl. a bajai és a budai állami tanítóképző, és egy sor a nyelvhatárokon magyarító szándékkal épült, így 1918/1919-ben idegen megszállás alá került épület), de akadtak nagyon rossz körülmények között munkálkodók is.²¹⁴ Ilyennek tekinthetők pl. az Apponyi Albert által 1917-ben indított jászberényi állami tanítóképző, az internátus hiányában meg nem felelő externátusokkal kínló, 1869-ben létrehozott csurgói állami tanítóképző, valamint az ugyancsak 19. századi gyökerű esztergomi érseki tanítóképző.²¹⁵

Pinkert Zsigmond igazgató 1920. július 10-i jelentésében következőképpen *jellemezte a jászberényi állami tanítóképző* állapotát: „Az intézetnek megfelelő állandó épülete nincs, ideiglenesen a város VI. ker. áll. el. népiskola épületében, valamint a vele szomszédos bérházban van elhelyezve. E szűk keretek mellett a legszükségesebb helyiségeket csak úgy tudtuk biztosítani, hogy az osztálytermek nappali dolgozó helyiségül is szolgáltak, sőt az I. osztálytermet hátul még hálóhelyiségnek is kellett felhasználnunk. A jövő iskolai évben, midőn a IV. évfolyam megnyitásával újabb helyiségekre lesz szükségünk, a városi hatósággal történt megállapodás szerint a helybeli [az oktatási épülettől meglehetősen távolfekvő – D. P.] állami méntelep laktanya szobáit fogjuk kiegészítésül a m. kir. földművelésügyi minisztérium engedélyével igénybe venni. *Helyiségeink így három helyen, a következő módon lesznek szétosztva:* az intézet 4 tanterme (egyben dolgozószoba) és két gyakorlóiskolája az áll. el. népiskola épületében, a köztartás helyiségei (konyha, gazdaasszony és a cselédek szobája, éléskamra, ebédlő) a bérelt házban, a 4 hálóterem és egy nevelőszoba pedig a méntelepen nyerne elhelyezést. Tagadhatatlan, hogy az áll. el. iskola épületének felhasználása következtében a környéken lakó gyermekek nagyrésze beiskolázatlan marad, de a városi hatóság az uralkodó lakáshiány miatt ezen a bajon segíteni nem tud. *Iskolánk udvara szűk, kertjét a gyakorlóiskola használja a gazdaságtani gyakorlatok végzésére. Intézeti kertgazdaságunk nincsen, mivel tanulóink gazdaságtani oktatásra az állami földművesiskolába járnak. A város ál-*

²¹⁴ Az intézetek többsége a két szélsőség közötti állapotokat tükrözött, jelentős eltérésekkel. Voltak köztük más problémás helyzetbe kerültek is. Pl.: *A budapesti VI/VIII. kerületi állami tanítónőképző* igazgatója, Gerencsér István 1919. januárja és szeptembere között feljegyzések sorával ostromolta a VKM/KM/KN-t elhelyezési problémáik megoldásáért. (MNL OL K 502-1919-6-6904.) Bérelt épülete miatt kényes helyzetben volt a *szarvasi evangélikus tanítónőképző* is. Kiss Sándor igazgató 1921. július 12-én jelentette a VKM-nek: az általuk bérelt „Csáky-kastély köztartásunknak, gyakorlóiskolánknak, gazdaságunknak és intézeti raktárainknak elegendő férőhelyet nyújtott, s a bérlet jóidőre biztosította volna intézetünk szarvasi létföltételeit. Ezen reményben, hogy a vöröshadsereg és az oláh megszálló csapatok által szétdúlt kastélyt lakhatóvá tegyük, a bérlet kezdete óta 33197,82 K-át költöttünk az épület tatarozására”- írta, jelezve, hogy a kastély új tulajdonosa, a szerződésre való tekintet nélkül ki akarja tenni őket az épületből, hogy kórházzá alakítsa azt. (MNL BéML VIII. 59. 54. d. 477/1921.)

²¹⁵ *Gábris J.*, 1996. 7-50.

tal az intézet felépítésére felajánlott 5 hold és 371 négyszögöl területű telket ez ideig még birtokba nem vettük. ... Szertári felszerelésünk az utóbbi két évben alig gyarapodott. *A normál felszerelési jegyzékben előírt kémiai, ásványtani, fizikai és torna felszerelés teljes egészében hiányzik.* Ily körülmények mellett az állami főgimnázium szertárait és előadóterméit kell igénybe vennünk, hogy a legfontosabb alapkísérleteket bemutassuk. Nagyon szükséges volna legalább a tanulói gyakorlatok végzésére felszerelést beszerezni, mert e nélkül tanítványaink a gyakorlati kísérletekben készségre szert nem tehetnek. *A III. és IV. osztály könyvtára, valamint az ifjúsági könyvtár teljesen hiányzik, a tanári könyvtár kezdetleges. E nagy fogyatékoságok miatt a tanításokban úgyszólván óráról órára történtek helyrehozhatatlan mulasztások.* ... Ifjúságunk – egyéb helyiségek hiányában – egész nappali idejét vagy a tantermekben, vagy az udvaron tölti el. Nem biztosíthatunk számára sehol sem nyugodt, csendes helyet, ahol szabadidejében olvashatna, zenélhetne, vagy egyéni hajlamának megfelelő gyakorlati foglalkozást végezhetne. *Nincs olvasótermünk, zongora gyakorlószobánk, zenetermünk, rajz- és kézimunkatermünk, tornatermünk, természettudományi műhelyünk és egyéb szeminárium helyiségünk,* ahol a tanárok az ifjúsággal érintkezve nemes szórakozásaikban részt vehetnének, magánfoglalkozásaikban irányíthatnának és velük kölcsönös szeretet és megbecsülés révén egy barátságteljes meleg családi otthont teremthetnének. Intézetünk egyik legnagyobb fogyatékosága, hogy ifjúságunk oly sok áldásos nevelői hatástól van megfosztva... *Internátusi felszerelésünket az utóbbi két éven át más intézetektől átvett használt bútorral egészítettük ki,* s a növendékek számának gyarapodásával most ismét gyarapítanunk kell” – írta az igazgató úr, hozzátéve: „Tanulóinknak a [köztartásban biztosítható – D. P.] hiányos táplálkozást hazulról küldött élelmiszerral kellett pótolni”.²¹⁶

Hasonlóan elkeseredett beszámolót küldött a VKM-be 1922. április 19-én Brunovszky Rezső,²¹⁷ a *csurgói állami tanítóképző* igazgatója is. Miután 1 439 000 koronányi halaszthatatlan javítási szükségletről számolt be, hozzátette: „Hátra van azonban még a konviktus épülete is, ahol szintén alapos tatarozásra, a lakások lak-

²¹⁶ MNL OL K 502-1921-5-93329 (Kiemelések tőlem – D. P.) A helyzet érdemben a következő években sem változott. 1921. október 27-én Balázs Béla – az új igazgató – jelentése szerint „A helybeli társadalom és vezető egyének folyton erősödő rokonszenvén és Nagyméltóságodnak ideszegző elhatározásán kívül itteni életünknek semmi anyagi biztosítéka nincs. Ha egy véletlen eset úgy hozná, hogy a mentelepről ki kellene költöznünk és kölcsönzött bútorainkat itt vissza kell adnunk: intézetünk aligha volna fenntartható tovább. Abból a föltételből kiindulva, hogy itt maradásunk országos érdek... Méltóztatásuk ígéretet tenni a város vezetésének arra, hogy 2 éven belül a följánlott telken megkezdődik az építkezés.” (MNL OL K 502-1922-5-71370 és 181462.) Az ország akkori helyzetében gyors változtatásra nem volt mód. A város által 1917-ben felajánlott telken csak 1928-1930 között kerülhetett sor az új épület felépítésére. Az intézet még az 1929/1930. tanévben is a város 8 különböző épületében volt elhelyezve. (Wirth I. 2007., 183-184.)

²¹⁷ Brunovszky Rezső a csehszlovák megszállásig a losonci állami tanítóképző igazgatója volt, majd Sárospatakon tanított, s onnan Csurgóra került. 1927-től 1933-ig a bajai állami tanítóképző igazgatója lett. (Koltai I., 1939. 135.)

hatóvá tételére, új kerítésre, a csatorna rendezésére stb. szükség van. Ez az épület azonban magántulajdon lévén, gondolni sem lehet arra, hogy tulajdonosa rendbeszedeti, pedig a konviktusi állapotok szintén immár tarthatatlanok. Tekintve már most azt a körülményt, hogy a szóban levő nagy befektetés *az intézet tanulmányi és nevelési ügyein a legcsekélyebb mértékben sem lendítene, mert hiszen továbbra is csak internátus nélküli rendkívül primitív, s így a tanítóképzés céljainak egyáltalában nem megfelelő épületünk lenne*, mind ezeknél fogva én a tanártestület idecsatolt jegyzőkönyvében foglalt határozata alapján mély tisztelettel azt bátorkodom javasolni, méltóztassék a Dunántúl déli vagy északnyugati részének valamelyik kultúrközpontjában, pl. Nagykanizsán vagy Szombathelyen egy új intézetet szervezni, mert *Csurgó semmiféle tekintetben sem alkalmas hely egy áll. tanítóképző intézetnek további itt tartására*²¹⁸ – írta az igazgató úr. Felterjesztése végén ismét hangsúlyozta: „az itteni állapotok rendkívül súlyosak”.²¹⁹ Javaslatát nem talált meghallgatásra: kapott némi pénzt helyreállításokra, de a képzőt a VKM továbbra is Csurgón tartotta, egészen az 1932/1933. tanév végén történt bezárásáig.²²⁰

Korántsem csak állami tanítóképzők voltak nehéz helyzetben. *Az esztergomi érseki tanítóképzőt* a tanácsköztársaság alatt államosító Dénes Károly „likvidáló biztos” 1919. július 7-i leírása az intézet épületeiről a következő volt: „Érseki tanítóképző, szilárd anyagból építve, zsindegyházzal fedve. A Dunára néző szárnya emeletes, a többi földszintes. Van benne 5 tanterem, 1 tornaterem, 1 múzeum, 1 kamra. Egy földszintes melléképületben van 2 tanterem, 5 szoba, 2 konyha. *Rozoga és régi épületek*, csak kellő átalakítással volnának privát lakásoknak, vagy öregeknek felhasználhatók” – írta, majd hozzátette: „a kétemeletes szeminárium 59 szobával és mellékhelyiségekkel középiskolának és tanítóképzőnek” megfelelő lenne.²²¹ A rövid leírásból is kitűnik, hogy az intézet nem rendelkezett internátussal, s köztartással²²² sem. A teljes képhez hozzátartozik, hogy az új, korszerű (1929-ben felépült) épület első tervei már elkészültek,²²³ egyértelmű jeleként annak, hogy az igazgatóság és az iskolafenntartó tudatában voltak az intézet hiányosságainak. Erre utal a

²¹⁸ A csurgói tantestület korábban már többször kísérletet tett az intézet áthelyeztetésére. Mohar József igazgató 1919. május 26-án írt feljegyzésében a tanítóképzők főiskolává szervezésére való hivatkozással kérte a „Népbiztos Elvtársat” az intézet Kaposvárra, vagy más kulturális és szociális centrumba való áthelyezését, „mert Csurgón szociális szellemmel impregnált és szélesebb látókörű tanítószolgálatot nevelni szinte lehetetlen”. (MNL OL K 502-1919-5-156107/VI/2.) A tanácsköztársaság bukása után, 1920. május 21-én – a Csáktornyáról menekült új igazgató, Zrínyi Károly kezdeményezésére – Kaposvárott folytattak eredménytelen tárgyalást a képző odahelyezéséről. (MNL SML Kgb. 1920-1472.)

²¹⁹ MNL OL K 502-1922-5-56309. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

²²⁰ Lásd erről: *Koltai I.*, 1939. 120-123.

²²¹ MNL OL K 802-1919-2002. Amiből kitűnik: a képző épületét a feladatára alkalmatlannak ítélte, a szemináriumot pedig szükségtelennak. Ld. ehhez: *Fazekas Cs.*, 1998. 157-166.

²²² Klinda Károly igazgató még 1920. október 4-én is azt jelentette a VKM-nek, hogy „köztartásunk nincs, csupán táptintézetünk van, ahol csakis szegény tanulóink nyernek ebédet és vacsorát. Tanáraink közül senki sem étkezik velük. A növendékek étkezés alatt egy kedvesnővér felügyelete alatt állnak”. (MNL OL K 502-1920-7-131329.)

²²³ PL Csernoch, Cat 42. 1918-1921. 1756/1919. és 461/1920.

tantestület által tisztségébe újraválasztott Klinda Károly igazgató 1919. július 21-i, a KN-hez írt feljegyzése is az intézet 1919/1920. tanévre szóló szükségleteiről. Ebben egy sor felújításhoz szükséges kiadás mellett fűtőanyagot, nagyobb gazdasági keretet kért méhessel, állandó kerti munkással, s szükségesnek látta „bentlakás és tápintézet szervezését”. Utóbbihoz nevelői állást is kért, hozzátéve, hogy szükség lenne „tisztesleges tornateremre és tisztességes szülőjteremre”, tanszerekre, s „az összes termekbe és a folyosókra higiénikus köpöcsészekre”, valamint a rajzterem ülőbalkájainak javítására.²²⁴ Augusztus 25-én az egyházmegyei főtanfelügyelőnek írt hosszú levelében taglalta, hogy miképp lehetne hatékonyabbá tenni a katolikus nevelést ahhoz, hogy a jövőben tanítóság megóvható legyen a kommunista befolyástól. Ennek egyik fontos eszközét internátus létesítésében látta. Enélkül „az intézet nevelői hatását a szegényes, korlátolt, műveletlen, vagy éppen rossz társaság, környezet jórésztben, avagy egészében is eredménytelenné teszi” – vélte az igazgató úr.²²⁵

A fenti három, talán legnehezebb helyzetben lévő tanítóképző ellenpontjaként vessünk egy-egy pillantást két jó helyzetben lévő katolikus tanítónőképző 1918 őszi Értesítőinek a körülményeiket taglaló részére!

Engelhardt Ferenc, az *Angolkisasszonyok veszprémi Sancta Maria Intézetében fennálló Római Katolikus Tanítónőképző Intézetének* igazgatója, a következőképp írta le helyzetüket: „Az intézet fekvését tekintve az ország legszebb, s legalkalmasabb iskolaépületei közé tartozik. A tanítóképző intézet az internátus épületében az I. emeleten nyert elhelyezést, két gyönyörű kert között fekszik. A termek tágasak, világosak, jól fűthetők, ablakaik a kertre nyílnak, folyosója a kertbe visz. Van két tágas udvar. A szünetet a kertben, az udvaron, vagy a folyosón töltik a növendékek. A hatalmas kert gyümölcsös, veteményes és parkszerű részekből áll, mellette kis gazdaság. Van benne gyakorló rész a tanítás céljaira, játszótér, teniszpálya és elkülönített kórház a növendékek részére. ... A tanítóképző internátusa a polgári iskolához csatlakozik. Az ellátás közös. Hálótermei, étterme a zárdaépület mellett foglalnak helyet. Az egészségi kívánalmaknak megfelelnek. Az étkezés tápláló, egészséges, a házi orvos Csolnoky Ferenc (kórházi főorvos) tanácsai szerint való. ... A lefolyt tanévben a külön betegszobák, egyes hálótermek és szerzetesnői szobák hadikórház céljaira elkülönítették az internátus zárdaépületétől. Az internátus vezetése és ellátása a rendtagok dolga, akik állandó felügyeletet gyakorolnak. Az élet inkább családias” – olvashatjuk az intézet értesítőjében.²²⁶

Az elhelyezést illetően hasonlóan kedvező körülményekről tájékoztatott 1918 nyarán Wimmer Károly, a *Paulai Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek Pápai Tanítónőképző Intézetének* igazgatója is. „Szerencsésnek” ítélte, hogy akkor még „nem járt vidékükön ellenség, s hogy az intézetet nem foglalták le háborús célok-

²²⁴ MNL KEMÖL ETKF 24. d. 1097/1918/19.

²²⁵ MNL KEMÖL ETKF 24. d. 94/1919/20.

²²⁶ Engelhardt F. szerk., 1917-1918. 15-17. Az OPKM-ben a következő tanévre vonatkozó értesítő nem volt megtalálható.

ra”, és, hogy „csak” az intézetet nem érintő spanyolnátha járvány és a szénszünet zavarta meg a tanítás szokásos menetét, majd az elhelyezési körülményeket jellemezte. „A tanítónőképző az irgalmas nővérek Korona utcában lévő nevelő és tanintézetének új szárnyában van elhelyezve. Három oldalról kerttel van körülveve, a város szélén, szabad kilátással a Somlóra. Levegője tehát mindig üde, romlatlan. *Tantermei, szertárai, óriási folyosója éppúgy, mint a belső növendékek nappali szobái a követelményeknek minden tekintetben megfelelnek: tágasak, világosak. A nagy színpaddal ellátott tornaterem és a szertárak felszerelése mintaszerűek. A szép nagy árnyas udvaron játéktér. Külön helyen tenisz és korcsolyapálya. Az óriási kert telve gyümölcsfákkal, virágokkal, veteményekkel szintén alkalmas a felüdülésre*” – olvashatjuk az Értésítőben. A már-már idilli képre óhatatlanul is rávetültek a háború árnyai is: „*A világháború borzalmai között nemcsak az élelmezés, de a nevelés gondjai is óriási mértékben megszorodtak. Nemcsak gondolatait, figyelmét zavarja meg a növendékeknek az emberiséget már négy éve pusztító vihar, de nyomasztó hatással ráül a lelkére... [H]a változott a családok lelkülete, ha könnyelművé, érzékivé, anyagiassá váltak a lelkek, akik azelőtt ideális irányúak voltak, vagy viszont, kétségbeesett aggodalmaskodók, akinek azelőtt semmi okuk sem volt erre, nem csodálhatjuk, hogy a benyomások iránt mindenkor fogékony ifjúság is lelkületében változott.*”²²⁷ Arról, hogy miben, s hogy mennyivel járultak ehhez az 1918/1919. évi forradalmak, a következő tanulmányban próbálok meg képet adni.

* * *

A fentiekből kitűnik: *az 1918-1919. tanévet elsősorban az „ötödik háborús tanévként” jellemezhetjük. Mindennapjait a háború, a megszállás és annak következményei, valamint egyéb „békebeli” gondok, elhelyezési nehézségek határozták, nehezítették meg, s ehhez járultak a korábbi és a következő tanulmányban tárgyalt/tárgyalandó forradalmi hatások.* Miközben a tanév munkakörülményeit elsősorban az előbbieket befolyásolták, az „ellenforradalmi rendszer”, majd a későbbi utókor emlékezetében a két forradalom – károsnak, vagy üdvözítőnek ítélt – hatásai maradtak meg elsősorban. *A következő dolgozatban a tanító(nő)képzők diákjainak és tanárainak a forradalmakhoz való viszonyát, s ennek következményeit próbálok számba venni, annak reményében, hogy általuk valamelyes magyarázatot találok az utókor sajátos emlékezetére/emlékezetpolitikájára is.*

²²⁷ Wimmer K. szerk., 1917-1918. 7., 15-17. (Kiemelés tőlem – D. P.) Az OPKM-ben a következő tanévre vonatkozó értesítő nem volt megtalálható.

Rövidítések, levéltárak, felhasznált irodalom

- BM - Belügyminisztérium
HM – Honvédelmi Minisztérium
KM – Közoktatásügyi Minisztérium
KN – Közoktatásügyi Népbiztosság
MT – Magyar Tanítóképző
MTSZ – Magyarországi Tanítók Szakszervezete
NL – Néptanítók Lapja
TITOE – Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete
VKM – Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
BFL – Budapest Főváros Levéltára
DREL – A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
EOL DEE TI – Evangélikus Országos Levéltár, Dunántúli Evangélikus Egyházkerület tanügy iratai
KÉL – Kalocsai Érseki és Főkáptalani Levéltár
MNL – Magyar Nemzeti Levéltár
MNL OL – MNL Országos Levéltára
MNL BAZML SL ZL – MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár, Zemplén Levéltára
MNL BKML – MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára
MNL BêML – MNL Békés Megyei Levéltára
MNL BML – MNL Baranya Megyei Levéltára
MNL FML – MNL Fejér Megyei Levéltár
MNL GYMSM GYL – MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára
MNL GYMSM SL – MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
MNL KEMÖL – MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltára
MNL SML – MNL Somogy Megyei Levéltár
MNL VeML – MNL Veszprém Megyei Levéltár
OPKM Múz. – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Múzeum kéziratár, Nagy László-gyűjtemény
PL – Primási Levéltár, Esztergom
RL C/39 – Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Imre II. Sándor iratai
RS 002 F 82. – Arhiv Vojvodine, Zupanijsko Skolsko Nadzornistvo
RS 002. F. 76. – Arhiv Vojvodine, Narodna Uprava za Banat, Backu i Baranju

A Bányai (1918-1919) Ág. Hitv. Evangélikus Egyházkerület Szarvasi Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1918-19. iskolai évről. Közzéteszi: az Igazgatóság. Kner Izidor Nyomda, Gyoma, 1919.

A Bányai (1919-1920) Ág. Hitv. Evangélikus Egyházkerület Szarvasi Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1919-20. iskolai évről. Közzéteszi: az Igazgatóság. Szarvas, 1920.

A Budapesti (1918-23) VIII. Kerületi, s a tanítóképző-intézeti tanárjelöltek didaktika kiképzésével megbízott M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet értesítője az 1918/19., 1919/20., 1921/22. és 1922/23. iskolai évről. (Kiadja az igazgatóság.) Mars Grafikus Műintézet, Szeged, 1923.

A Budapesti Tanítóképző (1969) Intézet száz éve, 1869–1969. Bp. (Szerk.: Bihari János – Nábrádi István – Szőnyei Tibor – Vágó Elemér)

A Dunántúli (1918-1919) Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának értesítője az 1918-1919. tanévről. Kiadták: Pongrácz József teol. akadémiai és Faragó János főgimnáziumi igazgatók. Pápa, 1920.

- A Forradalmi* (1919/I. II., III. IV) *Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. I. füzet, 1919. március 2-április 9., II. füzet, 1919. április 10-április 30., III. füzet, 1919. május 1-május 21., IV. füzet, 1919. május 22-június 9.* Tanácsköztársasági Törvénytár. (Szerkeszti: Pongrácz Jenő.) A Magyarországi Szocialista Párt, ill. A Szocialista-kommunista Munkások Magyarországi Pártjának Kiadása, Bp., 1919.
- A Miasszonyunkról* (1918-1927) *nevezett női rend pécsi r. kath. tanítónőképző intézetének értesítője az 1918/19.-1926/27. iskolai évekről.* Közli: az Igazgatóság. Pécs, 1927.
- A Miasszonyunkról* (1925-1926) *nevezett Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló, kalocsai r. k. tanítóképző intézetek, polgári iskola, elemi népiskola és kiseddóvoda értesítője az 1925-1926. iskolai évről.* Kiadja: az intézet Igazgatósága, Kalocsa, 1926.
- A „Miasszonyunkról”* (1918-1926) *nevezett Szegény Iskolanővérek vezetése alatt álló Szegedi Róm. Kath. Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet értesítője az 1918-19., 1919-20., 1921-22., 1922-23., 1923-24., 1924-25. és az 1925-26. iskolai évekről.* Közli: az intézet Igazgatósága, Szeged, 1926.
- Amler Antal szerk. (1918-26): *A Bajai Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet XLVIII. értesítője az 1918-26. iskolai évekről.* Kollár A. Könyvnyomdája, Baja, 1926.
- A Nagykőrösi* (1918/19. 1919/1920. 1920/21) *és Dunamelléki Református Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1918-19., 1919-20. és 1920-21. tan évekről.* Nagykőrös, 1921.
- A Pécsi Püspöki* (1918-1922) *Tanítóképző Intézet értesítője az 1918/19., 1919/20., 1920/21. és az 1921/22. iskolai évekről.* Kiadja: az Igazgatóság. Pécs, 1922.
- A Szent Orsolyarendű* (1918-1919) *internátussal összekapcsolt pozsonyi r. kath. elemi- és polgári-tanítónőképző intézetek értesítője az 1918-1919. iskolai évekről.* Közzéteszi: a tanítónőképző intézet előljárósága. Pozsony, 1919.
- A Szt. Orsolya-rendűek* (1918-22) *vezetése alatt álló Kisvárdai R. Kat. Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet 1918-19., 1919-20., 1920-21., 1921-22. évi értesítője.* (Közli az igazgatóság.) Berger Ignác és Társa Könyvnyomdája, Kisvárd, 1922.
- A Tanácsok* (1919) *Országos Gyűlésének naplója. (1919. június 14. – 1919. június 23.)* Atheneum, Bp.
- A tanítóképzés (1919) *ügye a proletárdiktatúra idején. Magyar Tanítóképző, 34. évf. 63–67.*
- Az Angolkisasszonyok* (1919-1920.) *Egri Érseki Róm. Khat. Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1919-1920. tanévről.* Közli: az Igazgatóság.
- Ádám Magda – Cholnoky Győző szerk. (2000): *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban.* Kisebbségkutatás Könyvek, Lucidus, Bp. 2000.
- Balogh Júlia (1996): *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás. 1918-1928.* Püski, Bp., 1996.
- Baló József szerk. (1914-1915): *Az I. ker. M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1914-1915. iskolai évekről.* Bp. 1915.
- Baranyai Zoltán szerk. (1922): *A kisebbségi jogok védelme.* Oriens Nemzetközi Könyvkiadó, Bp. (Hasonmás kiadás, Szeged, 2006.)
- Barcza József – Kocsis Elemér szerk. (1988): *A Debreceni Református Kollégium története.* A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp. 1988.
- Barcza József – Dienes Dénes szerk. (1999): *A Magyarországi Református Egyház története, 1918-1990. Tanulmányok.* Sárospatak. 1999.
- Becker Vendel szerk. (1928): *A Szegedi Kir. Kat. Tanítóképző Intézet összevont értesítője az 1919-20., 1920-21. és 1921-22. tan évekről.* Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat RT. Nyomdája, 1928.
- Benkóczy Emil (1928): *Pyrker első magyar tanítóképzője. A Egri Érseki R. K. Tanítóképző centenáriuma.* Eger, 1928.
- Berényi Irén szerk. (1918-26): *A Győri M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet értesítője az 1918/19.-1925/26. évekről.* Győregyházmegyei Alap Könyvsajtója, Győr, 1926.
- Borsody István szerk. (1938): *Magyarok Csehszlovákiában, 1918–1938.* Az ország útja, Bp. 1938.

A tanító(nő)képzők helyzetének változása 1918 őszétől 1920 tavaszáig

- Bödök Gergely (2016/1): Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919-1920-ban. *Kommentár*, 2016/1. 68-86. http://kommentar.info.hu/attachment/0001/570_kommentar-1601-05-bodok.pdf
- Csanády László szerk. (1918-1921.; 1927/28): *Az Egri Érseki Római Katolikus Tanítóképző Intézet értesítője az 1918/19., 1919/20., 1920/21., 1927/28. iskolai év(ek)ről*. Eger, 1921., 1928.
- Csillik László – Gácsér József szerk. (1994): *A Szegei Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet Emlekkönyve, 1844–1994*. Szeged.
- Csuka János (1995): *A Délvidéki magyarság története 1918–1941*. Bp., 1995.
- Diákok (1919/13) szervezkedése. *Pápai Hírlap*, 16. évf. 12. sz. 3.
- Donáth Péter (1998): *Iskola és Politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés Magyarországi történetéhez, 1919-1944*. Trezor, Bp. 1998.
- Donáth Péter (2004/2): SzakEmber a minisztériumi ügyosztályon. Rozsondai Zoltán a magyarországi tanítóképzés értékeinek megőrzéséért, megújításáért (1945–1960). In: Rozsondai Zoltán (2004): *KÖZszolgálat — pedagógushivatás. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért*. (Szerk.: Donáth Péter – Rozsondai Anikó, Zoltán és Zsolt.) Trezor, Bp. 2004. 13–167.
- Donáth Péter (2007): *Adalékok Nagy László pályájához 1918-1922*. Trezor Kiadó, Bp., 2007.
- Donáth Péter (2008): *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868-1958*. Trezor Kiadó, Bp. 2008.
- Donáth Péter (2012): A Cserny-különítmény rémtettei „Mozdony-utcai laktanyájukban” 1919 júliusában. Fery Oszkár és tisztársai halálának körülményei, következményei, utóélete. In: Donáth Péter szerk.: *Sorsfordító mozzanatok a magyarországi kisgyermekkorú nevelőképzés, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az ELTE TÓK és épülete történetéből*. Budapest, Trezor Kiadó, 2012. 144-254.
- Donáth Péter (2018): „Kisemberek” helytállása: tanítóképzés Baján a szerb megszállás alatt és nyomán 1918-1923. Trezor Kiadó, Bp., 2018. <http://mek.oszk.hu/18400/18401/>
- Donáth Péter (2018/3-4): Viták a magyarországi tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről, a változó politikai helyzettel összefüggésben 1916-1919. *Neveléstörténet*, 15. évf. 2018/3-4. szám 7-41.
- Donáth Péter (2019/1): Délvidéki magyar pedagógusok és a szolgálati eskü az impériumváltás időszakában. *Bácsország*, Szabadka, 2019/1. (86.) sz. 9-20.
- Donáth Péter (2018/1-2.): A tanítóképzés ügye a Magyarországi Tanácsköztársaság idején. *Neveléstörténet*, 15. évf. 2018/1-2. sz.
- Dúzs Mária szerk. (1918-26): *A Budapesti II. ker. M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet 1918/19-1925/26. évi értesítője*. Bp., 1926.
- Egyetemes Konvent (1920-21): *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1920. május 28-29. napjain tartott üléseinek jegyzőkönyve*. A Református Egyetemes Konvent hivatalos kiadványa, Bp. 1920.
- Engelhardt Ferenc szerk. (1917-1918): *Az Angolkisasszonyok veszprémi Sancta Maria Intézetében fennálló Róm. Kath. Tanítónőképző Intézet, polgári és elemi lányiskolák értesítője az 1917-18. iskolai évről*. Veszprém, 1918.
- Ernyes Mihály (2009): Szerb impérium Baranyában 1918-1921. *Rendvédelem-történeti Füzetek* (Acta Historiae Preasidii Ordinis) XVI. évf. (2009) 19. sz. 18-50.
- Éhártné Varga Zsuzsanna (1998): *A Pápai Állami Tanítóképző Intézet emlékezete, 1896-1996*. Pápa, 1998.
- Farkas Domonkos (1969/1): Az intézet története, 1901–1945. In: *A Budapesti Tanítóképző* (1969). 52-80.
- Farkas Domonkos (1969/2): Quint József. In: *A Budapesti Tanítóképző* (1969). 234-247.
- Farkas Sándor (1909/7): *Neményi Imre miniszteri tanácsos. Magyar Tanítóképző*, 24. évf. 361-362.
- Fazekas Csaba (1997): A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In: Pölöskei Ferenc – Stemler

- Gyula szerk. (1997): *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tan-
szék, Bp., 1997. 63-101.
- Fazekas Csaba (1998/3-4.): Az esztergomi főegyházmegye az 1919-es tanácsköztársaság idején. *Ma-
gyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1998/3-4. 157-171.
- Fazekas Csaba (2000/5-6): Összefoglaló jelentés a Tanácsköztársaság „Vallásügyi Likvidáló Bizott-
ságának” tevékenységéről. (Dokumentumközlés.) In: *Belvedere Meridionale*, 2000. 5-6. sz. 115-
121.
- Fazekas Csaba (2001): A Fáber-Apáti per. A Tanácsköztársaság „vallásügyi likvidáló biztosainak”
felelősségre vonása 1920-ban. http://www.mediawave.hu/mediawave/konf/1999/2001_BUN_ES_BUNHODES_FAZEKAS.html
- Fedinec Csilla (2002): *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája, 1918-1944*. Fórum Intézet,
Lilium Aurum, Galánta – Dunaszerdahely, 2002.
- Fedinec Csilla (2004): *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918-1944*. Lilium Aurum
Könyvkiadó, Somorja-Dunaszerdahely, 2004.
- Fráter Olivér (2000): Erdély román megszállása. *Kisebbségkutatás*, 9. évf. 2000. 9. sz. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00006/6.htm>
- Gábris József (1996): *Az esztergomi nevelőképzés krónikája*. Esztergom, 1996.
- Gergely Ferenc – Kőhegyi Mihály (1974): *A Pécs-Baranya-Baja háromszög történelmi problémái
1918-1921*. Baja, 1974.
- Gombos Norbert (2011): *A közép- és felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon – a korabeli
központi tantervek tükrében*. Szent István Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Tan-
árképző Intézet Kiadványai, Gödöllő, 2011.
- Gratz Gusztáv szerk. (1921): *A bolsevizmus Magyarországon*. Franklin Társulat, Bp., 1921.
- Gulyás László (2018): Küzdelem egy multietnikus régióért, avagy a Bánság felosztásának (1918-
1920) problematikája multidiszciplináris megközelítésben. *Múltunk*, LXIII. évf. (2018) 3. sz. 181-
193.
- Hajdu Tibor (1968): *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Kossuth, Bp.,
1968.
- Hajdu Tibor (1969): *A magyarországi tanácsköztársaság*. Kossuth, Bp., 1969.
- Hajdu Tibor (2004): Demokrácia és diktatúra választóján 1919-ben és 1945 után. In: Feitl István –
Földes György – Hubai László szerk. (2004): *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és
ma*. Napvilág, Bp., 2004. 390–394.
- Hamar Gyula szerk. (1918/19-1926/27.): *A Dunántúli Ág. H. Ev. Egyházkerület Soproni Elemi Népi-
iskolai Tanítóképző Intézetének 1918/19.-1926/27. iskolai évi értesítője*. Vass Lajos Könyvnyom-
da, Sopron, 1927.
- Hatos Pál (2018): *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom tör-
ténéte*. Jaffa Kiadó, 2018.
- Hodossy Béla szerk. (1914/15. 1915/16. 1916/17.): *A Sárospataki M. Kir. Állami Elemi Népiiskolai Taní-
tóképző Intézet XXIX. (XXX., XXXI.) értesítője az 1914-15. (1915-16., 1916-17.) évről (a 46., 47., 48.
illetőleg 58., 59., 60. tanév)*. A Református Főiskola Könyvnyomdája, Sárospatak, 1915., 1916., 1917.
- Hodossy Béla (1919/2-3): Szocializmus Sárospatakon. *Sárospataki Hírlap*, 4. évf. 2-3. sz. 1.
- Hodossy Béla (1919/8-9): Válasz dr. Búza László nyilatkozatára. *Sárospataki Hírlap*, 4. évf. 8-9. sz.
1-2.
- Hornyák Árpád (2004): *Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927*. Fórum Könyvkiadó,
2004.
- Ihász Ferenc szerk. (1917-1918): *A Soproni (Dunántúli Ág. H. Ev. Egyházkerületi) Elemi Népiiskolai
Tanítóképző Intézet értesítője az 1917-18. iskolai évről. (Az intézet LX: iskolai évről.)* Sopron, 1918.

A tanító(nő)képzők helyzetének változása 1918 őszétől 1920 tavaszáig

- Imre Magda – Szűcs László szerk. (1986): *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok XIII. k. Bp., 1986.*
- Imre Sándor (1921): *Népoktatás*. In: Gratz Gusztáv szerk. (1921) 627-657.
- Jakab Ferenc szerk. (1916/17., 1917/18): *A Győri Kir. Kat. Tanítóképző Intézet értesítője az 1916-17. [stb.] iskolai évről*. Győregyházmegyei Alap Könyvsajtója, Győr, 1917., 1918.
- Jancsó Elemér (1935): *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében, 1914-1934*. Nagy László Könyvtár 4. Bp. 1935.
- Juhász Nagy Sándor (1945): *A magyar októberi forradalom története, 1918. október 31-1919. március 21*. Cserépfalvi. Bp. 1945.
- Kelemen Elemér (1970): *Somogy megye művelődésügye a Tanácsköztársaság idején*. Somogyi Almanach 14-15. sz. Kaposvár, 1970.
- Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből*. Iskolakultúra-könyvek 32. Pécs, 2007.
- Kirschner Béla (1968): *A „szakszervezeti kormány” hat napja. 1919*. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1968.
- Kis-Erős Ferenc (1919/a): *A kommunizmus és a tanítóképző-intézetek*. *Magyar Tanítóképző*, 34. évf. 67-70.
- Kiss József (1930/4.): *A magyar tanítóképzés statisztikai adatai*. *Magyar Tanítóképző*, 43. évf. 1930/4. sz. 219.
- Kiss Sándor szerk. (1920-1921): *A Bányai Ág. H. Ev. Egyházkerület Szarvasi Luther Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1920-21. iskolai évről*. Szarvas, 1921.
- Kiss Sándor szerk. (1924-1925): *A Szarvasi Ev. Tanítónőképző 1925-25. évi értesítője*. Nagykőrös, 1925.
- Knézy Lehel: *Baja a forradalom és a megszállás alatt 1918-1921*. Baja, 1940.
- Koltai István (1939): *A csurgói m. kir. áll. tanítóképző-intézet története*. Szeged, 1939.
- Kornis Gyula szerk. (1927): *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. *Magyar Pedagógiai Társaság*, Bp., 1927.
- Kovács Dezső szerk. (1917-26): *A Sárospataki M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet XXXII. Értesítője az 1917/18.-1925/26. évről. (57. illetve 69. tanév.)* Fischer Lajos Könyvnyomdája, Sárospatak, 1926.
- Kovátsné Németh Mária (2008): *A győri tanítóképzés 1778-2008*. Győr, NYME AK, 2008.
- Kováts-Németh Mária (2018): *A protestáns kollégiumok és tanítóképző intézetek szerepe a magyarság megtartásában 1662-1929*. In: Kováts-Németh Mária-Lévai Attila-Szabó Péter szerk.: *A magyarság megtartó ereje a Kárpát-medencében*. PALATIA Nyomda és Kiadó, Győr, 2018. 19-48.
- Kőrös Endre (1919/49-50): *A tanítók helyi szakszervezetéről*. *Munkás Újság* (Pápa), 1. 49-50. sz. 6-7.
- Kőrös Endre szerk. (1918-1920): *A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nőnevelő Intézetének értesítője az 1918/19. és az 1919/20. iskolai évről*. Pápa, 1920.
- Köte Sándor (1979): *A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései*. Tankönyvkiadó, Bp., 1979.
- Ködöböcz József (1986): *Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégium és középfokú képzés négy évszázada*. Tankönyvkiadó, Bp., 1986.
- L. Nagy Zsuzsa (1995): *Magyarország története, 1918-1945*. Debrecen, 1995.
- Litván György (1996): *Októberek üzenete. Válogatott történeti írások*. Osiris, Bp., 1996.
- Lovász Márton (1918): *A magyar nemzet nevelőihez! Néptanítók Lapja*, XXXIII. évf. 50-51. sz. 1-3. p.
- Lukács Béla szerk. (1917-26): *A Nyíregyházi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet IV. értesítője az 1917/18.-1925/26. (IV.-XII.) iskolai évekről*. Jóna Elek Könyvnyomdája, Nyíregyháza, 1926.

- Magyarfalvi Lajos (1968): *Gyertyánffy István és a budai Pedagógium*. Tankönyvkiadó, Bp., 1968.
- Mészáros István szerk. (1970): „A szent, a várt szélvész.” *Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről*. Akadémiai, Bp., 1970.
- Móczár Miklós szerk. (1918-30): *A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1918/19.-1929/30. iskolai évekről (2-13. tanév)*. Kovács és Baranyi Könyvnyomdája, Jászberény, 1931.
- Müllerné Seres Ágota (1991): *A Vitéz János Tanítóképző Főiskola története 1842-1992*. Esztergom, 1991.
- Nagy Gyula szerk. (1917-1918): *A Debreceni Református Egyház Tanítónőképző Intézetének s vele kapcsolatos Gyakorló Iskolájának és Internátusnak értesítője az 1917-1918. iskolai évről. XLIV. évfolyam*. Debrecen, 1918.
- Nikelszky Zoltán szerk. (1917/18): *A Bányai Ág. Hitv. Evangélikus Egyházkerület Szarvasi Tanító- és Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1917-18. iskolai évről*. Sámuel Adolf Könyvnyomda, Szarvas, 1918.
- Olay Ferenc (1930): *A magyar közművelődés kálváriája az elszakított területeken 1918-1928*. A Magyar Nemzeti Szövetség kiadása, Bp., 1930.
- Ormos Mária (1983): *Padovától Trianonig 1918-1920*. Bp., 1983.
- Panyik Ilona (1991): *A Budapesti Tanítóképző Főiskola*. Tankönyvkiadó – BTF, Bp. 1991.
- Pásztor József szerk. (1959): *Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iskolai reformtervezete*. Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, Bp., 1959.
- Petrák Katalin – Milei György szerk. (1959): *A magyar tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek*. Gondolat Kiadó, Bp., 1959.
- Popély Gyula (2005): *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből 1918-1938*. Madách-Posonium, 2005.
- Quint József szerk. (1916/17., 1917/18., 1918-26.): *A Budapesti M. Kir. Állami Népiskolai Tanítóképző Intézet 1916-17. (1917-18., 1918-26.) évi értesítője*. Bp. 1917., 1918., 1926.
- Quint (1942/I. 1943/II-III) József élete és munkássága*. I-III. k. (Szerk.: özv. Quint Józsefné.) Bp. 1942., 1943.
- Rajczi Péter (1989): A Miasszonyunkról nevezett női kanonok rend pécsi római katolikus tanítóképző intézetének története, 1895–1948. In: Szita László szerk.: *Baranyai helytörténetírás 1989*. Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Pécs, 1989. 439–473.
- Révész Imre szerk. (1943): *A Debreceni Kollégium Története. A Kollégium tagozatai. A gimnázium, a polgári iskola, a tanítóképző, a lelkészképző- és tanárképző intézet*. A Tiszántúli Református Egyházkerület kiadása, Debrecen, 1943.
- Romsics Ignác (1998): *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-, Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Bp., 1998.
- Romsics Ignác (2005.): *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Bp., 2005.
- Romsics Ignác–Szabó Csaba összeáll. (1976): *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna-Tisza közti történetéhez. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai III. k.* (Szerk.: Romsics Ignác.) Kecskemét, 1976.
- A. Sajti Enikő (1997): *Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918-1941*. Szeged, 1997.
- Snasel Ferenc szerk. (1915-1916): *Az I. ker. M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1915-1916. iskolai évről*. Bp., 1916.
- Sokcevitcs Dénes et al. (1994) – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: *Déli szomszédaink története*. Bp. 1994.
- Szabó Kálmán Attila (2000): *A székelykeresztúri állami tanítóképző története*. Benedek Elek Alapítvány, Székelyudvarhely, 2000.

A tanító(nő)képzők helyzetének változása 1918 őszétől 1920 tavaszáig

- Szabó-Kálmán Attila (2009): Bevezetés. Népoktatás és tanítóképzés. In: Szabó-Kálmán Attila szerk.: *Az erdélyi magyar tanító és óvónőképzés évszázadai 1777-2000*. Második, javított, bővített kiadás, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009.
- Szakál János (1934): *A magyar tanítóképzés története*. Bp., Hollósy János Könyvnyomtató, Bp., 1934.
- Szarka Lajos szerk. (1917-26): *A Pápai M. Kir. Állami Tanítóképző Intézet XVI. égisztője az 1925-26. tanévről. XXX. tanév*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1926.
- Szemere Samu szerk. (1917-1928): *Az Országos Izr. Tanítóképző Intézet égisztője a LXI-LXXI. tanévekről, 1917/18-tól 1927/28-ig*. Neuwald Illés Utódai Könyvnyomda, Bp., 1928.
- Tabódy Ida szerk. (1919-1930): *A Cinkotai M. Kir. Állami Tanítónőképző Intézet égisztője az 1919/20-1929/30. évről*. Kiadja: az intézet igazgatósága, Cinkota, 1930.
- Tisztújítás (1919/11) a Sárospataki Kaszinóban. *Népakarat* (Sárospatak), 1. évf. 11. sz. 4.
- T. Kiss Tamás (1993): *A magyarországi kulturális minisztériumokról, 1867–1993*. Bp., 1993.
- Tóth Árpádné szerk. (1918-1922): *A Debreceni Református Egyház Tanítónőképző Intézetének s vele kapcsolatos Gyakorló Iskolájának és Internátusnak égisztője az 1921-22. iskolai évről, és pótlólag az 1918-21. iskolai évekről*. Debrecen, 1922.
- Tóth Károly (1969): A város kulturális élete. In: *Pápa város élete a Tanácsköztársaság idején*. (Csehi Tiborné et al. szerk.) Kézirat, Pápa, 1969. 134-193.
- Tömösközi Ferenc (2018): A komáromi református koedukált tanítóképző felállításának rövid története. In: Kováts-Németh Mária - Lévai Attila - Szabó Péter szerk.: *A magyarság megtartó ereje a Kárpát-medencében*. PALATIA Nyomda és Kiadó, Győr, 2018. 105-131.
- Váczy Ferenc szerk. (1915/1916., 1916/17., 1917/18., 1921-22., 1922/23., 1923/24., 1925/1926.): *A Nagykőrösi és Dunamelléki Református Elemi Népiskolai Tanítóképző-intézet égisztői a felsorolt évekről*. Nagykőrös, 1915-1918., 1922-1926.
- Veress István szerk. (1918-1919, 1919-1921, 1920-1921, 1921-1922): *A Debreceni Református Tanítóképző Intézet égisztője az 1918-1919. iskolai évről*. Debrecen, 1919., 1922.
- Vincze László (1951): *A Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi politikája*. A Szocialista Nevelés Könyvtára 24. sz. Bp., 1951.
- Walter Benjamin (1980): *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Magyar Helikon, 1980.
- Welker Ottó (1919-44): *A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Közoktatásügyi Népbiztosság) szervezete, ügybeosztása és vezető tisztségviselői, 1919-1944*. Kézirat, é. n.
- Wimmer Károly szerk. (1917-1918): *A Pauli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek Pápai Tanítóné képző Intézetének égisztője az 1917-18. tanévről*. Veszprém, 1918.
- Wimmer Károly szerk. (1925-1926): *A Pauli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek Pápai Tanítóné képző Intézetének égisztője az 1925-26. tanévről*. Pápa, 1926.
- Wirth István (2007): Fejezetek a jászberényi tanítóképzés történetéből. *Jászszági Évkönyv*, 2007. 181-188.
- Zeidler Miklós szerk. (2003): *Trianon*. Bp., 2003.

Győr oktatásügye a kiegyezés időszakában

VARGA JÓZSEF

A 11. sz. első negyedétől kezdődően a 19. sz. közepéig a mindenkori helyi igényeknek és a központi előírásoknak megfelelően horizontálisan (a város térszerkezetéhez igazodó) és vertikálisan (egymásra épülő iskolastruktúra) is kellően tagozódott Győr város nevelési-oktatási intézményeinek hálózata. Így e megyeszékhely ennek alapján, valamint az iskoláztatás létszámadatai szerint is, igazi iskolavárosnak volt tekinthető már a kiegyezés időszakára. Ettől kezdődően sok esetben nem is törvényi kötelezettségeinek kívánt utólag eleget tenni Győr vezetése, amikor ezeknek az intézményeinek a számát és/vagy felszereltségét, struktúráját fejlesztette, hanem a helyi igények, különösen az ipar és a kereskedelem fejlődése által igényelt intézményfejlesztéseit igazította az új törvényekhez.

E munkámban a kiegyezés időszakának győri intézményeit vizsgálom korabeli dokumentumok alapján. Arra keresem a választ, milyen is volt az oktatásügy helyzete Győrben, mely intézményei álltak ekkor a nevelés és az oktatás szolgálatában, milyen körülmények között fogadta a város oktatásügye a kiegyezést, majd a népoktatásról szóló törvényt.

A kiegyezés időszakában Győr lakosságáról az alábbi számadatokat célszerű szem előtt tartani, és az intézményhálózatát ezen adatokat¹ is figyelembe véve elemezni. Jelenlévő, vagyis a Győrben lakó népesség száma 20 035 fő (ebből helybéli 16 473, idegen 3562). E felett számolhatunk még 424 fővel, akik ugyan győri illetékességűek, de átmenetileg (tanulmányaik, katonai szolgálatuk stb. miatt) nem a városban laktak. A lakosság életkor szerinti megoszlása az alábbi:

Életkor	1–5 év közötti	5–15 év közötti	15–20 év közötti	20–50 év közötti	50 év feletti
Fő	2020	3990	2608	8736	2681

E lakosok közül iskoláztatás szempontjából elsősorban az 5-15 év közötti gyermekek és a 15-20 év közötti ifjak veendőik számításba, de nem elhanyagolhatóak az iskoláskor előtti kisdedek sem, hiszen Győrben a vizsgált időszakban már óvodák is működtek. Mivel a nevelési és oktatási intézmények fenntartói közt az állam és a község² mellett kiemelkedő szerepet vállalt az egyház, vessünk egy pillantást a lakosok felekezeti szerinti megoszlására is:

¹ Az 1870. évi népszámlálás adatai alapján közli: Persz, 1874. 169-175. o.

² A község megnevezés alatt ekkor a mindenkori helyi képviselő-testületet kellett érteni.

katolikus		görögkeleti	'ágostai' evangélikus	'helvét' református	izraelita	angol metodista
római	görög					
14227	8	15	3087	966	1729	3

A lakosság igényei kielégítésére szolgáló, s az ekkor működő nevelési és oktatási intézmények számát fenntartók szerint az alábbi táblázatban foglalom össze:

A tanintézet neve	száma	A tanintézet			
		ebből			
		állami	községi	felekezeti	magán
Kisdédóvó	3	-	2	1	-
Elemi (AI-)	9	-	-	5	4
Főelemi	5	.	1	3	1
Alreáltanoda	1	.	1	-	-
Algimnázium	1	-	.	1	-
Tanítóképző	1	.	-	1	-
Főgimnázium	1	.	-	1	-
Felsőfokú int.	2	1	-	1	.
Összesen	23	1	4	13	5

Az óvodaügy, vagy ahogyan ekkor Győrben nevezték: a dedódák ügye Győrben már az 1840-es évek elején szóba került, s a város tanácsának engedélye alapján a kezdeményező Magvassy (Szammer) Mihály³ magánóvodát létesített 1842/43-ban a Belvárosban. Majd ennek fiókovodájaként nyílt meg Újvárosban a második óvoda az óvodaalapító fia, Pál vezetésével 1859-ben. Az intézményeket a város anyagilag jelentős mértékben támogatta, majd 1861-ben városi kezelésbe kerültek, tehát jellegük szerint „községi” óvodák lettek. A kiegyezés évében a belvárosit, amelyet a Bisinger-féle alapítványból finanszírozott a város, Magvassy vezette, a város házipénztárából fenntartott újvárosi óvodában pedig Bohár Pál tanító tevékenykedett.⁴ Felügyeletüket a város árva- és nevelésügyi választmánya látta el. Látogatásaik tapasztalatairól rendre beszámoltak, elismeréssel szólva munkájukról. Mind a két tanfőúr a győri tanítóképzőben szerezte a pedagógiai tudását, de „*a kisdedek nyelvét értvén az óvói hivatásnak*” is nagyon megfelelték, „*a kisgyermeket játszva [...] betűk ismertetésére, számolásra, erkölcsi mondókák és versekre, énekekre, s más szükséges, a gyermekek erejéhez képesti tanulmányokra megtanítván*”⁵ foglalkoztatták – jegyezte meg róluk Kövessy Ferenc óvodafelügyelő. 1867-ben azonban változás történt: a főleg balközép párt tagjaiból alakult Győr városi bizottmány átszervezte az árva- és nevelésügyi választmányt is, amelynek a tagjai már 1867 őszén részt vettek az ún. óvodai próbatéteken. Ezek a próbatétek egyébként nyilvánosak voltak, a helyi sajtó így adott hírt róluk: „*Az újvárosi kisdédóvo-*

³ Nem azonos a közsismert győri tanár, sportszervező Magvassy (Langer) Mihálllyal.

⁴ Sály, 2008. 111–135. o.

⁵ Győr Város Levéltára (a továbbiakban GYVL), Győr város tanácsának iratai 235/1862.sz. II. 1862/2.

dában folyó hó 13-án, azaz kedden délután fog az évi próbatét megtartatni, melyre Bohár Pál óvodai tanár, a szülöket és a népnevelés iránt érdekl viseltető emberbarátokat tisztelettel meghívja.”⁶ Majd néhány nap múlva ez jelent meg az újság hasábjain: „A belvárosi kisededóvodában folyó hó 20-án délutáni négy órakor gyermek-ünnep tartatik, mely ünnepre a résztvevő közönséget és szülöket, a fáradhatlan szorgalmú, és tapintatos kisededóvói növelő id. Magvassy Mihály úr tisztelettel meghívja. Hiszszük, hogy a nevelés iránt érdekl viseltető közönség, ép oly szellemi élvezetet fog ez ünnepélyen találni, milyet az újvárosi kisededóvodai próbatét nyújtott.”⁷ A szülök és a résztvevők többsége meglegedéssel nyugtázta a próbatéteken tapasztaltakat, még Zalka János püspök is elismerte az ott folyó munkát, áldását adta a gyermekekre, s négy árva gyermeknek 20-20 forintot adományozott. Az újságíró így lelkendezett a látottak után: „Hasztalan keresnénk mi a szavakat, melyekkel körül akarnánk írni a fáradhatlan szorgalmú tanár szabatos és tapintatos eljárását a kisededek körül, elég legyen egyszóval kimondanunk, hogy a próbatéten jelen volt szülök csakugyan örülhettek azoknak – a szavat tisztán kimondani is még alig tudó – kisededeiknek, kik ott öket versekkel, dalokkal, földrajz és történelem részletes adataival meglepték.”⁸ S a következő lapszámban még azt is megemlétték, hogy az óvodaalapító mellett fia, Pál, aki épp most fejezte be „felsőbb képezdei” tanulmányait, „atyjának vezetése mellett viszi az óvodabani oktatást, és pedig igen dicséretes és elismerést érdemlő módon”⁹

A fent említett választmány tagjai azonban azt állapították meg, hogy az iskolaihoz hasonló próbatétek a gyermekek életkori sajátosságaival ellenkeznek. Ezért javasolták az iskolás módszerek alkalmazásának, valamint a próbatéteknek beszüntetését. Csepny Pál, a választmány egyik tagja a sajtóban is megjelentette véleményét Kisededóvodánk hiányai címmel.¹⁰ Elismerte Magvassy tehetségét, jó szándékát, s hogy a kisgyermekek rajongásig szeretik, de kifogásolta, hogy az óvoda egy forgalmas és zajos út mellett van, felszereltsége hiányos. Kifogásolta, hogy igazi, fejlesztő játszás helyett eszközök hiányában „padokoni ugrálás, lötás-futás, egymás-sali huzakodás” volt látható a teremben, az udvaron pedig, ugyancsak megfelelő játékok hiányában csak „a porban játszanak, s piszkítják magukat”. Megjegyezte, hogy nincs az óvodában „torna,” igaz, hogy „Magvassy úr a maga költségén szándékozik az óvoda udvaron a jövő tavasszal egy tornát felállítani, hol a szünórákban a kisededeken kívül mások is oktatást nyerhetnek”. Megfogalmazta azt is, hogy sajnos nincs az óvodának kertje, s – bár minden 50 gyermek után kellene egy személy, aki a kisebbekre (2–3 évesekre) vigyázna –, nincs ilyen nő „szolgáló”. S végül azt is megjegyezte, hogy „fizessük meg jól az eddig nyomorultul fizetett tanítókat,

⁶ Győri Közlöny, 1867. 64.255. augusztus 14.

⁷ Győri Közlöny, 1867.66.260. augusztus 18.

⁸ Győri Közlöny, 1867.67.266. augusztus 22.

⁹ Győri Közlöny, 1867.68.269. augusztus 25.

¹⁰ Győri Közlöny, 1867.76.302. szeptember 22.

s az üdvös s közhasznú eredmény biztosítva leend. [...] Nem kell szem elől téveszteni, hogy a kiseddóvoda nem csupán gyermek-óvó s őrző többé, hanem a szó szoros értelmében növelde.”

A történelekből úgy tűnik, a közvélemény és a város vezetése megszívlelte a fent is megfogalmazottakat, mert 1868 elején külön óvodai felügyelő bizottmányt alakítottak, amely az életkori sajátosságoknak megfelelő nevelési elveket fogalmazott meg, s tartott életben 1874-ig. Továbbá: felülvizsgálták Győr külső kerületei (Szabadhegy, Nádorváros, Újváros) óvodaszükségletét, majd javaslatot tettek újabb óvodák létrehozására. Az állandó pénzügyi bizottmány, bár elismerte ugyan ezek szükségességét, azonban anyagi okokra hivatkozva nem tudta támogatni az elképzelést.

Működött az elemzett korszakban egy egyházi fenntartású óvoda is Győr-Szigetben. Ennek léte Simor János győri püspöknek (később esztergomi érsek) volt köszönhető. Ő a jövedelme nagy részét a papnevelés, továbbá a világi hívek javára fordította. Ennek érdekében 1862-ben meghívta Győrbe a Szent Vincéről Nevezett Szatmári Irgalmas Nővéreket, nekik zárdát építtetett. A nővérek eleinte a város szegény és beteg lakóit gondozták, kórházat vezettek, majd óvodát, és 1865-től az ugyancsak a püspök által alapított leányiskolát is működtették. Ezért is írta rólok a helyi sajtó 1867 nyarán az alábbiakat: *„Múlt szerdán voltak Győr-Szigetben a Primás ő Herczegsége által alapított, és az irgalmas nénék kezelése alatt álló kétosztályú leány-iskolában és kiseddóvodában a próbatétek, melyeken ő méltósága megység Püspökünk és diszes vendégkoszorú jelen volt. A leánykák tanúsított előmenetele eléggé kitünteti a tanítónőknek – kik a betegek ápolásával is foglalkoznak – buzgólkodását és fáradhatlan munkálkodását. A Győr-szigetiek pedig gyermekeik ily előmenetelét tapasztalva, nem szűnnek meg az ég áldását lekönyörögni a nagylelkű alapítóra.”*¹¹

Az óvodai nevelés vonatkozásában a zsúfolt győri óvodákban is új módszerek, eszközök és új nézetek kezdtek terjedni a kiegyezést követően, nevezetesen a Fröbel-féle gyermekkertek. 1873-ban a Magyarországi Központi Fröbel Nőegylet felhívására létrejött a Győr városi és megyei Kiseddvédegyelet, amely 1874-ben Fröbel elvei szerint dolgozta ki egy „mintaóvoda” tervét. Ezt azonban az egylet csak 1878-ban tudta megvalósítani a Belvárosban. Közben (1875-ben) Winterl Antal győri plébános jóvoltából korszerű árvaház, leányiskola és Fröbel-féle gyermekkert is létesült a Nádorvárosban.

A bécsi kultuszminisztérium 1855. évi rendelete alapján kétféle elemi iskolatípus létezett: a négyosztályos főelemi (hétköznapi szóhasználatban elemi főtanoda) és a két- vagy háromosztályos alelemi (altanoda). 1858-tól kezdve ez utóbbiak is igyekeztek négyosztályossá válni. Győrben elsősorban a belváros iskolái voltak főelemiek, ahol az évfolyamonként szervezett osztályok mindegyikével külön tanító foglalkozott. A külső városrészek iskoláiban jobb esetben két-két évfolyam tanuló-

¹¹ Győri Közlöny, 1867. 57.231. július 18.

it oktatta egy-egy nevelő. De volt, ahol a fiúk és a lányok külön osztályt alkottak, azonban ezek mindegyikében együtt nevelkedett a négy évfolyam egy-egy tanító felügyelete alatt. Az egyes osztályok mai szemmel nézve hihetetlenül magas létszámmal működtek, egy tanító keze alá átlagosan 80-85 gyermek tartozott. Ez természetesen meghatározta a tanítási módszereket, és sok esetben az eredményeséget is. Az 1850-es évek végén, és az 1860-as évek elején öt főelemi működött a városban, közülük egy volt városi, három felekezeti fenntartású és egy volt magánintézet. Közülük a legnagyobb múltra visszatekintő a belvárosi rk. főelemi fiúiskola volt. Itt 1857-től Novák Ferenc kanonok igazgatása alatt négy tanár és egy hitoktató nevelte és oktatta a gyermekeket.¹² Az első osztályt nem egységes osztálynak tekintették, hanem a tanulók olvasásban elért eredménye szerint három külön csoportra osztották. Voltak „kezdők, I. felekezetűek – kisebb olvasók, II. felekezetűek – az olvasók”. Ugyancsak négy osztályos volt az orsolyiták leányiskolája, amelyben tanítói végzettséggel is rendelkező szerzetesnővérek tanították a lánykákat. Az első osztályban ők is megkülönböztették a ’kisebb olvasók’, a ’betűfogalók’ és a ’kezdők’ csoportját, s mindegyik csoporttal más-más nővér foglalkozott.¹³ Az első osztálybeliek tantárgyai az alábbiak voltak: „*Hittan és evangielum könnyű magyarázata, Ó szövetség, Erkölcstan rövid példákban, Olvasás elemei, Írás, betűképzés, szóba foglalás, Számítan elemei, Olvasó könyvből ki kérdezőtő magyarázat, Női munkák.*” Főelemi volt az evangélikusok belvárosi iskolája, amelyet Turcsányi János vezetett, s a helvét hitoktató mellett még további négy tanár tanított. Az izraelita közösség 1851-től működő 3 osztályos nyilvános iskoláját 1857-ben fejlesztették 4 évfolyamosra, amelyhez egy előkészítő osztály is csatlakozott. Viszont a 4 osztályos „tanoda 2 szakaszt képez”-ett: egyik a „figyermek osztály” 140 tanulóval, a másik a „leányosztály” 90 tanulóval. Dr. Popper Ármin igazgatása mellett 5 tanár, 2 tanárnő és 1 segédtanító alkotta a tantestületet. Jellegzetessége volt, hogy csupán az előkészítő és az első évfolyamon zajlott az oktatás magyar nyelven még 1867-ben is, a felsőbb évfolyamokon viszont németül.¹⁴ A magánintézetek közül a Zsalud Antónia által vezetett leányiskola volt főelemi. Négy önálló osztályában a tulajdonosnőn kívül négy jeles győri pedagógus (közülük hárman más intézményekben is tanítottak) és egy hitoktató tanította a lányokat.

Katolikus altanoda volt az Újváros városrészen az egytanítós (Kálóczi Imre) rk. iskola fiúknak és lányoknak vegyesen, ugyanígy tanított Nádorvárosban Bertl Antal, továbbá a Belvárosban a református iskolában Rajos Sándor. Ugyancsak altanodák voltak a Győr-Szigeten működő, és apácák által vezetett 2 osztályú lánytanoda, valamint a lányok számára Noisser Teréz, Holdházy Teréz, továbbá Damján Teréz által alapított magánintézetek. Különleges igényt elégített ki a Molnár Lipót és felesége által vezetett magán altanoda, ahol csupán az első évfolyamosokkal foglal-

¹² Új képes győri cím- és ügynaptár az 1857-dik évre. Győr, 1857.70-72. o.

¹³ Szabad Királyi Győr városa leány intézeteiben tanulók érdem sorozata. 1860. év második félévben.

¹⁴ Győri Közlöny, 1867.2.6. január 6.

koztak. Az altanodák sorába tartozott még Győr-Szabadhegyen a fiúkat és lányokat is befogadó egy osztályú protestáns elemi.

Különösen az ipar és a kereskedelem leendő szakembereinek felkészítése volt a célja a győri alreáltanoda felállításának. Ez az intézmény az egykori nomaiskola-együttesből fejlesztett városi elemi főtanoda 4. osztálya (a hajdan Révai Miklós által is vezetett, az ún. rajziskola) két évfolyamából került kialakításra úgy, hogy azt 1851/52-ben előbb 2 osztályú reáltanodává alakították, majd az 1852/3. tanév elején a harmadik osztályt is hozzá szervezve, mint 3 osztályú alreáltanoda folytatta működését. Helyileg 1867-ben a Megyeház utcában az ún. „régimegyeház” épületében volt elhelyezve, annak földszinti, penészes helyiségeiben. Itt egy kisebb teremben helyezték el a fizikai és természettani szereket, továbbá a vegytani laboratóriumot is. 1868/69-ben ezt az épületet lebontották, s helyére új, emeletes épületet húztak fel, ennek földszintjén, most már méltó körülmények közt kapott helyet az alreáltanoda.¹⁵ 1870-ben (az eddig hivatalosan katolikus jellege helyett) nyilvánossági jogot kapott, s a város a házipéntárából tartotta fenn. A magyar tannyelvű intézmény 7 tagból álló tanári karát a reáltanodai bizottságnak alárendelt igazgató (1864/65-ben Mayerhofer József, 1866/67-től Winterl Antal, 1872/73-tól pedig Klupák Nándor)¹⁶ irányította. Az itt tanulók száma a kiegyezés évében 86 volt. A korabeli sajtó véleménye szerint ez kevés. Mint azt az újságíró megfogalmazta: „*megütközéssel vettük, hogy a reáltanodában oly csekély számmal járatták gyermekeiket e város lakosai, különösen, hogy a 3-ik reál osztályban csak 16 ifjú volt beírva. A reáltudományok korunkban minden rangú és rendű állampolgárnak nélkülözhetlenek, főleg pedig iparosnak, kereskedőnek, ki csak ezek birtokába léphet ki a mindennapiasság porából és tarthat századunkban, melynek fő iránya a realismeretekre van intézve, jobb jövőre igényt*”.¹⁷ A tanulók létszáma a megelőző évek adataihoz képest valóban visszaesést mutatott, hiszen 1863/64-ben 99-en, 1864/65-ben 110-en tanultak az intézetben. A kiegyezést követő két tanévben még hasonlóan alakult a helyzet, mint 1867-ben, aztán megemelkedett a létszám: 1869/70-ben 96, 1870/71-ben 164, majd 1871/72-ben 173 fő. Az 1872/73. tanévtől az 1. évfolyamon már párhuzamos osztályt indítottak,¹⁸ s egy évtized múlva, 1882/83-ban, 204 növendék sajátította el itt a szükséges ismereteket. A nagy létszámugrásnak konkrét oka is volt: egyrészt a nyilvánossági jog megszerzése, másrészt pedig az, hogy a VKM és a város között létrejött szerződés értelmében 1873/74-től az alreáltanodát főreáltanodává fejlesztették. A helyi sajtó is több alkalommal felhívta az iparosok figyelmét arra, hogy „*ne mulasszák el gyermekeik nevelésén ez alkalmat megragadni, és [...] részeltessék gyermekeiket a reáloktatásban, mert értelmes iparosnak a 19-ik szá-*

¹⁵ Antaliné <http://www.gyoriszalon.hu>

¹⁶ Szabad Királyi Győr Városi Alreáltanoda ifjúságának érdemsorozata az 1869/70-diki tanév végén. 1870.

¹⁷ Győri Közlöny, 1867. 62.247., augusztus 4.

¹⁸ A Győr Városi Nyilvános Alreáltanoda Értesítője az 1872/73-diki tanév végén. Győr, 1873.

zad második felében nélkülözhetlen kellék arra, hogy a nagy világverseny árja által el ne sodortassék”. S, hogy mik is voltak ezek az ismeretek, azt jól szemlélteti az alreáltanoda 1867/68. évi órarendjében szereplő rendes és rendkívüli tárgyak sora. Mindhárom évfolyamon szerepelt az erkölcsi viselet, fegyelem, szorgalom, hit-tan, magyar nyelv, német nyelv, földirat (földrajz) és történelem, számtan, mértan és mértani rajz, szépírás, az első évfolyamon természetrajz és természettan, a 2. és 3. évfolyamon szabadkézi rajz, s a 3. évfolyamon a számtanhoz csatlakozott a váltoismeret és a könyvvitel. Rendkívüli, nem kötelező tárgyként mindegyik évfolyamon felvehették a latin nyelv és/vagy a francia nyelv tárgyat is.

A kiegyezés évében az evangélikus gyülekezet fenntartásában működött Győrben egy al gimnázium. Ennek története egészen a II. József-féle türelmi rendeletet (1781) követő évekig, 1783 novemberéig vezethető vissza, amikor is az ágost. evang. gyülekezet újjáalakulásával egy időben az elemi iskola mellett ún. latin iskolát is indítottak egy tanárral. 1790/91-ben egy második tanárt is az oktatás szolgálatába állítva, megalakult az al gimnázium, melyhez 1795-ben alapítványi pénzből tápintézet, vagyis „conviktus” is létesült. Ebben, az 1867. évben, 8 szegény tanuló kapott ellátást.

Mindvégig törekedtek arra, hogy itt kiváló tanárok tanítsanak. Említésre érdemes például az 1800-as évek közepéről a közismert Péterfy Sándor, aki már 1860 januárjától júniusáig kiegészítőként tanított ebben az intézményben, majd 1862-1865 között ugyancsak az al gimnázium hírét öregbítette. Az iskola értékrendszerére jellemző adalék, miszerint 1851-56 között azért szünetelt a működése, mivel az iskola tanítói nem voltak hajlandók német nyelven tanítani. 1856 után ismét sok diákot vonzó, eredményes oktatás folyt. Az intézet népességét jelentősen növelték a „felső vidékekről” magyar nyelv tanulása céljából ide érkező német, és különösen a tótajkú tanulók. Véleményük szerint Győrött a magyar nyelvet sokkal szebb és tisztább kiejtéssel beszélték, mint sok más helyen, ezért Győr számukra vonzó volt. E kis intézet ezáltal a magyarosodásra jelentős hatással volt. A kiegyezés körüli években a tanulók száma ismét csökkent, s a négy évfolyamon ötéves átlagot tekintve 60-65 fő tanult. Az al gimnázium rendelkezett egy 253 kötetes saját kiskönyvtárral, továbbá egy 170 darabos s természetrajzi gyűjteménnyel is. 1867 augusztusának végén ez a hirdetés jelent meg a helyi sajtóban: „Az érdekelteknek a győri ág. evang. tanoda igazgatósága részéről jelentetik, miszerint ezen intézetben mind az al gymnasiumi, mind a néptanodai osztályokra, úgy a növeldére nézve is az 1867/8. új tanév jövő szept. havával nyílik meg. Nevezetesen az ünnepélyes megnyitás isteni tisztelettel szept. 3-án tartatik meg.”¹⁹ Célkitűzése szerint az al gimnáziumi tagozat fő gimnáziummá szeretett volna fejlődni, de a felvidéki tanulók létszámának megcsappanása miatt erre egyre kevesebb esélye lett, valamint az 1867 után életbe lépett újabb törvények – különösen középiskolákban alkalmazott tanárok köte-

¹⁹ Győri Közlöny, 1867.69.275. augusztus 29.

lező létszámát is előíró 1883. évi XXX. törvény – előírásait a gyülekezet anyagiak miatt nem tudta vállalni, így az intézet 1884-ben megszűnt, és a soproni evangélikus főgimnáziumba olvadt.

Az 1778-ban létesített normaiskola-együttes tanítóképző tagozatának továbbfejlesztése még 1847-ben megtörtént. Az ezt követő időkben felállított két évfolyamos Mesterképző Intézet működött Győrben a megyéspüspök fenntartásában és a vallásalap támogatásával. Az itt zajló tanítóképzés terén nem sok változás történt az 1850-es években. Az 1851-es és az 1856-os, a képzés korszerűsítésére törekvő rendelkezések előremutató eleme is csupán a mesterjelöltek gyakorlati képzésének bevezetése, majd a Bestimmung²⁰ alapján a felvételhez szükséges előképzettség és a képesítővizsgálatok előírása volt. Az intézményben csak fiúk tanulhattak. Az 1860-as években az alábbi tárgyakból vizsgáztatták, s értékelték-minősítették a „prepákat”:²¹ Vallási tárgyakból, nevelés- és tanítástudományból, magyar tanítási nyelvből (ezen belül külön olvasásból, nyelvtanból, helyesírásból és fogalmazásból), német nyelvből, számtanból, szép- és folyóírásból, rajz- és mértanból, egyházi énekből, orgonálásból és gazdaságból. S bár csupán fiúk tanulhattak a képezdében, az intézet fogadta mindazokat a tanítójelölteket is (civil nőket és apácákat) vizsgára, akik esetleg magánúton készültek tanítói hivatásukra.²² 1867-ben a képesítővizsgálatok – mint azt a korabeli sajtóhíradásból is tudhatjuk²³ –, az alábbiak szerint zajlottak az intézményben: július 22-én és 23-án voltak az írásbeli vizsgák, 25-én és 26-án pedig a szóbelire került sor.

Az 1868. évi XXXVIII. tv.-t követően a Winterl Antal igazgatása alatt álló tanítóképző élete is megváltozott. Zalka János püspök a képezdét a törvény szellemében fokozatosan és nagy odafigyeléssel korszerűsítette: már az 1869/70. tanévben az új első évfolyamon az új óraterveknek megfelelő tárgyakat iktatták az órarendbe, a második évfolyamot ekkor átmeneti osztálynak tekintették, s az újonnan előírt tárgyakat pótlólag tanították, továbbá a képesítő vizsga előtt a növendékeket egy vagy két év gyakorlatra küldték. A kiteljesedés az 1872/73. évben történt, amikor is a három évfolyamossá vált képző a püspök által felújított káptalandombi épületbe költözött. A képzési idő ezt követően mintegy húsz éven át 3 év maradt, ez idő alatt is részesültek a tanítójelöltek gyakorlati képzésben a belvárosi 6 osztályú elemi fiúiskolában, a tornagyakorlatok a város tornatermében zajlottak, a kertészeti gyakorlatokat pedig Révfaluban végezték. Ezt követően a jelöltek 1, illetve 2 év gyakorlatban eltöltött idő után tehettek képesítő vizsgát.²⁴

²⁰ Az 1856. január 20-án megjelent Bestimmungen für die katholischen Präparanden-Curse Lehrerbildungs Anstalten in Ungarn c. hivatalos állami rendelkezés a tanítóképző intézetek újjászervezéséről.

²¹ A mesterképző (Scola Praeparandorum) elnevezésből a képezdében tanulók megnevezése.

²² Kovátsné, 2008. 35. o.

²³ Győri Közlöny, 1867.56.223. július 14.

²⁴ Kovátsné, 2008. 36-38. o.

Győr egyik legnagyobb múltra visszatekintő oktatási intézménye az 1860-as évek derekán a főgimnázium volt. Elődjét az 1626-ban Dallos Miklós püspök által ide hívott jezsuiták alapították, majd a rend feloszlata (1773) utáni zavaros éveket követően 1801/1802-től a gimnáziumot a Szent Benedek rend vette át és 1850-ig mint 6 osztályos gimnázium működött. Ekkor az egykori Királyi Akadémia bölcsészeti tagozatát hozzá kapcsolva 8 osztályos főgimnáziummá fejlődött,²⁵ s a kiegyezés időszakában is mint ilyen működött. Ebben az intézményben is csak fiútanulók voltak, létszámuk az 1860-as és 1870-es éves években átlagban 450 és 500 között változott, az 1867/68. tanévben 528 diákot nevelt-oktatott a 13 tanár.²⁶ A főgimnázium igazgatója a kiegyezés éveiben Szabó Ottmár, akinek a vezetése alatt a bencés rend 13 szerzetesánára nevelte és oktatta az ifjakat. S, hogy betekintést nyerjünk abba, milyen tárgyakat és milyen sikerrel tanultak a főgimnázium tanulói, példaként nézzük meg csupán az 1867/68. tanév 8. évfolyamának tantárgyait és az érdemsorozatból kigyűjthető eredményeiket. Rendes tantárgyaik: hittan, latin nyelv, görög nyelv, német nyelv, magyar nyelv, történelem, mennyiségtan, természettan, bölcsészettan. Ezen kívül minősítették a tanulókat erkölcsi viseletből, figyelemből, valamint szorgalomból. Az évfolyamon 43 diák végzett, közülük 8 volt kitűnő, 3 jeles, I. rendű pedig 11, a II. rendűek száma 18, III. rendű 2, és a próbatét alól kimaradt 1 fő. A rendes tárgyak mellett valamennyi évfolyamon választhattak a diákok rendkívüli tárgyakat is, ilyenek voltak ezekben az években a francia nyelv, olasz nyelv, szépírás, gyorsírás, ütenyírás²⁷, rajz, ének. A kiegyezés évében ezen 308 fő vett részt.

Itt, a főgimnáziumnál jegyzem meg, hogy a Helytartótanács 1863. évi 10097. sz. rendelete értelmében valamennyi középtanodánál az alábbi minősítő fokozatokat alkalmazták. Az erkölcsi viselet területén: példás, dicséretes, törvényszerű, kevésbé törvényszerű, nem törvényszerű (illetve ezek latin nyelvi változatai: *exemplares*, *laudabiles*, *legibus convenientes*, *minus convenientes*, *non convenientes*). A figyelem területének minősítése: feszült, kellő, változó, szórakozott (ezek latin megfelelői: *intensa*, *debita*, *varians*, *distrakta*). A szorgalom értékelésénél az alábbi kategóriákat alkalmazták: ernyedetlen, kellő, hanyatló, csekély, semmi (latin megfelelőik: *indefessum*, *debitum*, *remittens*, *exiguum*, *nullum*). A tanulmányi előmenetelnél pedig ezek a kategóriák álltak rendelkezésre: kitűnő, jeles, jó, elégséges, elégtelen, rossz (latin nyelven: *praecellens*, *laudabilis* vel *eminens*, *bonus*, *sufficiens*, *non sufficiens*, *malus*).²⁸ Ez utóbbi téren a kitűnő és a jeles előmenetelűek számítottak eminensnek. Érdeemes azt is figyelembe venni, hogy a kiegyezésig az egyes tanulókat külön-külön tantárgyanként minősítették a fenti kategóriák alkalmazásával, ettől kezdődően az egyes tantárgyak helyett csupán a tanulmányi előmenetel-

²⁵ Tell, 1908. 2. 18-22.o.

²⁶ Szabó, 1868. 2-11. o.

²⁷ Ütenyírásnak a diktálás utáni írást nevezték.

²⁸ Uo. 17. o.

tel átfogó minősítése szerepelt az évente kiadott „Érdemsorozat”-okban (1870-től „Értesítvény”-ekben). A rendkívüli tárgyak minősítése is megváltozott: 1868-ig a négy írásos fokozatot alkalmazták (kitűnő, jeles, jó, elégséges), ezt követően pedig számjegyeket (1; 2; 3; 4).

A bencés rendhez tartozó tanárok mellett egy-egy civil tanár is szerepelt a tanterületben, többnyire az ének, a rajz, a tornászat, vagy valamelyik rendkívüli tárgy oktatására alkalmazták őket. Alkalmazásukkor minden esetben Győr meghatározó pedagógus személyiségei közül választottak. Példaként említem Fruhman Antal reáltanárt, a rajz rendkívüli tanárát, Cedzidlowsky Jakab reáltanárt, a francia rendkívüli és a tornászat rendes tanárát, vagy Fieba Józsefet, az olasz nyelv rendkívüli tanárát.

Külön említésre méltó, hogy ekkor a főgimnázium gazdag (közel 10 000 kötetes) tanári és (3500 kötetes) ifjúsági könyvtárral is rendelkezett, továbbá a még Rómer Flóris által megalapozott természettudományi múzeumában a gimnáziumi oktatás igényeit jóval meghaladó állattani, növénytani és közzettani gyűjteménnyel is. Élénk tudományos tevékenység folyt a diákság körében az 1860-as évek elejétől működő önképzőkörben. S, hogy a valláserkölcson alapuló élet, s a tudományosság mellett a hazafias nevelés is jelentős szerepet játszott a főgimnázium nevelőmunkájában, arra bizonyítékként álljon itt az alábbi, 1867. október 10. napján megjelent rövid újsághír. Miután október 3-4-5. napján megtörténtek a beíratások az új tanévre,²⁹ s október 6-án lezajlott az ünnepélyes *Veni Sancte*, nevezetes eseményről tudósított a helyi lap: „*Folyó hó 7-én reggeli 8 órakor az aradi vértanukért a Szent Benedek-rendűek templomában a volt honvédek ünnepélyes gyászmisét mondatnak, melyen daczára annak, hogy erről igen keveseknek volt tudomásuk, a tanoncok mellett különösen a volt honvédek közül számosan jelen voltak.*”³⁰

Győr iskolaügye történetében a felsőfokú oktatást két intézmény képviselte: egyik a papnevelést, a másik a jogászképzést szolgálta. Ez utóbbi intézménye a Királyi Jogakadémia volt, mely 1850-ben megszűnt. A papnevelés története egészen a 13. századi káptalani iskoláig nyúlik vissza, a Papnevelő Intézetet 1627-ben Dallos Miklós győri püspök alapította. 1684-ben Széchényi György püspök Egyházmegyei Szemináriumot hozott létre, azonban a leendő papok teológiai képzését az idők során változatos helyszíneken (Győr, Bécs, Pozsony, Nagyszombat, Róma) jezsuita, bencés, domonkos szerzetes tanárok végezték. Nagy lépés volt az, amikor Sinzendorf Fülöp püspök a szeminárium épülete bővítésével 1732-ben kialakította a Hittudományi Főiskolát. Miután II. Lipót 1790-ben az ún. „generalis seminariuumokat” feloszlatta, a győri papnövelde hallgatóit a megyebeli tudós papok helyben oktatták. (Ettől kezdve az intézmény hivatalos elnevezése Győri Püspöki Hittudományi Főiskola lett.) A kiegyezés időszakában is itt az ekkor kialakított szerveze-

²⁹ Győri Közlöny, 1867.76.307. szeptember 22.

³⁰ Győri Közlöny, 1867.81.323. október 10.

ti keretek közt, s változatlan célkitűzéssel folyt az oktatás, csupán a képzés során használt tankönyvekben történt változás, tekintettel a tudományok haladására. Az 1867-től Győrbe került Zalka János püspök új tárgyként elrendelte a magyar közjog alapvonalai és a népiskolai oktatás módszertana tanítását is. Ez a győri papnövelde, másként „püspöki lyceum”, a megyés püspök által a győri káptalan tagjai közül kinevezett prodirector igazgatása alatt állt. E tisztelet 1850-61 között Deáky Zsigmond, 1865-70 között pedig Zerpák János töltötte be. 1867-ben a rektor mellett még további négy tanár működött az intézményben, s a növendékek száma ebben az évtizedben évente 40-45 között váltakozott. „*A növendékek nevelésének elsőrendű célja Isten dicsőssége és a lelkek üdvössége levén – mindenekelőtt az erények gyakorlása, a tudományok elsajátítása, az egyházi ténykedések megismerése alkotja a szeminárium legfontosabb feladatát.*”³¹ S bár nem felsőfokú intézményként működött, de fenti, a Káptalandombon lévő Hittudományi Főiskolával (melyet a köznyelv „öreg szemináriumnak” vagy „nagyszemináriumnak” nevezett), szoros kapcsolatban állt a Simor János püspök által 1857-ben alapított kisebb papnövelde, az ún. „kisszeminárium”. Ez nem messze a nagyszemináriumtól, a bencések főgimnáziumával szemközti „Apátúr-ház”-ban került elhelyezésre. Növendékei (az 1860-as, 1870-es években évente átlag 50-60 fő) a bencés főgimnázium 5., 6., 7., és 8. osztályának azon diákjai voltak, akik papi pályára készültek. Ők érettségi után léphetek át a nagyszemináriumba.

Az előbbieken már említésre került, hogy az egykori győri Királyi Akadémia³² 1850-ben megszűnt, emiatt Győr sokáig érezte magát a szabadságharc utáni megtorlás áldozatának. S bár a város vezetése, továbbá a megye és a szomszéd megyék is törekedtek az akadémia visszaállítására, e vonatkozásban a bencés főgimnázium igazgatója, Szabó Ottmár (István) szerepét emelem ki, aki – érezve, hogy a politika ehhez kedvező irányban változott –, Emlékirat a győri jogakadémia visszaállítására ügyében című írásával már 1860-ban Győr vezetéséhez fordult.³³ Emlékiratában fölkérte Győr város községtanácsát, hogy „*atyai gondoskodását szerény indítványával, illetőleg alázatos kérelmével igénybe vegye, s a jogakadémiának megnyitását eszközölni szíveskedjék.*”³⁴ A sajtóban is megjelentetett Emlékirat nyomán megindult a gépezet, széles támogató mozgalom eredményeként a város „felségfelterjesztést” és küldöttséget indított, de a helytartótanács 1862-ben még elvetette a kérésüket. Sikertelen próbálkozások után maga Simor János győri püspök vette kezébe az ügyet, s felkereste az uralkodót, aki ígéretet tett a jogakadémia visszaállítására. Mozgásba jött a megye tisztkara is, s ugyan a város (véltetően anyagi megfontolásból) több évig halogatta az ügyet, ódzkodott a megfelelő helyszín biz-

³¹ Bedy, 1939. 193. o.

³² In: Regina Scientiarum Academia Jurium et Philosophiae anni utriusque auditores Juxta facto sin Litterarum studiis et bonis moribus progressus, in Classes redacti anno scolastico 1840/41. Győr, 1841.

³³ Horváth, 1998. 23. o.

³⁴ Győri Közölny, 1860. 87.346; október 28., 88.349. november 1.

tosításától, Kautz Gusztáv vármegyei főjegyző közbenjárására és szorgalmazására ismét Simor János (aki időközben esztergomi érsek lett) lépett.³⁵ Ennek eredményeként 1867 májusában az uralkodó elhatározta az akadémia visszaállítását, amiről Simor érsek az alábbi táviratot küldte Győrbe Kautz Gusztáv jogtudornak, a helyi lap kiadó-szerkesztőjének: „*Ő császári királyi Apostoli Felsége a győri jogacademia helyreállítását május hó14-én legkegyelmesebben elhatározni méltóztatott. Kérem ezt a kedves győriekkel tudatni.*”³⁶ Ettől kezdődően a helyi sajtó szinte naponta beszámolt arról, miként ismerte el a város közgyűlése, hogy feladatának tekinti a megfelelő épület biztosítását, majd miképpen kérte fel az országgyűlési képviselőt, hogy szerezzen a megvalósításhoz központi támogatást, aztán azt a reményt, hogy talán nem is csupán az első évfolyam indulhat. Olvashatunk arról a díszküldöttségről, melyet Kozma Imre polgármester vezetett a minisztériumba és a primáshoz, hogy köszönetüket fejezzék ki, majd augusztusban már arról, hogy nem nagyon van remény rá, hogy az – első évfolyammal induló – akadémia számára megfelelő helyet alakítsanak ki. Aztán augusztus végén jött a jó hír: „*A folyó hó 19-én [...] tartott városi közgyűlésnek első tárgyát megyés Püspök úr ő méltóságának a város közönségéhez intézett levele képezé, melynek kapcsán a város szellemi és anyagi jóllétét szíven hordó lelkes főpásztor 1000 ftot küld [...] a visszaállítatni rendelt királyi jogakadémia helyiségének minél czélszerűbb elkészítésére.*”³⁷ Végül is október 3-án megtörtént az ünnepélyes nyitás, október 6-án pedig megtartották az első előadásokat. Az első félévben az alábbi tárgyak szerepeltek: jog- és államtudományok enciklopédiája és észjog, magyar állam- és jogtörténelem, római jog és történelem. A második félév tárgyai: észjog, római jog, magyar közjog. E kötelező tárgyak mellett szerepelt még törvényszéki orvostan, állami számvitel, s a második szemesztertől az esküdtszék intézménye (történeti és összehasonlító módszerrel).

Az akadémia új épülete 1869-re készült el. 1874-ben központi utasításra (Szabályzat a jogtanodák új szervezéséről, 1874. május 4.) a jogakadémiát 4 évfolyamosra szervezték, új tanrendszer lépett életbe, így a jogakadémia négyévi tanfolyammal ellátott teljes jog- és államtudományi karrá szerveződött, a jogi doktorrá avatás és a magántanúrrá képesítés joga nélkül.³⁸ A képzés és az ezt záró alapvizsgák, valamint az államvizsgák a mindenkori előírások szerint zajlottak.³⁹ Az intézmény az 1870-es években elérte virágkorát, amikor félévenként átlagosan 100 hallgatója volt. Az itt tanítók magas képzettsége, oktatói és szakirodalmi tevékenysége az intézetet a fejlődés magas fokára emelte. Azonban 1880-tól rohamosan csökkent a hallgatói létszám.⁴⁰ Elterjedt az a hír, hogy az állam megszünteti az intézményt,

³⁵ Németh, 1904. 214. o.

³⁶ Győri Közlöny, 1867. 39.153. május 16.

³⁷ Győri Közlöny, 1867. 67.266. augusztus 22.

³⁸ Németh, 1904. 20. o.

³⁹ 1883. évi módosító szabályzat, 1889. évi XXVI. tc.

⁴⁰ Hammer, 1936. 89-94. o.

és ez tovább gerjesztette a létszámcsökkenést. 1889-től már nem tudott 1. évfolyamot indítani, s megszűnt a felső határozat a fokozatos megszüntetéséről. Az utolsó, az 1891/92. tanévben már csak 3 hallgatója volt, s ezzel megszűnt az akadémia.

A népoktatásról szóló 1868. évi tv. 35. pontja értelmében a népiskolák fenntartására a községek útján évente beszédett összeg 5%-át fordította Győr is. De sok vita volt a kegyurasági jogok és terhek, a hitfelekezeti segélyek, az iskolák igazgatása és felügyelete körül. Mindezekben némileg segítette, hogy a VKM az Esztergom–Komárom–Győr megyékből összevontan kialakított népiskolai tankerület élére 1869-ben kinevezte Környei János királyi tanácsost főtanfelügyelői minőségben, akit Hiloczy Béla, majd 1871-ben Vargyas Endre követett. Az Eötvös-féle törvény, valamint az ennek megvalósításán kitartóan fáradozó Vargyas tevékenységének hatására jelentős változás állt be Győr oktatásügyében mind a tankötelezettség végrehajtása, mind pedig az iskolastruktúra gazdagodása terén.⁴¹

A mindennapi iskolába járásra kötelezett (6-12 éves) gyermekek (2831 fő) iskoláztatására az alábbi elemi tanodák álltak rendelkezésre már 1873-ban: a Belvárosban a 6 osztályú rk. fiú elemi és az Orsolyita szerzetesnővérek rk. leány elemije; Nádorvárosban a rk. felekezeti fiú elemi és a Jézus Szent Szívéről nevezett apáca szüzek rk. leány elemije; Újvárosban a rk. „fitanoda,” a rk. felekezeti leányiskola (1861-től vált ketté a fiúk és lányok oktatása 4-4 tanítóval, új épületük a katolikus autonómia tulajdona); az ágostai evang. felekezeti elemi fiúknak és lányoknak (1878-ban a fiúiskola különvált a lányokétól, s a konvent épületében elhelyezett intézmények mindegyike modern eszközökkel felszerelt 6 osztályú iskola lett); a helvét hitvallású felekezeti iskola fiúknak és lányoknak; az egyesült győri és Győr-szigeti izraelita tanoda fiúknak és lányoknak előkészítő fiúosztállyal és 2 évf. ipartanodával; Szabadhegyen egy rk. 2 tanítós, egy ágostai evang. (egytanítós) és egy helvét hitvallású (egytanítós) felekezeti iskola fiúknak és lányoknak; Győr-Szigeten egy rk. fiúiskola, egy rk. leányiskola és egy izr. orthodox felekezeti elemi. Továbbá volt 3 elemi magán tanintézet lányok részére: Zsalud Antónia, Petz Vilma és Svécsey (Sveczenyi) Janka magániskolája.

A községi és a felekezeti iskolákba 2175 gyermek járt; magánintézetben tanult vagy házi oktatásban részesült 366 lány. Az ismétlőiskolába kötelezettek száma 1113 volt, közülük járt 439 gyermek, és középtanodában tanult 118 fő. Vagyis a mindennapos iskolába járás vonatkozásban a kötelezettek 94,96%-a, ismétlődően 39,9%-a ténylegesen járt iskolába. Őket 61 tanító várta (57 rendes és 7 segédtanító) a 48 tanteremben. A tanítók valamennyien „tanképesítettek” voltak, csupán a segédtanítók közt találhatóunk 2-3 olyan személyt, akinek még nem volt tanítói képesítése. Ami pedig az iskolákra fordítandó adóbevételek 5%-át jelenti, Győr az elemi iskolákra az 1873. évben az előírt helyett 12,3%-ot fordított. Meg is jegyezte a tanfelügyelő: „*Ha tehát még pótoltnak az egyes iskoláknál megjelölt hiányok,*

⁴¹ Vargyas, 1874.

*Győr város az elemi oktatás terén oly hazafias tettet visz végbe, melynek nyomán Győr város az elemi műveltségi fokozatra nézve a városok közt az első sorába küzd fel magát.*⁴²

Felhasznált Irodalom

- Bedy Vince (1937): *A győregyházmegyei papnevelés története*. Győr.
- Csepy Pál (1867): *Kiseddóvodánk hiányai*. In: Győri Közlöny, 76.302.
- Hammer Gyula (1936): *Győr városföldrajzi tanulmány*. Győr.
- Horváth József (1998): *A győri jogakadémia és jogi oktatás (1754 és 1892 között)*. In: Bana József (szerk.): Győri tanulmányok, 18-25. o.
- Kautz Gusztáv (1874): *Terület és igazgatás*. In: Kruesz Krizosztom: Győrmegye és a város egyetemes leírása. Győr.
- Kautz Gusztáv (1874): *Tanügy*. In: Kruesz Krizosztom: Győrmegye és a város egyetemes leírása. Győr, 211–221. o.
- Kovátsné Németh Mária (2008): *Győri tanítóképzés 1778–2008*. Győr.
- Kruesz Krizosztom (1874): *Győr megye és város egyetemes leírása*. Győr.
- Méry Etel (1867): *Tanügyi mozzanatok Győrött. – Átmenet az új tantervhez*. In: Győri Közlöny, 1867. október 10. 322-323. o.
- Németh Ambrus (1894–1904): *A győri Királyi Tudomány-Akadémia története I-III*. Győr.
- Persz Adolf (1874): *Néprajzi ismertetés. A népesség számviszonyai*. In: Kruesz Krizosztom: Győrmegye és a város egyetemes leírása. Győr. 164-182. o.
- Sáry István (2008): *Győr város óvodái a 19. században*. In: Bana József – Borbély János – Néma Sándor (szerk.): Sáry István „A városszépítő”. Győr.
- Szabad Királyi Győr Városi Alreál-tanoda ifjúságának érdemsorozata az 1869/70-diki tanév végén*. Győr, 1870.
- Szabó Ottmár (1868): *A Pannonhegyi Szent Benedek Rend Győri Főgimnáziuma Ifjúságának Érdemsorozata az 1867/68-diki tanév második félévében*.
- Tell Atanáz (1908): *Közoktatástügy*. In: Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Győr vármegye. 218-220. o.
- Vargyas Endre (1874): *Győrmegye tanügyi állapota 1873-ban*. In: Szabad Polgár. III.10-14. o.

Egyéb források:

- Győr Városi Nyilvános Alreál-tanoda Értesítője az 1872/3-diki tanév végén. Győr, 1873. In: Regina Scientiarum Academia Jurium et Philosophiae anni utriusque auditores Juxta factos in Literarum studiis et bonis moribus progressus, in Classes redacti anno scolastico, 1840/41. Győr, 1841. Győri Közlöny, 1860. október 28.
- Győri Közlöny, 1860. november 1.
- Győri Közlöny, 1867. május 16.
- Győri Közlöny, 1867. július 14.
- Győri Közlöny, 1867. július 18.
- Győri Közlöny, 1867. augusztus 2.

⁴² Megj.: Ez idáig a megfelelő mutatókat alkalmazva „műveltségi fokozat” tekintetében a 128 város közt Győr a 17. volt.

Győri Közlöny, 1867. augusztus 4.

Győri Közlöny, 1867. augusztus 14.

Győri Közlöny, 1867. augusztus 18.

Győri Közlöny, 1867. augusztus 22.

Győri Közlöny, 1867. augusztus 25.

Győri Közlöny, 1867. augusztus 29.

Győri Közlöny, 1867. szeptember 22.

Győri Közlöny, 1867. szeptember 26.

Győri Közlöny, 1867. október 10.

Antaliné Hujber Szilvia: *A Győri Nemzeti Rajziskolától a Győri Magyar Királyi Főreáliskoláig. Város-történeti puzzle 87. rész.* In: <http://www.gyorisalon.hu/news/8332/66/A-Gy%C5%91ri-Nemzeti-Rajziskol%C3%A1t%C3%B3l-a-Gy%C5%91ri-Magyar-Kir%C3%A1lyi-%C3%81llami-F%C5%91re%C3%A1liskol%C3%A1ig> (letöltés dátuma: 2018. július 2.)

Nevelési és oktatási célok a m. kir. Veszprém-jutasi Honvéd Altisztképző és Nevelőintézetben

FÖLDESI FERENC

Az I. világháború okozta emberveszteség, majd a trianoni békeszerződés ratifikálása után – összhangban a szerződés katonai részében előírtakkal –, új alapokra kellett helyezni a hadseregszervezés minden területét, így a katonai képzést és kiképzést is. A békeszerződésben engedélyezett rendkívül alacsony tisztii létszám megnövelte az altisztek szerepét és fontosságát. Ekkor már a hadsereg nem elégedett meg a „derék altiszt” sémával, akiknek a szerepe korábban csak a tisztii parancsok betű szerinti végrehajtására korlátozódott, illetve a belszolgálat ellátásban merült ki. Bár kiváló katonák voltak, megjárták a világháború poklát, azonban tudásuk, általános műveltségük alig haladta túl a legénységét. Már olyan altisztekre volt szüksége az újjáalakuló honvédségnek, akik – általános műveltségük, valamint katonai képzettségük révén – önállóan, öntevékenyen tudnak kisebb kötelekeket irányítani, a kiképzéseket vezetni. Az altiszttel szemben a követelmények megnövekedtek: vezetőnek, kiképzőnek és nevelőnek kellett lennie. Vagyis megnőtt a hivatásos altisztii kar szerepe a kiképzésben, a legénység nevelésében.

A honvédség vezetése az altisztképzést egy nevelőintézet keretén belül tervezte megoldani, amit még a Szövetségi Ellenőrző Bizottság sem kifogásolhatott. Négy éves iskolai képzés szerepelt a tervezetben, amely során a hallgatók megfelelő katonai, és különleges kiképzést kapnak, valamint az esetleges iskolai és általános műveltségi hiányokat is pótolják. Az iskolába 14-16 éves fiúk felvételét határozták el, akik a képzés befejezésekor nemcsak katonai ismereteket szereznek, hanem tanítói oklevelet is kapnak. Az iskola elvégzése után csapatgyakorlaton bővítenék katonai-szakmai ismereteiket, valamint a parancsnoki-vezetési jártasságukat.

A hivatásos altisztii kar szolgálati idejét a tervezetben 10-12 éves időtartamban határozták meg, amely idő leteltével a kiszolgált altiszteknek a honvédség elősegítené a megfelelő polgári állás elnyerését, elsősorban a népoktatásban, valamint az állami közigazgatásban. Ezt azzal kívánták megkönnyíteni, hogy a szolgálati idő befejezése előtt 1-2 évvel az altiszteknek – elsősorban a hadsereg költségén –, polgári szakképesítést biztosító tanfolyamokat szervezzenek.

A fentebb említett elvekkel összhangban Veszprémben 1924. szeptember végén a város külső részén – közel az akkor még jutasi vasútállomáshoz –, megalakult a tiszthelyettesképző intézet: a m. kir. Veszprém-jutasi Honvéd Altisztképző és Nevelőintézet, ami később a Kinizsi Pál nevet vette fel. A leendő altisztek oktatása 1924. október utolsó hetében¹ indult a város által biztosított területen és épületekben.

¹ Az oktatás megkezdése pontos dátuma nem olvasható ki egyetlen okmányból sem. Közelítő támpontot ad a Veszprémi Hírlap október 26-i [vasárnap] száma, amiben olvasható: „*Különböző társadalmi osz-*

Pályázat és felvételi vizsga

Az iskola nagyon hamar országos hírnévre tett szert. A *Pályázati Hirdetmény*² *tényszerűen tartalmazta a jelentkezési feltételeket. Megfogalmazta az altisztképzés célját és rendeltetését, mely szerint a cél: „a katonai szolgálat terén gyakorlati és elméleti kiképzés – az általános műveltség terén elméleti kiképzés révén biztos alap megteremtése ahhoz, hogy a növendékekből igen jól használható, derék csapataltisztek váljanak és idővel a honvédség közigazgatásában mint tisztviselők is alkalmazhatók legyenek. A hazafias és valláserkölcszi alapon való nevelésre különös gond fordítottatik.*”³

Az 1924. szeptember 27-i HM rendeletben⁴ részletes intézkedés olvasható a tanév beosztásáról, valamint az oktatási rendről. A tanítandó tárgyakat csoportba sorolták: rendes és gyakorlati tantárgyakra. Ennek során a növendékek továbbhaladására döntő tárgyakat oktattak, míg a rendkívüli tantárgyak a növendékek rangsorolását volt hivatott eldönteni. Az elméleti tárgyak száma, elosztása és oktatása, valamint osztályozása a polgári fiúiskolákban szokásos formában történt. Ennek megfelelően a tankönyvek is megegyeztek a fiúiskolában használtakkal. A kiadott tanterv szerint az elméleti képzéseket a téli időszak alatt hajtották végre.

A gyakorlati időszak alatt történt – amely elsősorban a nyári tanidőszakot foglalta magába –, az újonckiképzés, ekkor hajtották végre a táborozási gyakorlatokat valamint a nagyobb gyakorlatokat.

Az altisztképző iskolába a jelentkezés kérelem benyújtásával történt. A kérelmet a Nagyméltóságú Honvédelmi Miniszter Úrhoz⁵ kellett benyújtani. Felvételi követelmény volt az elemi iskola hatodik, vagy valamely középiskola (gimnázium, reál-gimnázium, polgári iskola) I. osztályának legalább elégséges osztályzata. Az életkort 15-17 évben állapították meg.

Az 1934/35-ös tanévtől az altisztjelölt növendékeket már a három évet csapatnál szolgált hadkötelesekből válogatták ki. A pályázóknak szigorú orvosi vizsgálat után elméleti és képeségi vizsgán is meg kellett felelni.

tályokból nagy számban jelentkeztek tanulók, s az előkészítő munkálatok befejezésével jövő héten már meg is akarja kezdeni az igazgató az előadásokat. Vasek [Ottó alezredes] igazgató nagyon meg van elégedve az iskola helyével s igen megfelelőnek tartja a kijelölt céla.” Veszprémi Hírlap, 1924. 10. 26. Új iskola Veszprémben 3.

- 2 HL HM 40.060/Eln. 9. o. – 1928. A pályázati hirdetmények 1924-től kezdődően minden évben megjelentek az országos és a helyi közlönyökben, lapokban.
- 3 HL, Honvédségi Közlöny 1924/15. melléklete. Pályázati hirdetmény (Az altisztképző és nevelő intézet I. évfolyamába.)
- 4 Uo.
- 5 M. Kir. Kinizsi Pál Honvéd Altisztképző és Nevelőintézet, 1928/ 1. doboz (HL). (1929-ben vette fel a Kinizsi Pál nevet.)

1. kép. Elméleti tantárgy oktatása

Az elméleti vizsga a következőkből állt:

- magyar nyelv (egyszerű szöveg leírása tollbamondás után, rövidebb szöveg elolvasása és teljes előadása);
- számtan (négy alpművelet, fejszámolás ezerig);
- képességi vizsga:
 - látás (szemmérték, látás terepen éjjel);
 - figyelem (helyzetkép, betűkihúzás stb.);
 - emlékezés (alakra, formákra, számokra);
 - a test ügyessége (hajlékonyság, kitartás).

A jelentkezők közül a teljes árvaságra jutott és félárva jelentkezők előnyben részesültek. A felvett növendékek teljesen díjtalanul kapták a teljes ellátást, ruházatot és a tanszereket. Igen nagy vonzóerő volt még, hogy az iskola 1934-ig négyéves képzésben működött, és a négy polgárinak megfelelő végbizonyítványt adott. Ugyanakkor 12 év szolgálat után biztosította a polgári pályára való átállást is: „*A polgári pályákra való előkészítés nyújtson oly teljes értékű szakkiképzettséget, hogy az elhelyezkedést megnyugtatóan biztosítsa, s a képzettség foka a polgári életben elérhető képzettséggel egyenértékű legyen.*”⁶

Az ország súlyos gazdasági-szociális helyzete miatt a katonai pálya elismertsége, szociális juttatásai döntő mértékben járultak hozzá a jelentkezők magas arányához. A megnövekedett jelentkezésről írt 1929-ban az *Őrszem* című szemle is. A 200 felvehető helyre 1929. július 15-ig 1469 fő felvételi kérvénye érkezett be. A sok pályázó közül „*gondos mérlegelés után a kétnapos felvételi vizsga letételére 1929. szept-*

⁶ HL HM Titkos I. o. – 1927.

tember 9-10-re 462 növendékjelöltet hívtak be”.⁷ A behívott jelöltek közül végül 202 főt vettek fel. De ugyanez volt a jelentkezési arány a többi években is.

Az altisztképző iskola – elsősorban a kezdeti oktatási rendszerben –, főleg a szeényebb népréteg gyermekeinek biztosított felemelkedési lehetőséget.

A felvételizők származási megoszlása (1929-1930)

Földműves	Iparos	Egyéb altiszt	Katonai altiszt	Tisztviselő
536 fő	368 fő	272 fő	124 fő	66 fő

A felvételi vizsgán a testi erőnlétet és a gyakorlatiasságot helyezték előtérbe, ezért a földműves családok gyermekei bizonyultak a „legjobb emberanyagnak”, hiszen a munkát, a nélkülözést otthon már megszokták. Ettől függetlenül, alkalmatlanság miatt kb. 30% kihullott a pályaalkalmassági vizsgálat során.

A tan- és nevelőtestület kiválasztása

Az oktató tisztek létszámát, névszerinti, iskolához való beosztását, a honvédség főparancsnoka javaslata alapján a honvédelmi miniszter határozta meg. „*Tekintettel arra, hogy a növendékek oly korban jutnak az intézetbe, midőn a példanyújtás egészen különösen mély hatással van, továbbá arra, hogy a növendékek abból a néprétegből származnak, kiknek mondhatni nyelvén kell tudni beszélni, a tanári változások alkalmával súly helyezendő a tanár fellépésére, várható átadóképességére, jóakarató, durvaságmentes, szigorú egyéniségére.*”⁸

Az oktatókkal szembeni követelmények

Az altisztképző nevelési eszköze, elve a saját példaadás volt. Ezzel igyekeztek befolyásolni a hallgatók magaviseletét, megszerezni a bizalmukat, ragaszkodásukat. „*Rideg szigorúság eredményre nem vezet.*” – olvasható az intézet *Szervi határozványában és Szolgálati utasításában.*⁹ Ugyanakkor ebben az utasításban az eredményes oktatás érdekében követelményeket is megfogalmazott. Ezek:

- türelem (a hallgatókkal szemben): mert e nélkül eredményt elérni nem lehet. A fellobbanó heveskedés igazságtalanságokhoz vezet;
- nyugodtság, határozottság: ez az erény növeli a tiszt (tanár) személyes befolyásának hatalmát valamennyi hallgatóra;
- önuralom: ebben nyilvánul meg a magasabb fokú értelmi és lelki műveltség, mely a tiszt (tanár) hatásos befolyását a hallgatóra biztosítja;

⁷ Őrszem, 1929. október 20. 3. o.

⁸ HL HM 6945/Eln. 9. o. – 1928.

⁹ HL HM 102722/Eln. 1a.-1936.

- igazságosság: ez legyen a hallgatókkal szembeni követelménytámasztás, a bánásmód és a hallgatók megítélésének alapja;
- pontosság: amit nemcsak a hallgatókkal, hanem a tiszt (tanár) magával szemben is gyakoroltasson.

Az iskolán tanító oktatóknak kezdetben nem volt pedagógiai képzésük, de kiváló tisztak voltak. Átadták harctéri tapasztalataikat, példamutató viselkedésükkel, magatartásukkal nevelték, oktatták az ifjakat. Pedagógiai képzésük hiányát a többségük lelkiismeretes munkával ellensúlyozta, és eleget tett annak az iskolaparancsnoki intelemnek, miszerint „[...] *tévúton van az a tanár, ki hivatását kimerítve látja abban, hogy tanóráit megtartja és ezzel munkáját befejezte. A tanár hivatása két részből áll: oktatás és nevelés.*”

A parancsnokok megkövetelték az oktatóktól, hogy hivatásuk ne csak az óradásból álljon, hanem ismerjék meg a növendékeket, éljenek velük együtt, formálják a jellemüket.

„Az az oktatótisz, aki nem felelt meg a követelményeknek, a délutáni gyorsal utazhatott haza eredeti alakulatához.” – emlékezett vissza vitéz Káplán György nyugállományú őrnagy,¹⁰ volt jutasi oktatótisz.

Az iskola képzési - nevelési célkitűzései

Az altisztképző nevelő, oktatási célkitűzései szintén az intézet *Szolgálati Utasítás*-ában fogalmazódtak meg. Összefoglalva: „*A nevelő-oktatás olyan jellembe- li tulajdonságoknak, erkölcsi érzésnek és testi kiválóságnak legyen szülője, amely mindenkinek dízére válik és a férfi értékét megalapozza.*”¹¹

– *Erkölcsi nevelés*: az önként jelentkezett növendékeket jellemében, erkölcsben és testben olyanná kell nevelni, hogy azok jövő hivatásuk becsületes, áldozatkész ellátása mellett hazánk vallásos, keresztény, hazaszerető polgárai legyenek.

– *Katonai nevelés*: a fenti célok szolgálatában a növendéket a szükséges általános műveltség megadása mellett katonai szakképzettségre és olyan szellemi önállóságra nevelni, mellyel jövő hivatásuknak közmegelegedésre meg tudnak felelni.

– *Testi nevelés*: az erkölcsi, szellemi és a testi nevelésnek karöltve kell járni, mert csak ép testű és az ezzel együtt járó katonai ügyesség birtokában lévő növendékekből lehetnek az arcvonal előtt biztos fellépésű, a legénység tanítására és nevelésére alkalmas altisztek.

Később az átszervezés folytán az iskola célkitűzései is változtak. Ezeket már a

¹⁰ Vitéz Káplán György ny. alezredes – akit 1941-ben avattak hadnaggyá a Ludovika Akadémián –, 22 éves korában az 51. Páncélvadász zászlóalj tisztjeként megjárta a Don-kanyar poklát, bátor helytállásáért megkapta Signum Laudis kitüntetést (Kormányzói dicséret oklevél, hadiszalagon a kardokkal). 1943 nyarától az iskola megszűnéséig oktatott Jutason.

¹¹ HL HM 102722/Eln.1a.-1936. 36. o.

háborúra való felkészülés követelményei határozták meg, vagyis olyan altisztek képzése:

- akik háború esetén, mint szakaszparancsnokok, önállóan meg tudják oldani a rájuk bízott feladatot;
- akik békében az újonckiképzést önállóan tudják vezetni, képesek az alosztálynál a szolgálatot teljesítő tiszteket helyettesíteni és a legénység nevelésében a tiszteket támogatni;
- akik rendelkeznek a feladatok ellátásához szükséges általános műveltséggel;
- akik a fizikai fáradtságot, nélkülözést elviselni tudó katona képzését végre tudják hajtani;
- akik hivatásukat mind békében, mind háborúban be tudják tölteni.

A nevelési célok:

- hűség a Legfelsőbb Hadúrhoz¹², a hazához, a tisztikarhoz, a feltétel nélküli áldozatvállalás;
- engedelmesség, a parancsok kritika nélküli végrehajtása.

2. kép. Közelharc-kiképzés.

Oktatás, kiképzés az iskolában

Az oktatásban a cél kétirányú volt. Egyrészt az általános műveltség emelése a polgári iskolákban szerepelő tananyag oktatásával, másrészt katonai, melynél a kitűzött cél az volt, hogy emelje a honvédség altiszti kara szakmai színvonalát, a hallgatókkal általában mindazon katonai elméleti és gyakorlati ismereteket elsajátíttasson, melyekre – mint leendő altiszteknek –, szükség van. Vagyis:

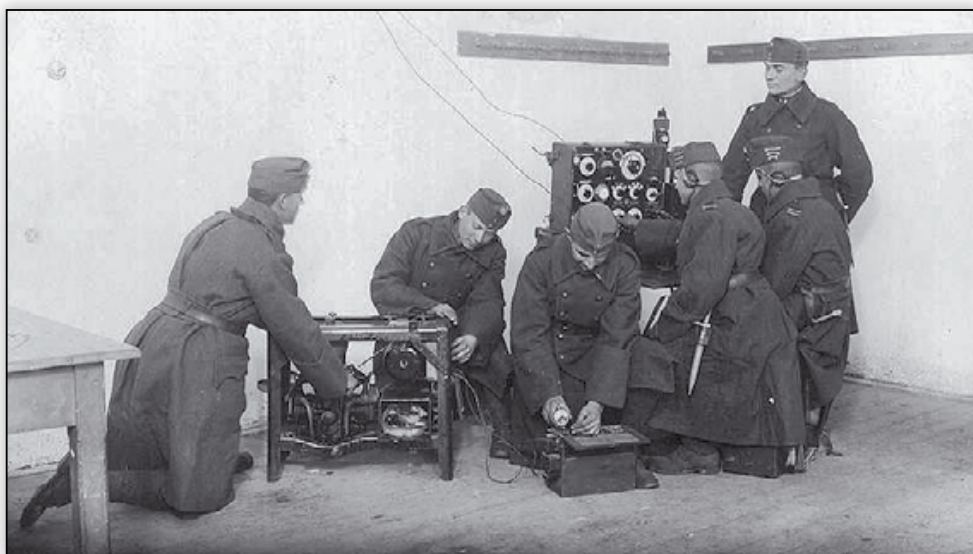
¹² Ez Horthy Miklósról vonatkozó megnevezés.

– Oktatóvá való kiképzés. Ez magában foglalta az egyes ember, és részben a raj-kiképzővé való kiképzést.

– Vezetővé való kiképzés. Magában foglalta a rajparancsnoki kiképzést és az önálló szakasparancsnoki kiképzést.

– Belsőzolgálat, anyagkezelés és anyagkarbantartás végrajtására való kiképzés.

Az oktatás során igyekeztek megteremteni a fegyvernemek közötti összhangot, valamint törekedtek az egységes és egyöntetű kiképzésre, ahol a gyakorlati szempontok érvényesültek. Különösen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a hallgatók a tűzfegyverek kezelését és használatát tökéletesen elsajátítsák. Követelmény volt, hogy a fegyvernemen belül rendszeresített minden fegyvert kezelni tudjanak. Így pl. a puskás alosztálynál tanuló hallgatók a gyalogsági fegyverismeretekben – mint kezelők, oktatók és tüzmeisterek – tökéletes és alapos kiképzést kaptak. A gyalogsági nehézfegyverekhez (géppuska, aknavető, páncéltörő ágyú stb.) mint kezelők, kifogástalan kiképzést kaptak, sőt szükség esetén a nehézfegyverek kezelése oktatásánál mint oktatókat is fel lehetett használni őket. Arra is törekedtek, hogy a különböző harceszközök megismertetésével megadják a fegyvernemi együttműködés alapját raj-, illetve szakaszkötelékben.

3. kép. Gyakorlati kiképzés: katonai híradás.

A kiképzés teljesen a gyakorlatiasságra épült. Az oktatásnak igen egyszerű volt az alapelve: „Sok gyakorlat, kevés elmélet” – mondta Móri János nyá. dandártábornok,¹³ volt oktató. Az embereket olyan helyzetbe kellett hozni, amelyben igazi harc-

¹³ Móri János nyá. dandártábornok volt oktató, aki 2 évig volt az intézet tanára. „Büszke vagyok, hogy ennek az elsőrendű intézménynek a tanára lehettem” – említette egy beszélgetésünk alkalmával.

feladatot a szabad elgondolásuk szerint felelősséggel megoldhatták. Ez fejlesztette az önbizalmat, munkakedvet és öntevékenységre nevelt. Az oktatók kötelessége volt, hogy mindig feladatok elé állítsák az embereket. Ugyanakkor „*Az oktatásnál meg kell tiltani hosszabb elméleti fejtegetéseket és párbeszédet. A kérdéseket az egész csoporthoz kell intézni, gondolkodási időt adni és azután egy embert felszólítani a válasz megadására. Meg kell tiltani a körmondatokban való oktatást. Csak olyan egyszerű vagy rövid bővített mondatokkal szabad oktatni, amilyen egyszerű mondatokban az újonc beszélni szokott.*” – határozta meg az oktatók feladatait vitéz Markóczy János ezredes, iskolaparancsnok.

A növendékeket a feladatok végrehajtásában nem lehetett zavarni, hanem a gyakorlat után kellett az oktatóknak értékelni a végrehajtott feladatokat, és rámutatni a hiányosságokra.

Az oktatás (kiképzés) fő módszere a bemutatás volt. Mindig bemutatták a helyes, illetve a rossz végrehajtást. Ennek az oktatási módszernek óriási előnye volt, hiszen érzékeltette mindkét végletet. Például a fegyver szétszerelésénél bemutatták a helyes és a helytelen szerelési, illetve összerakási sorrendet is, amely a hallgatók számára gyakorlatiasabbá tette a feladat végrehajtását. Az elméletre csak anynyi időt fordítottak amennyi szükség volt és a gyakorlat elsajátítását segítette elő. Az oktatás alatt szigorúan tilos volt a sértő, lekicsinylő gorombáskodás, a kiabálás és a káromkodás. Az oktatónak mindig hajszálpontos, tiszta kérdéseket kellett feltenni. Kerülni kellett a hosszú, végletekbe nyúló fejtegetéseket.

A jutasi iskola legfőbb oktatási irányelve az volt, hogy „*Tanítsuk meg katonáinkat arra, hogy minden helyzetben legyen az bármily kétségbeejtő, segítsünk magunkon, mert bizalom és erős akarat minden akadályt legyőz.*”¹⁴

Ilyen szempontok szerint folyt az oktatás és kiképzés, amely alapvetően téli és nyári időszakra tagozódott. A téli októbertől márciusig tartott. Ez idő alatt tantermi foglalkozások voltak az általános katonai tantárgyakból, illetve a polgári iskola anyagából. De nemcsak tanteremben, hanem terepen is tartottak foglalkozást a gyakorlatiasság elsajátítása céljából. A nyári kiképzési időszak áprilistól augusztusig tartott. Tulajdonképpen ekkor történt meg az igazi szakaszparancsnoki, valamint az oktatóvá és nevelővé való képzés.

„*A kiképzési időszak komplex gyakorlattal zárul. A nyári kiképzés befejezésével a Ludovika akadémikusai és a jutasi iskola hallgatói közös gyakorlaton vettek részt. Az egyik intézmény a kék fél, a másik a piros fél tevékenységét alakította.*” – emlékezett vissza a ludovikás élményeire Káplán György. Ezeknek a gyakorlatoknak igen sok előnye volt, mert megismerték egymást a tiszték, illetve az altiszti hallgatók, valamint a terepen való tájékozódást is megtanulták.

Az iskolának voltak saját kiadású tankönyvei, melyeket az iskolán tanító tanárok írtak. Ilyen volt pl. *Horváth Andor: Tereptan a csapatiskolák számára; Szatl-*

¹⁴ Mirkóczy, 1939. 354. o.

mayer János: A magyar nyelvoktatás Jutason; Rácz Béla: Kinizsi Pál. Ezek az iskola nyomdájában készültek, közérthetőek, szemléletesek voltak. A kiképzés érdekében műszaki és közelharcpálya, távíró és távbeszélő géptermekek, fizikai és természettani szertár, lovardák álltak a növendékek részére az elméleti és a gyakorlati tudás elsajátításához.

Az intézetben az évfolyamokra pontos, precíz kiképzési terv állt rendelkezésre. Arra is törekedtek, hogy a kiképzési tervezetek ne legyenek merevek. A „tanterv” konkrétan tartalmazta a tancélt, az óraelosztást, az általános pedagógiai követelményeket. Például a hallgatóknak meg kellett tanulni a szakmai ismeretek mellett a csapatpedagógia tantárgyat is, amely tartalmazta a legénységről való gondoskodást, a helyes bánásmódot, a tisztek távollétében az alárendeltek vezetését.

A növendékeknek igen sok tantárgyuk volt, amelyből külön kiemelendő a szépírás, az illetman és a vezetővé való kiképzés arcvonal előtt és harcban. Az olvasható írásnak óriási jelentősége volt a térképek, vázlatok, jelentések készítésekor. A vezetővé történő képzés pedig az alakzat előtti vezénlyést, illetve a harcászati gyakorlatokon történt parancsnoklást tartalmazta, amelyet szigorúan osztályoztak. Az illetman oktatása is fontos volt a társadalmi érintkezés szempontjából.

Az évfolyamrang megállapítása és jóváhagyása a főértekezlet feladata volt. Ezen részt vett az iskolaparancsnok, valamint a tan- és nevelőszemélyzet állománya. Az értekezleten személyre szólóan minden növendéket értékelték, javaslatot tettek az elbocsátásra, pótvizsgára, illetve a parancsnok útmutatást adott a következő félév feladataira vonatkozólag. Nem ragaszkodtak minden növendékhez, aki nem felelt meg a követelményeknek, elbocsátották, vagy visszaküldték az eredeti alakulatához.

„Téves hit az, hogy ha valaki az intézetbe fel van véve, annak azt el is kell végezni. Ha évek folyamán oly jellem és testi tulajdonságok fedeztetnek fel a növendékeknél, melyekkel az intézet céljának nem tudnak megfelelni és neveléssel sem küszöbölhető ki, akkor az intézeti nevelésben való meghagyása csak az ügy kárára van.”¹⁵

A magaviselet- vagy szorgalomhiány miatt bejelentett növendéket az iskolaparancsnok kihallgatáson figyelmeztette. A megrovás módszerét is alkalmazták, melyet a tan- és a nevelőszemélyzet előtt hirdettek ki. A kizárás határideje rossz magaviselet esetén 3 hónapig, gyenge tanulmányi eredménynél a legközelebbi osztályértekezletig tartott. Ha szakmai tantárgyból volt gyenge a növendék, átirányították a gyalogsági fegyvernemhez. Amennyiben a megrovás nem hozott pozitív eredményt, a honvédelmi miniszterhez felterjesztették az elbocsátási javaslatot. Természetesen alkalmazták a fenyítés más módszereit is, pl. fogság, szünet elvonás. Ezeket a növendékek Büntetési jegyzőkönyv kivonata tartalmazta, amely az Osztályozási kivenet része volt.

Az iskola parancsnoka minden év októberében felszólította a hallgatókat: ameny-

¹⁵ HL HM 15.579/Alt. 9. o. 1931.

nyiben nem éreznek kellő hivatástudatot, azt december végéig jelentsék. Ez volt az ún. „csendes eltávolítás”. A parancsnok megkövetelte, hogy az elbocsátási javaslat nagyon megfontolt legyen, „nehogy lelkiismeretünket a félbeszakadt egzisztenciák átka terhelje”.¹⁶

A főértekezlet határozata alapján készült el minden év végén a „rangsorozati jegyzék”. Ez évfolyamonként alfabetikus rendben készült, a végén szerepeltek azok a növendékek, akiket pótvizsgára, illetve elbocsátásra javasolt a parancsnok. A tanulmányi eredménynek fontosabb szerepe is volt – az avatási rendfokozat megállapítása miatt.

A rangsorolás – különösen az 1934/35. tanévtől kezdődően –, a hallgatók fegyvernemére, csapatnemére való tekintet nélkül egységesen történt. A rangsorolásnál a katonai értékelésen volt a hangsúly. A rangsorolás gyakorlati végrehajtásának elveit a következők adták:

- általános és katonai erkölcsi érték;
- a saját fegyvernembeli gyakorlati és elméleti tudás értékelése;
- általános katonai ismeretek értékelése;
- a polgári ismeretek értékelése.

Az osztályozó értekezleten még külön hangsúlyt kapott a századparancsnok minősítése az iskolából kikerülő végzős hallgatókról. Ebben „helyes és találó leírást” kellett készíteni a hallgató jelleméről és magatartásáról. Ez a leírás is szerepet játszott a rangsorolás megállapításában.

Az altisztképző és nevelőparancsnokság az „osztályozási jelentést” félévente felterjesztette a honvédelmi minisztérium felé. Ez évfolyamonként tartalmazta az osztályzatokat, illetve az elégtelen eredményű növendékek névsorát és a parancsnokság javaslatait a nem megfelelő teljesítményt nyújtó hallgatókkal szemben.

A végzett növendékek száma:¹⁷

1928	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1937	1938
114	91	146	147	108	167	161	121	141

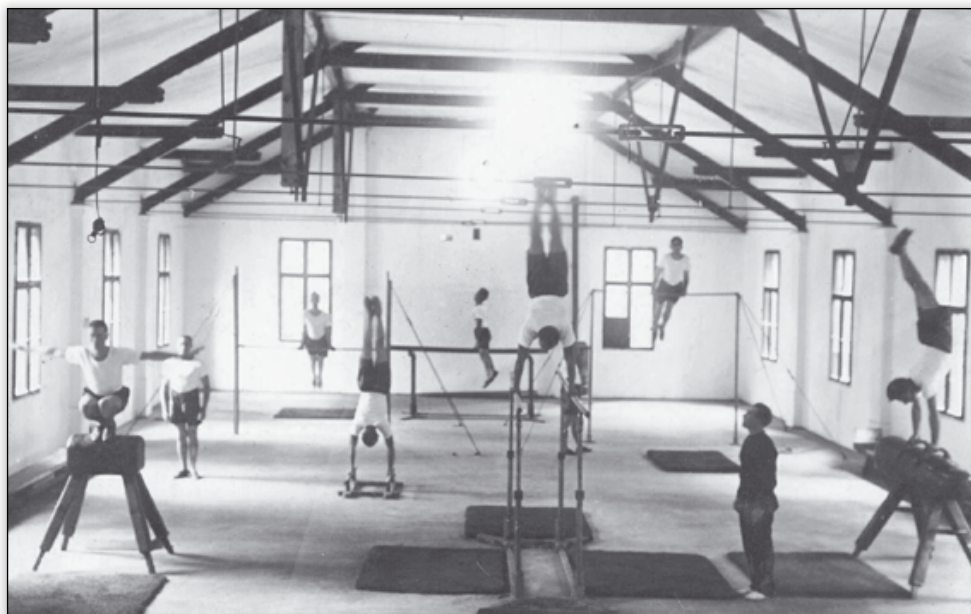
A testnevelés szerepe a kiképzésben

A katona fizikai állóképesség nélkül semmit nem ér. Háborúk sokasága bizonyította be, hogy a katonának mindent el kell viselni: a hideget, a meleget, a nélkülözést stb. A gyenge fizikumú ember könnyen kiesik a harcból. Az iskola nagy hangsúlyt fektetett a testnevelésre, szakképzett oktatók segítségével folytak az atlétika, lovaglás, közelharc stb. kiképzések, de gyakran rendeztek sport- és katonai versenyeket, illetve meghirdették a „legjobb sportoló – tanuló” címet is. Előszóval

¹⁶ HL HM 15.579/Alt. 9. o. 1931.

¹⁷ Eszényi, 1994. 30. o

rendeztek sport- és katonai terepversenyeket. Ezért sok olyan altiszt került ki a jutasi iskolából, akik nem ismerték a fáradságot és a nélkülözést.

4. kép. Testnevelés óra.

A napirend

A napirend szorosan hozzátartozott a katonai kiképzéshez, neveléshez, a fegyelmezett életvitelhez. A hallgatónak szinte minden perce be volt osztva. Külön ki kell emelni az ún. „pajtásági vizsgát”, ami tulajdonképpen a reggeli rajszemlének felelt meg. Ekkor ellenőrizték a katona felszerelését, gázálcát, általános megjelenését stb.

Az istentiszteleten vasárnap 9.00, illetve 11.00 órakor kötelező volt részt venni (még a fenyített állományok is). Az a növendék, aki tanulmányi okból fenyítés alatt állt, a vasárnapi kimenő helyett a tananyag ismétlésével foglalkozott.

A tanítási órák 50 percesek voltak 10 perces szünetekkel. Az utolsó, a 8. tanóra 17.00-kor ért véget. Utána 18.00-tól egyéni tanulás (kötelező ismétlés), vacsora, majd 21.00-kor takarodó. A napirendben szerepelt az énekkari gyakorlat (szerdánként), illetve katona- és menetdalok tanulása, amelynek nagy jelentősége volt a bajtársiasság érzése kialakításában, illetve az egészséges életmód fejlesztésében.

Az altisztképzőt húsz éves fennállása alatt többször átszervezték, ami elsősorban a képzési időt érintette. A négy éves képzési időt először 3, majd 2 évesre redukálták. A II. világháború alatt, amikor már elsősorban a mennyiségi képzés vált meghatározóvá, egy éves képzési időt vezettek be. Már az első új képzési idő beve-

zetésekor elhagyták a polgári életre való felkészítést, hiszen többen csak ugródesz-kának tekintették azt, hogy megszerezve a polgári végzettséget is, idő előtt kilépjenek a hadsereg kötelékéből és a polgári életben boldoguljanak.

Azonban elmondható, hogy fennállása alatt a jutasi iskola képzését nagy jelentőségűnek minősítették, mert példamutató módon össze tudta kapcsolni a szakmai és az általános műveltséget. A hallgatókban olyan személyiségjegyeket alakítottak ki, amelyek életük végéig elkísérték őket, ami a hivatás alázatos szeretetében, a bajtársiasságban, a haza iránti hűségben, „az ezüst kardbojt becsülete” megvédésében nyilvánult meg.

Jutason valóban roppant kemény képzés, férfivá való nevelés folyt, amely az iskola elvégzése után az egyszerű embernek is módot nyújtott a felemelkedésre. A jutasi altisztek – kikerülve a csapatokhoz –, olyan katonai stílust teremtettek és képviseltek, amely méltán tette európai hírűvé az altisztképzőben folyó kiképzést és nevelést.

Felhasznált irodalom

- A honvédelmi miniszter és a minisztérium osztályai rendeletei, utasításai a lábjegyzetben jelölve.*
 Barna Imre (1992): Az intézeti altisztképzés megteremtése folyamatának elemei a magyar királyi honvédségben. ZMNE, *Akadémiai Közlemények*, Budapest, 1992/1-2.
 Császár László (1939): Az altisztképzés. *Magyar Katonai Szemle*, 1939/2.
 Eszényi József (1994): *A Magyar Királyi Honvédség altiszti kara (1920 – 1944.)*. Püski kiadó, Budapest.
 Földesi Ferenc (2010): *Erős hit, erős akarat. A magyar királyi Veszprém-Jutasi honvéd altisztképző Intézet 1924-1944.* Veszprémi Szemle könyvek 3. Veszprém.
 Káplán György (2000): *Első huszonnégy évem 1920-1944.* Budapest. Kézirat.
 Káplán György (1999): *Nyugatos voltam. Egykori m.kir. pc. főhadnagy, majd PW-310-3807635 sz. amerikai hadifogoly naplója. 1944 decemberétől – 1946 márciusáig.* Budapest. Kézirat.
 Vitéz Markóczy János (1939): *Kiképzési segédlet.* Turcsány Kft. Nyomda, Budapest.
 Olasz Ernő (1941): Sportélet a jutasi altisztképző iskolában. *Honvéd Altiszti Folyóirat*, 1941/6. VIII évf.
 Révy Kálmán (1935): Az egységes hivatásos altiszti kar. *Magyar Katonai Szemle*, 1935/3. 8. sz.
 Sebő Alajos (1934): Az altiszt szerepe a legénység nevelésénél. *Honvéd Altiszti Folyóirat*, 1934/1. október, I évf. 19-21. o.
 Varga István (1936): A Képességvizsgáló Intézet. *Honvéd Altiszti Folyóirat*, 1936/5. III évf. 47-51. o.

A lélekformáló költő-tanár: Áprily Lajos

JÁKI LÁSZLÓ

Áprily Lajost (Jékely János Lajos, 1887-1967) a lexikonok, életrajzok, tankönyvek elsősorban költőként, és csak másodsorban tanárként értékelik. Írásunkban azt többletet keressük, ami Áprily Lajos költőt összekötötte a lélekformáló tanárral. Meggyőződésünk, hogy egyetlen Áprily volt, akkor is, ha verseket írt, és akkor is, ha a katedrán állt, vagy éppen kirándult a tanítványaival. Az irodalomtörténetből számos olyan költőt, íróat ismerünk, akik életük egy szakaszában költőként tanítottak. Elég itt Babitsra, Juhászra, Csokonaira, Aranyra vagy Gárdonyira gondolnunk.

Esetenként ezt külső kényszerből tették, de a lélekformálás szándéka mindegyiküknek alapigénye volt.

Voltak olyan költők, akik soha nem álltak katedrán, de akkor is lelkeket formáltak, de Áprilynak megadatot, hogy költőként több száz tanítványa lelkét is alakította. Az életútja alakulásáról röviden csak azt nyilatkozta, hogy *„ha varázsló hatalom visszahelyezne fiatalságomba, a pályaválasztás keresztútjára, ingadozás nélkül ismét a lelket formáló tanári pályát választanám”*.

Ez az idézet azt bizonyítja, hogy Áprily könyvei, versei elismerésének sokasága ellenére a tanári pályát nem „jövedelem-kiegészítésnek” tekintette. Az emberhez szólt akkor is, ha verseiben a parajdi erdőről írt, és akkor is, ha emberségével, szelidségével, sajátos egyéniségével a tanítványai lelkét formálta.

Írásunkban az életén keresztül szeretnénk érzékeltetni, hogy *Egy Áprily* volt, még akkor is, ha a pályaválasztás keresztútján a tanári pályát választotta, mert így tudott legközelebb jutni az emberi lelkek formálásához.

„Fecskék, őzek, farkasok”

Közismert és elfogadott a pedagógiának és a pszichológiának az a tétele, hogy az emberi személyiség alakulásában az első életevek meghatározóak. Bár Áprily szándékai ellenére soha nem írta meg az életrajzát, de a verseiből tudjuk, hogy a parajdi gyermekévei az életének nem csak a legboldogabb, hanem egyben a legmeghatározóbb szakaszát jelentették. Verseiből könnyű a parajdi gyökereket megtalálni. Az erdő, a pizstrángos, a természet ezernyi szépsége meghatározó volt gyermekkorára. Minden szabadidejében apjával az erdőt járta, és ez nem csak a csodálatos természeti környezet megismerésével és megszeretésével járt, hanem apja szellemi örökségének az átvételével is. Egy 1966-ban adott interjúban erről így írt: *„Természetlátásomat, életutam irányát a parajdi gyermekkor határozta meg. A környék népmonda hősnője, Rabsonné asszony mozgatta meg először képzeletemet, és a csodálatos táj, meg a vidék állatvilága. Az eleven gyermekkori emlékeket annyiszor*

elmondtam unokáimnak, hogy végül le is jegyeztem őket, részben ezekből kerekedett ki a *Fecskék, őzek, farkasok* című kötet. Alaphangjuk talán túlságosan nosztalgikus-elégikus is gyermekek számára...”

A Parajdhoz közelálló hegyek, Juhodvize völgye és az Ilyésmező szépsége hozzájárult, hogy a hegy várához több rege is fűződik. Az egykori vár meredek sziklákön áll, s nyilván ez is megmozgatta a nép fantáziáját.

Az egyik rege szerint Rabsonné ördögös mesterséggel építette fel a várat, kass és macska hordta fel a köveket a meredek hegyoldalra. A rege lényeges vonása, hogy Robsonné az ördögnél is furfangosabb volt. Érthető, hogy a kis Jékely fantáziáját megragadták a különböző mendemondák. A vár körüli regék alapot szolgáltatottak a meseíróknak is. Méhes György meséjében Rabsonné elrabolta a falu legszebb lányát és galambbá változtatta. Nyíró Rabsonné rózsái című meséjében viszont a rózsák virágai halálra kábították az áldozatukat.

Csendes zárkózottsága, érzelmei elrejtése, kifinomult lelki érzékenysége mind-mind olyan tulajdonságok voltak, melyeknek elemeit egyaránt megtaláljuk a költészetében és a tanári tevékenységében.

Vita Zsigmond visszaemlékezése szerint „Ismerte a madarak hangját; a rigókat, a fülemüléket, a pintyeket, a cinkéket! Mint régi jó barátokat felismerte őket, és kedvesen, szeretettel beszélt róluk... Az állatok világa felé mindig megértéssel fordult. Az udvarán voltak galambok, néha rövid időre egy-egy rókakölyök is került, télen pedig a madarakat etette a tornácon.” Jellemző az állatszeretetére, hogy már a fővárosban tanított, amikor Reményihez írt levelében beszámolt egy madárról: „Rengeteg madara van a Baár Madasnak. Köztük van egy rigó, amelyikben különös örööm telik. Megérdemelne egy verset, s meg is kapná, ha úgy tudnék énekelni, mint ő fog áprilisban.”

Bolyongásait, a „Rabsonné várával kapcsolatos élményét”, mely a 10 éves fiú számára izgalmas legenda volt, az *Álom a vár alatt* című versében írta meg:

(Öt óra! Fel, fel, kis turista!
Öltözz sietve, jössz velünk.
Legyen botod, kislejtsze, bicska,
Rabsonnénál ebédelünk.)
S mentünk. Köddel köszönt a várrom,
bronz homlokán ezüst szalag,
régí vasárnap, régí nyáron
kolomp csengett, patak szaladt.

13 éves korában *Az est* című versében szintén megemlékezik Rabsonné váráról:

Nyugaton már lenyugodott a nap	Ott, hol égbenyúló csúcsával
Bíborba vonva az eget.	Rabsonné vára emelkedik,
Keleten a hold emelkedik	Nyájával a kis pásztorfiú
A hófödte havasok felett.	Pihenőre megállapodik.

Az említett apai örökség, a parajdi gyökerek már csak további megerősítést kap-

tak a kolozsvári *Református Kollégium* hagyományaival, kiváló tanáraival, és nem utolsósorban az önképzőkörével. 12 éves volt, amikor a kollégium diákja lett, és adigra egy „egész csokorra” való verset írt a pepita füzetébe, de a dallammal, a ritmussal már korábban a hintázás közben találkozott. Így írt erről: „Falusi házunk udvarán hinta volt. Kisfiús szenvedélyességgel hintáztam, a lengéseket ritmus kíséerte bennem, a ritmusból dallam lett, s a dallam szavakat szedett magára. Sok gyerek hintázik így, de bennem tovább élt ez a ritmusöszton, s egy-egy nagyon zsenge verset alakított már elemista koromban.”

Diákkorában zajlott az angol-búr háború, s aligha véletlen, hogy verseiben a búrokért lelkesedett.

Kiváló tanuló volt, sokat olvasott, és az önképzőkörnek is aktív tagja volt, ahol jutalomban is részesült. Első szerelmes verseit az önképzőkör kézzel írt lapjában, a *Reményben* közölte. Jellemző a zárkózottságára, a szerénységére, hogy a versei legtöbbször álnéven vagy névtelenül jelentek meg.

Az első kinyomtatott verse a kolozsvári *Egyetemi Lapokban*, a második az *Erdélyi Lapokban* jelent meg. S bár a versírással már az elemi iskolában találkozott, mégis fontos tényként kell megemlíteni az önképzőkör, a *Remény*, az *Egyetemi Lapok* és az *Erdélyi Lapok* nyújtotta lehetőségeket, amelyek nagyba hozzájárultak Áprily (akkor még Jékely) költői életútjához. Természetesen, nem szabad figyelmen kívül hagyni azokat a tanárokat, akik felismerték és támogatták a fiatal tehetségeket. Áprily esetében ilyen volt *Kovács Dezső* irodalomtanára és *Seprődi János*, akik nagy hatással voltak rá. Talán egy kis kitérével említhetjük, hogy a tanári hatás felmérhetetlen hatást jelentett számára. Áprily úgy emlékezett vissza, hogy e két tanára órái életre szóló élményt nyújtottak számára. Tanárai az irodalmi dolgozataiban fedezték fel a tehetségét. Egy alkalommal *Kovács Dezső* felolvasta és megdicsérte a munkáját, és ez további írásra sarkalta.

Az önképzőkör ugyancsak sokat jelentett számára.

Hetedikes korában a színház is felkeltette a fiatal diák érdeklődését. Színész akart lenni, de erről az utolsó percben lemondott.

Az érdeklődése egyre inkább az irodalom felé fordult. A parajdi gyökerek, valamint a Református Kollégiumban eltöltött évek egyenesen vezettek ahhoz a „pepita füzetéhez”, amelybe 1903-tól a verseit rögzítette. Nyomtatásban csak 1915-ben jelent meg az első verse az *Egyetemi Lapokban*. Jellemző a szerénységére, hogy azt kérte a szerkesztőségtől, hogy verse névtelenül jelenjen meg.

„*Enyedi csend...*”

Áprily Lajos a nagyenyedi kollégium tanítóképzőjében 1909-ben kezdte meg tanári munkáját, ahol magyart, németet, majd egy év után a gimnáziumban görög-pótlót és franciát is tanított. Nagyenyedi, pontosabban a Bethlen Kollégiumhoz kötődő tanári pályafutása, élete egy jelentős szakaszát jelentette, ahol a könyvtárosi

feladatokat is ellátta. Visszaemlékezésében meghatottan beszélt a könyvtár *gróf Mikó Imre* magángyűjteményéről, ahol számos olyan klasszikus olasz mű került a kezébe, amelyek befolyásolták érdeklődését. A könyvtárban töltött éveiről egy versében is megemlékezett:

Enyedi csend (részlet)

Gyümölcseim sárgára benned értek
s benned fakadtak friss virágaim.
Belőled jöttek a könyvtár--homályába
öreg könyvek, búvölt szellemek..."

Tanártársai, főleg a kollégium idősebb tanárai, az irodalmi konzervativizmus hívei voltak. Áprily új szellemet hozott az öreg falak közé. Ő volt az első, aki kiáll Ady versei és szellemisége elfogadásáért és oktatásáért. Szembeszállt azokkal a konzervatív gondolkodású kollégáival, akik elutasították, sőt hazaárulónak tartották Adyt. Érdekes, de jellemző epizód, hogy egyik tanítványa – nyilván Áprily előadásainak hatására –, lelkes Ady-rajongóvá vált. Az önképzőkörben előadást tartott Adyról, sőt az *Alsófehér* című enyedi lapban cikket is írt róla. Lelkesedése odáig terjedt, hogy levelet is írt a Párizsban tartózkodó Adynak, aki a válaszában azt írta, „Jólesik tudnom, hogy Nagyenyeden van egy lélek, aki ért engem.” Ady nem tudhatta, hogy ezt a megértést az akkor még fiatal tanárnak, Áprily Lajosnak köszönhette. Itt említjük meg, hogy Áprily rövid ideig Párizsban is járt, ahol szeretete volna Adyt meglátogatni. Jellemző a szerénységére, hogy már Ady, illetve Léda lakását is megkereste, de nem mert becsengetni. Különben Áprily Ady tanításával a tanári szabadság határait is feszegette. Az 1920-as években Ady és több más kortárs író még nem szerepelt a tankönyvekben. Ezért Áprily nem az érvényben lévő konzervatív Beöthy-féle tankönyvet tanította.

Kollégium, Langyos hullámú évek

A nagyenyedi tanári tevékenysége minden mozzanatában megtaláljuk azokat a vonásokat, amelyek a későbbiekben is jellemezték: a tanítványok szeretetét, közvetlenségét, szerénységét, és nem utolsósorban a természet megszerettetése szándékát.

Péter Lajos így írta le a fiatal tanárt: „Magas, karcsú termetű, majdnem leányos, jóságos szelíd arca volt. Szépen elválasztott haja, kétfelől ún. barkót viselt. Hétköznapi módon túlnyomólag világosszürke ruhát viselt, kékes inggel, mosható fehér nyakkendővel. Akkor még egészen fiatal, úgy harminc év körüli lehetett. Szavaival megfontoltan, óvatosan bánt, s ezért kevés beszédének is igen nagy súlya volt, De sokat mondott arcának jellegzetes vonása, a mosolya. Lehetett ez elismerés vagy a szeretet megnyilvánulása, de nemtetszését is ezzel juttatta kifejezésre. Mosolyán keresztül is fegyelmezett.”

A visszaemlékezők gyakran említik „mosolyát”, a „tekintetét”, ami a személyi-

sege lényegéből fakadt, s ez aligha írható elő a pedagógus követelményeként. Közvetlensége ugyancsak a jellemző tulajdonsága volt. Egyik tanulója, Fülöp Károly említi a visszaemlékezésében, hogy milyen lelkesedéssel tapsolták meg a tanáruk és fiatal felesége elegáns korcsolyázását.

Enyeden az első években a tanítóképzőben tanított, ahol magyar dolgozatai címei is tükrözik a pedagógiai szemléletét. Ilyenek például: Szülőföldem, Karácsony a faluban, A pilisi kirándulás leírása, A rovarok haszna és kára, A természet Ballasi költészetében stb. Jellemző még Áprilyra, hogy a diákjai több alkalommal kaptak lehetőséget szabadon választott témák kidolgozására. Ez a korabeli gyakorlatban nem volt általános, ő pedig nagyon fontosnak tartotta a tanulói házi olvasmányait, illetve azok irányítását. Az osztályából egy tanítványa íróként, egy másik költőként vált ismertté.

Az iskola önképzőkörre tanárelnökeként, a korabeli gyakorlatnak megfelelően, ő is csak árnyalt tapintattal irányította az önképzőkör életét. Egy-egy tanuló kevésbé sikerült munkáját legfeljebb csak helyreigazította, így nem vette el a kedvét a további munkától. Bizonyára emlékezett saját diákveivére, amikor az önképzőkörben Kovács tanár úr biztatása mit jelentett számára. Tanári előadásai különleges érdeklődést váltottak ki. Szubjektív hangvételi értékelései vonzóvá, érdekessé tették a magyarázatait. Tanítványai itt is, mint a későbbi munkahelyein, mindenütt rajongva szerették. Többször keresték az alkalmat, hogy vele legyenek, s erre kiváló alkalmat adtak a gyakori kirándulások.

Említettük, hogy Áprily már gyermekkorában szenvedélyesen szerette a természetet. Ezt kívánta a kirándulásain a tanítványaival is megszerettetni. Jellemző rá egy epizód, amikor a torockói kirándulásra magával vitte Jókai *Egy az Isten* című regényét, amelyből részleteket olvasott fel a város történetéből. Vita Zsigmond visszaemlékezése szerint a kirándulások előkészülete is jellemző volt a gondoskodására, figyelmességére. Egyik tanulója azért nem jelentkezett a kirándulásra, mert elszakadt a cipője. Áprily tanácsot adott, hogy hová vigye a cipőjét, és ki is fizette a talpalás költségeit.

A kirándulások a tanár-diák viszony formálása sajátos területét jelentették. Az iskolán belüli élet törvényszerű kötöttségei természetesen módon feloldódtak a kirándulások alkalmával. A „tanár úr” a természetben érezte magát otthon. Egy tanítványa szerint a tanárának jó hangja volt, s a kirándulások alkalmával szeretett énekelni. A közös éneklés, a tábortűz, a szalonnasütés vagy a csillagok számolása különlegesen mély kapcsolatot alakított ki Áprily és a tanítványai között. A kirándulásokon kialakult közvetlen hangulat az órákon csak némileg módosult. Az osztályozásnál – Babitshoz és Juhászhoz hasonlóan –, szigorú és következetes volt, de itt is tudott „Áprily” maradni. Az egyik tanítványa gyengén állt németből, de éppen vizsga előtt tudta meg, hogy az édesapja meghalt. Áprily hazaengedte a fiút, és természetesen közepes osztályzatot kapott. Mint minden epizód esetleges, de ezek mint-mind Áprily lelkiségének szerves részei voltak.

A felsoroltak után aligha csodálkoztatunk, hogy a tanítványai számára Nagyenyed egy volt Áprily tanár úrral.

Bár Áprily költészete meghaladja az írásunk kereteit, mégis idézzük a tragikus sorsú Apáczaiz holland származású feleségéről írt versét.

Tavasza házsongárdi temetőben

A tavasz jött a parttalan időben
s megállt a házsongárdi temetőben.
Én tört kövön és porladó

keresztben

Aletta van der Maet nevét
kerestem.

Tudtam, hogy itt ringatja rég
az álom,
tudtam, elmúlt nevét már nem
találom.

De a vasárnap délutáni csendben
nagyon dalolt a név zenéje
bennem.

S míg dalolt, a századokba néztem
s a holt professzor szellemét
idéztem,

akinek egyszer meleg lett a vére
Aletta van der Maet meleg nevére.
Ha jött a harcok lázadó sötétje,
fényvel dalolt a név, hogy féltve
védje.

S a dallamot karral kísérve
halkan
napsugaras nyugat dalolt a dalban,
hol a sötétség tenger-árja ellen
ragyogó gátat épített a szellem.

Aletta van der Maet susogta,
mikor a béke bús szemét befogta.
S mikor a hálátlan világ temette,
Aletta búja jajgatott felette,
míg dörgő fenséggel bűgött le rája
a kálvinista templom orgonája.

Aztán a dal visszhangját veszelve,
félve

náziumban az első érettségit 1863-ban tartották. Tanárai között olyan kiválóságok tanítottak, mint Tolnai Lajos (irodalom), Gyulai Pál (poétika, retorika), Thaly Kálmán (történelem), Ballagi Mór (német) stb. Az iskola neves tanulói között volt többek között Alexander Bernát, Ballagi Aladár, Szent-Györgyi Albert, Gárdonyi Géza, Goldziher Ignác, Devecseri Gábor stb.

A Lónyai utcai gimnázium mellett egy református leánynevelő intézet terve már a századforduló utáni években felmerült. Ehhez Baár János és Madas Károly létesített alapítványt.

Az eredetileg felsőbb leányiskolát Baár János és Madás Károly alapította 1907-ben. Egy új iskolaépület tervezésére zárkórú pályázatot írtak ki. A 6 pályázó közül a megbízást Medgyaszay István egyetemi tanár kapta meg.

Az iskolát 500 tanuló befogadására tervezték. Az esztétikai és pedagógiai igényeknek mindenben megfelelő, a főváros egyik legszebb iskolája felépítését a kormány 35 évre szóló állami segéllyel támogatta.

Az igazgató Áprily Lajos

Nehéz az erdőt, madarakat szerető Áprilyt egy ötszáz fős iskola igazgatójaként elképzelni, de amint azt már a bevezetőben említettük, egyetlen Áprily Lajos volt, aki Nagyenyeden, Kolozsváron, a Lónyai utcai gimnáziumban éppúgy, mint a Baár-Madas igazgatójaként megmaradt a rábízott lelkek formálójának. Az iskola nem csak a főváros egyik legszebb iskolája volt, hanem meghatározta azt Áprily sajátos, nehezen megragadható szellemisége. Éppen úgy, ahogy évtizedekkel korábban az ugyancsak szép Tisztviselőtelepi Tündérpalotát nem csak az épület szépsége határozta meg, hanem igazgatója, Gaál Mózes szellemisége is.

Meggyőződésünk, hogy Áprilynak a Baár-Madasban kiteljesedett pedagógiai munkássága gyökereit Parajdon, Nagyenyeden kell keresni. Meggyőződésünk, hogy a 9 országban tett fél évig tartó tanulmányútja csak megerősítette mindazt ami már amúgy is „benne” volt. Tanulmányútjának tapasztalatait *Úti jegyzetek. Egy pedagógiai vándorlás megfigyelései* címen tette közzé. A gyakorló tanárok külföldi tanulmányútjai nem voltak ritkák, de a kilenc országra kiterjedő fél éves út alkalmat adott az amúgy is érzékeny, fogékony tanárnak arra, hogy átfogó képek kapjon és adjon a nyugat- és észak-európai oktatás és nevelésügy helyzetéről. Száz év távlatából és Európa mai gondjai idején különösen érdekes-értékes olvasmány Áprily írása. Figyelme mindenre kiterjedt, és óvatos, árnyalt következtetései napjainkban is elgondolkodtatóak.

A tapasztalatai között talán az a legfontosabb, hogy elismerte és világosan megfogalmazta a társadalmi-politikai és a pedagógiai kérdések összefüggéseit. Írása bevezetőjében így írt erről:

„A távoli abesszin háború izgalma ott reszketett az északi-hideg svéd levegőben – az iskolák szemléltető tábláin megjelentek a háború nyugtalanul figyelt térképei.

Dániában zúgott az Internacionálé a választások lármájában. Hamburg és Utrecht, a nemzeti szocializmus hollandjai terjeszkedéséről beszélt a vasúti fülkében az utrecht-i útitárs. Edignurgh mély költői áhítattal ülte meg a hősök napját, és brit figyelemmel szavazott a sorsdöntő napon. A berlini iskola franciaórán Gobineau fajelméletét fordították. Versoixban a humanista Geheeb a pedagógia embercúcsaira menekült az európai zűrzavar elől. Bécsben fegyveres örök álltak a közoktatásügyi minisztérium előtt, s detektív igazoltatott, amikor látogatási engedélyért odamentem.” Áprily félmondatai mögött már a harmincas években kirajzolódik az európai zűrzavar, amelyből menekülne.

Az 58 intézetben tett látogatás élményeit természetesen nem ismertethetjük, de az azonosságok és változatosságok viszont érdekfeszítőek. Az északi országokban (Finnország, Svédország, Dánia) szokás volt a reggeli áhitat, melyeken a gyermekeket kísérő szülők is részt vettek. Áprily nem tudhatta, de észrevette a hollandiai migráció korai jeleit. Az amszterdami gyarmati múzeum meglátogatása után írta: „Aki ezt látta, sok minden feltáru előtte. Megérti a holland nagyváros élesen jelentkező egzotikus vonását emberarcokban, ismereteinek összefüggésébe beállítja a jávai lányokat, akik fehér társnőiket meghaladó fejlettségükben figyelik az európai műveltség hangját a katedrálról; a néger fiút is, akiről azt a felvilágosítást adja az igazgató, hogy a nagyapja még emberevő volt, de az apja – hollandiai orvos – már kifogástalan gentleman.

A mohó Kelettel találkozik az ember ezekben a trópusi fantomokkal színezett iskolákban, s némi csodálkozással könyveli el a dicséretet, amellyel a gyarmati szigetvilág fiainak és leányainak szorgalmát, komolyságát és eszességét a tanárok kiemelik.”

Különleges figyelmet érdemel Áprilynak a német iskolákkal kapcsolatos véleménye. A bevezető mondat finoman, de mégis azt jelzi, hogy Párizsból Berlinbe vezet az út, majd így folytatja „Abba az országba, ahol ma a közösség igéit a legerősebben hangoztatják. Várakozással lépek át az ország határán, melynek régi közoktatásügyét nem volt alkalmam megismerni. Egy kicsit szorongó vagyok: félek a politikai túltengéstől, félek a humánus csökkenésétől, félek mindattól, ami a nevelés emberi célkitűzéseivel – a nemzeti túlhangsúlyozása címén – súrlódhatik.” A „politika túltengése”, a „humánus csökkenése”, a „szorongás” olyan kifejezések, melyek nem szorulnak magyarázatra.

Áprily árnyalt megfogalmazása előrejelzése mindannak, ami a 30-as évek gondolkodó embereit foglalkoztatta. Egy történelemórán – ami érthetően különösen érdekelté – a faji kérdésekkel foglalkoztak, ahol egy francia szerzőre hivatkozva elhangzott, hogy „a tiszta fajok magasabb tulajdonságokat termelnek ki magukból, mint a keverték”. A tanár kitérő felelet adott egy leány felvetésére.

Németországban az óra eleje és vége „Heil Hitler” köszöntéssel zárult. A tanulók teljesítményét Áprily úgy értékeli, hogy a tanulók kíváncsiságát és szomjúsá-

gát, „ha helyesen elégítik ki, jövőt fog építeni országuk számára”. A finoman fogalmazott feltételezés jelezte Áprily belső jövőbelátását.

„Szeretett tanítani...”

Áprilynak a Baár-Madasba eltöltött éveiről az egybehangzó pozitív értékelésekből egy csodálatos pedagógus tanáregyéniség rajzolódik ki előttünk. Szeretnénk azonban előrebecsajítani, hogy a pedagógus pálya nem teszi lehetővé a „tökéletes tanár” definiálását. „Csak” körbejárhatunk egy embert, aki különböző helyzetekben mindig – vagy árnyaltabban fogalmazva, legtöbbször – megtalálta azt a megoldást, hogy mivel és hogyan tud közelebb jutni a tanítványaihoz. Ezért választottuk azt az utat, hogy Áprily optimális tanári tulajdonságai helyett visszaemlékező tanítványainak élményeiből mutatunk be olyan „epizódokat”, melyek a növendékek egész további életét megszabták. Az alább felsoroltak talán többet mondanak igazgatójáról, az iskola légköréről, mint a „tudományos” elemzések.

a) Egyik tanítványa, Tálasi Istvánné Varga Anna visszaemlékezése szerint Áprily első óráján egy Reményik-verset olvasott fel.

Az ige

„Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek,
Áhítattal ejtsétek a szót,
A nyelv ma nektek első menedéktek,
A nyelv ma tündérvár és katakombá,
Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek.”

b) Nemes Nagy Ágnes szerint „abban a két esztendőben mintha állandóan süttött volna a nap”.

c) Egy tanártársa így emlékezik vissza rá: „Jékely Lajos valóban lélekformáló tanár és igazgató volt. Fél 8-kor már a tanári szobában fogadta az érkező kollégákat. Mindenkihez volt egy kedves szava, egy érdeklődő kérdése... Az iskolának szinte mind az ötszáz diákját név szerint ismerte...Nagyon gyakran látogatott órákat, különösen nálunk, kezdő tanároknál, sok okos tanáccsal látva el minket, s – amire más iskolákban sohasem láttam példát igazgatóknál –, ő is meghívott minket saját óráira hospitálni.”

d) Egy másik vallomás: „Áprily az iskola életének új irányt szabott. Bizonyára nem valamennyien és – Áprily szigorú szerénysége következtében – nem is az iskolában ismertük Áprily Lajost, a költőt. De aki megismerte művein át, az jól tudja, hogy sok költővel ellentétben Jékely Lajos, az ember és pedagógus, és Áprily Lajos, a költő, lényegét, etikáját tekintve egy és ugyanaz.

e) Áprily már reggel 6-kor sétált feleségével a Baár-Madas gyönyörű kertjében, majd az irodába ment, és fogadta tanártársait.

f) A személyes, közvetlen hatásokon túl, mint „igazgató” is sokat tette az iskola szellemisége alakításáért. Így például rendszeresen meghívta a hozzá közel álló

írókat. Vendége volt az iskolának Reményik Sándor, Nyíró József és Tamási Áron is. A látogatások életre szóló élményt jelentettek a lányoknak. Teadélután keretében személyesen is találkozhattak és megismerhették a meghívott írókat.

g) Az iskola egyik volt diákja ezt írta: „Jékely Lajos most is közöttünk él. Örökös szép szürke szeme mindannyiunk életét vigyázza.”

h) Kériné Sós Júlia, az iskola egykori tanítványa így írt az igazgatójáról: „Nagyszerű ember volt az igazgatónk... Ötszáz diák napi ügyeivel bajlódott, de azok sohasem érezhették, hogy tehernek tekinti őket...Vasárnaponként kirándulni ment velük, s nekünk ugyancsak igyekezni kellett, hogy a havasokhoz szokott lépteit utolérjük.” Itt említjük meg, hogy Áprily 1940/41-ben részt vett az iskola tanulói erdélyi kirándulásán. Az úticél Kolozsvár, Kalotaszeg, a Gyilkos-tó és Brassó volt.

i) Dr. Domonkos Józsefné Ozoray Márta így emlékezett vissza tanárára: „Becsöngetés után, mint mindig, nyitott ajtóval vártuk tanárainkat. Amikor első órájára vártuk Jékely-Áprily tanár urat, különösen várakozásteljes moccsatlan csendben vártuk. Akik már szerették verseit, előre örültek az órának, örültek a csendes folyóson felhangzó, felénk közeledő lépteknek. Majd akit vártunk, megjelent az ajtóban. Akkor még hollőfekete volt a haja, a háta kissé hajlott, a tartása mégis egyenes. Acélszürke – vagy mégis inkább katángkék – szemének minden szelidsége mellett is mélyen fürkésző, kutató, lélekbe ható pillantása volt.” Az emlékeket felidéző bevallja, hogy e nézés, e tekintet súlya alatt olyan érzése volt, mintha a bírāja előtt állna. „Tekintetével megmért, felmért, megjegyzett magának mindenkit. Mégsem zsugorodott ettől senki kicsivé, nem. Várakozás és bizonyos megelőlegezett megbecsülés volt ebbe a tekintetben...

...Óravezetésében a költő-tanár messze nem volt a szó szoros értelmében tanár, tanerő. Nem volt tanári zsebnote, így előttünk nem is osztályozott. Bár nem hívott ki senkit a padból felelni, így is ismerte tudásunkat, szorgalmunkat, képességeinket, általános műveltségünket, olvasottságunkat,...

...A magyar órákon a költő-elődök értő és életteli bemutatása – ez volt hétköznapjainak igazi munkaterülete. Látnivaló volt, hogy örült fogékonyságunknak, örült, hogy adhatott, s hogy volt kinek adnia. Szeretett tanítani, jól érezte magát az órán.”

Nehéz egy írás keretein belül érzékeltetni a Baár-Madasban folyó életet. Ahogy Nemes Nagy Ágnes idéztük, hogy az ott töltött éveiben úgy érezte, hogy állandóan süt a nap. S ezt a napsütést a tanárok, az épület, az iskola szellemisége és a tanulók életkorához illeszkedő diákélet fűtötte. A sportolás lehetősége, a többször említett kirándulások, a gazdag tanórán kívüli programok, a gyakori vendégek nem csak szórakozást, mai szóval „kikapcsolódást” jelentettek, hanem hozzájárult személyiségük alakulásához is. Az élménygazdag tanórán kívüli programok között említjük, hogy 1937-ben Kodály Zoltán meglátogatta a *Pünkösdőlvő* kóruspróbáját. A visszaemlékező Ozoray Márta szerint „A tornaterem-díszterem erkélyén fent az énekkar próbált, lent egy bordásfal előtt álldogálva Kodály, a zeneszerző beszélge-

tett Áprily Lajossal, a költővel. Látni lehetett az arcukon, tartásukon a kölcsönös tiszteletet, megbecsülést.”

Minden évben az ünnepélyek „megkoronázását” jelentették a Baár-Madas-napok, melyeken tornaünnepélyt, kosztümös táncbemutatót vagy színpadi előadást tartottak. Nemes Nagy Ágnes időskori visszaemlékezésében leírt egy humoros színházi előkészületet. Egy francia nyelvű Cyrano-előadásra készültek. A jelmezeket maguk készítették, ő papírmáséból hosszabbította meg az orrát. De amikor ezt a többi szereplő meglátta, a leszávagták, hogy ez az egész előadást nevetésbe fullasztja.

A szabadidő komolyabb eltöltését jelentette a Baár-Madasban is működő önképzőkör, melynek egy irodalmi és egy matematikai, természettudományi tagozata volt. Az irodalmiban évente 6 gyűlést tartottak, és azokon Adyval, Tóth Árpáddal, Szabó Lőrincsel, Babits Mihállyal foglalkoztak. A matematikai, természettudományi tagozaton 9 gyűlést tartottak. A VII. és a VIII. osztályban szélső értékek megoldásával, számelméleti tételekkel, integrált számításokkal, függvények sorbafejtésével, egymásra merőleges rezgések összetételével, lumineszcenciás és atomfizikai kérdésekkel foglalkoztak.

Áprily 1943-ban egy interjúban úgy nyilatkozott, hogy nagyon fáradt. „Egy éves szabadságot kértem, s visszavonultam a Küküllő partjára egy kis boronaházba. Elvonulás? Nem. Valahányszor visszavonultam, mindig figyeltem a világ dolgait, s ha valaha is el tudtam volna vonulni, talán derűsebb verseket írtam volna!. Egy év múlva nyugdíjazásomat kértem, s kijöttem abba a kedves völgybe Visegrád mellett, mely ma is otthonom.”

Áprily életútját, világszemléletét, érzékenységét ismerve aligha kétséges, hogy távozása összefüggött a fasizmus előretörésével. Az első és a második zsidótörvény közvetlenül még nem érintette az iskola zsidó származású tanulóit, bár már a második törvény előírta a szülők és nagyszülők anyakönyvi kivonatainak bemutatását. 1942 tavaszán viszont egy, a Hősök terén rendezett cserkészfelvonuláson nem vehettek részt a zsidó származású cserkészek. E döntés hatására Áprily Lajos tudtával feloszlatták a cserkészcsapatot.

A szelíd, minden durvaságot és agressziót kerülő költő a fasizmus előretörésére egy versével reagált:

„Szemetekben dühösség hályoga.
Veletek menni nem fogok soha.,,

Felhasznált irodalom

A kor falára. Áprily Lajos emlékezete. Vál., szerk., összeáll.: Pomogáts Béla. Bp., Nap K., 2002.

Áprily Lajos: *Álom egy könyvárról.* Bp., 1981.

Áprily Lajos: *Nagyenyed.* Protestáns Szemle, 1939. július.

Áprily Lajos: *A versírásról.* Magyar Nyelvőr, 1964. 277. o.

- Benda Kálmán: *A nagyenyedi kollégium, mint az ... Tudományos törekvések bölcsője*. Confessio, 1985. 4. sz.
- Berde Mária búcsúztatója. Pásztortűz, 1929. 14. sz.
- Bibó István: *Iskola az egyházban*. Jelenkor, 1996. 2. sz. 169-188. o.
- Csép Ibolya: *Áprily Lajos*. Bp., 1987.
- Fenyő D. György: *Tanár és költő. Áprily tanár úr. Tanulmányok és visszaemlékezések Áprily Lajos nagyenyedi, kolozsvári és budapesti éveire*. Kolozsvár, 2011.
- Fráter Zoltán: *Áprily Lajos*. Bp., 1992.
- Fülöp Károly: *Áprily Lajos Szeghalmon*. Békési Élet, 1969. január, 146-152. o.
- Győri János: *Áprily Lajos alkotásai és vallomásai tükrében*. Bp., 1970.
- Jancsó Béla: *Áprily elmegy*. Brassói Lapok, 1929. szeptember 1.
- Kabdebő Loránd interjúja Nemes Nagy Ágnessel. Nemes Nagy Ágnes: Látkép gesztenyefával. Kortárs, 1981. 9. sz.
- Kermény János: *Áprily Lajos: Nagyenyed*. Protestáns Szemle, 1939. 447-342. o.
- Kériné Sós Júlia: *Két iskolaév*. Kortárs, 1966. szeptember.
- Kónya Árpád: *Áprily Lajos, a tanár és a költő. Enyed, a Kollégium, a hegyek világa költeményeiben*. A Bethlen Kollégium évkönyve. 1933/34. Nagyenyed, 1995.
- Kúcs Márta: *Diákszokások, diák hagyományok a régi Nagyenyeden*. Honismeret, 1964. 9. sz.
- Mózes Huba: *Jegyzet Babits Mihály és Áprily Lajos költői indulásához*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1970. 2. sz.
- Nagy Zsuzsa, A.: *Jékelytől Áprilyig. Nyitva van az Aranykapu*. A budapesti református középiskolák. Bp., 1990.
- Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása I*. Bp., 1888. 138-139. o.
- Ravasz László: *Évzáró beszéd. Az aranykapu*. Budapesti Baár-Madas Református Leánynevelő Intézet értesítője, 1933/34. Bp., 1934. 12-15. o.
- Szabó Előd: *Cseresznyevirág. A Baár-Madas története, 1907-1952*.
- Szilády Zoltán: *Áprily Lajos. Áprily felfedezése*. Debreceni Szemle, 1927. 377-395. o.
- Szondi György: *Áprily Lajos*. Debreceni Szemle, 1927. 423. o.
- Tompa László: *Áprily Lajos: Párbeszéd*. Pásztortűz, 1923. július.
- Váró Ferenc: *A nagyenyedi Bethlen-kollégium*. Kolozsvár, 1889.
- Vita Zsigmond: *Áprily Lajos*. Bp., 1972.

KÖZLEMÉNY

Olvasókörök, önképzőkörök, diáklapok a reformkori Erdélyben

JÁKI LÁSZLÓ

„A feltörő szellemet földi hatalom ideig-óráig
gátolhatja ugyan emelkedésében, de időfolytán
kinő a bérci sas szárnya, s szabad röptében kineveti az
ólálkodó vadásznak szégyenben maradt golyóit.”

(Kozma Ferenc: *A kolozsvári Unitarium Collegium
Ifjúsági olvasó és irodalmi körének múltjáról.*)

A reformkori erdélyi fiatalok olyan „bérci sasok” voltak, akiknek a 19. század elején kinyíltak a szárnyaik. Különösen igaz ez a *kolozsvári Unitárius Kollégium* diákjaira nézve, akik hihetetlen aktivitással vállalták a szellemi harcot a reformokért és az anyanyelvükért. A harc gyökereit, szervezeti kereteit az önképzőkörök biztosították, de azok tartalommal való megtöltését különböző kiadványok, elsősorban a diáklapok segítették.

Írásunkban bár teljességre törekedtünk, de azt természetesen nem érthettük el. Levéltári forrásokra nem támaszkodhattunk, így maradtak az iskolai értesítők, iskolatörténeti feldolgozások, és az egyes tanárok visszaemlékezései. Itt kell azonban előre bocsátanunk, a kutatásunkat nagyban nehezítette, hogy a diáklapok nehezen voltak hozzáférhetőek. A kézzel írt lapok a könyvtárakba sokszor be sem kerültek, máskor elvesztek. Nehéz hozzáférhetőségükre jellemző, hogy az iskolai értesítők, ahol még az altisztek nevét is számon tartották, sokszor meg sem említik az iskolai diáklapját.

Nehezebb tartalmi problémát jelentett, hogy a megjelent írások értékelésére csak óvatosan vállalkoztunk. Egyrészt a versek és a más irodalmi alkotások megítélése az irodalomtörténet feladata, másrészt meggyőződésünk, hogy a diáklapok elsődleges értéke a fiatalok szellemi aktivitása, kezdeményezőkézsége, tenni akarása, az iskolában tanult kiegészítése, továbbfejlesztése volt. Kiindulópontnak elfogadjuk a zilahi kollégium *Bontakozó Szárnyak* című diáklapjában megjelent bevezető cikk sorait, miszerint: „Minden értelmes ifjú elérkezik életének azon periódusához, melyben megpróbálja az irogatást. Egyesek titokban próbálkoznak az irodalom területén, mások pedig valamelyik ifjúsági lap hasábjainak közre is bocsátják írásaikat.”

Írásunkban a diáklapok szerepét kerestük e próbálkozások realizálásban. E „keresés” során egyik, de nem egyetlen szempontunk volt azoknak a diákoknak a felkutatása, akiknek a teljesítményei meghaladták a próbálkozások színjét. Pontosab-

ban azokat, akik a diáklapokban a kezdeti próbálkozások nyomán a későbbiekben irodalmi, közéleti vagy politikai sikereket értek el. Ezzel kapcsolatban gondot jelentett, hogy lehet-e, szabad-e a diáklapok hatását a kezdeti irodalmi próbálkozásokon keresztül mérni, hiszen esetenként a teljesítmény nem irodalmi téren, hanem más területeken jelentkezett.

Mivel írásunkban pedagógiai problémákat feszegetünk, ezért érdekesnek, értékesnek tekintettük a diáklapokban mérhetővé vált teljesítmény létrejöttének bemutatását.

A fiatalok teljesítményét sok esetben a történelmi-politikai indíttatások is motiválták. Különösen igaz ez a reformkori Erdélyben.

Írásunk egyértelműen bizonyítja, hogy az erdélyi fiatalok a hazaiakkal egy időben felismerték a nemzeti függetlenség szempontjából a reformok szükségességét, és ennek érdekében az anyanyelv ápolásának fontosságát. Mindennek azonban előfeltétele volt az oktatásügy korszerűsítése, melynek első számú akadálya a latin nyelv dominanciájának a felszámolása volt.

Az anyanyelv és a tananyag korszerűsítése

Az anyanyelv, és ezzel összefüggésben a tananyag korszerűsítésének igénye már 1816-ban megkezdődött, amikor a diákok kérték, hogy bizonyos tantárgyakat magyarul tanítsanak. A korabeli gyakorlat szerint ugyanis a latin kötelező volt. Jellemző például, hogy az alsóbb osztályok tanulóinak még magánbeszélgetéseken is tilos volt magyarul megszólalni. Egy 1840-ből származó intézkedés szerint *„Mind den alsóbb tanulók az oskolában, szobákban, auditoriumokban, udvaron beszélnek deákul ... A szokásos magyarul beszélők semmi jövedelmet és jutalmat ne kapjanak, és színházba, bálba ne bocsájtassanak.”*

Ilyen szemlélet mellett törvényszerű, hogy az élethez szükséges hasznos ismeretek teljesen háttérbe szorultak. Brassai Sámuel, a Vasárnapi Újság szerkesztője bírálata szerint *„Az életre szükséges tárgyakat ez a rendszer a véletlen önkényére hagyja. Hazájáról, a földről, a természet törvényeiről, a számok és úralakok viszonyáról a tanulóknak a legcsekélyebb ismeretei sincsenek.”* A kortárs Kozma Ferenc tömören erről azt állapította meg, hogy a kolozsvári Unitariumban *„uralkodó zárdai rendszer oskolánkban is lenyűgözve tartotta szellemeket”*.

A megoldás keresése

A fiatal diákok körében megindult elégedetlenség folyamatosan erősödött. A legjobbak élénk figyelemmel kísérték a hazai reformmozgalmakat, az európai országok eseményeit, a Szentszövetség körüli mozgalmakat. Az ifjúság elégedetlenségét a református kollégiumot elhagyó Kabos Ferenc szellemesen és tömören így foglalta össze iskolai éveit *„eredményeit”*: *„Én sohasem tudtam, mi a gyermekkor, mi a*

boldogság. Idő előtt zajos, lángoló küzdelek, elégtelen vágyak foglalták el keblemet – s hol vala a kormányos, ki a hánykolódó sajkát partra vezesse? Tanításmódunk, pedagógiánk csak jégtorlatok... A botlásokat nem felemeléssel, hanem vesszősújtással orvosolták; a tántorgást nem oktatás, nemes érzés, de félelem által szokták erősíteni ... Morál helyett éktelen katekizmust, honi nyelv helyett Roma rajzát és szavait, életre hasznos tudás helyett zavaros mitológiát, régi geográfiát, ... s mikor kibontjuk, arany helyett szentelt hamut találjunk. Itt kesergek én ifjú barátim! Tudósnak csináltak, de semmit nem tudok; lelkem semmire sem hatás, testi munkához fogok, de 12 évi helytűlés sibirítává¹ tevéne ...” Hasonlóan fogalmazott 1831-ben Szentiváni is éles szavakkal a maradi gondolkodású tanárainról. S ezek a „maradi tanárok” több helyen eljárást indítottak a szervezkedő diákok ellen. Bár kezdetben az anyanyelv oktatása, a korszerűbb ismeretek kérdése állt előtérben, de a követelések egyre inkább politikai síkra terelődtek. A tanulók gyűlései, az olvasókörök fokozatosan politikai követeléseket tartalmaztak.

Az elavult iskolai tananyag, a korszerűtlen módszerek, az anyanyelv művelésének hiánya természetesen politikai színezetet is kapott, s törvénytörően a bécsi udvar ellenkezéseit is kiváltotta.

A folyamat kezdetei

A fentiekben vázolt törekvések pontos kezdeteit nehéz meghatározni. Az új eszmék megjelenése és áramlása sok helyen és sokféle formában jelentkezett. Írásunk mondanivalója szempontjából talán elsőként a nagyenyedi kollégium iskolai szintársulata törekvéseit kell megemlíteni. Ebben az esetben ugyanis a cél – a magyar nyelv és a reformeszmék – figyelmet érdemlő egységben jelentek meg. A törekvések középpontjában az 1792 őszen a Nagyenyeden tanuló ifjak között felállott *Magyar Társaság* állt. A *Magyar Kurir* így számolt be erről: „*A folyó 1791-ik esztendőben Szent Mihály havának 18-dik napján váltanak ki a N. Enyeden tanuló Tógás Deákok és Urfiak közül mintegy 35-tön, akik elszánták magokat egyéb iskolai gyakorlások között különösen a Magyar Nyelv művelésére, vagy inkább magoknak a Magyar ékesen szóllásban való gyakorlására.*”

A nagyenyedi Társaság programja, az előzményekre építve, az iskolai színjátást állította középpontba. Ehhez azonban tudnunk kell, hogy maga a „színjátás” komoly, a nyelvművelést is feltételező előmunkát igényelt; irodalmi tájékozódást, fordítást, sőt esetenként régészeti, történelmi ismereteket is.

Az első előadásra 1792 januárjában került sor. Ma már talán szokatlan, de az előadás után egy diák kötél-táncos mutatvánnyal szórakoztatta a közönséget. A nyilvánvaló cél a színházhoz még nem szokott közönség megnyerése volt.

¹ sibirita (szibarita) = A latin sybarita átvétele. Forrása a görög szübaritész, azaz Szübarisz lakója. Az ókorban a város közmondásossá vált elpuhult, semmirekellő lakói gúnyos megnevezése.

Ilyen előkészületek után 1792 őszén jelent meg a *Próba* című zsebkönyv. A 19 diákszerző név nélkül publikálta az írását. A *Próbát* a szerénység jellemzi. Hangoztatják, hogy még „ifjak”, az anyanyelv szeretetére hivatkoznak, az olvasótól „intést”, „tanítást” és „feddést” várnak. A *Próbában* megjelenő fordítások megkülönböztetett figyelmet érdemelnek, még akkor is, ha azok esetenként stílusgyakorlatok. Mindezek ellenére *Szász Károly* azt írta a fordításokról, hogy „*Egészséges, zamatos magyar nyelvet, ügyes szófordulatokat találtam benne.*” Bayer Zsolt a korszak legjobb drámafordításai közé sorolta a *Próba* munkáit.

A nagyenyedi kollégium kezdeményezése az iskolai színjátszásokkal, valamint egy igényes kiadványon keresztül hozzájárult a magyar nyelv megerősödéséhez, a nyelvújításhoz és a reformeszmék elterjedéséhez.

A haladó és a konzervatív erők harca

A diákság törekvései átlépték az iskolák küszöbeit, és időközönként kemény ellenállásba ütköztek. A bécsi udvar reakciója már-már természetes volt, de a diákoknak sok esetben harcot kellett folytatnia a saját konzervatív nézeteket valló tanáraik ellen is. Nagyenyeden például a változásokat követelő diákok Szász Károly tanár támogatásával megjelentek a megyegyűléseken, vitákat provokáltak, és egyre nyíltabban állást foglaltak az általuk szükségesnek ítéelt reformok mellett. A katonai beavatkozás mellett jellemző és érdekes epizód, hogy a református, unitárius és katolikus tanulók közösen szállnak harcba a német színházzal szembe, kifejtve, hogy azok előadásai „*semmirevaló bohóságokkal..., nemzeti karakterünk legszebb vonásait, a komoly férfiaságot rongják..., szegény hazafi színjátszó atyánkfiait ezen kis theátrumjövedelemtől*” is megfosztják.

A tanulók vallásától független „kulturharc” jól jellemzi a harmincas évek diákjainak hangulatát, melynek folytatása a katonai beavatkozással járó 1834. február 11-i diákmegmozdulás. Bár az összecsapás nem tekinthető „forradalomnak”, mégis kiváltotta a bécsi udvar kemény retorzióját, a város katonai megszállását.

Wesselényi Miklósnak ebből alkalmából elmondott beszéde jól jelzi a városban uralkodó állapotokat: „*Visszajöttek tehát azon gyilkolásra vetemedett zsoldosok, akik pár héttel ezelőtt rémülés és közelkeseredés helyévé tették a békés várost. Még sajognak a sebek, párolog a kiontott vér, az előbbinél nagyobb sereg felső parancsolatra vonatott össze, s a közeli városokba is katonaság rendeltetett. Ostrom alatt van a város, kapuit és tereit hadilag őrzi a táborozó katonaság – békés polgárság ellen. Büszkén villognak a polgári vérbe mártott szuronyok.*”

Látszólag mindez messze esik írásunk fő mondanivalójától, de valójában a spontánul létrejött olvasó társaságok, majd a különböző elnevezésű önképzőkörök biztosították azt a szellemi hátteret, amelyből a diákok építkeztek. Az olvasókörökben folyó viták, a közösen beszerzett irodalom, azok megbeszélése mind mind a fiatalok szellemi felkészülését jelentette egy történelmi méretű átalakuláshoz.

A diákok törekvései különböző formái

A kollégiumok tanterveiből hiányzott az anyanyelv és a magyar irodalom, de ennek ellenére a tanulók érdeklődése egyre inkább ebbe az irányba fordult. Jellemző például a diákok érdeklődésére, hogy az unitárius kollégium önképzőkörének pénztárkönyvéből kiderül, hogy megvásárolták az Auróra köteteit, Goethe, Schiller műveit, a *Hazai Tudósításokat*, a *Hasznos Mulatságokat*, a *Tudományos Gyűjteményt*, a *Jelenkort* és a *Kritikai Lapokat*. Ezekből ismerték meg a kor égető társadalmi kérdéseit. A tájékozódás, az olvasás együtt járt az írás igényével is. 1829/30-ban megjelent *Kelemen János*, a Kolozsvári Református Kollégium könyvtárosa szerkesztésében az *Aglája*. A négykötetes munka kolozsvári és nagyenyedi lelkes diákok irodalmi munkásságát tartalmazta.

Az 1829 és 1831 között megjelent kiadvány a verseken keresztül kívánta a nyelv művelést, a haza- és szülőföldszeretetet szolgálni. A kiadvány 4 szám után megszűnt, mert a megjelenéshez szükséges 250 előfizető nem volt biztosított. A zsebkönyv kiadása a kizsármú előfizető ellenére nem volt hiábavaló, mert mint ahogy azt megfogalmazták, „nem esett szét csak kiterébélyesedett”. Megszűnését ugyanis az *Estike*, a *Bércvirág* és más kiadványok követték.

Hajós János kolozsvári irodalmár visszaemlékezése jól tükrözi az ifjúság általános hangulatát. Hajós leírta, hogy a görög és a lengyel szabadságharc rendkívül népszerű volt az ifjúság körében, közismertek voltak a lengyel szabadságharcos indulók, általános divat volt lengyel négyszögletű sapka viselése stb.

Külön is említendőek azok a kollégiumi olvasóegyletek és önképzőkörök, ahol ezt az oktatók is bátorították. Így például Szász Károlyt, Brassai Sámuel, Méhes Sámuel, Hajós Jánost stb. említhetjük. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban például Gálffy Sándor 1829/30-ban „Baráti Kör”-t alakított. A körhöz rövidesen csatlakozott Szentiváni Mihály és Kriza János is. Később mindketten a haladó törekvések elismert képviselőjeként váltak ismertté.

A Nyárad-Gálfalván 1813-ban született Szentiváni Mihály a kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanult, ahol kitűnt a sokoldalú érdeklődésével. Közreműködésével Olvasó Társaságot szervezett, ahol az üléseken magyar irodalmi munkákat olvastak, egymás írásait megvitatták, majd a jobbakat *Barátság lánc*a címen összegyűjtötték és 1829 októberében kiadták. Ugyanebben az évben az Olvasó Társaság munkájába Kriza János és Nagy Elek is bekapcsolódott.

Szentiváni később jogot tanult, de az Olvasó Társaságnak továbbra is meghatározó tagja maradt. Munkásságára jellemző a kritikus igényesség. Szenvedélyes ellenzője volt a „könnyű írásnak”. Igényessége sok szempontból jogos volt, hiszen az önképzőkori próbálkozások sok esetben valóban kritikát igényeltek. Ennek ellenére a társai „ledorongolásait” sokszor túlzónak tartották. Közben az addig spontánul működő Olvasó Társaság 1833/34-ben hivatalosan is a kollégium szervezetébe tagolódott. Jelentős változást jelentett, hogy 1838. február 21-én az Olvasó Társa-

ság ülésén *Csongvai Károly* indítványára a társaság tagjai addigi munkáit *Remény* címen 500 példányban is kiadták.

A sorban külön is kiemelkedik *Kriza János (1811-1875)*. A papcsaládból származó Kriza János Nagyajtán született. Alsóbb iskoláit Toroczkón kezdte, majd 1825-től a székelykeresztúri gimnáziumban végezte. 1829 és 1834 között a kolozsvári Unitárius Gimnáziumban tanult. A mindenképp jeles tanuló roppant lelkesedéssel vett részt az önképzőköri munkában.

Felhasznált irodalom

- Antal Árpád: *Szentiváni Mihály*. Bukarest, 1958.
- Benda Kálmán: *A nagyenyedi Kollégium, mint az erdélyi tudományos törekvések bölcsője*. Confessio, 1985. 4. sz.
- Benkő Samu: *A marosvásárhelyi Kollégium diákjainak művelődési törekvései a múlt század harmincas éveiben*. Kelemen Lajos emlékkönyv. Bukarest, 1957.
- Berde Mária R.: *A nagyenyedi Bethlen Kollégium szerepe a XIX. század szabadságmozgalmaiban*. Embernevelés, 1948. 6. sz.
- Berde Károly: *Emlékkönyv*. Kiad. A Bethlen Gábor Kollégium Főgimnázium Ifjúsági Önképzőkör. Nagyenyed, 1909.
- Faragó József: *Ismeretlen Kriza-életrajzok*. Kolozsvár, 1943.
- Fiatal Szívvel*. A kolozsvári 7-es számú Líceum Diákújsága. 1969. március.
- Gaal György: *Diáklapok másfél száz éve*. Korunk Évkönyv, 1974. 2. sz.
- Gálfalvi Samu: *Száznegyven év. Visszapillantása székelykeresztúri Unitárius Gimnázium 140 éves múltjára*. Székelyudvarhely, 1934.
- Gálos Rezső: *A Remény történetéhez*. Erdélyi Múzeum, 1915. 115-116. o.
- Hofbauer László: *A Remény című zsebkönyv története*. Cluj – Kolozsvár, 1931.
- Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. Bp., 1927.
- Jakab Elek: *Szentiváni Mihály életrajzához*. Figyelő, 1978. 110., 125. o.
- Jancsó Béla: *Irodalom és közélet*. Bukarest, 1973.
- Jancsó Béla: *A Remény osztálya*. Ifjú Erdély, 1935. február.
- Józsa György: *140 éve indult*. Fialat Szívvel, 1970. 4-5. sz.
- Kocziány László: *Adalék az erdélyi reformkorszak iskolai zsebkönyv-költészetéhez*. Igaz Szó (Marosvásárhely), 1955. szeptember.
- Kozma Ferenc: *A kolozsvári Unitarium Collegium ifjúsági olvasó és irodalmi körének múltja*. Kolozsvár, 1867.
- Nagy Géza: *Nevelésügyi sajtónk hagyományaiából*. Korunk Évkönyve, 1974. 10-12. sz.
- Nagy Endre: *Mentovich Ferenc élete és működése*. Maros Vásárhelyt, 1904.
- Szász Béla: *1794-iki iskoladráma a marosvásárhelyi kollégiumban*. Irodalomtörténeti Közleményei. 1905. 466-467. o.
- Szentiváni Mihály összes költeményei*. Kiadta és bev. ellátta Szabó Anna. Bp., 1930.
- Szinnyei Ferenc: *Novella és regényirodalmunk a szabadságharcig I*. Tavaszi Rügyek, 1893.
- Versényi György: *Kriza János emlékezete*. Budapesti Szemle, 1911. 88. o.
- Vita Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform korszak kezdetén*. Kolozsvár, 1943.
- Vita Zsigmond: *Tudománnyal és cselekedettel*. Bukarest, 1968.

KONFERENCIA

Nemzetközi tudományos konferencia (Révkomárom – Farád)

2019. március 20-án Révkomáromban a Selye János Egyetem Református Teológiai Karán került megrendezésre a III. Kárpát-medencei Nemzetközi Tudományos Konferencia keretében a *Középszintű állami és felekezeti iskolák, tanítóképzők és árvaházak 1869-1949* című tanácskozás.

Juhász György, a Selye János Egyetem rektora köszöntötte a konferencia résztvevőit, és a nyitóbeszédében kiemelte, büszkeséggel tölti el, hogy a Kárpát-medencei magyarság összefogását reprezentáló konferencia társszervezőjeként támogathatja e nemes ügyet. Fontosnak ítéli a világi és az egyházi felekezeti intézmények kapcsolatának szerepét és az együttműködés magyarságmegtartó erejét.

Rektor úr, majd Lévai Attila dékán úr is a megnyitójukban megköszönte Kováts-Németh Mária professzor asszony áldozatos előkészítő és szervező munkáját, amely eredményeképpen a magyarországi, kárpátaljai, ukrainai, erdélyi, vajdasági intézmények professzorai, kutatói, szakemberei által készített előadások a magyar értékek ápolásában végzett sokoldalú, színvonalas munkát mutatják be.

A plenáris ülést *Kováts-Németh Mária* vezette, aki hangsúlyozta: a tudomány művelése szent kötelességünk és felelősségünk, ahogy az írás mondja: „*Te pedig azokat szóljad, amik az egészséges tudományhoz illenek.*” (Tituszhoz írott levél 2,1)

Szabó Péter, a Kodolányi János Egyetem rektora, a *Szervezetfejlesztés és pedagógikum a mai felsőoktatásban* című előadásában megfogalmazta, hogy Békés megyében a felsőoktatásba egyre több kevésbé vagy alulmotivált fiatal érkezik. A kimeneti követelmények figyelembevételével egy olyan standardizált rendszert kellett kiépíteni az egyetemen, amely képes a jelen kisebb-nagyobb hiátusokkal a felsőoktatásba érkező fiatalokat eredményesen felkészíteni a társadalomba való beilleszkedésre és a munkaerőpiacon történő elhelyezkedésre. Mindez azért nehéz, mert a ma fiataljait olyan szakmákra készítjük fel, amelyek ma még talán nem is léteznek, és olyan tudással kell felvérteznünk őket, amellyel a majdani szakmai kihívásokkal bátran szembe tudnak nézni. Ennek érdekében egy egységes alapokra, egységes tantervre épülő olyan kooperatív modellt dolgoztak ki, amelynek a középpontjába a cégekkel való aktív kapcsolattartást helyezték. A cégek képviselői meghatározott időközönként felülvizsgálják a tanterv tananyagtartalmát, és javaslatokat fogalmaznak meg a szükséges változtatások tantervi implementációjára a naprakész tudás megszerzése érdekében. E rendszer kidolgozás elképzelhetetlen lett volna az egyetem oktatói aktív részvétele nélkül, ami szervezetfejlesztést eredményezett.

Orosz Ildikó, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektora *Az oktatás megtartó ereje a Kárpát-medencében* című előadásában kiemelte, hogy a kár-

pátaljai magyarok életének meghatározó történelmi eseményei következtében a történelmi vármegye határait átszabták, megosztották, és elvágták a magyarságot a meghatározó kulturális intézményektől. Az „impériumváltások” következtében a hivatali nyelvváltás, az érdekérvényesítés és az ügyintézés korlátozottsága volt jellemző, és különösen az értelmiség került nehéz helyzetbe. Sok esetben a saját országuk jogrendszerében megkezdett tanulmányaikat egy másik ország jogi rendszerében kellett folytatniuk, és ez a helyzet sok esetben nehézségekbe ütközött, mivel a korábbi tanulmányokat nem ismerték el, nem kerültek beszámításra. Ennek következtében a magyarok csehszlovák, szovjet, ukrán valóságban és virtuális magyar kulturális térben éltek. A magán- és alapítványi intézmények a magyar nyelv megőrzését a szabad nyelvválasztás következtében tették lehetővé. A jövő szempontjából fontos kihívást jelent az egyházi és a nemzeti nevelés biztosítása, a hagyományok őrzése, a nyolcosztályos gimnáziumi képzés támogatása, a legtehetségesebb roma és magyar diákok megtalálása, a magyar szellemiség megőrzése.

Lukács Olga dékán asszony *Az erdélyi református kollégiumok harca a megmaradásért* című előadásában kitért az Erdély Romániához csatolása következtében kialakult történelmi és politikai változások oktatásra gyakorolt hatására. Az állami intézmények román nyelvűekké válása következtében az egyház szerepe még hangsúlyosabbá vált, mivel a felekezetekre várt az a feladat, hogy a magyar nyelvűséget, és ezzel együtt a gyökereket, a hagyományokat megőrizték. A kisebbségi nyelv gyakorlásának biztosítását ugyan törvény írta elő, a gyakorlati megvalósítás azonban nagyon sok akadályba ütközött a felekezeti oktatás ellehetetlenítése következtében. Így azonban a magyar nyelvű oktatás veszélybe került, ami azért nagyon szomorú tény, mert az iskola megszüntetése a gyökerek elvesztését jelenti.

A pedagógusok helyzetét nagymértékben megnehezítette a hűségeskü, a román nyelvű képesítő vizsga letételének kötelezettsége. A diákoknak is komoly nehézségekkel kellett szembenézniük, hiszen az érettségi vizsgák nyelve is román volt, és ezzel megszűnt a lehetőség arra, hogy felsőoktatási tanulmányokat folytassanak.

Bábosik István professzor az *Értékteremtés az iskolában – a konstruktív életvezetés megalapozása* című előadásában kiemelte az érték, mint különleges produktum kettős fejlesztő funkcióját, nevezetesen az individuális és a közösségi fejlődést. A közösségfejlesztő funkció lényege, hogy az egyén a társadalmi térbe beilleszkedve elősegíti annak működését. Ennek érdekében hangsúlyos szerephez jut az értékteremtő, értékmegőrző magatartás, a segítőkészség és a fegyelmezetttség. Az iskola funkciója az, hogy folyamatos tevékenykedtetéssel, speciális hatásmechanizmusok megteremtésével segítse a diákok szociálisan értékes magatartásának kialakulását. Az egyénileg eredményes életvezetés megalapozása érdekében az iskolának fel kell készíteni a tanulókat az élethosszig tartó tanulás szükségességének felismerésére, a munka világába való beilleszkedésre és a testi-lelki egészség megőrzésére.

Béres József igazgató a *Szép magyar ének* című előadásában az általa szerkesztett daloskönyv keletkezésének okait és körülményeit mutatta be. Hangsúlyozta,

hogy az összegyűjtött dalok a nemzeti zenekincs legszebb gyermekdalait, nép- és műdalait, egyházi énekeit tartalmazza, hogy mindenki kedvére válogathasson közülük azért, hogy családi és baráti körben, közösségekben megízlelhessék a közös éneklés csodálatos örömét, összetartó erejét.

Lévai Attila, a Selye János Egyetem Református Teológiai Kar dékánja a *Református felsőoktatás a Felvidéken a 20. században* című előadásában részletesen bemutatta a tanítóképzés és a teológusképzés történetét, nehézségeit, a tanító-, a hitoktató- és a lelkészhiány legyőzéséért tett erőfeszítéseket, és azokat a sikereket, amelyek megkoronázták a kitartó munkájukat.

Oktatáspolitikai – kisebbségi nyelvi szekciója

Szekcióvezetők: Somogyi Alfréd dékánhelyettes és Szabó Péter rektor. Az összefoglalót Somogyi Alfréd készítette. A szekcióban meghirdetett előadásokat maradéktalanul megtartották.

Somogyi Alfréd a Törvénybe zárt nyelv 1879-ben és 2019-ben című előadásában rámutatott arra, hogy a magyar nyelvtörvények az oktatás és oktatáspolitikai területén bírtak illetékességgel, s ezáltal közvetve voltak hatással a társadalomra. Külön kiemelte, hogy az Apponyi Albert nevével fémjelzett 1907. évi két törvény nem a magyar nyelvet pozicionálta a többi fölé, hanem a magyar hazához való lojalitást és a magyar nemzethez való tartozás érzését kívánta az oktatásügyben megerősíteni. A ma hatályos szlovák nyelvtörvény ezzel szemben Szlovákián belül a szlovák nyelvet államnyelvként emeli a többi nyelv fölé, és a használatát a társadalmi és a közösségi élet minden területén előnyben részesíti.

Püsök Sarolta a Női lelkészek képzése Kolozsváron című előadásában áttekintette a női lelkészképzés egyes korszakait, ismertette azok jellemzőit. Érdekes információ volt, hogy 1956 után a román államhatalom bizalmatlanul tekintett minden olyan jelenségre, ami a magyarokkal volt kapcsolatban, s az ortodox gyakorlatból kiindulva a női lelkészképzést is államilag korlátozta. A '90-es évektől pedig egy olyan kulcs szerint kell(ene) szabályozni a női felvételizők számát, ami minden 6. férfi után teszi lehetővé 1 női jelentkező felvételét a teológiára. Fontos információ volt, hogy a női lelkészre ne tekintsünk úgy, mint egy férfi lelkész pótlására, utánzására, helyettesítésére.

Nagy Péter Tibor a Vallási Kisebbségek középiskolai eredményessége a dualista Magyarországon című előadásában tartotta magát a címben foglaltakhoz, s adatokkal alátámasztva ismertette a nem római katolikus felekezetekhez tartozó diákok eredményességét, kiemelve, hogy egyes vallási kisebbségek meg tudták valósítani – mai szóhasználattal –, az elitképzést.

Darai Lajos Mihály a Magyar alkotmányos oktatás című előadása számos ponton túllépett a címben jelzett határokon. Genetika, kultúrák, nemzeti jellegzetességek felmutatásától jutott el a Szent Korona-tanig.

Gyurgyik László A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai változásai 1950 és 2011 között című előadását változtatta, s az adatokat, s az azokból levonható különbségeket 1910-től ismertette.

Petheő Attila A magyar református és állami iskolák helyzete a két világháború közötti Csehszlovákiában című előadása a magyar oktatás helyzetének (iskolák, középiskolák, tanítók, tanítóképzők) áttekintésével indult. Ismertette a csehszlovák állam oktatáspolitikai irányvonalát, az iskolareformot, s annak egyházi lecsapódását. Külön kitért az egyházi iskolarendszer autonómiája elleni állami beavatkozásokra és a magyar református tanítók állampolgárságának megvonására, ami nagyban megnehezítette a református iskolarendszer működését az adott időszakban. *Előadását a Losonci Teológiai Szeminárium rövid bemutatásával zárta, mivel ez az intézmény volt az egyetlen magyar nyelvű felsőoktatási intézmény az első Csehszlovák Köztársaságban.*

Az Oktatáspolitikai – kisebbségi nyelv szekció munkáját értékesnek és eredményesnek tartom. Az előadások számos hozzászólást, szakmai beszélgetést generáltak.

Iskolatörténet – tanítóképzés szekció

Szekcióvezető: Kováts-Németh Mária.

Az előadások középpontjában a tanítóképzők küldetése, felelősségvállalása állt, különös tekintettel a nemzet nevelőit felkészítő tevékenység elemzésére.

Donáth Péter egyetemi tanár a *Szempontok a magyarországi tanítóképzők (tanítóképzés) 1918/1919. tanévének tanulmányozásához* című előadásában bemutatta az elcsatolt területek képzői szomorú sorsát, s külön elemezte a katonai szolgálatot teljesítő diákok vizsgakötelezettségei megvalósulását.

Muhi Béla, a Szvetozar Markovity Gimnázium tanára, a vajdasági GÉNIUSZ kiváló szervezője a *Tanítóképzés Zomborban* című előadásával a szerb nyelvű tanítóképző szentendrei kapcsolatát is feltárta.

Sallai Éva, a Katolikus Rádió műsorvezető-szerkesztője a *Polgárelleses érvek az Eötvös Collegium szétverésénél (1948-1950)* előadásában azokat a tényeket vette számba, amelyek nem szabad, hogy megismétlődjenek.

Keller Péter igazgató *Egy vidéki néptanító – Gárdonyi Géza – pedagógiája* című előadásában Gárdonyi művein keresztül hangsúlyozta a máig örök értékek – hit, erkölcs, művészet, lelkiismeret – szerepét a nevelésben.

Foltán László olimpiai és világbajnok, tanár *Ne szégyelld, hogy van lelked* című előadásában a viselkedéskultúráról értekezett.

Agnieszka Barátka, a Varsói Tudományegyetem PhD hallgatója a *Magyar közép szintű iskolák vonzereje a XIX. századi lengyel ifjúság körében* című előadásában egy kutatás részleteit mutatta be a történelmi Észak-Magyarország gimnáziumaiban tanuló lengyel diákság statisztikai mutatóival.

Dr. habil Németh Mária Magdolna CSc A győri tanítóképzés 1919-1949 közötti időszakban a 3 győri képző működésén keresztül szemlélte a törvénykezesek sorsfordító szerepét, illetve a képzők tanárai példás magatartását.

Iskolák és életutak szekció

A szekció vezetői: dr. Szijártó István CSc, a Százak Tanácsának elnöke és Molnár Béla PhD egyetemi docens. Valamennyi előadást megtartották, amelyeket nagy érdeklődés kísért.

Kolumbán Vilmos József, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet professzora az egyházmegyei vizitációs jegyzőkönyvek iskolatörténeti forrásértékének (17-18. század) jelentőségét hangsúlyozta.

Molnár Béla PhD egyetemi docens a felekezeti és az állami tanítóképzők főbb jellemzőit elemezte a dualizmus korában.

Nemes-Wéber Zsófia PhD hallgató (PTE) a magyar óvónőképzés alakulásának fő csomópontjait szemlélte 1868-tól 1949-ig.

Almás Brigitta PhD (EKE) Szalay István szerepét értékelte Pusztakengyel életében.

Dr. Nyíri Csilla PhD a Pécsi Kereskedelmi Iskola tanulói társadalmi összetételét vizsgálta 1939 és 1949 között.

Németh Dóra Katalin PhD hallgató (DE) a debreceni fémipari iskola tantárgyrendszerét elemezte a XX. század első felében.

Mohr Szilárd PhD hallgató (PTE) A második világháború hatását vizsgálta a pécsi katolikus fiú- és leánygimnáziumokban.

Paládi Renáta PhD hallgató (Ungvár Nemzeti Egyetem) Avgusztin Volosin személyét és pedagógiai tevékenységét értékelte.

Szociális gondoskodás – árvaházak szekció

Szekcióvezetők: dr. Tölgyesi József – Tömösközi Ferenc PhD. Valamennyi előadást megtartották a meghívó sorrendjében, melyeket nagy érdeklődés kísért.

Dr. Pálfi József, a Partiumi Keresztény Egyetem rektora: *A Nagyváradi Református Árvaház.*

Dr. Tölgyesi József, a Neveléstörténet főszerkesztője: *A balatonfüredi Erzsébet Szeretetház története (1870-1935).*

Horváth Zoltán igazgató, AGORA Szombathely: *Népfőiskolák Magyarországon 1949-ig.*

Mgr. Tömösközi Ferenc PhD, SJE: *Kiskoszmályi mozgalom története a kezdetektől 1945-ig.*

Lampert Bálint adjunktus, SZIE AK: *Sopron első erdei iskolája.*

Ács Marianna PhD hallgató, PTE: *A Pécsi Református Nők Regnum Christianum Egyesület Nyári Pálné szeretetotthonának története 1935-1950.*

Szerencsés Magdolna falukutató: *Nyékvárkony iskolatörténete.*

Kovács Ildikó polgármester: *Az árvaházak tanulságai.*

Svec Dávid hallgató, SJE: *Beretkei református árvaház.*

Vargáné Balázs Lívia, SJE: *Családsegítés napjainkban.*

Módszertani kultúra szekció

A szekciót vezette és az összefoglalót készítette prof. dr. Réthy Endréné. A szekcióban 7 előadás hangzott el, két előadó (Fóris-Ferenczi Rita és Péter Éva) betegség miatt nem tudott megjelenni.

A szekció hallgatósága az előadókon kívüli 9-11 fő között mozgott.

1. Az első előadó, a kéthónapos csecsemővel érkező *Rita Kattein-Pornói Az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés* című előadása az 1941 óta működő mentési akció elméleti és gyakorlati hátterét levéltári primer és szekunder forrásokra támaszkodva szakszerűen és árnyaltan mutatta be, nem csupán az eredményekre reflektált, hanem a működési problémákra is. A PhD hallgató előadása a hallgatóság számára logikusan építkező, meggyőző és élvezetes volt.

A hozzászólások az 1941 előtti tehetségmentő akciókat érintették.

2. *Réthy Endréné A gyermekközpontú pedagógia bölcsője Magyarországon: Vértés O. József: Ideges gyermekek Alsó és Középfokú Állami Intézete (1909-1920)* címmel tartott előadást Magyarország első reformintézményének, illetve világszerte speciális középiskolájának reformpedagógiai elveiről és sajátos módszertani újításairól.

A hozzászólások az ideges gyermekek sajátosságait, illetve napjaink megítélését, a fejlesztés diszfunkciós voltát körvonalazták.

3. *Pornói Imre a Magatartásformálás. Elmélet és gyakorlat a XX. század első felének iskoláiban* témakörű előadásában az előadó a pedagógiai magatartásformálás történeti, törvényi, pedagógiaelméleti és gyakorlati kérdését eredeti dokumentumokra támaszkodva mutatta be. A fegyelem-fegyelmézést állítva a fókuszba, szakszerűen és érdekfeszítően elemezte ezt a máig fontos nevelélméleti kérdést.

A hozzászólások során napjaink fegyelmzési problémái kerültek előtérbe. Mindenkiben kiemelést kapott az, hogy már 1939-ben megjelent a prevenció kérdése.

4. *Molnár-Tamus Viktória a Zenei nevelés a debreceni református tanítóképzésben* című előadás az intézményben 1884-től folyó zenei nevelés eredményeként profi szintűvé váló zenekar és a négyzólamú énekkar történetét mutatta be 1948-ig. A vonós és fúvós zenekar, illetve a vegyes kórus működése eminensen hatott a kikerülő tanítók zenei műveltségére, s ezen keresztül a pedagógiai gyakorlatukra.

A hozzászólásokon belül a zeneoktatás fontossága, s ezen belül napjaink zeneoktatása került középpontba, továbbá megbeszélés tárgyává vált Csokonai máig tartó

debreceni ellentmondásos megítélése. A hozzászólások végén a szekcióvezető egy zsoldár eléneklésére kérte fel az előadót, az énekhez többen is csatlakoztak, így a produkció szívet melegítő volt.

5. *Borbély Károly* *A művészet helye az iskolában* című előadása központjában az iskolai művészeti nevelés terápiás jellegének hangsúlyozása állt. Az előadó arra is felhívta a figyelmet, hogy a művészeti nevelés a harmonikus gyermeki fejlődés fontos eszköze. A művésztanár olyan gyönyörű gyermeki alkotásokat, mintegy produktumokként, mutatott be ppt-jében, amelyek a szekció hallgatóságára erős érzelmi hatást gyakoroltak.

A hozzászólások a művészeti nevelés során alkalmazott értékelési eljárások, a kreativitás, s az alkotó fantázia témakörökben mozogtak.

6. *Halász Margit* *a Klasszikusok tanításának lehetőségei* címmel tartotta meg előadását, mellyel a klasszikusok olvasásának iskolai motiválását szeretné előmozdítani. A saját könyvében szereplő módszertani megoldással bizonyította az élmény-szerep-szöveg (blog), mint a klasszikusok tanításának speciális eljárásainak sikerességét. E módszer mintegy lehetőség lehet az olvasás megszerettetése folyamatában.

A hozzászólások keretében a „mindegy hogy mit, csak olvasson valamit a tanuló” kérdéskör megvitatására került sor.

7. *Szabó Orsolya Frim Jakab és Éltés Mátyás* címmel tartott előadást, amely szakirodalmilag szépen megalapozott ismertetést nyújtott a gyógypedagógia két jelles alakjáról. Az előadó nagyon szép hangsúlyozással és artikulációval olvasta fel a leírtakat. (Javasolható számára a következő konferenciára a ppt-készítés.)

A hozzászólások az értelmi fogyatékosok súlyossági fok szerinti elkülönítése és a IQ vizsgálatok témakörében folytak.

Az elhangzott 15 perces előadásokról összefoglalásként elmondható, hogy azok mind a témák kiválasztásában, mint az elméletre és a gyakorlatra egyaránt fókuszáló módszertani megközelítésben méltók voltak a konferencia célkitűzéseéhez. A hallgatóságot pedig az élénk érdeklődés, valamint a hozzászólások során aktivitás jellemezte.

* * *

A konferencia záró rendezvényére kerekasztal formájában *Farádon* került sor március 21-én, amelyen a rendezők és a támogatók egyetértésével ajánlás megfogalmazására került sor.

Ajánlás

„A magyarság megtartó ereje”

A Selye János Egyetem Református Teológiai Kara, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Kara, a Kodolányi János Egyetem, a MTA VEAB Neveléstörténeti és Magyarságkutató Munkabizottsága a Százak Tanácsa szervezésében 2019. március 20-21-én tartotta *A magyarság megtartó ereje* témában a III. Kárpát-medencei nemzetközi tudományos konferenciáját.

A Selye János Egyetem Református Teológiai Karán -2019. március 20-án Révkomáromban a plenáris ülésen és az öt szekcióban 49 előadás hangzott el. A tanácskozás szűkebb körben 20-án este és 21-én délelőtt Farádon az Áldos Panzióban folytatódott a Százak Tanácsa elnökének vezetésével, ahol az aláírók az alábbi ajánlásban egyetértettek:

A konferencia a Kárpát-medencei iskolák jövőbeli feladataival foglalkozott, felhasználva a múltbeli történések tapasztalatait is. Fókuszban az a kérdés állt, hogy az iskolának milyen feladatai vannak az egyén és a társadalom jövőjének megalapozásában.

Közös feladatunk, hogy mindenki értse és magáénak vallja: az iskola meghatározó értékteremtő, értékmegőrző és értékközvetítő intézmény.

Az iskola munkája nyomán alakul ki az egyén és a társadalom szempontjából a legfontosabb érték, a konstruktív életvezetés, amely meghatározza az egyén és a társadalom jövőjét is. Ez az érték – a konstruktív életvezetés – azt jelenti, hogy az egyén képes fejlesztő módon beilleszkedni a szociális térbe, követi a társadalom szocio-morális normáit, elvárásait, amivel hozzájárul a társadalom és a gazdaság *keresztény és nemzeti szellemű*, harmonikus működéséhez. Ezáltal a szociálisan életképes – munkavállaló, értékővő, segítőkész, toleráns, fegyelmezett – állampolgár nem csupán önmagáról képes gondoskodni, hanem értékteremtő, fejlesztő tagja az egyre megújuló társadalomnak és a gazdaságnak.

Amennyiben az iskola tudatában van ennek a feladatának, vagyis a konstruktív életvezetés megalapozásának, célirányosan és hatékonyan képes a fejlesztő hatásrendszerét érvényesíteni. Ezen összefüggések mentén az iskola eredményes fejlesztő tényezője kell, hogy legyen a modern Kárpát-medencei társadalomnak és gazdaságnak.

A döntéshozók felelőssége, hogy az iskolát alkalmassá tegyék morális, személyi, tárgyi vonatkozásban is ennek a magasrendű feladatnak az ellátására.

Dr. Szijártó István CSc egyetemi docens, *a Százak Tanácsa* elnöke

Mgr. Lévai Attila PhD dékán, *SJE Református Teológiai Kar*

Dr. habil Lukács Olga PhD dékán, *BBTE Református Tanárképző Kar*

Dr. h. c. Szabó Péter PhD rektor, *KJE, az MTA VEAB Neveléstudományi Szakbizottság elnöke*

Dr. Tölgyesi József, *a Neveléstörténet főszerkesztője, az MTA VEAB Neveléstudományi Szakbizottság titkára*

Dr. Galgóczy Gábor, *a Keresztény Szövetség társelnöke*

Dr. Náray-Szabó Gábor, *a Professzorok Batthyány-körének elnöke*

Prof. dr. Bábosik István, *a MTA doktora*

Prof. dr. habil Réthy Endréné CSc, KJE

Dr. Németh Ferenc c. docens, *az Áldos Panzió vezetője*

Dr. habil Kováts-Németh Mária CSc *egyetemi magántanár, a konferencia szervező bizottságának elnöke, a MTA VEAB Magyarságkutató Munkabizottság elnöke*

Révkomárom – Farád, 2019. április. 5.

Jegyzők: *Csenger Lajosné* doktorjelölt, Dr. habil *Kováts-Németh Mária* CSc
a Magyarságkutató egyetemi magántanár,

Munkabizottság titkára

a Magyarságkutató Munkabizottság elnöke

MEGEMLÉKEZÉS

Harminc éve kezdődött

1989 tavaszán a nagy társadalmi átalakulások közepette alapították meg a gyermekügy elkötelezettjei, különböző szakmákat képviselő értelmiségiek a Gyermekérdekek Magyarországi Fórumát. A társadalmi szervezet egy évtizeden át volt gyűjtőtégléje a gyermeki jogok érvényesítésére szövetkező műhelyeknek és közösségeknek. Tevékenysége jelentős nyilvánosságot kapott a viharos közéletben. Éveken át vállalta magára az ún. országjelentés készítését. A Fórum 1992-ben adta ki először a Jelentés a magyarországi gyermekek helyzetéről című kötetet. Ezek máig érvényes információkat tárolnak a korosztály helyzetéről. A Fórum rendszeresen adott ki tájékoztatót, amelynek mottója, címe József Attila-verset idézett: „Tejfoggal kőbe...”.

Az 1992. év más szempontból is jelentős volt a Fórum életében. (Jelentős volt a gyermekügyi-pedagógiai civil világban más szempontból is. Például ebben az évben hívták össze a 6. Nevelésügyi Kongresszust, száznál több civil szervezet fejezte ki csatlakozását, ez évben alakult meg az ifjúsági sajtó munkásaiból a Gyermeklapok Kamarája, jött létre a Települési Gyermekönkormányzatokat Segítők Egyesülete.) Ez év áprilisában hozta létre a Fórum a Gyermektanulmányok Alapítványát. A Böjte József soros elnök által jegyzett alapító okirat szerint sok fiatal kutató kapott ösztöndíjas munkára lehetőséget. Az ebben az évben meghirdetett témakörök a következők voltak: gyermeki jogok, gyermekszervezetek, az iskola világa, a gyermekélet (köz)gazdasági környezete. Az ösztöndíjasok mentort is kaptak a kutatási feladataik elvégzéséhez. A kutatások jelentős része megjelent a Jelentésekben. A támogatások forrásában fontos szerepet töltött be az „ifjúsági vagyon” felhasználására létrehozott közalapítvány, a később sok vitát kiváltott Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Közalapítvány. (A NGyIK 2008-ban szűnt meg.)

Az ösztöndíjasok az 1913 márciusában megrendezett Gyermektanulmányi Kongresszus tiszteletére rendezett konferencián adtak számot tudásukról. Ezen Soltész Anikó ifjúságkutató, a Gyermekérdekek Magyarországi Fóruma társelnöke tartott megnyitót, és Mihály Ottó tartott bevezető előadást a gyermektanulmányozás új lendülete esélyeiről.

Ösztöndíjasok voltak: Adorján István (A gyermekszervezetek érdekképviseleti és érdekvédelmi rendszere); Aradszky László (Gyermekönkormányzat szervezése egy szétesett településen); Balogh László (Milyen az ideális medagógus?); Beleznai Ildikó és Büki Péter (Rituálinnovatív terápia); Borbély Károly (A gyermeki jogok érvényesülésének és csorbulásának kérdései egy iskolában); Darabos Rita (Pedagógusszemélyiség az iskolában); Földvári Sándor (Az iskolai fegyelem kritériumai a különböző pedagógiai felfogásokban); Harmath Luca (A gyermek mindenek felett

álló érdeke a büntetőeljárásban); Horváth Péter (A másság elfogadása. Szegregált vagy integrált iskolákat?); Jásper Éva, Katona Csaba (Az iskola belső életének szabályozása); Koncz Áron (Ellentmondások az Egyezmény és a magyar jogrendszer között); Körmendy András (A gyermekélet és a reklám viszonya); Nagy Annamária (A kisiskoláskori hazugságok formái és indítékai); Nemes Gusztáv (Alsó tagozatos gyerekek szociális problémáinak kezelése Budapesten); Németh Krisztina (Gyermekjogi egyezmények és szerződések); Polyák Zsuzsanna (A gyermekszervezetek érdekképviseleti és érdekvédelmi szerepe); Schay Krisztina (A gyermek erőforrásai az iskolai lét mindennapjaiban); Szekeres Péter (A gyermek választása. Szervezetek a gyerekek körében); Tóháti Ilona (Gyermekszervezetek funkciói a mai magyar társadalomban); Trencsényi Tibor (Nonprofit vállalkozások); Ungár Andrea (A gyermek és az iskola világa egy speciális módszer tükrében); Urbán Mónika (Gyermeki jogok az iskolában); Vajda Éva, Gárdos Attila (A gyermeki és a nemzetiségi jogok); Koszta Zsuzsanna (Család-, gyermek- és ifjúságvédelem Magyarországon); Lukács Eszter (A gyermeki jogok Európában, Ázsiában, Afrikában és Amerikában); Németh Ilona, Orbán Zoltán (Egyház és iskola); Szvarnasz Alexandrosz (Amatőr rádiózás az iskolában).

Volt lehetőség a gyermekkutatás új interdiszciplináris keretei létrehozására. Ugyanezen a konferencián, 1993. március 18-án, jelentették be az alapítók, emlékeztetve a jubileum felidézte hagyományra, az Új Magyar Gyermektanulmányi Társaság létrehozását. A társaság ügyvezető elnöke Papp György szociológus, ifjúságügyi szakember lett.

Trencsényi László

KÖNYVISMERTETÉSEK

Kiss Gábor (szerk.): „Jól esik köztetek lenni...” Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében. Nemzeti Kulturális Alap Könyvkiadás Kollégiuma, Zalaegerszeg, 2015. 223 o. – A 21. század izgalmas kérdése a nőnevelés. Talán nem véletlen, hogy ebben a témában elsősorban neveléstörténeti összeggel, történeti képekkel találkozhatunk. Vajon miért? Az egyenjogúság következménye, netán a posztmodern kor eredménye, hogy nincs női szerep, nincs különbség a női és a férfi szerep között? Vagy egyáltalán nem akarunk tudomást venni a természet törvényeiről, a biológiai, a pszichológiai adottságainkról? Mi lehet a cél? Zavarkeltés? Az egyformaságként értelmezett egyenjogúság?

Kedves Olvasó, mindnyájan tudjuk, hogy a két nem különbsége megjelenik testi, lelki, szellemi adottságaiban és a küldetésben is. A tanulmánykötetben 11 szerző tollából ismerhetjük meg, követhetjük nyomon a „haza bölcsének”, Deák Ferenc családjának, rokonságának és a baráti környezetében élő nők életútjait, vállalt feladataikat, s nem egy esetben a küldetésüket. A feltáró munkát, a nyomkövetést Kiss Gábor felvetése motiválja: milyen volt a magyar történelem egyik meghatározó vezéralakjának, Deák Ferencnek a véleménye a nőkről?

Dominkovits Péter kutatása Deák Ferenc apai nagyanyját, Hertelendy Annát, s a Hertelendy család nemesi társadalmi szerepét elemzi a 19. századi Zala vármegyében. A művelt, latin nyelvtudással is rendelkező, korán árvaságra jutott Anna gazdag örökséget vitt a házasságba. A „ragyogó szépségű nő azonban hűtlen feleség” volt, ahogy Deák Ferenc jellemezte. *Cserna Anna* tanulmányában a testvérek – Deák Jozefa és Ferenc – példás összetartását szemlélteti. A hét kiskorú gyermekkel korán megözvegyült Jozefának a 12 évvel fiatalabb fiútestvér lett a támasza a birtok megőrzésében. *Megyeri Anna* munkájából ismeri meg az olvasó a másik „édes szerető” leánytestvért, Klárát, akit a Deák fivérek a rajongásig szerettek. Klára az, aki az édesanyjuk hű mása, aki édesapjuk halála után Antal bátyja mellett – 15 évesen – vezette a háztartást, s nevelte az ötéves Ferencet. Hogyan jellemezte őt Deák Ferenc? Klára kitűnő gazdaasszony, „konyhája és asztala messzeföldön híres volt”; műveltsége pedig példás. Ezt bizonyítja Deák Ferenc 1825 decemberében írt levele barátjának, Vörösmarty Mihálynak, miszerint Klára elismerően szólt a Zalán futása című alkotásáról. Klára mély vallásossága önzetlenségében is megnyilvánult: otthont teremtett a testvéreknek, s a kolduló barátok sem találtak nála „kegyesebb lelket”.

A testvéri összetartás szép példái után azokról a kapcsolatokról olvashatunk, amelyekben Deák Ferenc tisztelete tapintható a nők iránt. *Pajkossy Gábor* közli Deák Ferenc 1850 februárja és 1851 januárja között kelt levelezését Inkey Szidóniával. A 29 levélből nem következtetett bensőségesebb kapcsolatra, hiszen ezek rövid tartalma a látogatások egyeztetésére, s érdeklődésre vonatkozott. *Hernády Zsolt Géza* tanulmányában arra mutat rá, hogy Deák Ferenc nemcsak tisztelte a nőket,

hanem fontos szerepet tulajdonított nekik a családi nevelésen túl a magyar nemzetért folytatott küzdelemben, ahogy a szerző írja az 1860-as évek elején Deák és a kivégzett miniszterelnök özvegyének, „Batthyányiné pusztja megjelenése elegendő volt, hogy felkorbácsolja a nemzeti érzelmeket.” Kettőjük kapcsolata, szerepe tanulságos, hű képe a történelmi eseményeknek. *Deák Ágnes* Deák Ferenc és Vachott Sándorné Csapó Mária című írásában felfedezhetjük a tehetséges nő írói, szerkesztői tevékenységnek megbecsülését, valamint a folyóiratok elismerését a „növevelésben”, a női egzisztencia megteremtésében.

Körmöczy Katalin a nőnevelés szempontjából a legtanulságosabb levelet, Deák Ferenc gyámleányához, Vörösmarty Ilonához 1862-ben írt levelét is feldolgozta a tanulmányában. Ennek a levélnek a tanulmányozása ma különösen javallott. A 20. században ezt az 1924/25-ös tanév 5. és 6. osztályosai számára Móra Ferenc vezetésével, irányításával készült elemi iskolai tankönyvben már közölték, s e sorok írója természetesen a nevelélmélettel foglalkozó könyveiben folyamatosan közzétette. Mi a titka a levélnek? A kötelesség érzetével karöltve jár az önmegtagadás, vagyis „*Isten, haza, szülők és minden emberi méltóságnak tisztelete és szeretete, amelyet a kötelességtudat és az önmegtagadás erénye, a lemondani tudás és a figyelmes-követ, a legfontosabb alapja az erkölcsi nagyságnak.*”

A kötet címében a kulcsszavak a női sorsok, szerepek, de valójában a 19. századi magyar nemzet történelméről és Deák Ferencről, az emberről szól, akinek édesanyja meghal, amikor életet adott neki. A szerzők alapos tudományos munkával kutatták a Deák család kapcsolatait, s közben a korabeli társadalmi átalakulást elősegítő írók, költők, politikusok, szerkesztők egymást megbecsülő barátságát, nehézségeiket, segítőkészségüket is az olvasó elé tárják konkrét életeseményeken keresztül.

Deák szívesen volt a hölgyek társaságában? Igen, de ezt írta: „Tisztelem a nőket, míg a nőiesség határai közt megmaradnak...”. A 19. század kultúrkörnyezetében jelentős szerepe volt a nők szép iránti fogékonyságának, a nők műveltségének és gondoskodó szerepének. Ennek szépségét mutatja be *Béres Katalin* gróf Festetics Mária, Erzsébet királyné udvarhölgyének őszinte, bizalmas viszonyulásával az idős Deák Ferenchez. *Foki Ibolya* a „haza bölcsének” keresztlányán keresztül szemlélteti a vidéki nemes kisasszonyok nevelési normáit: az írás, olvasás, s az alapismereteken kívül fontos volt a háztartásvezetés fortélyainak és a társasági élet szabályainak az ismerete. Végül *Bekő Tamás* a zalatárnoki nőrokonokat ismerteti meg az olvasóval. Tárnokon, ebben a göcseji faluban, nevelőszülők gondozták a csecsemő és kisgyermek korában Deák Ferencet. Megismerhetjük Deák Ferenc keresztanyjának, nevelőanyjának és unokahúgainak életútját. A gazdag forrásanyag további elmélyülést kínál. Zárjuk a sort Deák keresztapai útmutatásával: „*A gondok nem ölik meg az élet boldogságát; csak a csalódások, a bánat s az elhagyottság keserű érzete az, mi a lelket előli, s a boldogságot feldúlja. Elhagyottság, édes leányom, keserű állapot, mely a korral nem fogy, de súlyosbodik.*”

Kováts-Németh Mária

Bognárné Kocsis Judit: *A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában.* Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018. 170 o.

*„Szándékosan beszéltem mindvégig a vallás,
,s nem az ilyen vagy olyan vallás erőiről.
Minden vallás ígér és ad erőt.
Nekem a magam vallása ígérte
és adta azokat az erőket, amelyekre
nevelőmunkám közben szükségem volt.”*

(Karácsony Sándor)

Örömmel vettem kezembe a kötetet, amely Karácsony Sándor pedagógiaelméleti koncepciójának és gyakorlati megvalósításának eredményeit hüen tárgyalja az eredeti művek alapján. Különösen fontos a kötet azért is, mert sarokkövet, sarokpontot keres az értékek között ebben az értékvesztett világban. Mi a probléma? Melyek az alapértékek? Ki közvetíti? Mi a forrás? S egyet tudunk-e érteni abban, hogy a forrás a vallás? Igen, ahogy Karácsony Sándor írja, sokféle vallás van, de melyik a „magam vallása”? Karácsony Sándoré konkrétan a református vallás az, másképpen az az európai vallás, amely mindannyiunké, a kereszténység.

A szerző a kötetben a keresztény vallás és nevelés általános kapcsolódási pontjait vizsgálja Karácsony Sándor neveléstudós életművén keresztül. Karácsony Sándor számára a vallás meghatározó szilárd alapot jelentett az önző, énközpontú világ helyett. Meggyőződése, hogy a Krisztusközpontú, szeretetközpontú magatartás lehet az egyedüli megoldás az életvezetésben.

A 20. század első felében az erkölcsös élet alapjait a pedagógiában – legyen az értékelméleti pedagógia vagy reformpedagógia –, a vallásos nevelés, a vallás értékei határozták meg. Karácsony Sándor vallása református, keresztyén hitéből fakadóan alkotta meg a pedagógiáját. A szerző egyszerűen református pedagógiának nevezi a neveléstudós pedagógiai koncepcióját, hozzátéve, hogy Karácsony Sándor nem nevezné pedagógiáját református pedagógiának. Igen, mert a vallásából fakadóan alkotott koncepció, a cél- és feladatrendszer általános érvényű.

Európai örökségünk a kereszténység, amely meghatározza embertársi viszonyainkat, mely alapja a gyermekképnek, a gyermek-szülő, és általában a gyermek-nevelő kapcsolatrendszernek. A Tízparancsolatot a 20. század második felének '60-as, '70-es éveiben nevelkedők még mindnyájan ismerték. A kötet titka, hogy Karácsony Sándor a vallásra, a hitre, arra a 19. századi értékrendszerre építi pedagógiáját, mely akkor is igaz, ha a 21. században többen másképpen gondolják.

A kötet izgalmas élményt kínál az olvasónak, például azt, hogy a vallás nevelési forrásként miként jelenik meg az ember életében, a pedagógiában, melyek azok a példák, amelyek útmutatásul szolgálnak a nevelésben neveltnek és nevelőnek egyaránt.

Vajon hányan ismerik ma, hogy a (református) hit „olyan belső lelkület, amely

fő jellemzője az egyszerűség, az alázatosság és a csökönyösség”, idézi Karácsonyt a szerző. S, hogy miért van szükség a csökönyösségre is, mert kitartás, erő kell a szabályok, a normák betartásához.

A könyv gyönyörű példát nyújt a mester és a tanítvány viszonyáról. Aligha van nagyobb ajándék az életben, mintha volt kiváló mesterünk, s vannak értő és követő, konstruktív tanítványok. Az ’50-es évek kommunizmusának, bonyolultságának feldolgozásához is kiváló tanulmány Karácsony Sándor tanítványainak emlékezte. (59-75.o.) A szerző példásan rendszerezi Gyökössi Endre–Szatmáry Lajos visszaemlékezésein keresztül mintegy 15 pontban azokat a véleményeket, amelyekkel Karácsony Sándor, a nevelő – szigorú, a rendet betartja, elveihez ragaszkodó, közösségformáló, megértő, értékközvetítő stb. – rendelkezett, s amelyek máig kívánatosak egy jó tanítótól. Kedves Olvasó, mégis a szerző összefoglalóját emelem ki: „*A tanítványi vélemények alapján úgy érzékelhető, hogy Karácsony Sándor egyszerre volt az állandóság mintaképe és megújulni kész pedagógus; az állandóságát az elvei, a keresztyén meggyőződése adta, a megújulást viszont az ön- és mások fejlesztése iránti igénye, a legújabb tudományos eredmények számbavétele, beépítése a munkájába.*”

Kiváló mintát nyújt a szerző a vallási szocializáció fejlődési szintjeiről is, melynek alapja, első lépése – köztudottan –, a szokások kialakítása. A Bibliaolvasó Kaulauz, amely a kálvini tanok szerinti folyamatos Igeolvasást szorgalmazza, a neveléstudós mester ötlete alapján született. Kontra György, a volt tanítvány 1994-es visszaemlékezése igazán tanulságos: „*Akit az Isten megáldott azzal, hogy hajdan Karácsony Sándor bibliakörébe járhatott, az azóta is a Bibliából merít erőt az élethez.*”

A kötet tanulmányozása kiváló lehetőség arra is, hogy újra gondoljuk a nevelés és a nevelhetőség kérdését, a tanulók megismerésének színtereit, mindennapi és közösségi feladataink, a segédtudományok szerepét a tanári munkánk kiteljesedéséhez, és a vallási kötelezettségeink számbavételéhez a magyar nevelés jövőjét illetően. „*A tudományos kutatás célja bebizonyítani azt, hogy a dolgok veledünkben mégiscsak titkok.*” – írja Karácsony Sándor, a tanítás gyönyörűsége pedig a jó tanaré.

Kováts-Németh Mária

* * *

Kováts-Németh Mária és Tölgyesi József (szerk.): *A magyarság megtartó ereje. Az MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottsága konferenciakötete. Veszprém, 2017. 207 o.* – A szép kivitelű tanulmánykötet két nagyobb és egy kisebb fejezetre tagolódik. Ennek első részében az *Előszót* (Szabó Péter rektor sorai) és a *Köszöntőt* (Kováts-Németh Mária gondolatai) követően 12 igényes, értékes írást olvashatunk, amelyek a Pedagógus és pedagógiai egyesüle-

tek, szervezetek a Kárpát-medencében című nemzetközi konferencián hangzottak el 2016 novemberében Farádon. Az írások szerzői tudós kutatók, egyetemi, főiskolai oktatók, akik a Magyar Pedagógiai Társaság 125 éves fennállása alkalmából foglalmazták meg a továbbgondolásra, megfontolásra érdemes gondolataikat.

Két tanulmány a Magyar Pedagógiai Társasággal foglalkozik. Az elsőben – Trencsényi László *Hagyományörzők és újítók a Magyar Pedagógiai Társaságban* – olvashatunk az „ae” betűs eredeti, a 125 éve alakult Magyar Paedagógiai Társaságról és az 1967-ben újból életre hívott Magyar Pedagógiai Társaságról és a háttérben zajló eseményekről. Kicseng az írásból, hogy a VII. Nevelésügyi Kongresszuson megfogalmazott gondolatot, miszerint a „nevelés közügy”, ma is magáénak érzi a Társaság.

A következőben a Magyar Pedagógiai Társaság két meghatározó elnöke munkásságáról, pedagógiai elveiről szól Kováts-Németh Mária – *A 125 éves Magyar Pedagógiai Társaság öröksége, különös tekintettel Fináczy Ernő és Kornis Gyula elnöksége alatt* –, azon tudós tanárokról, akik a társaság vezetőjeként a 20. század első felében alakították, formálták a pedagógia tudományát és gyakorlatát, nevezetesen Fináczy Ernőről (1904 és 1925 között) és Kornis Gyuláról (1925-1939). Fináczy Ernő koncepciója a kereszténységben gyökerező értékelméleti idealizmus, amelyben fontos helye van a nemzeti gondolatnak. Kornis Gyula, aki tudós paptanárként az elnöki tisztsége mellett még Klebelsberg államtitkára is volt, valóban meghatározta a két világháború közti időszak oktatásirányítását.

Újabb pedagógiai közösségről szól *A Magyar Gyermektanulmányi Társaság és a szegedi Cselekvés Iskolája* című munka, Mihalovicsné Lengyel Alojzia tanulmánya. Az említett társaság alapítója a neves tudós, Nagy László, aki 1906-ban a gyermeklélektant helyezve a középpontba, hozta létre a szervezetet, amelynek a munkáját folyóirat, múzeum, könyvtár, kiadványok is segítették. A szegedi egyetem gyakorlóiskolája, mint innovációs és továbbképző központ, a Cselekvés Iskolája az egész országban visszhangra talált.

A kultúra a nemzet igazi alkotmánya címmel Szijártó Istvántól arról olvashatunk, hogy milyen sok veszély fenyegeti kultúránkat minden irányból. Ebből a szorult helyzetből az értékalakító, értékörző értelmiség, amely a kultúra hordozója, formálója, valamint a „szabadító magyar tanító” menthet ki bennünket. Fiataljainknak a valódi értéket kell átadni, a nemzet sorsát csak erre a szilárd alapra helyezhetjük.

A konferencia hatását az is erősíti, hogy szervezői mindenkor nemzetben gondolkodnak. A kötetben olvashatjuk Muhi Béla írását a *Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesületéről* (1993-ban alakult meg), Burus-Siklódi Botond *Huszonöt éve szövetségben* címen összefoglalt gondolatait a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége (1991-ben jött létre) sokszínű tevékenységéről. E szervezetek mindegyike sok küzdelmet megélve a magyar nyelvű oktatást segíti, versenyekkel, pályázatokkal, táborokkal erősítik az anyanyelv szerepét. Az RMPSZ külön hangsúlyt fektet a csángóság magyar nyelven történő oktatására. *A faültetés* című írás – Deák Ernő

tollából – pedig a Bécsi Magyar Iskola három évtizedét idézi meg egy szép, elgondolkodtató szimbólumra építve: a diófát ültető öregember, aki nem magának, hanem a jövő generációknak gyümölcsötveti a munkáját.

Zibolen Endre (1914-1999) munkássága a Magyar Pedagógiai Társaságban című írásban – Lányi Katalin a szerző –, a jeles neveléstörténész születése 100. évfordulója kapcsán életéből, tevékenységéből kapunk ízelítőt.

A továbbiakban a Dunántúl különböző területeinek oktatásügyének történetébe tekinthetünk be. *Mozaikok Vas megye népoktatásának történetéből* címet viseli Molnár Béla tanulmánya, amely a dualizmus kori magyar népoktatáshoz kapcsolódó törvényeket, a megye iskolái, tanítói, tanulói statisztikai elemzését adja, és ír az iskolába járás jellemzőiről, a tanítók végzettségéről.

A széplaki tanítóegylet történetéből címen Varga József kutatási eredményeibe kapunk betekintést. Három időpontban: a kiegyezés utáni megalakuláskor, a Trianont követő újrakezdéskor, illetve az 1936-os megszűnéskor tárgyalja a tanulmány izgalmasan, részletesen az egylet alakulását, működését kísérő oktatáspolitikai eseményeket.

A kötet egyik szerkesztője, Tölgyesi József *A devecseri esperesi kerület római katolikus tanítóegylet története I. (1870-1890)* címen megírt tanulmánya az egylet első időszakájának történetét – tágasabb kitekintésbe helyezve – mutatja be.

A Magyarországtudató és a Neveléstörténeti Munkabizottság állásfoglalásával zárul a kötet első része.

A kötet második része az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság Magyarországtudatási és Neveléstörténeti Munkabizottsága nyilvános ülése keretében Győrben 2017 novemberében előadott tanulmányokat foglalja magában. Ennek az ülésnek a címe adja a kötet címet: A magyarság megtartó ereje. Itt a megadott témához az *Igazgatói köszöntőt* (Ruppertné Hutás Kinga) követően kilenc írás kapcsolódik, és egy rövidebb fejezetbe került az a három tanulmány, amely kitekintés nyújt a neveléstudomány területéről.

A magyarságot megtartani, az értékeit megőrizni, továbbadni – ez a közös vonása a kilenc írásnak. Olyan színesek, szerteágazó gondolatokat felvillantóak ezek az elénk tárt gondolatok, mint amennyire összetett az a megtartó erő, amely több mint ezer éve őrzi, óvja, tartja meg a jövőnek a magyarságot. Olvashatunk a művészetek erejéről, arról, hogy milyen nagy jelentőségű az érzelmi nevelésben, az identitás alakításában a festészet vagy a zene: *A művészet megtartó ereje* (szerzője Borbély Károly), ill. *A magyar történelem a zenén keresztül a XX. századig* (Ruppert István munkája).

Szijjártó István Adyt idézve erősíti bennünk, hogy „*A magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.*”

Újabb különleges értéket nyújt át May Attila írása, amelyben az 1851-es londonitól a napjainkig zajló világkiállításokról szól, kiemelve ezeken a magyar jelenlétet, az identitást erősítő mozzanatokat (*Nemzeti értékeink a világkiállításokon*).

Deák Ernő a nem csak a Bécsben élő magyarság számára írott sajtó összefoglalását nyújtja át, kiemelve az 1980 márciusától kéthavonta megjelenő Bécsi Napló küzdelmes útját, a magyar identitásban betöltött szerepét (*A Bécsi Napló, az egyetemes magyarság lapja*).

Kisiskolás gyermekek magyartanításának tapasztalatai pszichológus szemmel címen Somogyi Angéla értekezik arról, hogy nem szabad megfeledkeznünk a gyermeki személyiség fejlődési folyamatáról, és fontos, hogy a pedagógiai gyakorlat a pszichológiai tudást mindenkor magába építse.

Kováts-Németh Mária a tanítóképzés avatott ismerője, aki tanulmányaiban, monográfiáiban több ízben kutatta, elemezte a tanítóképzés kialakulásának történetét. E mostani írásában a győri tanítóképzés Kárpát-medencei szerepvállalásáról értekezik (*A győri tanítóképzés küldetése a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyar királyi állami tanítónőképző-intézetek tevékenységére*). Végigköveti a tanítóképzés történetét a 18. század végi első mesterképzőtől a népoktatási törvényt követő időszakokon át napjainkig.

Lévai Attila (*Majdnem száz év – avagy a Szlovákiai Református keresztyén egyház vázlatos története*) című értekezése a Trianon utáni száz évet veszi elemzés alá. Bemutatja azt a küzdelmes utat, amelyet korszakokon át – ezek határpontjai: 1938, 1945, 1952, 1989, – mindig az emberi élet, a hit, a magyarság veszélyeztetettsége jellemzett, ennek ellenére mégis sikeresen járta végig a szlovákiai magyar reformátusság, megőrizve a magyarságát és a hitét.

Tölgyesi József a Székesfehérvárott, a Kodolányi János Főiskolán (ma már Egyetem) 2004-től megjelenő Neveléstörténet folyóiratot bemutatva (*A Neveléstörténet-folyóirat szerepe a magyarság megőrzésében*) áttekinti a tudományterület kialakulását, illetve a folyóirat megszületését és az itt megjelent írások kiválogatásának filozófiáját, nevezetesen, hogy a szerkesztők fontos célja, hogy az írások a magyar nemzet egészének szóljanak, ennek megfelelően a szerzők szintén az összmagyarság képviselői legyenek.

Az utolsó fejezet különleges kitekintésként kapcsolódik a felvetett témákhoz.

Bérces Viktor *a szoftverek és a zeneművek büntetőjogi védelméről* tájékoztat, a szerzői jog fogalmát, védelmét járja körül, azt a nagyon aktuális és legtöbbször számára homályban lévő területet, amely a digitális világ kiterjedésével mindannyiunkat érinthet.

Egy másik tanulmány – a szerző Tarbay Gabriella –, a 20. századi holland gyarmatbirodalmi törekvéseket elemzi, azt, ahogyan a hollandok a modernizáció segítségével a gyarmataik megtartására törekedtek, és eközben sok érdekes tény, folyamatot tudhatunk meg a Holland-Indiának nevezett világról.

Rechnitzer János: A Győr-kód: haladás a tudásrégió felé című könyvének ismeretetésével (bemutatja Kováts-Németh Mária) zárul a tanulmánykötet.

Kováts-Németh Mária és Tölgyesi József nagy tapasztalattal rendelkező szerkesztők. Az ő gondos munkájukat dicséri a szép külalakú, igényes szerkesztésű,

Veszprémben megjelent tanulmánykötet. Mindenkinek, aki a nevelést közügynek érzi, szívesen ajánlom.

Varga Józsefné Horváth Mária

* * *

Kováts-Németh Mária–Lévai Attila–Szabó Péter (szerk.): Középszintű állami és felekezeti iskolák, tanítóképzők és árvaházak 1869-1949. A magyarság megtartó ereje III. Palatia Nyomda és Kiadó Kft., Győr, 2019. 396 o. – Az MTA Veszprémi Területi Bizottság (VEAB) Magyarságkutató Munkabizottságának vezetője, Kováts-Németh Mária főszerző kezdeményezésére 2019. március 20-án tizedik alkalommal került sor *A magyarság megtartó ereje a Kárpát-medencében* témakörben a Középszintű állami és felekezeti iskolák, tanítóképzők és árvaházak 1869-1949 címmel konferenciára. A Selye János Egyetem Református Teológiai Kara, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Kara, a Kodolányi János Egyetem és a Százak Tanácsa együttműködése eredményeként a Kárpát-medencében működő felsőoktatási – magyarországi, felvidéki, kárpátaljai, ukrainai, erdélyi, vajdasági – intézmények vezetői, professzorai, kutatói, szakemberei egyetértően hangsúlyozták: a tudomány művelése mindnyájuk szent kötelessége és felelőssége, ahogy az írás mondja: „*Te pedig azokat szóljad, amik az egészséges tudományhoz illenek.*” (Tituszhoz írott levél 2,1)

A Kárpát-medencei magyarság összefogását reprezentáló tanulmánykötet szívesen fogadta a 37 tanulmány közé a Varsói Tudományegyetem oktatói kutatásait is.

Sorsfordító időben fogalmazta meg költői kérdését Márai Sándor: „*Mikor a világ megtelik kegyetlen indulatokkal, maradhat-e teljesen közömbös egy nép? Ki a felelős: a magyarság, mely mindig mértéket tartott, és szerezni nem akart, csak megőrizni...*” A kötet válasza is azonos Márai válaszával: „*vizsgáljunk meg mindent*”, s a felelősség kérdésének vizsgálatánál „*nem vádolunk másokat, és nem kérünk számon idegeneken semmit. De bizonyítani akarjuk, hogy jogunk van megmaradni*”. (Idézi: Kováts-NM)

A *Középszintű állami és felekezeti iskolák, tanítóképzők és árvaházak 1869-1949* című kötetnek kitűnő a szerkesztése, és kiváló tanulmányok tára! A bevezető tanulmányok egyszerre reprezentálják a problémát, a felelősséget és a megoldást.

Szabó Péter, a Kodolányi János Egyetem rektora, a *Szervezetfejlesztés és pedagógikum a mai felsőoktatásban* munkájában megfogalmazta, hogy a felsőoktatásba ma egyre több kevésbé motivált fiatal érkezik. Ezért olyan standardizált rendszert kellett kiépíteni az egyetemen, amely képes a kisebb-nagyobb hiátusokkal a felsőoktatásba érkező fiatalokat eredményesen felkészíteni a társadalomba való beilleszkedésre és a munkaerőpiacon történő elhelyezkedésre. A ma fiataljait olyan tudással kell felvértezni, amellyel a majdani szakmai kihívásokkal bátran szembe

tudnak nézni. Ennek érdekében egy egységes alapokra, egységes tantervre épülő kooperatív modellek középpontjába a cégekkel való aktív kapcsolattartás került.

Bábosik István, a konstruktív életvezetés hazai kidolgozója, az *Értékteremtés az iskolában – a konstruktív életvezetés megalapozása* írásában az érték, mint különleges produktum kettős fejlesztő funkcióját hangsúlyozta. A közösségfejlesztő funkció lényege, hogy az egyén a társadalmi térbe beilleszkedve elősegíti annak működését. Ennek érdekében hangsúlyos szerephez jut az értékteremtő, értékmegőrző magatartás, a segítőkészség és a fegyelmezettség. Az iskola funkciója, hogy folyamatos tevékenykedtetéssel segítse a diákok szociálisan értékes magatartása kialakulását. Az egyénileg eredményes életvezetés megalapozása érdekében az iskolának fel kell készíteni a tanulókat az élethosszig tartó tanulás szükségessége felismerésére, a munka világába való beilleszkedésre és a testi-lelki egészség megőrzésére. *Lévai Attila*, a SJE Református Teológiai Kar dékánjának írásában szembeülhetünk azokkal az erőfeszítésekkel a tanító-, a hitoktató- és a lelkészhiány legyőzése érdekében a 20. században, amelyek a *református felsőoktatás megvalósulását eredményezték a Felvidéken*. *Lukács Olga* dékán asszony *Az erdélyi református kollégiumok harca a megmaradásért* című tanulmányában Erdély Romániához tartozása következtében kialakult történelmi és politikai változások oktatásra gyakorolt hatását vizsgálta. Az állami intézmények román nyelvűekké válása következtében az egyház szerepe még hangsúlyosabbá vált, mivel a felekezetekre várt az a feladat, hogy a magyarnyelvűséget, és ezzel együtt a gyökereket, a hagyományokat megőrizze. *Kováts-Németh Mária egyetemi magántanár* a három győri képző példaértékű 1919-1949 közötti tevékenységét elemezte, szemléltette a képzők tanárai példás magatartását, s a törvénykezések sorsfordító szerepét. *Kolumbán Vilmos József*, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet professzorának tanulmánya az egyházmegyei vizitációs jegyzőkönyvek iskolatörténeti forrásértékének (17-18. század) jelentőségéről győz meg bennünket.

A kötetben négy tematikus egység öleli fel azokat a kihívásokat, melyek a magyarság megmaradását elősegíthetik vagy gátolhatják. Az *Oktatáspolitikai* témakörben *Somogyi Alfréd a Törvénybe zárt nyelv 1879-ben és 2019-ben* című tanulmányában nyomon követhetjük a magyar nyelvtörvények valóság tartalmát, az oktatás és az oktatáspolitikai területén a példaértékű illetékességet. A ma hatályos szlovák nyelvtörvény ezzel szemben a szlovák nyelvet államnyelvként emeli Szlovákián belül a többi nyelv fölé, és a használatát a társadalmi és a közösségi élet minden területén előnyben részesíti. *Gizińska Csilla* tanszékvezető az irodalmi kánon változásait elemezte a lengyel liceumokban a rendszerváltozás után. *Püsök Sarolta* a női lelkészek képzését vizsgálta Kolozsváron. *Darai Lajos Mihály a Magyar alkotmányos oktatás nemzeti jellegzetességeit* mutatta be. *Gyurgyik László A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai változásai 1950 és 2011 között* című munkájában azal a kihívással találkozunk, mennyire fogy a nemzetünk. *Petheő Attila* a magyar

református és az állami iskolák helyzetét elemezte a két világháború közötti Csehszlovákiában.

Az *Iskolatörténet – tanítóképzés* egység középpontjában a tanítóképzők küldetése, felelősségvállalása állt, különös tekintettel a nemzet nevelőit felkészítő tevékenység elemzésére. *Donáth Péter* egyetemi tanár a *Szemponatok a magyarországi tanítóképzők (tanítóképzés) 1918/1919. tanévének tanulmányozásához* című tanulmányában bemutatja az elcsatolt területek képzői szomorú sorsát, s külön elemezte a katonai szolgálatot teljesítő diákok vizsgakötelezettségei megvalósulását. *Kónya Péter* rektor úr tanulmányában az eperjesi evangélikus kollégium, *Kónya Annamária* pedig a kir. katolikus főgimnázium 19. századi tevékenységébe avat be bennünket. *Sallai Éva* azokat a tényeket vette számba az Eötvös Collegium szétverésénél (1948-50), amelyek nem szabad, hogy megismétlődjenek. *Keller Péter* Gárdonyi művei máig igaz értékeit – hit, erkölcs, művészet, lelkiismeret – szemlélteti a nevelésben. *Nemes-Wéber Zsófia* a magyar óvónőképzés alakulása fő csomópontjait szemléltette 1868-tól 1949-ig. *Agnieszka Barátka* a magyar középszintű iskolák vonzerejét vizsgálta a XIX. századi lengyel ifjúság körében. *Nemes-Wéber Zsófia* a magyar óvónőképzés alakulása fő csomópontjait szemléltette 1868-tól 1949-ig. *Almásy Brigitta* Szalay István szerepét értékelte Pusztakengyel életében. *Mohr Szilárd* a második világháború hatását vizsgálta a pécsi katolikus fiú- és leánygimnáziumokban. *Szerencsés Magdolna* Nyékvárkony település- és iskolatörténetét tárta fel.

A *Módszertani kultúra* sokszínű tárházát *Réthy Endréné* tanulmánya nyitja Vértesszentgyörgyön, az *Ideges gyermekek Alsó és Középfokú Állami Intézete (1909-1920)* Magyarország első reformintézményének, világelső speciális középiskolájának sajátos módszertani újításaival. *Pornói Imre* a *Magatartásformálás - Elmélet és gyakorlat a XX. század első felének iskoláiban* című tanulmányában a pedagógiai magatartás-formálás történeti, törvényi, pedagógiaelméleti és gyakorlati kérdését eredeti dokumentumokra támaszkodva mutatta be a fegyelem-fegyelmelést állítva a fókuszba. *Molnár-Tamus Viktória* a debreceni református tanítóképzésben 1884-től folyó zenei nevelés eredményeként működő zenekar és négy szóló énekes történetét mutatta be 1948-ig. *Borbély Károly* *A művészet helye az iskolában* című írása központjában az iskolai művészeti nevelés terápiás jellegének hangsúlyozása áll, vagyis a művészeti nevelés a harmonikus gyermeki fejlődés fontos eszköze. *Kattemin-Pornói Rita* az Országos Magyar Falusi Tehetségmentés 1941 óta működő mentési akció elméleti és gyakorlati hátterét levéltári primer és szekunder forrásokra támaszkodva mutatja be. *Szabó Orsolya* Frim Jakab és Éltes Mátyás tevékenységéről nyújt ismertetést. *Halász Margit* a klasszikusok olvasásának iskolai motiválását szeretné előmozdítani saját módszertani megoldással (blog). *Foltán László* olimpiikon a lélek jelentőségét hangsúlyozza a viselkedéskultúrában.

A *Szociális gondoskodás* tematikus egységben *Pálfi József* rektor a nagyváradi református Árvaház működését mutatja be a két világháború alatt. *Ács Marianna* a Pécsi Református Nők Regnum Christianum Egyesület Nyári Pálné szeretetottho-

nának történetét dolgozta fel 1935-1950 között. *Horváth Zoltán* a magyarországi népfőiskolák jelenőségét szemlélteti 1949-ig. *Tömösközi Ferenc* a Kiskoszmályi mozgalom eredményeit ismerteti 1945-ig. *Kovács Ildikó* az árvaházak tanulságait, és *Vargáné Balázs Livia* a családsegítés feladatait foglalták össze.

A kötetet a szerkesztők célkitűzésével ajánlom a kedves Olvasó figyelmébe: fontos, „*hogy a Kárpát-medence tudományt művelő tudósainak munkáját, kutatásaiknak eredményeit kölcsönösen megismerjük saját munkánk gazdagítására is; s minél szélesebb körben megismertessük a hiteles tényanyagokat, azok valóság-tartalmát, születésének körülményeit; segítsük a tudomány művelését vállaló fiatalok, hallgatók munkáját annak felismerésében is, hogy a jövő formálásához nélkülözhetetlen a múlt ismerete, elfogulatlan értékelése, a generációk párbeszéde*”. (Kováts-NM, 6. o.)

Agnieszka Barátka

* * *

Gergely Ferenc: *Kántor fia, a bitang – egy tanár emlékeiből. Underground Kiadó, h. n., 2018. 376 o.* – A pedagógiatörténet-írás különböző műfajai között egyre jelentősebbek azok a könyvek, amelyek életutakat jelenítenek meg. Természetesen, ezek a szerzőjük szerint is különbözhetnek egymástól: lehetnek saját megszövegezésűek, mások által megírtak, vagy olyan rekonstrukciók, amelyek különböző töredékforrások alapján készülnek. E könyvek többnyire lineárisan jelenítik meg az életutat: (esetleg a családi ősöket is felvonultatva) a születéstől az elmúlásig tartóan (vagy még az „utóéletet” is bemutatva, mintegy piederasztátra emelési folyamat befejezve az életút értékelését).

Ezek az életpálya-bemutatók jól illeszkednek ahhoz a trendhez, amely a mikro-történelem jelentőségét hangsúlyozza. Ugyanis a „nagy” történelmi eseményeket mindenki személyesen éli át, akár úgy is, hogy csak egyszerű résztvevője, s kevésbé alakítója a nagy társadalmi folyamatoknak, legfeljebb valamilyen mértékben és szinten közreműködő, néha elszenvedő is a körülötte zajló eseményekben. Az életút különböző szakaszaiban, vagy éppenséggel az utolsó, már nem befolyásoló időszakban érhető tetten az, hogy ki hogyan értékeli a saját munkája, életútja hatását a közvetlen vagy a tágabb környezetére (szakmájára, hivatására).

Ezek az életút-önértékelések bármennyire is az objektivitást igyekeznek tükrözni, bennük a szubjektivitás aligha kerülhető el. De tulajdonképpen ez utóbbi az egyik „rejtett” értéke az ilyen műveknek, mert minden másiktól különböznek: a személyiségen átszűrő mikro-, mezo- és makro-történelem kis és nagy aspektusai, eseményei vonulnak végig bennük.

A közelmúlt és napjaink pedagógiatörténeti kutatói a lokális és a tágabb összefüggések vizsgálataik során is mind gyakrabban nem csak elemzik, hanem szinté-

zis-műveikben hasznosítják is ezeket, mert olyan forrásanyagok, amelyek által lesz teljes a kutatásspektrum.

Gergely Ferenc könyve egyike azoknak a – sajnos, nem túl sok – pedagógus-ön-életírásoknak, amelyek, ha nem is dokumentumszerűen, de valós képet adnak arról, hogy a huszadik században milyen volt a pedagógussors, az az életút, amely sokak számára számos időintervallumban, különböző földrajzi térségekben, munkahelyeken és beosztásokban realizálódott. De kimondható-e, hogy ezek olyan 20. századi pedagógus sors történetek, amelyekben tetten érhetők társadalmunk minden sorsfordulója, reflexiója, hivatás-megélése? Minden bizonnyal, igen. A Gergely Ferenc által írt könyv kitűnő példa ehhez.

A szerző az Előszóban (közismert toposzokat is felhasználva) így indokolja az emlékei megírását, mintegy elővételezve az olvasó számára, hogy könyve egy hosszú életen át tartott kortörténet, amely azonban még nem befejezett: *„Ez a kötet számvetés, tanúságtétel és bocsánatkérés. Őszinte törekvés egy élet lényegesnek tartott üzenetének továbbítására. Cseppben a tenger, amelyből felsejlik a XIX. század második felétől napainkig zajló történelem is. Emlékezésem vezérlő csillaga a segítő szándék. Tollamat ez irányította.... Életem stációi: Vác, Vitnyéd, Abony, Kiskunfélegyháza, Szeged, Budapest, megannyi 'osztály' életem iskolájában. Jómagam botladozva, elesve és újra meg újra talpra állva botorkáltam végig a mögöttem álló 86 évet.”* A záró mondata optimizmusáról vall: *„Tapasztalatom talán hasznosítható lehet az utánam jövők számára.”*

A lineárisan felépített élettörténet-folyam a szülők „egymásra találásával” kezdődik – egy tanító és egy „úrilány” családdá alakulásával, majd gyermekek sorával, közöttük Ferencsel. Az ő gyermekkorra tipikus századközép-elői környezetben telt el, ami felkészülés volt a majdani felnőtt életre, de tele gyermeki attitűdökkel, a világot megismerni, megtapasztalni akaró kíváncsisággal.¹ S ebben ott találjuk az édesapa küzdelmét a jobb megélhetésért, a fia taníttatásáért. Igazi '30-as évekbeli magyar mentalitás a sors útvesztői közepette. Nem mellesleg: a kántortanító apa, mint minta, etalon: a tanítók érdekében országos tisztséget betöltött, didaktikai-módszertani kézikönyvet író pedagógus, követendő példa lett számára a későbbi, szintén pedagógus évei során.

A tanulás útjait végig járva, szinte mellékvágányon ott vannak a sport iránti rajongása, a serdülő- és ifjúkor megannyi kisebb-nagyobb történései, s ennek végső állomása, a tanári diploma, amely az új életszakasza kezdetét jelentette.

A kötetben a legtragikusabb családi és személyes események az 1944-1945-ös időszak leírásában találhatók. Ezek a történések akár tipikusnak is mondhatók: sokan hasonlóan éltek át a „honfoglalók”-kal, „honmegmentők”-kel való találko-

¹ Pszichológusok, szociológusok kutatásai (s nem kevésbé: sokak élettapasztalata) bizonyítják, hogy az első egy-másfél évtized hatásai gyakran dominánsan meghatározzák az egyén alapvető személyiségvonásai repertoárját, ennek minőségét. A későbbi életút-történések gyakran visszavezethetők a gyermekkor valamely inputjára.

zásokat. A csendesebb abonyi évek (1948-ig) csak látszólag hozták el a békésebb családi életet – újabb sötét fellegek voltak gyülekezőben. A családi „kilátástalanság, deklasszálódás” után az új kapcsolatok, majd a „dal, tánc, foci” lettek azok a „kötőanyagok”, amelyek valamiféle személyes és társas stabilizáció felé vezették az ifjú Ferencet. Érzékletes leírás olvasható az abonyi hétköznapokról, ünnepekről, a fiatalok életéről, „a” lányokról, a cserkészetről – mind megannyi az életút részei, amelyek megint csak a tapasztalatszerzést szolgálták az építőipari segédmunka „élményével” együtt.

A következő stáció Kiskunfélegyháza volt (1948-1951), ahol a tanítóképző diákja lett. Számos szak- és szépirodalmi szöveg szól a prepák kollégiumi, képzős életéről. Gergely Ferenc ebbéli szövegfolyama méltán lehet egyenrangú Móricz Zsigmond, Szabó Magda, Ottlik Géza és mások kollégium-írásaival. Színes, sokrétű tevékenysége olvasható a könyv lapjain, és kibontakozik a tevékenysége, amely alapfeltétel volt anno ahhoz, hogy a majdani néptanító a tantermen túl is helyt tudjon állni a rá háruló népnevelési feladatok ellátásában. E részben is sokat foglalkozik az akkori sportolásával, amely a későbbi évtizedekben is markáns tevékenysége volt, ekkor már a diákjaival együtt. De bőven megemlékezik az akkori köz- és pártpolitikai állapotokról is, amelyek itt-ott nem éppen előnyösen befolyásolták a munkáját, egzisztenciáját.

Különösen érdekes a tanáraikról készített „tabló”ja, amelyben mindegyiküknél nem csak testi habitusaikról, hanem szellemi kvalitásukról, a diákokkal való kapcsolatukról, a tanításaikról rajzol érzékletes képet. Ez arra utal, hogy jó megfigyelő volt, és a különböző tanári jellemek megismerése (vagy akár az utólagos értékelésük) nem csak a visszaemlékezést szolgálják, hanem az ő történeteiken keresztül egy tantestületről ad információkat: ilyenek voltak ők a politika és a szakma szorítása közepette.

Az élete egy újabb stációja az egyetem volt (1951-1955). Azonnal szembetalálta magát a „nagy politikával” – ami akkor az élet minden területét átszötte. Erről így ír: *„Évfolyamunk a párt (a Magyar Dolgozók Pártja) értelmiségi politikájának bélyegét viselte magán, tehát azt a törekvést, hogy a lehető leggyorsabban új kérdéseknek kell felváltania a régi, 'reakciós', megújulásra képtelennek ítélt, alkalmatlannak minősített tanerőket, minden iskolafokon...”* A visszaemlékezésben szintén olvashatunk a tanáraikról, s számos kisebb-nagyobb olyan történet is ott sorjázik, amely hű tükrö az akkori személyes és társadalmi létnek. S mint ahogyan lenni szokott: a három hónapos katonai kiképzés eseményei, sztorijai is felvillannak benne, hűen megjelenítve azt a kort, amely „megengedte”, hogy majd ők is védjék a hazát.

A tanársága első időszaka (1955-1965) Bajához, a III. Béla gimnáziumhoz kötődik. Számára jó volt a fogadtatás, amely egyúttal befogadása is lett, s mint történelemtanár, sorra idézte fel a Sugovica-parti történelmi hősokeket, és ismerte meg az életútjukat. S ekkor szembesült azzal, hogy mégiscsak tanári munkát végez, annak ellenére, hogy *„Ifjúkori álmaim között nem szerepelt a tanárság, és mégis: taná-*

ri munkámat az első pillanattól kezdve az elvártnál jóval odaadóbban, egy percre sem szűnő bizonyításkényszer nyomása alatt végeztem... Az első bajai években extázisban tanítottam... Számos esettörténet, a tanári munkával együtt járó kötetmek leírása jó áttekintést adnak arról, hogyan teltek el az első tanári évei, amelyek megalapozták a későbbi sikeres pályáját.

Ugyanis a következő fejezet már a budapesti évekről szól (1965-1988). A budai Arany János Általános Iskola és Gimnázium lett a munkahelye, ahol a Pedagógus Továbbképzési Intézet támogatásával az ifjúsági mozgalmak és szervezetek kutatásával kezdett foglalkozni. *„Életem új szakaszba lépett”* – írja erről a vállalásáról. (Ekkori publikációi maradandó és jelentős értékei a neveléstörténeti szakirodalomnak.) Aztán lett kollégiumvezető, részt vett a Lénárd Ferenc irányította kísérletekben, vizsgálta a fővárosban működő egyetemi kollégiumok helyzetét. Öntörvényű volt – személyiségéből adódóan, de mindig gyermekpárti.

A „végjáték”-ban, ahogyan ő nevezi az utolsó időszakát (1988-1996), már más feladatok foglalkoztatták. (Bár 1996-ig szerződéssel még dolgozott az Aranyban.) ’92-ig könyvtári főmunkatárs volt, ami számára lehetővé tette, hogy igen intenzíven foglalkozhasson a magyar gyermek- és ifjúságvédelem történetével. Ebben szintén a hazai kutatások élvonalába került – publikációi alapján is.

A kötet Utószavában írja, mintegy a relikviái körében visszaemlékezve és összefoglalva az életútját: *„Bárhova nézek lakásomban, mindenütt tanárságom emlékei tekintenek rám. Könyvtárom maradéka, tanítványaim dedikált kötetei, lemezek, amelyek sok nehéz órán segítettek át, emlékkerlegek, a hatalmas fényképalbumok..., a kistablók, a több száz levél... Ébren viszont ma is tevékeny életet élek.”*

Aki Gergely Ferenc életműve tudományos eredményeit a publikációi alapján akarja áttekinteni, ennek a bibliográfiai adatait a könyv végén találja meg. Terjedelmes összeállítás: egy több, mint fél évszázadot átívelő szak- és közírói tevékenység méltó bemutatása a kortársak és a neveléstörténetet kutatók számára.

Cs. Bányai György

* * *

Trencsényi László (szerk.): *Tanúhegyek. Portrék, emlékezések, interjúk min-taadó pedagógusokról.* Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 2018. 331 o.

– A magyar pedagógia története során minden időszakban számos olyan pedagógus volt, akiket már az életükben nagy szakmai tisztelet övezett. Közöttük voltak néptanítók, polgári vagy reáliskolákban, gimnáziumokban és a felsőoktatásban működők, s természetesen olyanok is, akik tudományos vagy tudomány-közeli munkában jeleskedtek. S ez így volt a közelmúlt évtizedeiben, s bizonyára, napjainkban is. Őket – egy más dimenzióban értelmezve –, rokoníthatjuk Kiss Endre immár klasszikussá vált brandjével: az abszolútpedagógus-fogalommal, mert szakmai kvalitásuk, hivatásbeli elkötelezettségük, példaértékű munkájuk releváns ezzel.

Trencsényi László civil társadalmi funkciójából adódóan (is) elkötelezett abban, hogy bemutassa /bemutattassa, felidéztesse azok életútját, akik a közelmúlt és napjaink pedagógus kiválóságai, akár országos, regionális, vagy egy szűkebb szakmai területen a hivatás „hétköznapi hősei”.

A kötet bevezetőjében írja L. Ritók Nóra, mintegy elővételezve a kötet életrajz-tartalmait, értékeit: „*A pedagógusszerepben, életpályákban mindig ott a kor lenyomata is. Mégis, mindenkor voltak és lesznek olyanok, akik állandó, megkérdőjelezhetetlen értékállóságukkal utat jelölnek. Akik olyan nyomot hagytak és hagynak maguk után, ami miatt mérföldkövei lettek a magyar közoktatásnak. Munkájukkal világosan láttatnak egy olyan értékvonalat, amihez igazodni lehet és kell, ami korszakokon és kormányokon átívelő.*” (5. o.)

A kötet írott forrásanyaga a Taní-tani online (A szabad pedagógiai gondolkodás fóruma) oldalain 2011 és 2017 között megjelent portrék, amelyek számos szerző tollából származnak. A hatvan életút átfogja a hazai neveléstudomány és a pedagógiai praxis teljes spektrumát, s néhányban kitekintve a pszichológia, a szociológia, a közművelődés és más tudományok és interdiszciplínák felé is. S bár bizonyára sokan rákattintottak az online-oldalakra, s már találkozhattak e portrévázlatokkal (amelyek egy része interjú, más részük más műfaji megközelítésű), bizonyára nem csalódnak az e kötetbe szerkesztett változatot olvasva sem. Mert a „kerek egész” messze kiviláglik ezekből a (talán nem is csak véletlenszerűen egymás mellé került) életutakból az, hogy „...*nem elszigetelt nagyságok ők, hanem olyan csapatemberek, akik valami láthatatlan erővel képesek a körülöttük levőket magukhoz vonzani, és a kisugárzásuk azokat is feltölti, akik maguktól talán nem ragyognak olyan fényesen. Karizma? Talán hívhatjuk így is.*” (6.o.) És ez a közös szellemi erő az, ami a gyakorlattal együtt jelenti az abszolútpedagógus-személyiséggé válást, akár úgy is, hogy néhányuknak ennek valamely szegmense révén lett méltó helyük ebben a közösségben. Ami még különlegessé tesz némely életutat: magyar pedagógusként külföldön is helyt álltak, megbecsülést szereztek az immár több, mint ezeréves iskolai hagyományunknak, s a jelennek, amely ha néha kóbor utakon is jár, a jövő talán mégis biztató lehet. Ehhez az ő munkájuk is kellett/kell.

S ha végigtekintünk a megidézettek névsorán, ismertek, kevésbé ismertek és meglepetés-személyekkel is találkozhatunk: ez utóbbiak ha csak lokálisan is, de az adott környezetükben olyan megbecsülést szereztek a munkájukkal, hogy nem az ismertség köre, hanem a munkájuk tartalma, eredménye, a közmebecsülés repítette őket e mostani figyelem középpontjába.

A bemutatottakat a szerkesztő nem csoportosította valamilyen rendező elv szerint, s ezért, mondhatnánk, demokratikus (vagy inkább: etikus) megoldás: így kerülhetett egymás mellé kvalifikált, akár a határtokon túl is elismert azzal, akit inkább a helyi kötődése jellemez.

Névsor szerint Áprily/Jékely Lajossal kezdődik és Vészi Jánossal fejeződik be. S köztük (velük együtt) a hazai pedagógia sok (most csak maradjuk e jelzőnél:) színes

egyénisége villan fel, s elmerülhetünk az ő életüknek, a munkásságuknak azokban a mélyrétegeiben, amelyek feltárják az olvasó előtt: valóban így ismertem őket, vagy éppenséggel annak a felismerése: de jó, hogy tudok róla is.

A szerzők természetes módon nem mindig törekedtek a teljes életút bemutatására, inkább azokat a történeteket emelték a középpontba, amelyek meghatározók voltak a munkájuk egy részében vagy teljes időszakában. Ez a fókuszálás erényként jelenik meg: a domináns tevékenység uralja a pályaképet. (Azonban emellett számos életút-töredék jelzi, csak a külső szemlélő számára másodlagosak, a bemutatottnak azonban ezek nagyon is jelentősek voltak az életük egy-egy időszakában. Például, amikor kvalifikált szakemberként átmenetileg segédmunkás volt.)

A kötetből néhány pályakép(részlet), amelyek jellemzőek a kötetben megjelentekre:

A szélesebb körben ismertek/ismertebbek közül a kötetben elsőként Áprily Lajosról olvashatunk. A szépirodalmi munkássága ismerete mellett vajon hányan tudják, hogy nem csak kitűnő igazgatója volt a budai Baar-Madas Református Leánygimnáziumnak, hanem emberséges is egy kifordult világban. Felállt az igazgató székéből, otthagya az iskolát, mert nem tette meg, amikor törvény alapján arra kötelezték, hogy a zsidó származású diákjait távolítsa el az intézményből.

A neveléstörténet egyik jeles ikonja Domokos Lászlóné, a reformpedagógus, aki a budai Új Iskola megalapítója, számos innovatív pedagógiai eljárás kidolgozója volt. Emléktábla, megemlékezések bizonyítják az ő munkássága halhatatlanságát. Ugyanez mondható el Karácsony Sándorról, aki a kemény reformátusságát kitűnően ötvözte a hitéből adódó erkölcsi elvekkel, s vitte át a pedagógiai koncepciójába, amelyet „a magyarság megtartó ereje” kifejezéssel is illethetünk. Az életútját felidéző (rádióban) beszélgetők a sokoldalúságára helyezték a hangsúlyt – ami persze, sok más jeles pedagógusról is elmondható, ám Karácsonynál ez olyannyira rendszerszintűen tapasztalható meg, hogy bármelyik eleme elhagyása megbiltené az egyensúlyt.

A Bakonyi-házaspár e kapcsolatukban, amelyet magas szinten működtettek, szinte példa nélküli a közelmúlt évtizedeiben: bár eltérő szakmai utakon, de egymást segítve, erősítve munkálkodtak az elméleti és a gyakorlati pedagógia területén. (Megérdemelnék, hogy emléklakett-kitüntetést nevezzenek el róluk. T. J.) Gáspár László, a maga külön utas pedagógiájával, amellyel reformokat ígért, sajnos, beváltatlan maradt a tőle független politikai változások miatt. Munkásságával azonban egy íven van azokkal, akik egy valós társadalmi lét közepette kerestek új utakat – a korábbi koncepciók olyan variánsaiként, amelyek a társadalom „emberarcúsága” felé vezető utat képviselték. A „torzóban maradt” életműve mára egészzé állt össze a kutatók jóvoltából. Jeney Lajos ÁMK-kat építő mérnök a hazai funkcionális térépítészet egyik kiválósága volt, munkái ma is referenciaértékűek, még akkor is, ha az épületeiben a működés ma már messze eltérő az eredeti meghatározottságtól.

De sorolhatnánk tovább a többi kiválóságot: Deák Gábort, Kériné Sós Júliát, Ló-

ránd Ferencet, Pataki Gyulát, Sztehlo Gábort, Takács Etelt, Pirisi Jánosnét és a szintén a közművelődés és az iskola kapcsolata körül munkálkodó Vészi Jánost. S azok, akik országosan kevésbé ismertek, de munkásságuk térben, időben mégis meghatározó – számosan vannak e kötetben. A helyük éppúgy meghatározó, jelentős, mint másoké, akik szélesebb dimenzióban találták meg a hivatásuk kiteljesedését. Az ő emléküik is felejthetetlen.

E kitűnő könyv – remélem –, csak az első egy olyan sorozatból, amelynek a további kötetei egy még szélesebb, még mélyebb „merítésből” állnak majd össze, mert a pedagógia és a pedagógusok egy olyan örökmozgó „együttes”, amelyben a nemzedékek egymást követő személyiségei minden korban szükségesek és meghatározók a társadalom számára.

Tölgyesi József